

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SERVER TANILLI Dünyayı Değiştiren 10 Yıl

SERVER TANILLI

Dünyayı Değiştiren 10 Yıl

ADAM

Server Tanilli

•

Dünyayı Değiştiren On Yıl
Fransız Devrimi Üstüne
(1789-1799)

ADAM YAYINLARI

©

Adam Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş.

İlk kez Temmuz 1989'da basılan bu kitap 5 bası yapmıştır.

Adam Yayınları'nda Birinci Basım : Ekim 1999

Adam Yayınları'nda İkinci Basım : Kasım 1999

Kapak Tasarımı Zeynep Ardağ

Kapak Resmi : Réattu, "Dünyayı Dolaşan Özgürlük"

99 34.Y.0016.724

ISBN-975-418-583-2

Server Tanilli

**Dünyayı Değiştiren
On Yıl**

**Fransız Devrimi Üştüne
(1789-1799)**

*Ustam, ağabeyim ve dostum
Murat Sarıca'nın
aziz anısına...*

BİRKAÇ SÖZ

Bu yılın en önemli özelliği, hiç kuşkusuz, 1789 Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yıldönümüne rastlaması. Yayınların ve konuşmaların orta yerinde o var ve pek de haklı olarak Çünkü, Fransız Devrimi, insanlık tarihinin dönüm noktalarından biri; yalnız Fransa ile ilgili değil, bütün insanlığı kucaklayan bir olay. Avrupa'daki öteki burjuva devrimlerinden farklı olarak, sonuçları evrensel bir burjuva devrimidir bu; sadece olumlu yanlarıyla değil, yol açtığı o korkunç karşı-devrim rüzgârıyla da.

Türkiye'de, XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak hızlanan yenileşme hareketlerinde, Fransız Devrimi'nin altını çizdiği ilkelerin etkisi büyük. Fransız Devrimi, "Aydınlıklar" yüzyılıının bir çocuğuysa, Türkiye'de siyasal liberalizm de Fransız Devrimi'nin çocuğu bir bakıma; çağdaş tarihimizde unutulmaz izler bırakan ve topluma – hiç de yadsıyamıyacağımız – atılımlar getirmiş olan Türk köktenciliğinin üstünü bir parça kazıyınız, altından "Jakobenizm" çıkar.

1989 yılı, Fransız Devrimi'ni yeniden düşüneceğimiz bir yıl olacak. İktisadi, siyasal ve dinsel gericiliğin ayyuka çıktığı; toplumu yöneten sınıfın ruhca ve kafaca bataklık içinde yüzdüğü; yüz elli yılı aşan Aydınlanma hareketimize, onun fetihlerine, karşı-devrimin en hayasızca reddiyede bulunduğu bir ortamda anıyoruz onu; böylesi koşullarda, Fransız Devrimi üzerine yeniden düşünmenin getireceği çok şey var bize. Devrim, insan hakları, eşitlik, akılcılık ve laiklik adınaydı. Bastille'i yıkanlar, başta bunlar için yıktılar. Bizim de, karanlık güçlere karşı sürdürdüğümüz büyük kavganın gündeminde, önce bunlar yazılı değil mi? Ve bizim de yıkılmayı bekleyen Bastille'lerimiz yok mu bugün? Sonra unutmayalım: Fransız Devrimi, yalnız getirdikleri ile değil, çağrıştırdıklarıyla da büyüktür; onun üzerinde düşünmek, Ekim Devrimi üzerinde düşünmeye davet eder bizi; etle tırnak gibi birbirine bağlıdır bu ikisi. Rousseau'dan Marx'a uzanan anlamlı bir çizgi var; çağdaş uygarlığın yürüyüşü onun doğrul-

tusunda olmuş bir bakıma, daha da olacak.

Fransız Devrimi, çağımıza açılan büyük kapıdır.

Veyl, bu kapıdan girmeyenlere!

Strasbourg, 14 Temmuz 1989

Server Tanilli

GİRİŞ

DEVİRİM ÜSTÜNE

Bir devlet tipi, ötekine niçin ve nasıl bırakır yerini? Sosyal düzendeki bir değişmenin, egemen bir sınıfın yerini bir başkasının almasının nedeni nedir? Fransız Devrimi gibi, tarihte çığır açmış pek önemli bir olayın ayrıntılarına girmeden önce, bu sorulara yanıt vermek yararlı olacak; en azından, konunun rahatça izlenmesini sağlayacak böylesi bir açıklama.

“Devrim”den sözedeceğiz kısacası.

Başka dillerde olduğu gibi dilimizde de, devrim çoğu şey için kullanılır : Teknikte, sinemada, müzikte... devrimden sözedilir. Bununla anlaşılan, bu alanlara köklü değişiklik getiren bir olaydır. Şimdi üzerinde duracağımız devrim ise, toplumların tarihsel yürüyüşünde ortaya çıkan ve toplum düzeninin bütününe yönelik, o düzenin özüyle ilgili bir olaydır. Bu anlamda, devrim, bir toplumun siyasal, iktisadî ve ideolojik yaşamında köklü bir değişmedir. Devrimin sonucundadır ki, yönetici sınıflar, devlet tipleri, başkalarına bırakırlar yerlerini; eski üretim ilişkileri yenileriyle yer değiştirirler; düşünceler ve kurumlar köklü biçimde dönüşüm uğrarlar.

Devrim, rastlantıya bağlı umulmadık bir olay değil, tersine doğal, tarihin yasalarına uygun bir olaydır; bir toplumun yaşamında, onun iç çelişmelerinin yönlendirdiği belli bir aşamada, maddî koşulların gelişmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* adlı kitabının önsözünde, devrimin nedenlerine işaret ederken, bir yerde şöyle der Marx : Toplumun belli bir gelişme aşamasında, üretici güçler, o zamana değin geliştikleri çerçeve içinde üretim ilişkileriyle çelişme içine girerler. Bu çağını yitirmiş üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişmelerine bir süre yardımcı olduktan sonra, bir engel olup çıkarlar karşlarına.

İşte o zaman devrim dönemi gelir.

Böylece, devrimin nesnel iktisadî nedeni, yeni üretici güçlerle eski üretim ilişkileri arasındaki uyumsuzluktur. Üretim ilişkileri ise, üretici güçlerin düzeyine oranla uzun süre geride kalamazlar; onlarla uyum sağlamak zorundadırlar ergeç.

İşte bu uyumu sağlar devrim.

Üretimde uyumsuzluk, sınıf çıkarlarındaki uyumsuzlukta dile gelir : Köhnemiş üretim ilişkilerini temsil eden gerici bir sınıfın karşısına, yeni üretim ilişkilerini temsil eden ilerici bir sınıf çıkar. İlerici sınıfla gerici sınıf arasındaki acımasız mücadele de bundan doğar; bu mücadelenin en yüksek ve son belirtisi de devrimdir.

Gerici bir sınıf, tutunduğu yeri isteyerek terk etmez hiçbir zaman; köhnemiş üretim ilişkilerini sürdürmek amacıyla, devlet iktidarının kendine sağladığı bütün gücü kullanmak ister. Öyle olduğu içindir ki, ilerici sınıf, eskimiş üretim ilişkilerine son vermek ve onların yerine yenisini koymak için, siyasal iktidarı ele geçirmek zorundadır. Böylece, yeni üretim ilişkilerinin zaferi, devrimci sınıfın iktidara gelmesine bağlıdır bir yerde. İşte, devlet iktidarı sorununun, her devrimin temel sorunu olmasının nedeni bu. Hatırlatmaya gerek yok Bu iktidara geliş, devrim sürecinin bir aşamasında, “birdenbire” ve “zor kullanarak” oluyor.

Şunu da ekleyelim : Her siyasal değişiklik bir devrim değil. Günü geçmiş bir rejimi ve sosyal ilişkileri geri getirmeyi hedef tutan altüst oluşlar, bir “karşı-devrim”dir; beraberinde bir ilerleme getirmezler, bir durgunluğa, bir geriye dönüşe yol açar, toplumda milyonlarca insanın özveri ve acılarını boş yere artırırlar.

Devrimlerin pek büyük önemi var toplumların yaşamında.

Niçin?

Çünkü, bir toplumda, gerici bir rejimi ortadan kaldırma ve yerine bir yenisini, ilerici bir rejimi geçirme, ancak devrimci dönüşümler yoluyla oluyor; bunun gibi, toplumdaki gelişmenin önceki dönemlerinde olgunlaşmış iktisadî ve sınıfsal çelişmeler yalnız devrimlerle çözüme ulaşıyorlar; son olarak, iktisadî, siyasal ve kültürel gelişmenin önüne dikilmiş eski üretim ilişkilerinin ve onların sahiplerinin, yani

gerici sınıfların temsil ettiği engeller, devrimlerin yardımıyla süpürölüp atılıyor. Devrim dönemlerinde halk kitlelerinin yaratıcı gücü uyanıyor; milyonlarca emekçi sosyal yaşam etkin biçimde katılıyor ve, sonuçta, toplumdaki gelişmenin süreci alabildiğine hızlanıyor. Öyle olduğu içindir ki, Marx, “tarihin lokomotifini” olarak söz ediyordu devrimden.

Şu noktalar da önemli bu konuda : Devrim, ısmarlama yoluyla ya da keyfe bağılı olarak gerçekleşen bir olay değıl. Devrimin olabilmesi için belli tarihsel koşulların, nesnel ve öznel öncüllerin bulunması şart, Devrim için gerekli nesnel koşulların bütününe “devrimci durum” deniyor. Lenin, devrimci durumun işaretlerini şöyle sıralar :

1. Yönetici sınıflar için, eskisi gibi yaşamak ve yönetmek olanağı kalmamalıdır : “Tepedeki bunalım”dır bu; artık eskisi gibi yaşamak istemeyen ezilmiş sınıflar da başkaldırmalıdır : “Tabandaki bunalım”dır bu da. Lenin öyle der: “Ezilenleri ve ezenleri etkileyen ulusal bir bunalım olmadan devrim olanaksızdır.”

2. Ezilen sınıfların sefaleti ayyuka çıkmalıdır.

3. Halk kitlelerinin etkinliği önemli ölçüde yükselmelidir. Normal zamanlarda kitleler – görece de olsa – barışçıdırlar; oysa bunalım dönemlerinde, koşullar, bağımsız bir devrimci eyleme iter onları.

Bununla beraber, şu ya da bu devrimci durum, mutlaka devrime götürmez. Böylece Rusya’da, 1859-1860’ta devrimci durum vardı ama devrim olmadı; başka örnekler de verilebilir tarihten. Devrimci durum, nesnel etkendeki olgunluk, zafere gidecek bir devrim olasılığını yaratır sadece; ancak, bu olasılığın gerçeğe dönüşmesi için öznel etkenin de olgunlaşmış olması gerekir. Yani? Yani, devrimci sınıf, yönetimi yıkacak güçte devrimci kitle eylemlerine girişebilecek yetenekte olmalıdır; bu eylem olmazsa, yönetim de yıkılmaz. Devrimci sınıfın bilincinin yanı sıra, örgütlülüğü ve güvenilir bağlaşıklara sahip oluşu, hepsi gelip giriyor işin içine bu noktada.

Devrimler çeşitli; birbirlerinden de, nitelikleri ve itici güçleriyle ayrılıyorlar. Bir devrimin “niteliğı”, iktidara gelen sınıfa ve sonuçta gerçekleştirdiğı üretim ilişkilerine bağılı. Böylece, örneğın feodal sınıfların yerine burjuvazinin geçtiğı ve feodal üretim ilişkilerinin yerini kapitalist üretim

ilişkilerine bıraktığı devrim, burjuva nitelikte bir devrimdir. Devrimin “itici güçler”i ise, devrimi yapan ve yeni üretim ilişkilerinin zaferi için gerici sınıflara karşı mücadeleyi yürüten sosyal sınıflardır. Bu sınıflardan biri öncüdür : Devrim katılan bütün öteki sınıfları ve sosyal grupları arkasından çeker götürür.

Bir devrimde itici güçler hangileridir, yönlendirici sınıf hangisidir? Devrimin niteliğine ve içinde doğduğu tarihsel koşullara bağlıdır bu. Böylece, Batı’daki kapitalizmin yükseliş çağında, yani XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına değin ortaya çıkan devrimlerde, itici güçler köylülerdi, kentlerde aşağı–halk tabakaları, esnaf ve küçük burjuvalardı; öncü ise burjuvaziydi ve feodalizme hasım bütün öteki güçleri arkasından çekiyordu. İşte 1789 Fransız Devrimi böyledir. XX. yüzyıl, “sosyalist devrim”leri gündeme getirdi ve geçmişteki öteki devrimlerden kökten farklı oldu hepsi de.

Nerede bu farklılık?

Konumuz bu değil; devrim olayını tanıtmaktı amacımız, onunla yetinmiş olalım.

I

ESKİ REJİM'DEN DEVRİME

MONARŞİNİN GERİLEME YILLARI

XIV. Louis 1715'te öldüğünde, Fransa'nın durumu alabildiğine kaygı vericiydi : Kral, 54 yıllık bir saltanattan sonra, bitkin, iflasın eşiğine gelmiş, uluslararası saygınlığı çöküş halinde olan bir ülke bırakıyordu arkasında. Böylece, siyasal yönelişte bir değişiklik kendini dayatıyordu; krallığın yönetici çevreleri de içinde olmak üzere, bunun gerekliliğini duyuyordu herkes. Bu ise, yeniden iktidar sorununu ortaya çıkarıyordu. XIV. Louis'nin torunu olan yeni kral, XV. Louis, altı yaşma girmemişti daha; o yüzden, bir naiplik kurmak gerekiyordu. Ölen kralın, vasiyetnamesinde açıkça belirtmesine karşın, genç kralın amcası, Philippe d'Orléans naip olarak seçildi.

Onunla "Naiplik dönemi" başlar.

NAİPLİKTEN XV. LOUIS İKTİDARINA

Philippe d'Orléans, birbirine düşmüş saray takımı arasında, vaat ve entrika yoluyla kimi yararlar edinmeyi başarmıştı. Asıl yaptığı da, parlömanlara, XIV. Louis'nin kaldırmış olduğu uyarı hakkını yeniden vereceği konusundaki vadiydi; ayrıca konseyini, bir yandan kökence eski aristokrasisi, öte yandan kaftan soyluları yararına genişletme yolunda da söz vermişti. Son olarak, özgür düşünceli bir kişi diye tanınmıştı; bu ise, Jansenistlere karşı koğuşturmalara bir son verileceği yorumuna açıyordu kapıları; Jansenistler de, çoğu yargıcın yakınlığını toplamışlardı. Böylece Philippe d'Orléans, kimiyle uzlaşarak, kimini aldatarak ve kimini de yoldan çıkararak, ilgili bütün çevrelerin desteğini sağladı.

Hemen söylemiş olalım Yargı yetkisi ülkenin üçte birine yayılan Paris Parlömanı'nın, daha Naipliğin ilk günlerinden başlayarak haklarına yeniden kavuşmuş olması,

XVIII. yüzyılın Fransa tarihine damgasını vuracaktır; gerçekten, Paris ve eyalet parlömanları, tâ 1789'a değin, mutlakıyetçi yönetim karşısında güçlü bir muhalefetin temel ögesi oldular birçok kez. Bir yazarın belirttiği gibi, kaftan soyluları, “uygulamada ayrıcalıklı bir zümre oluştururken, parlömanlarda da taca karşı çıkan hatırı sayılır bir güç olmuşlardı; siyasal etkinliklerinde, tacın iktidarını sınırlandıran kurumların savunucuları idiler ve bu da halkın yanında gösteriyordu onları; ne var ki, yargıçlık görevlerinde, çürümüş ve kokuşmuşluğun simgesi idiler” Kanunların ve ayrıcalıkların koruyucuları olmakla böbürlenlen parlömanlar, bütün bir yüzyıl boyunca, en ufak bir girişimin karşısında oldular; en önemli reformları ise oldukları yerde durdurttular. Öyle de olsa, tarihin istihzasına bakınız ki, bu kaşarlanmış tutuculara, kamuoyunda, özgürlüğün savunucuları olarak bakılıyordu çoğu kez; yönetim, öylesine saygınlığını yitirmişti ki, iktidara olan her türlü muhalefet halkın sempatisini topluyordu.

Philippe d'Orléans'ın iktidara gelişi, monarşinin artık iniş halinde olan tarihinde yeni bir sayfa açar Ayrıcalıklı sınıf ve zümrelerin çöküşünün, saygınlıklarını yitirmenin yanı sıra, mutlakıyetçiliğin bunalımının bir destanıdır bu; monarşinin bu inişi, sonunda devrime varacaktır. Naiplik dönemi boyunca, “İki Haşmetli”, yani hükümetle Kilise, kitlelerin gözünde saygınlıklarını yitirirler. Ölen kralla eşi Madame de Maintenon'un dayattıkları – o uzun – sahte sofuluk dönemi, Naiplik döneminde, örflerde inanılmaz bir çözülmüşe bırakır yerini; Philippe d'Orléans'la kızı Düşes de Merry'nin sefahatlarını – umursamadan– sergiledikleri saray öylesi bir cümbüşün örneği olur ki, çok geçmeden bütün Avrupa'da “mahallenin ağzına düşer”; mutlakıyet, çürümenin ve çözülmenin sahnesini açıkça ortaya koyar. Yüksek soylular da bu örneği izliyordu. Soyluların zevk ve eğlence âlemleriyle alçakça cinayetlerinden yukarı perdeden söz etmek, kimseyi rahatsız etmiyordu; öyle olunca da, Paris Parlömanında avukat olan Mathieu Marais'nin günlüğünde yer alan ve aydın bir burjuvanın görüşünü dile getiren şu sözde şaşılacak bir şey yoktur : “Fransa'da soylular, hiçbir zaman şu içinde yaşadığımız yıllardakinden daha az soylu olmadılar!”

Kiliseye gelince, onun içinde de gürültü patırdı vardır : Papanın 1713'te yayımladığı ve Jansenistleri hedef tutan "Unigenitus" adlı kararı, ruhbanla mümin çevrelere, anlaşmazlıklar, hatta hemen hemen bir ayrışıklık getirip sokmuştur. Hükümet, Naibin kendisi, parlömanlar, ülkedeki kamuoyu, Kilisedeki uyuşmazlıklara gelip bulaşırlar. Moli-nistlerle Jansenistleri karşı karşıya getiren kavgalar, Fransa'yı bir yarım yüzyıla yakın kızıştırıp durur : Dinsel muhalefet siyasal muhalefet haline gelir; hükümet, kimi zaman parlömanları bütünüyle, ya da bir bölümüyle sürgüne yollar (1720, 1732, 1740); parlömanlar, krallık fermanlarını sicile geçirmeyi reddederler ya da anlamlarını bozan kimi kayıtlarla yaparlar bunu.

Papanın bu kararı, Fransa'nın gözünde, ruhbanın ve Cizvitlerin tepkisinin bayrağı haline gelir; herkesin ona karşı tek bir cephede toplaşması için de yeterlidir bu. Karar, anonim dev bir edebiyatın konusu olur Karara yandaş olanlar, yığınla yerginin, taşlamanın ve alaycı türkünün ağzına düşerler; onları kaleme alanları, dizip yayanları halk tutar ve, anonimlik de, devlet makamlarının koğuşturmalarından kurtarır onları. Öyle olduğu içindir ki, muhalefetteki Jansenist bir gazeteyi basan makine Paris'in hemen kıyıcığında bir kereste deposunda olduğu halde, yıllarca bulunamaz. Böylece, Marki d'Argenson'un, günlüğüne, 1731'de düşürdüğü şu notta hiçbir abartma yoktur "Krallık iktidarının hiçbir anlamı kalmamıştır; hiçbir konuda uyulmuyor ona!"

Paris diyakozu olan bir Jansénist ermişinin "mucizeler"i, onun hayranlarının mezarı başında kendilerinden geçip isterili gösterilere kalkmaları; bir başka soytarının da "karşı-mucizeler"i, bütün bu kavgaları taşıyıcı türkülerin konusu haline getiriyor ve Fransızlarda dinsel duygunun zayıflamasına alabildiğine yardımcı oluyordu.

Naiplik, Cizvitlerle Jansenistler arasında manevra yapıp duruyordu; bunun sonucu şu oldu ki, 1720'ye doğru parlöman ile arası açıldı, hatta onun kimi üyelerini sürgüne yolladı. Bunun gibi, asıl ağırlığı Tiers Eat'nın sırtında olan vergileri bir parça hafifletmeye ve ülkenin malî sistemini düzenlemeye kalkmakla da, para babalarının, soyluların ve Kilisenin hoşnutsuzluğuna yol açtı. Boulainvilliers'nin Na-

ipliğe verdiği rapor şunu sermişti gözler önüne Halkın ödediği 750 milyon tutarındaki ödenti ve vergiden, devlet hazinesine giren sadece 250 milyondur. Öte yandan, ayrıcalıklı tabakalar, Kilise erbabı ve soylular, neredeyse vergi ödemiyorlardı. Böylece, yeniden “sünger sıkma”ya başlandı : Nazırlara ve ileri gelenlere büyük rüşvetler verip hesaplarla oynayan yığınla mültezim, ağır para cezalarına mahkûm edildiler; içlerinden kimisi, halka teşhir edilip kürek cezasına çarptırıldılar.

Naip, Fransa’da 1716’da bir özel banka açmış olan İşkoçyalı maliyeci John Law’a da başvurdu. Bankacı Law, bir kredi sisteminin bulucusuydu : Ona göre, kâğıt para çıkarmak nakit kıtlığını giderir ve ucuz kredi bulmanın yollarını açardı; paranın ve malların dolaşımını yalnız başına sağladığı için de, ülkeye gönenç getirirdi. Bu kuram Naibi büyüledi 1718’de, Law’un bankası krallık bankası oldu; ve Law da, eski tekellerin bir bölümünü elinde tutan ve Fransa’nın bütün deniz ticaretini yalnız başına temsil eden Hint Kumpanyası’nın başına getirildi. 1720 Ocak’ında, Law, maliye genel denetimcisi olarak atandı; bankası, % 3 gibi pek düşük bir faizle, 100 milyon lira avans verdi hükümete. Hint Kumpanyası’nın masalsı kazançlar vaat eden hisse senetleri üzerinde borsa oyunları ve spekülasyon başladı; saymaca değeri 500 lira olan hisse senetleri, 18 ile 20 bin lira rayiç bulmuştu.

Ne var ki, aşırı emisyon, maliye denetiminden Law’un ayağını kaydırmayı arayan mültezimlerin manevraları, çok geçmedi bankanın iflasına yol açtı. 1720 yılı aralığında, Law Fransa’dan kaçtı ve binlerce insan da malî bakımdan battı. Hükümet, devletin iflasını tanımak zorunda kaldı; banka işlemlerinin ve yaratılan açığın tasfiyesi, pek tanınmış maliyeciler olan Paris kardeşlere verildi; doğaldır ki, bu iş daha da zenginleştirdi onları ve Fransa’nın devlet olarak borçları 625 milyon liraya yükseldi. Ancak, şunu da söylemeli Law’ın etkinliğinin olumlu sonuçları da oldu; ülkenin kapitalist gelişmesine getirdiği atılım, Fransa’nın ekonomisini, XIV. Louis yönetiminin son yıllarında gelip girdiği durgunluktan çekip çıkardı.

Philippe d’Orléans 1723’te öldüğünde, genç kral XV. Louis Fransa’yı yönetmeye başlar.

FRANSIZ EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER

O yıllara doğru Fransa'nın nüfusu – aşağı yukarı – 18. milyona ulaşmıştı; kimi verilere göre, 21 milyon da olabilir- di bu. Tarihçiler şunu saptamış bulunuyor : XVIII. yüzyılın ilk otuzlu yıllarından başlayarak, Fransa'da, ölüm oranının düşmesine bağlı büyük bir nüfus artışı olur ve yüzyılın son otuz yılına doğru, rakam 25 ile 27 milyona erişir; onun 250.000'i ayrıcalıklı zümredir, geri kalanı da Tiers Etat'ı oluşturanlar. Bununla beraber, Tiers'in baştan aşağıya haklardan yoksun bir kitle olduğu da sanılmasın. Böylece, XVIII. yüzyılın ilk otuz yılında bir iktisatçı, Melon, Fransa'nın nüfusuyla ilgili olarak yaptığı bir incelemede, maliyecilerle burjuvaları çiftçilerle zanaatçılardan ayırıyor. Malî sistemle sıkı sıkıya bütünleşmiş olan para babaları, örneğin mültezimler, gelirlerini güvenceye bağlayan mutlakîyetle tam bir uyuşma içindedirler.

Tiers'in yukarı katlarının zenginliği ve ağırlığı, başka kaynaklarla da artar. Tacirlerin gelirleri çoğalıyordu : Kolonilerle ticarî alışveriş, 1716'da 40 milyon lira tutarındadır; 1756'da 204 milyon liraya erişir bu rakam.

Aynı yıllarda, ek gelir kaynakları aranışı içinde olan mutlakîyetçi yönetim, görevleri satma, yani uygulamada iktidarın devri politikasını sürdürüyordu. 1745'te, sadece Lyon'da, hükümet, ipek imalathanelerini teftiş için 150 görev yarattı ve 200.000 liraya sattı bunları; işlem, 1758'de de tekrarlandı ve Hazineye 133.000 lira getirdi. Miras yoluyla geçen görevleri almakla, burjuvalar, sosyal hiyerarşide yükseliyor ve birkaç yıl sonra da "soylulaşıyorlardı". Biçim olarak, krallık iktidarının bir aracı, bir görevli idiler; ancak, uygulamada ondan bağımsızdılar, çünkü yönetimin onlardan görevi geri satın alacak olanakları hiçbir zaman yoktu.

XVIII. yüzyıl başlarında, Fransız ekonomisi, imalathane aşamasındaydı hâlâ ve bunun da büyük bölümü dağınık imalathane durumundaydı; yani evlerde yapılan çalışmanın ürünleri imalathanenin patronuna ya da yeniden satıcı olan kişiye veriliyordu. Ne var ki bunun dışında, daha şimdiden işletme tipinde merkezileşmiş imalathaneler vardı birçok yerde. Bu konuda başı çeken de Lyon'dur. Kimi ayrıcalıklardan da yararlanan krallık imalathaneleri, Fransız ürünle-

rine Avrupa'da gözde bir yer kazandırır. Bir yazar, Fransız üretiminin zenginlik ve çeşitliliğinden söz ederken, bir yerde şöyle der : "...Daha XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Fransa'da, yüzden fazla ipekli kumaş çeşidi dokunuyordu..."

İmalathaneler boyverir ve çeşitli iller arasında ticaret ilişkileri gitgide gelişirken, iç gümrükler, feodal parçalanışın mirası olarak kimi illerin eşitsiz vergilendirilişi, merkantil vesayetten kalma sert bir düzenleme, teknik ve iktisadî ilerlemeyi köstekliyordu; oysa, ayrıcalıklı yüksek tabakaların dışında, ülkenin, Tiers Etat'ının, giderek bütün ulusun çıkarı vardı bu ilerlemede. Bunun etkisiyledir ki, Fransa'nın iktisadî gelişmesinin düzeyi İngiltere'ninkinden hayli gerideydi; nitekim İngiltere, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Sanayi Devrimi aşamasına varacaktır. Yüzyılın başlarında pek hissedilmez olan bu gecikme, sonlarına doğru alabildiğine hissettirir durumdadır kendini. Böylece 1789'da, Fransız dokuma sanayisinde 900 jenny (dokuma makinesi) vardı; oysa, aynı dönemde İngiltere'de 20.000'di bunun sayısı.

Bütün bu engellere karşın, XVIII. yüzyıl, bir üretimde gelişme çağıdır Fransa'da. Ayrıcalıklı imalathanelerin (krallık imalathaneleri) sayısı 1715'te 135 iken, 1789'da 532'ye yükselir; 1722'de, Réamur'ün yassılğan eriyik üstüne araştırmalarının sonuçları uygulamaya konulur ve, Wendel ailesi, yüzyılın son otuz yılında, Fransız maden sanayisine egemen olmaya başlar. Bunun yanı sıra, maden kömürünün işletilmesine girişilir : 1720'ye doğru Anzin yakınlarında kömür yatakları bulunur ve 1734'te işletmeye açılır. Fransa'da, maden çalışmalarında buharlı makinenin ilk kez kullanılışı da o sıralarda olur; 1757'de, hisse senetli Anzin şirketi, 4000 maden işçisi çalıştırmaktadır. Yetkinleştirilmiş dokuma tezgâhının ilk kuruluş denemeleri yüzyılın ortalarında. Lyon ipeklileri, Rouen kadifeleri, Paris'le Arras'ta Gobelins döşemeleri bolca satılmaktadır dış ülkelere. Daha önce birer "imalathane" ürünü olan bu türler, "sanayileşir" Üretimdeki artış, doğaldır ki taşıma olanaklarını da zorlar : Fransa, çoğu onarılmış bir yol şebekesi ile kaplıdır; XV. Louis'nin saltanatının sonlarında, sürekli bakım gerektiren 12 000 fersahlık yol yapılmıştı. O yıllarda, yolların alabildiğine geniş tutulması, ülkenin gerçek gereksinmelerine uymadığı için yakınma konusu olur. Deniz ticaretinin gerekleri de ye-

ni coğrafya buluşlarına ve teknik gelişmelere yol açar 1734'te Bouguer, gemi yapımındaki kuramını yayınlar; 1748'de Le Roy, açık denizde sağlıklı gözlemler için pek gerekli bir alet olan kronometreyi bulur. Fransız kâşiflerinin buluşları, bilginleri, yeryüzünün ölçülerini alma düşüncesine götürür. Buradan kalkarak, La Condamine'in ekvatora doğru ünlü seferleri (1735-1745) ve Maupertuis'nin Laponya'ya gidişi (1731-1737), devrin astronomi bilgilerini alabilmesine iletir.

Bütün bir XVIII. yüzyıl boyunca, Fransa'nın dış ticareti, sürekli yükselen bir eğri izler 1714'ten 1785'e değin, Fransa'nın dışsatımı –milyon lira hesabıyla- şu aşağıda gösterilen oranlarda artar :

Mallar	1714	1785
Tarım ürünleri	36	93
Sanayi ürünleri	45	123
Amerika kolonilerinde üretilenler	16	165
Asya kolonilerinde üretilenler	2	4
Transit ticaret	6	40

Ticaretteki bu gözalıcı gelişme sonunda, Bordeaux, Nantes ve Marsilya limanları özel bir önem kazanırlar; yüzyılın ortalarında, Le Havre, pek büyük bir liman haline gelir. Kolonilerden şeker, kahve, kakao, değerli keresteler, renklendirmede ve tabaklandırmada kullanılan maddeler, pamuk ve deri getirilir. Bu mallardan yalnız üçte biri iç tüketimde kullanılır; geri kalanı, lüks nesnelere dönüştürülüp, İspanya'dan ta Rusya'ya değin öteki ülkelere satılır. Kolonilere tuzlu et, un, şarap, dokuma ve köle götürülür. Ticaret gemileri, “üç köşeli” diye adlandırılan belirli bir yolu izlerler : Fransa'dan yola çıkıp Afrika'da Fildişi Sahili'ne uğrarlar önce ve siyahî yüklerler oradan; sonra Amerikan kıyılarına doğrulurlar ve ellerindeki siyahîleri satıp koloni mallarını yüklerler ve yeniden Fransa'ya doğru yola koyulurlar. Bu ticaretin boyutları hakkında bir fikir edinmek için, şu rakamlara bakmak yeterli “Üç köşeli” ticarete dolaşan para 1730'da 27 milyon lira iken, 1790'da 108 milyon lira olur bu; Bordeaux'da, 1754'te toplam 3640 tona da 16 gemi ve

1763'te 5240 tonajda 22 gemiye yükselir rakam. Köle ticaretine gelince, sadece şu kadarını söyleyelim : XVII. yüzyılın sonlarında Antiller'de siyahî köle sayısı 40.000 idi; 1789'a doğru yarım milyona çıkar bu sayı.

SOSYAL SINIFLAR

Ülkede böylesi bir iktisadî gelişme, Tiers Etat'ı öteki zümrelerin karşısına çıkarıyordu. Ancak, ayrıcalıklı zümrelerden herbirinin de kendi içlerinde farklılıklar ve çelişmeler vardı. Krallığın başta gelen zümresi, ruhban, pek büyük ayrıcalıklardan ve gelirlerden yararlanıyordu. Kilise, Fransa'da toprakların aşağı-yukarı % 10'una sahipti; hemen hemen bütünüyle vergiden bağıştı; taşınmaz mülklerin rantı, yalnız o, yılda 90 ila 130 milyon lira getiriyordu; ruhanî çevrelerden toplanan ondalık ise, 100 ila 120 milyon lira tutuyordu. Hazineye verilen ve 3.5-5 milyon kadar tutan “bağış” çıkarıldıktan sonra, kalan Kiliseye gidiyordu.

Bununla beraber, pek eşitsiz biçimde bölüşülüyordu bu gelirler. En varlıklı olanlar piskoposlardı 1789'a değin sayısı 139 olan piskoposların hepsi de pek ünlü soylulardan geliyorlardı ve yıllık 100 ila 150 000 liralık bir rantın sahibiydiler; ayrıca, kralın lütfuyla manastırların gelirlerinden yararlanan bağımsız başpapazlar (abbé) görüyoruz. Bunların yanı sıra, pek sefil durumda yaşayan aşağı-ruhban vardır: Bu zümrede, 1786'daki düzenlemeye göre, bir papazın (curé) yıllık geliri 750 lirayı, yardımcısının (vicair) ise 300 lirayı geçmiyordu. Bir köy papazı ile yardımcısının gerçek ücreti, bu rakamın çok daha aşağısındaydı çoğu kez; böylece, papazlarla yardımcılarının bir bölümü, gerçekten halktan kişilerdi, halktan doğmuş, onunla yaşayan, onun görüşlerini, düşlerini ve umutlarını paylaştan insanlardı.

Fransa'nın ikinci zümresi olan ve toprakların % 20'sine yakını elinde tutan soylular arasında da bir farklılık vardı. Sarayın bağladığı maaşla yaşayan – 400 kişi dolayındaki – büyük senyörlerin yanı sıra, “kaftan soyluları” diye adlandırılanlar bulunuyordu; soylulaştırılmış burjuvalardan oluşan bu sonuncular, krallığın bürokratik örgütünde bir görev elde etmiş kimselerdi ya da miras yoluyla buna konmuşlar-

di. Ayrıca taşra soyluları vardı Köhnemiş şatolarında ve malikânelerinde kokuşup kalmış bu zümre sefalet içindeydi. Köylüleri tiksindiği, büyük senyörlerin horladığı, saraylıların lüks ve sefahati ile Hazinesinden çektikleri gelirlere özlemle bakan, kent burjuvazisinin edindiği zenginliği kıskanan bu taşra soyluları, göreneksel bilgisizliği içinde donmuştu; her türlü yeniliği irkilerek reddediyor ve kurtuluşunu geçmişe dönmekte arıyordu. Bu taşra soyluları, kazanç getirecek herangi bir iş tuttuklarında “soyluluk sıfatları” yok olur korkusunu taşıdıkları için, açlık ve sefalet içinde yaşam sürmeyi yeğliyorlardı; buna karşılık yüksek soylular, doğrudan ya da takma adlarla, iltizam kumpanyalarına se-verek giriyor ve böylece servetlerini çoğaltıyorlardı. Bu bakımdan, o yıllarda birinin söylediği şu sözler anlamlıdır “Benim gençliğimde, çiftlik sisteminin en aşağı işleri uşaklara verilirdi; şimdiyse, soylu olmayanlardan çok soylular görülüyor bu işlerde!”.

Kentlerde atölye ustaları ile, – gitgide ücretli işçilere dönüşen – kalfaları ve çırakları arasında da uyuşmazlıklar vardı; bu sonuncuların bağımsız zanaat ustası unvanını alabilmelerinin önüne yığınla engel getirilip konmuştu; öyle ki, kimi mesleklerde bu unvan – yanına yanaşılmaz – bir para karşılığında kazanılıyordu, kimisinde de babadan oğula geçiyordu, vb. Bunun dışında, işçilerle işverenler arasında da bir uyuşmazlık daha şimdiden görülür olmuştu; atölyelerde kılı kırka yaran mızımız bir gözetim, üretimde – alabildiğine sert – bir düzenleme, daha ileri, yeni bir tekniğin girmesini zorlaştırıyordu. Bunun sonucu olarak atölyeler, imalathaneler ve özellikle “dağınık imalathane” karşısında gitgide geriliyordu. Ne var ki, daha merkezileşmiş imalathaneler, korporasyonlar karşısında, onlar da ciddi bir rekabeti temsil ediyorlardı; bu korporasyonlar ise, onların düzen altına alınmamış “namussuz” üretimlerine karşı – başarısız – bir mücadeleyi sürdürüyorlardı. Ancak, gelişmelerini durdurabilecek durumda değillerdi.

İmalathanelerin içinde de, girişimci–burjuvalarla işçileri arasında uyuşmazlık büyüyordu. Krallık iktidarı burjuvaları tutuyordu 1744’te Lyon dokuma işçilerinin grevinden sonra birkaçı asıldı ve ötekiler de kürek cezasına çarptırıldılar. Grevden dehşete düşen burjuvalar, işçi–karştı bir ka-

nun elde ettiler hükümetten : Bu kanun, “bütün kalfa, çırak ve işçilere, hayır derneği ya da başka bir amaçla da olsa, bir araya gelip toplaşmayı; başka ustaların yanına geçmeyi, ustalarının elinden – ne biçimde olursa olsun – işçilerini kendilerinin seçmelerini alıp önleyecek biçimde komplo kurmayı” yasaklıyordu.

Köylülük, Fransa’da nüfusun % 80’i dolayındaydı o yıllar. Naiplik döneminde köylünün durumunda kısa süren bir iyileşme döneminden sonra, çok geçmedi yeni güçlüklerle karşı karşıya geldi bu yığın. XIV. Louis döneminde de, bir ferman senyörlere, daha önce köy topluluğunun olan toprakların üçte birine el koymaları olanağını sağlıyordu; kendilerine bağımlı yerel yönetimin desteğinden de yararlanan senyörler, en güzel topraklara el koyuyorlardı böylece. Ayrıca, özgür köylünün öz malı olan topraklar da, “bağımlı” olarak görülmekte devam ediyorlardı; yeni sahipleri, senyöre, bir dizi edimle yükümlü idiler.

XVII. yüzyılın sonlarıyla XVIII. yüzyılın başlarında, Fransa’dan yığınla Protestan (Huguenot) sürülüp çıkarılmıştı; XV. Louis de, 1724’te Protestanlara karşı yayımladığı yeni bir fermanla, yeni bir zulüm ve göç dalgasına yol açtı. Sonucu şu oldu bütün bunların Dışarıya büyük çapta sermaye kaçtı. Bunun da sonucu olarak paranın değeri arttı, giderek fiyatlar, özellikle tarım ürünlerinin fiyatları düştü. Gelirlerindeki azalışı dengelemek amacıyla, senyörler, köylüler üzerindeki baskılarını artırdılar Bunun için de, kullanılmaz hale gelmiş her türlü feodal hakkı yeniden yürürlüğe koyuyor ve, çoğu kez de, kent burjuvalarına ya da yöredeki zengin köylülere kiralıyorlardı onları; kırsal kesimde sosyal farklılaşmanın artmasına bu da yardımcı oluyordu.

Avlanma hakkı, köylüleri en çok öfkeliendirenlerden birisiydi Köylü, ekinini yiyip yok eden keklik, tavşan ve güvercinleri avlayamazdı; oysa soylu, bu yüzyılları kaplayan “kutsal hakları”na dayanıp tarlalar boyunca atını sürerek, avın arkası sıra ekinleri çiğner dururdu; köylünün, kimi zaman keklikler palazlanmadan önce hasada kalkması bile yasaktı ya da avcılarının gidişine engel olmaması için çit bile dikemezdi. Öte yandan, avlanma hakkı sıradan bir kalıntı da değildi; soylular için, kimi zaman savsaklanamayacak bir

tamamlayıcı gelir kaynağıydı. 1730 yılından sonra fiyatların düşüşü dursa da, köylüler üzerindeki baskılar sürdü. Soylular, köylüleri ezmek için her türlü baskıdan yararlanıyorlardı. Topraklarını, soylulaşma arkasından koşan burjuvalara sattıklarında, senyörlük haklarını da devrettikleri için yeni sahipler, giderlerini karşılamak amacıyla bütün kalıntı borçları köylülerden insafsızca çekip alıyorlardı. Paranın değeri arttıkça baskı da artıyordu. Öyle olduğu için de, 1787’de, bir krallık fermanı toprakların çitlenmesine izin verdi. Bu önlem, tarıma çekidüzen vermek amacıyla alınmıştı; ne var ki, en yoksul köylüleri, sürülerini boş otlaklarda otlatmak hakkından yoksun kılıyordu. İşte bütün bunlardan dolayıdır ki, birçok tarihçi, 1750-1789 yıllarını, yani yüzyılın ikinci yarısını, Fransa’da “feodal tepki dönemi” olarak nitelerler.

1737’de, iç pazarın genişlemesine bakıp yol şebekesinin düzeltilmesi gerekliliğini göz önünde tutan genel denetimci Orry, yeni bir yükümlülük yıktı köylülerin sırtına : Yol angaryası idi bu. 12 ila 70 yaş arasındaki bütün erkekler ve 60 yaşına kadar da kadınlar, bu angaryaya tabiydiler; erkek bulunamadığında, komün, bir erkek için iki kadın hesabıyla angaryayı yürütüyordu. Hükümet, görevliler ve onların yardımcılarının, işlerini çabuk ve en az giderle yürütmelelerini istediğinden, onlar da köylüleri yılda 30 gün yuvalarını terk etmeye zorluyorlardı. Böylece, çalışan için, çekim hayvanlarıyla beraber 12 gün kuralı genelleşti gitgide. Çalışmalara katılmanın reddedilmesi ve insan gizleme halinde, komünler para cezasına ve atlı birlikleri ağırlamaya mahkûm ediliyordu. Ancak, öyle de olsa tarihçiler, bu angaryaya karşı kitle halinde direnişlerden söz ediyorlar, 1771’de, Bar-sur-Aube’da, fermana aykırı böylesi 408 hareket görülmüştür. Yol angaryası, sadece Turgot’nun nazırlığı sırasında kısa bir süre için kaldırıldı; arkasından, bu kez kurtulma hakkıyla beraber yeniden yürürlüğe kondu. 1787’de, her yerde çalışarak yerine getirilen bu yükümlülüğün yerine yeni bir vergi koyan bir ferman yayımlandı. Ne var ki, bu yenilik köylüleri sevindirmede; çünkü, daha önceden vergiler ve senyörlerin istedikleri ödentilerle anaları zaten ağılatılıyordu.

Vergilerdeki eşitsizliğin ağırlığını sırtında en çok duyan

da köylülerdi yine : Baş vergisi, yerel yönetime devredilmişti. Görevliler ve onların yardımcıları, komünlerin ödeyecekleri vergileri keyiflerince belirliyorlardı; onlara göre, zengin komünler yoksul olanlardan daha fazlasını ödemi-lydiler; bir komünün içinde baş vergisinin dağılımı da keyfiydi. Böylece, en ufak bir gönenç belirtisi, köylü için temel- den yıkım demekti çoğu kez; çünkü, vergi ödenmediğinde, görevliler, hayvan ve tahıldan elde kalanla, kap kakak ne varsa alıp götürüyorlardı.

Tuz denetçileri de köylüyü tedirgin ediyordu; kaçak tuz yakalamak için evleri basıp arama yapıyorlardı : Tuz fazla iyi idiye kaçak demekti; çünkü asıl tuz, içine kum çakıl karıştırılmış bozulmuş türdendi çoğu kez. Kullanılır tuzun fiyatını kazanç getirir ölçüde tutmak için, tuzun kasıtlı olarak bozulup kirletildiği de oluyordu. Tuz yönetiminin elinde alabildiğine görevli vardı ve halkın tiksindiği kişilerdi bunlar. Her yıl, ortalama iki ya da üç bin kişi tutuklanıyordu; hapishaneler, kırbaç ve kürek cezalarına uğratılacak tuz kaçakçılarıyla doluydu ağzına değin; kimi zaman asıldıkları da oluyordu bunların.

Clermont piskoposu Massillon'un XV. Louis'nin nazırını Kardinal Fleury'ye yazdığı bir mektup, şöyle bir görünüm sergiliyor önümüze : "... Köylerimizde insanlar, yataksız, eşyasız, korkunç bir sefalet içinde yaşıyorlar; hatta çoğu, yılın yarısı, tek besinleri olan arpa ya da yulaf ekmeğinden yoksunlar ve, vergilerini ödemek için, kendi boğazlarıyla çocuklarınsından kesmek zorundalar... Adalarımızdaki zenciler çok daha mutlular; çünkü çalışarak, kendileri gibi karıları ve çocuklarının da karınları doyuyor, sırtları giysi görüyor; oysa, krallığın en çalışkan insanları olan köylülerimiz en inatçı bir uğraşta da bulunsa, ne kendileri ne aileleri için ekmek bulabiliyor, ne de vergilerini ödeyebiliyorlar; bu ilde, bir başka dil kullanabilecek görevliler varsa, gerçeği ve vicdanlarını sefil çıkarlarına feda etmişlerdir." Bununla beraber, illerin hepsi de, böylesi felâket içinde değildiler; Picardie'de, köylülerin, toprağın üçte birine sahip oldukları halde beşte dördünün atı yok idiye, Flandre ya da Languedoc'ta çok daha halleri vakitleri yerindeydi.

Kırsal kesimde sosyal farklılaşma artar : Bu kesimde, bir yanda, varını yoğunu yitiren senyörlerden toprak satın

alan ya da kiralayan tuzu kuru köylüler vardır; öte yanda da, bir parça toprağı olan ya da topraksız büyük köylü kitlesi. İçlerinden çoğı, “dağınik imalathaneler”de çalışarak zayıf bütçelerinin açıklarını gidermeye çalışıyorlardı; kimisi de mevsimlik işçi oluyor, kente doğru yola çıkıyor, ya da ülkede basımcılığın gelişmesiyle ortaya çıkan yerel kâğıt fabrikalarında bir iş kapısı buluyorlardı. Merkezileşmiş imalathane işçilerine – yasaklanmasına karşın – gizli bir hayır derneğine başvurma umudu hâlâ kalmış da olsa, “dağınik imalathaneler”de çalışan işçi köylüler çok daha az imrenilecek durumdaydılar : Yalnız başlarına ya da evde aileleriyle birlikte çalışan, istifçilerin insafına kalmış bu insanlar, ayakta duracak kadar kazanıyorlardı; içlerinde, vergisini ve senyöre ödentilerini sunduktan sonra, o bir avuç toprağın yanı sıra dokuma tezgâhını da elinde tutabilen var idiyse, ne mutluydu ona!

Yarısı ekmeğe ve üçte ikisi de genel olarak beslenmeye giden gerçek ücret, yüzyıl boyunca inişini sürdürdü 1726’dan 1741’e ve 1771’den 1789’a değin, yaşamsal asgarî % 56 arttı ve aynı dönem içinde ücretler ise % 17 yükseldi. Bunun anlamı ise, gerçek ücretin elli yılda ortalama % 24 artmasıydı. Durumu özetleyen Fransız tarihçileri şöyle yazıyorlar : “Fiyatlar yarı yarıya yükseldiğinde, kazançlar iki katma çıkıyor ve ücretlerse, dörtte bir artıyordu. XVIII. yüzyıl, iktisadî ve sosyal bakımdan, hemen hemen şu üç yüzde içinde dile gelir : Ücretlilere, kalkınmanın kırıntıları; toprak rantiyelerine ise, ölçüsüz paylar...”

Böylece, kente iş bulmaya gelen vasıfsız işçiler, o yıllarda denildiğı gibi “mangır kazananlar”, kâğıt fabrikası işçileri ve hatta evlerinde çalışan zanaatçılar, krallık yönetimi için sürekli bir kaygı kaynağı idiler; çünkü, halkın en yoksul, giderek en kabına sığmaz tabakaları bunlardı. Ve, büyük Fransız tarihçisi Marc Bloch’un dediğı gibi, “Örneğın grevin büyük kapitalist işletmeden ayrılmaz oluşu gibi, tarımda başkaldırı da senyörlük rejiminin ayrılmaz bir parçası olarak görülüyor”sa, XVIII. yüzyıl, bir geçiş döneminin tablosunu koyar ortaya : Bu tabloda, başkaldırıların patlayışları, çalışanların bağımsız örgütlenişinin ilk girişimleri ve ilk grevlerle gelip birleşirler. Öte yandan, senyörlere karşı başkaldırıları, köylerde ve kentlerde açlık ayaklanmalarıyla

kaynaşırlar : Kentlerin aşağı-halk tabakası ile yoksul köylülerin ekmeğe el koyduğu, onun “adil” fiyatını saptadığı ve halk için satışa çıkardığı görülür. Devrin bir gözlemcisi, 1752’de Rouen’da evlerde çalışan iplikçi kızların başkaldırılarından söz ediyor Bu kızlar, eğrilmiş ipliğin fiyatının düşürülmesini protesto etmişlerdi ve, onların hareketini, kentin bütün işçileri desteklemişlerdi. İşçi grevleri ve açlık çeken Auvergne’de olmak üzere, özellikle kâğıt fabrikaları işçilerinin grevleri (1750-1772) üstüne bilgiler var elimizde. Halk kitlelerinin görüşünü ortaya koyan pek anlamlı bir işaret olarak da bir söylenti var Bütün bir yüzyılı dolaşan ve 70’li yıllarda halk arasında yeniden saygınlık kazanan bu söylenti, halka karşı olan kralın, hükümetin ve aristokratların düzenledikleri bir “açlık komplosu”ndan söz eder.

Yüzyılın ortalarına doğru halk hareketleri hızlanır. 1747 ve 1748 yıllarında kötü ürünler alınmıştı. Köylerde ve kentlerde, köylüler, işçiler ve yoksullar en büyük acıyı tadarlar Umutsuzluğa itilen insanlar dirgenler ve baltalara sarılırlar; bir orada bir burada, krallığın her köşesinde halk ayaklanmasının tutuştuğu görülür; başkaldırının ateşi bütün ülkeye yayılır ve Paris’e değin ulaşır 1750’de, başkent de olayların burgacı içindedir; yoksul insanlar, ellerinde silah sokaklara dökülürler ve krallığın silahlı güçleri zorlukla üstesinden gelir bu gösterilerin; yılın ortalarına doğru öyle bir an gelir ki, krallık iktidarı direnemez haldedir, halkın hoşnutsuzluğunun seline karışıp boğulacaktır neredeyse.

Bununla beraber, mutlak monarşinin o boğulma saati gelmemişti henüz. Rejim, kendine sadık ordusu ile halk ayaklanmasını ezdi. Ne var ki, rejimin içerden çürümüşlüğü, tarih önünde mahkûmiyeti daha şimdiden açtı. Hükümetin pek yetkin bir görevlisi, Abbé de Bernis, 1758 yılı haziranında çöküşün son aşamasına gelindiğini yazıyordu. Krallığın durumundan söz edildikçe, bu “çöküş” kelimesi sık sık başkalarınca da kullanılır. 50-60 yıllarında, Fransa’nın doğusunda “Mandrin hareketi” gelişti Bu, tuz kaçakçılarının bir hareketiydi ve vergi kiralama sistemine karşı bir halk savaşı boyutlarına büründü. İktidar, Mandrin üstüne 2000 kişi göndermek zorunda kaldı. Ancak hükümet güçleri, tuz kaçakçılarına karşı mücadelelerinde yığınla güçlükle karşılaşıyorlardı; çünkü, bu kaçakçılar halkın sevgisiy-

le çevrelenmiştiler. Bir hainin haber verdiği Mandrin, sonunda Sardunya krallığında yakalandı ve Fransa'ya getirilip idam edildi; ancak, *Mandrin Ağıtı*, canlı bir ezgi olarak halk türküleri arasında sürdü durdu.

SARAY VE DIŞ POLİTİKASI

Halkı pençesinde kıvrandıran bu kıtlık, sefalet ve felaketler ülkesinde, Versailles, ayrı bir yaşam süren, her şeye bütünüyle yabancı bir dünyaydı. Halkın yoksulluğunun yankıları, Versailles Sarayı'nın duvarlarını aşip içeriye girmiyordu; orada işitilen klavsen, lavta ve keman sesleriydi yalnız; akşamları, sayısız pencere pırıl pırıldı; krallık sarayı lüksü, zenginliği ve şaşaası ile gözleri büyüleyordu. Oraya davet edilmiş gözde yabancılar, bu görkemli salonlarda ağır aksak akıp giden bu kolay, mutlu ve kaygısız yaşama bakıp şaşıyorlardı.

Ne var ki, bir düştü bu. Gerçek şu idi ki, burada hiç kimse, krallığın acı durumunun kaygısında değildi. Kıvranan, acı çeken biri varmış, kimi ilgilendirirdi bu? Yaşamı hoş geçirmenin saltanatı sürüyordu burada : Baloların arkasından ava çıkılıyor, tiyatro temsillerini şölenler izliyordu. Su gibi akıyordu para, XV. Louis, büyük bir güvenle, “benim yüzyılım için yeteri kadar var” diyordu. Şu söz de ona maledilir : “Benden sonrası tufan!”. XV. Louis'nin hükümdarlığının bütün anlamı, işte bu iki ufacık cümlededir. Kral olarak bu şımarık, kaprisli, sığ ve zayıf kişiye, monarşi – hiçbir sınır tanımadan – hizmet etmek zorundaydı.

Ne var ki, kendini “kadiri mutlak” olarak göstermeyi seven bu hükümdar, bir iktidarın ayrıcalıklarına görünüşte sahipti aslında; uygulamada gözdelerinindi bunlar : Bir Madame de Chateauroux'nun, bir Madame de Pompadour'un, bir Madame du Berry'nin; ya da, daha doğrusu, gözdelerinin gözdeleri kullanıyordu bu ayrıcalıkları. Sarayın görkemli yaşamının arkasında entrika ve dalaverelerin gizli oyunu sürdürülüyordu. İşin farkında olan kişiler biliyorlardı ki, kraldan bir ferman ya da başka herhangi bir karar elde etmek için, nazırlara başvurma gereği yoktu; Madame de Pompadour'un maiyetine ya da gözdelerine gidilme-

liydi. Şu da iyice biliniyordu : Onun görüşü, her türlü resmi görüşün üstündeydi!

Bu örflerin çözüldüğü, bu işret, bu kamu parasının har vurulup harman savrulduğu, bu rüşvetin ayyuka çıktığı ortamda, devlet çıkarlarının ve halkın ihtiyaçlarının unutulmuş olmasına şaşılabilir mi? Kralın metreslerinin fantezileri, kralın ve sarayın gözünde, halkın isteklerinden bin kez daha önemliydi. Kralın ve sarayının düşündüğü tek şey vardı; Yağmalanmış Hazineyi özenle beslemek! Bunu yapmak için de her şey mubahtı. Kimden ve nasıl altın sızdırılabilir-di? Sarayın savurganlığı, hesapsızca yaptığı harcamayı kim ödeyecekti? Buydu düşünülen! Ancak, bütün bunlar yarın devlete neye mal olacaktı, kimse düşünmek istemiyordu bunu.

Günü gününe yaşıyordu Versailles'da!

Bu saçıp savurma, bu kısa vadeli yönetim, monarşiyi kaçınılmaz olarak yok olmaya götürüyordu; buna iç politika demek güçtü ve bütün bu olan bitenler dış politikada da yanıtlarını alıyorlardı.

Nasıl?

XV. Louis'nin hükümdarlığı boyunca, Fransız dış politikasının temeli şöyle özetlenebilir İngiltere ile rekabet! Kimi zaman, iktisadî bir yarışma biçimini alıyordu bu rekabet, kimi zaman da korkunç savaşlar halinde patlak veriyordu. Öte yandan, gevşek ve tutarsız kral, diplomatik ilişkilerin içine çoğu kez kendisi giriyor; nariciye nazırlarının haberi olmaksızın yabancı saraylarla temasa geçiyor ve özel görevlilerini yolluyordu onlara; doğaldır ki, bu tür davranışlar, daha da karmaşık hale getiriyordu işleri. Fransız politikasında beklenmedik dönüşümleri ve sarsıntıları, nice insanın yaşamına mal olduğu için ülkeye pek pahalıya geldiğini, çıkarlarına yanıt vermediğini ve halk arasında tutulmadığını söylemeye gerek yok.

Bu savaşlardan biri, Polonya Veraset Savaşı (1733-1735) denilen savaştır ve Fransa, hanedan ilişkileri yüzünden başlamıştı buna XV. Louis, Polonya'nın talihsiz kralı Stanislas Leczinsky'nin kızıyla evliydi. Kralı, XII. Karl tahta oturtmuştu; Büyük Petro'ya yenilgisinin arkasından, o da tahtından kovulmuştu. XV. Louis, 1733'te yeniden boşalan tahta Leczinsky'yi geçirmek istiyordu. Stanislas, 1733 Eylül-

lünde Polonya kralı seçilmesinin arkasından, üç hafta sonra devrildi; devirenler de, tahta bir başka talibin, Saksonya seçmeni Friedrich-August'ün yandaşlarıydı ve Rusya'yla Avusturya da tutuyorlardı kendisini.

Stanislas, Danzig'e sığındı ve Fransa da 1500 kişilik bir birlik yollayabildi kendisine; çok geçmedi, Stanislas Prusya'ya kaçmak zorunda kaldı ve yardımına gönderilmiş birlik de Ruslara esir düştü. Fransız orduları, Avusturya'nın Ren ve İtalya'daki topraklarına istila etti; ancak, yararsız birkaç savaşın tek sonucu oldu : Fransa ile bağlaştığı Sardunya kralı arasına soğukluk girdi. Fransa, sonunda diplomatik alanda yalnız başına kalmış oldu ve askerî girişimlerini durdurmak zorunda kaldı. XV. Louis, Viyana Antlaşması'yla (3 Ekim 1735), Stanislas Leczinsky'nin Polonya tahtı üzerindeki haklarını tanımaktan vazgeçiyordu; Stanislas da, buna karşılık kral unvanını koruyor ve – ömür boyu olmak üzere – Lorraine'le Bar dükalıklarını alıyordu. 28 Ağustos 1736'da imzalanan tamamlayıcı bir antlaşma ile, Fransa, Lorraine düküne, yılda 4.5 milyon lira tutarında bir tazminat ödeyecekti. Buna karşılık, Stanislas'ın ölümünden sonra, Lorraine Fransa'nın olacaktı.

Ne var ki, Fransa'nın Polonya üzerinde etkisi sona ermişti.

Arkadan, Prusya kralı II. Friedrich ile İmparatoriçe Maria Teresia arasındaki uyuşmazlıktan doğan Avusturya Veraset Savaşı (1740-1748) geldi. II. Friedrich, Prusya'nın uzun zamandan beri üzerinde hak ileri sürdüğü Silezya'yı istiyordu; Avusturya da reddediyordu bunu. Fransa'nın, Prusya'nın bağlaştığı sıfatıyla girdiği bir savaş oldu bu; savaş, Fransa ile Prusya'dan başka, bir yandan İspanya, Bavyera, Saksonya, Napoli, Sardunya, İsveç, öte yandan Avusturya, İngiltere, Hollanda ve, 1747'den başlayarak Rusya da bulaşmıştı. Fransa, Avusturyalıların karşısında – Linz'de, Prague'da ve Dettingen'de olmak üzere – bir dizi yenilgiye uğradı; sadece Hollanda'da, Lawield Savaşı ve Bergen-Op-Zoom'un alınışı gibi kimi başarılar elde etti Fransızlar. Fransa, İngiltere tahtında hak ileri süren Charles Stuart'ı karaya çıkarıp iç savaşı tutuşturmak amacıyla, savaşı İngiltere'ye taşıma girişiminde de bulundu. Ne var ki, Charles Stuart'ın birlikleri yenildiler ve İngiliz donanması, Fransız

donanmasını 14 Haziran 1747'de tam bir bozguna uğrattı. Yine bu tarihte, II. Friedrich, savaşa son vermek amacıyla Avusturya'yla anlaştı. Aix-la-Chapelle Antlaşmasına (17 Ekim 1748) göre, Silezya Prusya'ya bağlanıyor, Maria Terezia yeniden Avusturya İmparatoriçesi olarak tanınıyor, Avusturya'nın İtalya'da elinde tuttuğu kimi yerler (Plaisance ve Parma) İspanya'ya veriliyordu; Fransa, Charles Stuart'ı desteklemekten vazgeçecek, Hanovre hanedanının İngiltere tahtı üzerinde haklarını tanıyacak, Dunkerque'deki istihkâmlarını yıkacak ve ordularının işgal ettiği Hollanda illerini terk edecekti. Bu savaş, insanca kayıptan ve zararlardan başka bir şey getirmemişti Fransa'ya; devlet borçları ise 1200 milyon liraya ulaşlıyordu.

1756'da, Fransa ile bağlaşığı Avusturya, Prusya ile İngiltere'ye karşı savaşa giriyordu. İspanya'nın güçlenmesinden kaygılanan Rusya, Saksonya, Polonya ve İsveç de, Fransa ile Avusturya'nın yanında yer almışlardı. Daha sonra Yedi Yıl Savaşı (1756-1763) adıyla tarihe geçecek olan savaş böyle başlar. Savaş resmi olarak ilan edilmeden önce de, Fransa ile İngiltere Dekkan'da, Afrika'da ve Amerika'da çatışmışlardı Hindistan'da, Lord Clive'in orduları Dupleix'in ordularını yenmiş (1752); Afrika'da, İngiliz donanması, Senegal'de Fransızların Anamabu kalesini yıkmıştı. Amerika'da, Fransa'nın pek bağı olduğu Antiller, İngiliz kolonileri ile Fransız Kanada ve Luisiana, sürekli anlaşmazlıkların ve silahlı çatışmaların konusuydular. Yedi Yıl Savaşı'nın başlarında, askeri harekât Fransa'nın lehine gelişti; Fransa, Kanada'da ve denizde, parlak kimi zaferler de kazandı. Ancak, çok geçmedi, komuta heyetindeki disiplinsizlik (soylulardan gelen ve "kırmızı" üniforma giymiş deniz subayları, Tiers Etat'dan gelen "mavi" üniformalı bir amiralin buyruğına uymayı reddediyorlardı) ve nazır Choiseul'ün çevresinde dört dönen iş adamlarının tekeline bırakılmış ordu donanımındaki düzensizlik, Fransa'yı denizde ve karada bir dizi felakete sürükledi. Fransız ordusu, Alman topraklarında Rossbach'ta, Krefeld'de ve Minden'de yenildi; Kanada'da, İngilizler Québec'i ele geçirdiler ve Karayipler denizinde Martinique'le Guadeloupe'u aldılar. Hindistan'da İngilizler, yönetici Lally Tollendal'in ordularını bozguna uğrattılar Fransız yöneticinin davranışları, bü-

t n bir yerli halkı Fransa'nın karşısına çıkarmıştı ve doğal-
dır ki, direniş olanaklarını alabildiğine zayıflatıyordu bu da;
son olarak Fransız donanması, bir dizi çatışmanın arkasın-
dan yenildi ve denizin dibini boyladı. Bahriye Nazırı Berr-
yer, sonunda şunu açıkladı Fransa, genel olarak, İngiltere
ile denizde boy  l şme yeteneğinde değildir ve, demecinin
arkasından, krallık savaş donanması ile Amiralliğin elinde-
ki tüm ihtiyaçları tuttu özel kişilere sattı.

Bütün bunların sonunda, talihsiz, halkın karşı çıktığı ve
tüketiciler bir savaşın ertesinde, 1762 Kasımında, Fransa barış
görüşmelerini kabul etmek zorunda kaldı. Paris'te, 10 şu-
bat 1763'te imzalanan bir antlaşmaya göre, Fransa, istih-
k m kurmamak koşuluyla elinde tutacağı beş kentin dışın-
da, Hindistan'da bütün topraklarını yitiriyordu; tüm Kana-
da ile Mississippi'nin sol yakasındaki yerlerini İngiltere'ye
bırakıyordu; ayrıca, uğradığı zararları karşılasın diye, Luisi-
ana'yı İspanya'ya terk ediyordu. Ancak, koloni ticareti ve
siyah  alış verişi ile yaşıyan Bordeaux, Nantes ve Le Havre
tacirlerinin  stelemeleri  zerine Fransız diplomasisi, Antil-
ler'in Fransa'ya dönüşünü sağladı; öte yandan, bu kazanç,
Öteki kayıpların hepsini bol bol karşılıyor, diye d ş n l -
yordu.

Neydi bütün bu gelişmelerin anlamı?

Mutlakıyetçi yönetimin, iç politikada olduğu kadar dış
politikada da yıllar boyunca sergilediği tam yeteneksizlik;
sarayın işitilmemiş lüksü ve işretinin yanı sıra halk kitleleri-
nin sefaleti; ülke çıkarlarına yabancı savaşların idaresinde
gösterilen savsaklama; Protestan ve Jansenistlere karşı reva
görülen anlamsız zulüm; mutlakıyetin her şeye karşın bo-
yun eğdiremediği parl manlarla olan kavgalar, bütün bun-
lar, Fransa'yı, XVIII. yüzyıl boyunca, birçok kez iktisadî,
siyasal ve sosyal bunalımların içine getirip soktu. Bu buna-
lımlar, feodal rejimin genel bunalımının ve çözülüşünün bi-
rer yansımasıydılar aslında. Devrin – az da olsa – aydın ki-
şileri, bütün bunları görüyor ve anlıyorlardı. Nitekim,
1751'de, XV. Louis'nin eski Hariciye Nazırı D'Argenson,
günlüğünde şöyle yazar “Bütün bunlar pek tehlikeli bir
d rum yaratıyor; başkaldırı ayaklanmaya dönüşebilir ve
ayaklanma genel bir devrime götürebilir” Kısa bir süre
sonra Voltaire de aynı duyguyu dile getiriyordu “Gördü-

ğüm her şey bir devrimin tohumlarını atıyor ve kaçınılmaz olarak gelecek bu devrim". Yönetimin içinde bile kimi kişiler, eylem olanakları bakımından öylesine umutsuzdurlar ki, ilk fırsatı yakaladıklarında görevlerini terk etmeye hazırdılar. XV. Louis'nin nazırı Abbé de Bernis, kendi koruyucusu Markiz de Pompadour' yazdığı görevden ayrılma dilekçesinde bakınız ne diyor : "...Çalışmamla yanıt veremem artık... Nereye gittiğinizi görüyorum, şerefime leke düşün istemem!".

Böylece, XV. Louis'nin hükümdarlığı, bütüne bakıldığında, krallık iktidarının saygınlığını yitirdiği bir dönem olarak görülebilir. Bu düşüş, Parisli yayıncı Hardy'nin 1774'te bize aktardığı bir örnekte gözle görülür derecededir : XV. Louis, 1744'te hastalandığında, sağlığına kavuşması için, Paris'te Notre-Dame Kilisesine 6000 ayın ısmarlanmıştı; 1757'de, Damiens'in krala saldırısının arkasından, yol açtığı kralcı duyguların depreşmesiyle, 600 ayın ısmarlandı; ve, son olarak, XV. Louis yatağa düşüp gerçekten can çekişmeye başladığında ise, yalnız 3 ayın ısmarlandı; koskoca Paris'te, kral için dua edilmesini isteyen beş kişi bile yoktu. 10 Mayıs 1774'te öldüğünde, Fransa'da "oh" çekti herkes.

II

“AYDINLIKLAR”IN GETİRDİĞİ

Sosyal ve siyasal gelişme, ideolojik mücadeleye de yansıyor : Düşünce yaşamında büyük bir uyanış vardı; bir yığın düşünür, eserlerinde felsefenin, sosyolojinin, sanatın ve daha nice alanın en yakıcı sorunlarını dile getiriyorlardı. İşte, bu yüzdendir ki, XVIII. yüzyıl Fransa’da, “Aydınlıklar Yüzyılı” diye anılır; o dönemin yazarlarına da “Aydınlıkçılar” denir.

Neydi yaptıkları onların?

“AYDINLIKLAR” VE “AYDINLIKÇILAR”

Engels’in bir değerlendirmesi var ki, pek güzel anlatır onların etkinliğini; şöyle der “Din, doğa anlayışı, toplum, devlet örgütü, her şey en acımasız bir eleştirinin konusu oldu; her şey, aklın mahkemesi önünde kendini savunmak zorunda kaldı ya da mahkûm oldu.”

“Aklın mahkemesi”nin kurulması Aydınliklar başta bu!

Ancak bununla, Aydınlikçıl原因 hepsinin aynı değeriendirirmenin arkasından gittikleri sanılmasın. Devrilmeyi bekleyen bir rejimin çürümüşlüğüne bakıp, kimisi ılımlı reformlar öneriyordu; kimisi topyekûn reddediyordu onu. Öte yandan, feodal mülkiyetin devrini tamamlamış rejimini reddedip, onun yerine “akla uygun” bir örgütleniş geçirmek isteyenler, bu aklın saltanatının, aslında burjuvazinin idealleştirilmiş saltanatından başka bir şey olmadığını farkında değildiler.

Aydınlıklar yüzyılı, düşünceler bakımından korkunç bir savaş alanına sahne olur. Mülkiyetin ve halk karşısında takınılması gereken tavrın sorunları da tartışmalar arasındaydı : Halka bütün gerçek söylenmeli miydi, yoksa seçkinlerin bir ayrıcalığı mı olmalıydı bu? Sorun, birbirinden fark-

lı düşüncelere yol açıyordu. Kimi düşünürler, bir filozof-kral düşleyip aydın despotluğa bel bağlıyor ve rejimin en belirgin eksikliklerini bu yoldan gidermeyi umut ediyorlardı; kimi düşünürler de, halkın başkaldırısında bir çıkış yolu görüyor ya da Avrupa çapında bir devrime inanıyorlardı.

Eserlerdeki sert tartışma havasının kaynağında yatan budur.

XVIII. yüzyılda, Fransa'da, halkın eğitim düzeyi hayli yüksekti; tarihçilerin kestirmelerine göre, 1789'un arifesinde, erkeklerin % 47'sinden fazlası, kadınlarınsa % 27'ye yakını okuma-yazma biliyordu. Basımcılıkta da büyük bir gelişmeyi beraberinde getirmişti bu; yönetim, yazarları Bastille'e hapsederek ya da eserlerini yakarak özgür düşünceye karşı savaşını sürdürse de, ektiğine karşı biçtiği şuydu : Gizli yayınların ticaretinin alabildiğine gelişmesi! Hollanda'da, Cenevre'de ya da Avignon'da basılan eserler, kaçak olarak Fransa'ya geçiyordu. O yıllarda yaşayanların söylediklerine göre, Aydınlatıcı yazarların kitapları herkesin elindeydi.

Fransa'da Aydınlıkların öncülerinden biri olarak Jean Meslier (1664-1729) gösterilir. Yerindedir bu. Kendi halinde bir köy papazı olan Meslier'nin *Vasiyetname* adlı bir kitabı var. Bu eser, onun sağlığında yayınlanmadı; üç nüsha olarak yazdığı kitabın kopyaları dolaştı ülkede. Meslier, bir köylü zanaatçının oğluydu Fransa'da, sıradan halkın yaşamını ve yoksulluğunu yakından görüp tanımişti. *Vasiyetname*'si, yalnız mutlakiyeti – kıran kırana – eleştirmekle yetinmiyor, toplumun temellerine de çatıyordu : Bir kısım insanların, başkalarının emeğinin ürünlerine el koymasına dayanıyordu bu temeller; doğuştan ya da zenginlikten gelen ayrıcalıkların halkın üzerinde kurduğu egemenliğe dayanıyordu. Etrépagny papazı, tutarlı bir tanrıtanımaz, ama yaptığı işe inanan bir insanın diliyle konuşuyordu. Ruhbanın açgözlülüğünü ve ikiyüzlülüğünü sergilerken gösterdiği bir şey daha vardı Kilise'yi krallık iktidarına bağlayan bağın, zulmün kalesine hizmet ettiğini, halkı ezmede bir araç olduğunu belirtiyordu. “Din, diyordu Meslier, siyasal iktidarı, ne denli kötü olursa olsun destekler; ve iktidar da, ne denli ahmak ve boş olursa olsun, dinin yardımcısıdır”. Yalnız mutlak monarşiye saldırmıyor, özel mülkiyete de çatıyordu. Ona göre, “hemen hemen evrensel olarak kabul edilmiş ve

izin verilmiş de olsa, insanların, yeryüzündeki nesnelere ve zenginliklere ortaklaşa sahip olup onlardan ortaklaşa yararlanacak yerde, bu nesne ve zenginlikleri özel olarak ellerine geçirmeleri” bir kötülüktür.

Meslier, halkın devrim yapması için onun aydınlatılmasını istiyordu. Çağındaki insanlara söylediği şeydi “O zalim egemenliğin boyunduruğunu kökünden kırıp parçalamak için, yaşadığınız sürece birlik olmaya çalışınız; bu adletsizlik ve inançsızlık tahtlarını deviriniz her yerde; bu taç giymiş kafaları koparınız, size zulmeden bütün bu insanların gurur ve kibrine son veriniz!”. XVIII. yüzyılda, devrime çağıran insanlar nadirdi. Meslier, zulme son verme sorununda şiddete başvurmaya erkekçe ortaya koyan ilk düşünürlerden biri odu.

Meslier'nin *Vasiyetname*'sinin ülkede yayılmaya başladığı sıralarda, Paris'te, iktisatçı Jean-François Melon'un (1680-1738), *Ticaret Üstüne Siyasal Deneme* adlı eseri yayımlanıyordu. Emegın bir zenginlik kaynağı olabileceği noktasından hareketle, yazar şunu soruyordu En çok kazancı elde edebilmek için, bu çalışma yeteneğinden en iyi yararlanma yolu hangisidir? İktisadi yaşamın temel amacı da buydu ona göre. Buradan yola koyulup, imalathane sahiplerini göklere çıkarıyordu; ve şöyle yazıyordu : “İmalatçı, kanun koyucunun bütün dikkatine layıktır.” Melon, imalatçılara büyük kârlar sağlamanın kaygısıyla, Fransa'da, işçilerin yasal köleliğinin kabul edilmesini öneriyordu. Köleliğin, işçi için ücretli çalışmaktan çok daha imrenilecek bir şey olduğunu söylemeye kadar vardırıyor işi ve şöyle diyordu : “...sakatlık ya da yaşlılık yüzünden çalışamayacak hale geldiğinde, beslenmesi sağlanmış olacak en azından!”.

Melon'un eserinin dikkati çeken yanı, çıkarıcı burjuva düşüncesini ilk kez açıkça ortaya koymasıydı.

Fransa'da Aydınlanma hareketinin bir başka temsilcisi de Charles-Louis de Montesquieu (1689-1755) oldu. Montesquieu, Brede de Secondat baronuydu; taşrada ilk yönetiminde önemli görevleri oldu Bordeaux parlömanında önce danışmanlık yaptı, sonra da başkanı oldu onun. Büyük bir yazar, sosyolog ve tarihçidir o. *İran Mektupları* adını taşıyan romanı (1721), mutlak feodal rejimin pek acı ve sert bir eleştirisidir; hükümetlerin yeteneksizliğini, sarayın gü-

lünç ve pahalıya mal olan fantezilerini, dinsel hoşgörüsüzlüğü ve daha başka şeyleri alaya alır o eserinde. *Romalıların Yükselişi ve Çöküşünün Nedenleri Üstüne Düşünceler* adlı eseri (1734), Roma tarihi hakkında bir yorum denemesidir; bunu yaparken de, tarihsel sürecin ilahiyatçı açıklamasına başvurmadan doğal nedenlerle yetinir. Ne var ki, çağdaşlarını en çok etkilediği eseri, 1748'de Cenevre'de – kendi adını belirtmeden – yayımladığı *Kanunların Ruhu*'dur.

Montesquieu'nün öğretisinin temeli, üç yönetim biçimi hakkında verdiği tanıma dayanıyor : Bunlar da, kendine özgü ilkeleri olan despotluk, monarşi ve demokrasidir; despotluğun ilkesi korku, monarşininki onur ve demokrasinin ki de erdemdir. Kuramsal olarak demokrasinin üstünlüğünü kabul etse de, bunun ancak küçük ülkelerde gerçekleşeceğini söyler. Despotluğa gelince, ona göre, bu Doğu'nun büyük devletlerine, İran'a, Hint'e, Çin'e, vb. özgü bir yönetim biçimidir. Böylece, Fransa'ya en uygun gelen yönetim biçimi, monarşidir. Buradan kalkarak, Montesquieu, idealleştirdiği İngiliz devlet yapısının kendine özgü biçimlerinin kabul edilmesini diler; dayandığı tez de, üç iktidarın, yani yasama, yürütme ve yargılamanın birbirinden ayrılmasıdır; bu üç iktidar, birbirinden bağımsız hale gelecek, ancak karşılıklı olarak birbirlerini de denetliyeceklerdir.

Montesquieu'nün görüşleri, bir uzlaşma anlayışına da dayansalar, devri için ilerici düşüncelerdi. Devrimci mücadelenin yöntemlerini reddediyordu gerçi; ancak öte yandan, iktidarın keyfilliğini kanunlarla sınırlandırıyordu. Öyle olduğu için de, öğretisi, toplumun yukarı katlarındaki liberaller arasında yığınla yandaş buldu. Amerikan Anayasası'nın yanı sıra, Fransız Devrimi'nin ilk aşamalarındaki birçok anayasal belgeyi etkiledi.

Ne var ki, Montesquieu'yü, yaşadığı yüzyılda eleştirenler de oldu Üç yönetim ilkesi hakkındaki metafizik tutumu, köktenci demokratik eğilime sahip düşünürler arasında itirazlara uğradı. Böylece, devrimci düşünceler taşıyan La Beaumelle, 1752'de Londra'da yayımlanan *Düşüncelerim* adlı eserinde şöyle yazıyordu : “Avrupa'da ne monarşi söz konusudur artık, ne demokrasi, ne de despotizm. Bugün, ticaret her şeydir... Kazanç, bütün devletleri yöneten ilke olup çıkmıştır.” Birkaç yıl sonra da bir başka yazar çıkacak,

aynı itirazları ileri sürüp şöyle diyecektir : “Kanunların ruhu, mülkiyettir” Bu Linguet’dir ve onun bu sert formülü üzerinde Karl Marx, ileride özellikle duracaktır.

XVIII. yüzyıl yazarları içinde, çağdaşlarını en çok etkileyen Voltaire (1694-1778) olmuştur; öyle ki, onun adı, kimi insanlar için Aydınlıklar yüzyılı ile özdeşleşir. Voltaire, olağanüstü yetenekte bir yazar, bir tarihçi, bir filozof oldu; ve Fransa’da ve Fransa dışında olsun, devrim düşüncesini derinden derine etkiledi.

Onun bütün yaratıcı yaşamı, 1717’de yazdığı *Oeudipe*’ten başlayarak, Fransa’da dinsel bağnazlığa, servajın kalıntılarına, sarayda perde arkasında oynanan oyunlara, savşın anlamsızlığına karşı mücadeleye adanmıştır. İngiltere’de üç yıl kaldıktan sonra yayımladığı *Felsefi Mektuplar*’ı (1734), İngiltere’deki düzeni, felsefeyi (Locke), bilimi (Newton) ve edebiyatı (Swift, Pope), Fransa’dakilerle karşılaştırıyordu. Devri için alabildiğine cesur olan bu düşünce, okuyucularını çarpıyordu. Şöyle diyordu “Kralın kaçta uyandığını, kaçta yattığını dakikası dakikasına bilen ve bir nazırın bekleme odasında köle rolü oynarken büyüklük havalarına giren yüzü pomadlı bir senyör mü, yoksa ülkesini zenginleştiren bir tacir, işyerinden Surat ile Kahire’ye emirler verip insanların mutluluğuna katkıda bulunan bir tacir mi en çok yararlıdır devlete? Bilmiyorum yine de!”

Aslında ülkeyi yönetmek isteyen Tiers Etat’ın savları – bütün açıklığıyla – dile getirilmiş oluyordu bu sözlerde. Hükümet, kitabı toplayıp yaktırmakla yanıt verdi. Yazarına gelince, Cirey şatosuna sığındı; ve orada – kısa ayrılıklarla da olsa – on beş yıla yakın yaşadı. Voltaire, bütün yaşamı boyunca kovuşturmayla uğradı : Gençken Bastille zindanına atıldı, daha sonra böylesi tehlikeleri savuşturmak için sürgünlüğü yeğledi ve yaşamının son on yılını, Fransa’yla İsviçre sınırı arasındaki bir yerde, Ferney’deki evinde geçirdi. Ancak, 1778 ilkbaharındadır ki Paris’e dönebildi; ve bütün Paris ayağa kalktı önünde. Üç ay sonra da öldü.

Voltaire, bütün türlerde kalem oynattı : Kesin bilimlerden (*Newton’un Fizikinin Temelleri*) tarihe (*Halkların Örf-leri ve Anlayışları Üstüne Deneme*) ve felsefeye (*Felsefe Sözlüğü*) kadar her alanda gezindi durdu. O, aynı zamanda yeni bir türün, “felsefi öykü” denen bir türün de öncüsü ve

ustasıdır Bu konuda akla ilk gelen *Zadig*, *Micromegas* ve *Candide* oluyor. Bu eserler, Aydınlıkların temel düşüncelerini, büyüleyici ve ışıklı bir dille okuyuculara götürüyordu. Voltaire, parlak bir yergi şairi (*Orléanslı Bakire*), Avrupa'nın bütün sahnelerinde uzun süre oynamış görkemli trajedilerin yazarıdır. Kilisenin kurbanları (Calas, Sirven, La Barre) için yaptığı girişimler, çağdaşları arasında büyük bir saygınlık kazandırdı ona; Katolik Kilisenin iktidarına karşı gözünü kırpmadan meydan okudu durdu.

Bununla beraber şunu da söyleyelim ki, Voltaire, Tiers Etat'nın aşağı-halk tabakalarına yabancı kaldı. Böylece, Tanrı'ya inanan bir kimse olarak, sıradan halk için dini gerekli görüyordu; "Tanrı yoksa, icat etmeli onu!" diyordu. Ancak, onun açıklayıcı düşüncelerini, kitaplarının kıyısına bucağına koyduğu, o yıllarda basılmayıp da şimdi şimdi okuyabildiğimiz notlarında buluyoruz. Kitaplığında birçok eser şu işareti taşır "Tehlikeli kitap!" Necker'in yazıp da Marx'ın pek takdir ettiği *Tahıl Mevzuatı* ve *Ticaret Üstüne Deneme* adlı kitabın üzerinde, Voltaire'in eliyle yazılmış şu birkaç satırı okuyoruz "Bu kitap, halk okuyabilseydi pek tehlikeli olurdu!"

Voltaire, hem bir filozof ve ahlakçı, hem bir edebiyatçı ve tarihçi, hem bir denemeci ve olağanüstü güzellikte öykü yazarıdır.

Dev bir eser bırakmıştır arkaya.

Bununla beraber, onun kuşağı üzerinde yaptığı etkinin nedenlerini eserlerinde aramamalı belki; ne o parlak ve şairane *Orléanslı Bakire*'de, ne *Zadig* romanında, ne Büyük Petro üzerine yazdığı tarihte, ne de onca insanı haksızca mahkûm edip kanlarına girmiş olan Kiliseye karşı tiksintisini dile getiren o eşsiz yergilerindedir bu etkinin nedenleri. Nerde peki? Şunda : Voltaire, daha sonra "Voltairecilik" diye adlandırılacak olan bir kuşku anlayışına yol açtı. Çürümüş feodal dünyanın – ayyuka çıkan – kötülüklerine karşı eleştirilerinde açıkça konuşmuyor, sevmiyordu da bunu; söylediklerini hep özenle sarıp sarmalıyordu. Ancak, olaylar karşısında özellikle alaylı ve dalga geçen bir tutumu vardır ki, yalnız ona özgüdür bu. Her şeye inanmayınız, işittiğiniz her şeyi geçerli akçe diye bellemeyiniz; işlerin her zaman böyle yürüyeceğini ve bu dünyanın hiç değişmeyeceği-

ni sanmayınız Bütün eserlerinin temelinde yatan budur. Hiçbirinde açıkta dile getirilmemiştir bu görüş, ama çağdaşları alabildiğine açıklığıyla anlamışlardır onu. Voltaire'in eserinde söylenmeyip de susulan şey, söylenenden daha çok önemlidir belki. Bütün yaşamı boyunca gerçek düşüncelerini saklamasını bilmiş ihtiyatlı bir yazar olarak, Voltaire'in anlattığı şudur bir yerde Her şeyden kuşku duyunuz, hiçbir şeye de inanmayınız!

Onun ektiği bu kuşku anlayışı, eski rejimin ideolojik temellerini yıkmada en büyük itici düşünce oldu belki de. XVIII. yüzyılın Voltaireciliği, mutlak kuşku, değişmez gibi görünen her şey karşısında güvensizlikti; her şeye gülmekti bu. Ancak, dış görünüşünde masum olan bu görüş, dünyayı değiştirme girişimine açılmış bir kapıydı da.

Aydınlıklar ideolojisinin gelişmesinde ağırlığı olan bir başka ad da Denis Diderot'dur (1713-1784). Materyalist bir filozof ve üstün yetenekte bir yazardır o; ve ünlü bir eserin, *Bilimler, Sanatlar ve Meslekler Ansiklopedisi*'nin hem kurucusu, hem de uzun yıllar yöneticisi oldu. Bu ansiklopedi, Tiers Etat'ın düşünce ve ideolojisinin bir karargâhıdır. Montesquieu, Turgot, Voltaire, Rousseau, d'Alembert, devrin büyük bütün düşünürleri, bilginleri, mühendisleri, hekimleri, vb., *Ansiklopedi*'nin yardımcıları arasındadır.

Ansiklopedi'de yeni olan, aynı zamanda mesleklere, tekniğe verdiği önem; adı da bunu gösteriyor zaten. Diderot'nun kendisi de, teknolojiye ve sorunlarına ilgi duyuyor ve üretimin çeşitli dallarında uzman olan – adı hiç duyulmamış – kişilere, kalifiye işçilere yazı ısmarlıyordu. *Ansiklopedi*, o yıllarda, hem bilimsel bir başvuru eseri oldu, hem de bir tartışma alanı. Çoğu yazar, sansüre uğrar korkusuyla, düşüncelerini anıştırmalı bir biçim altında dile getirdiler orada; satır araları, okumasını bilenlere çok şey söylüyordu. Ne var ki, *Ansiklopedi*'nin yayımlanışı, yine de engellere uğradı 1752'de ve 1759'da iki kez yasaklandı; yayıncısı Le Breton, Diderot'nun haberi olmadan yığınla makaleyi değiştirip bozdu, törpüleyip yumuşattı. Öyle de olsa, Diderot, eseri sona erdirmeyi başardı; 1751'den 1772'ye değin, 17'si metin ve 18'i resim ve gravürlere ayrılmış 35 ciltlik bir anıtı dikti.

Ansiklopedi, sansürün el verdiği ölçüde, sosyal sorunla-

ra büyük ilgi gösteriyordu. Aslında tepeden tırnağa burjuva olan bir ideolojinin yenilikleri, cesareti ve aynı zamanda sınırları, bütün açıklığıyla, bu sorunlara eğildiğinde gösterir kendini. Hem de Diderot'nun kaleme aldığı kredi maddesi, bu bakımdan pek anlamlıdır; orada şöyle der Diderot : “Dinden sonra, insanların karşılıklı yükümlülüklerinde elde edebilecekleri en güvenceli şey, faizdir”. Bunun yanı sıra, XVIII. yüzyılın ütopyacı görüşleri karşısında Diderot'nun kimi zaman gösterdiği – o biraz da bulanık – yakınlığa karşın, *Ansiklopedi*, bütününe bakıldığında belli bir demokratik monarşi idealini savunuyordu. Özel mülkiyet ve halka karşı hayli ılımlı bir yakınlık üstüne kuruluydu bu monarşi.

Diderot, sanat eleştirisine de vermişti kendini ve yazılarını, Melchior Grimm'in çıkardığı, Avrupa'nın çeşitli saraylarının abone olduğu seçkin bir çevreye yollanan *Edebi Yazışma* dergisinde yayımlıyordu. Tiers Etat'nın düşüncelerini temsil eden yeni bir sanat anlayışını savunuyordu bu yazılar. Aristokrat salonların hafif meşrep ve açıkça kösnül sanatıyla sarayları süsleyen gösterişli tabloları eleştirip, resamları, bir başka türe, yaşamın gerçekçi ve ahlaki bakımından da sağlam ve sağlıklı yorumuna doğru yüzlerini çevirmeye çağırıyordu.

Diderot'nun ve *Ansiklopedi*'nin çevresinde, hepsi bu yayına katılmamış da olsalar kendilerine “Ansiklopedici” diyen bir materyalist filozoflar topluluğu dönüp dolaşıyordu. Materyalist düşüncenin gelişimine – hissedilir biçimde – damgalarını vurmuş olan Baron d'Holbach'la (1723-1789) Helvétius'u (1715-1771) analım başta. D'Holbach, yüzyılının en büyük militan tanrıtanımaşlarından biri olarak da bilinir; Voltaire'in yaptığı gibi, Katolik Kilisenin yobazlığı ve hoşgörüsüzlüğüne karşı çıkmakla yetinmiyor, Tanrının varlığını yadsıyarak dinle de mücadele ediyordu. Onun dine karşı yergileri kesinliğini bugün de yitirmiş değil. XVIII. yüzyılın tanrıtanımaş yayımları hakkında bir bilgi edinmek gerektiğinde, ilk başvurulması gereken onun eserleridir.

Bununla beraber, XVIII. yüzyıl materyalizmi, henüz sınırlı idi; bu sınır da Engels'in dediği gibi “dünyayı, bir dava olarak anlamaktaki yeteneksizliklerinden” ileri geliyordu. O yüzden de, Fransız materyalistleri, mekanik nitelikte bir

materyalizmi aşamadılar ve, toplumun ne olup ne olmadığı sorununda düşüncesi dünya görüşünün tutsağı olarak kaldılar; yani takılıp durdukları nokta şu oldu : Kanunları belirleyen insanların görüşleridir ve kanunlar da insanların görüşlerini belirler.

D'Holbach'la Helvétius'un siyasal görüşleri ılımlı idi. D'Holbach, sosyal eşitsizliğin, “toplumun yardımcısı” olduğunu söylüyor ve ekliyordu “İnsanların çeşitliliğinin ve eşitsizliğinin sonucu olarak, zayıf, daha güçlünün koruması altına girmek zorundadır; onlardır ki, daha güçlüyü, kendisi için yararlı gördüğünde, daha zayıfın aydınlanmasına, yeteneğine, hüner ve ustalığına başvurmaya götürür”

Helvétius, filozof ve sosyal düşünür olarak d'Holbach'a pek yakındır. Bununla beraber, en üstün sosyal kanun olarak gördüğü ahlaki kanıtlandırmaya girişirken yeni kavramlar getirir ve yararcıların öğretisini son noktasına değin götürür bu konuda. “İnsanların, eylemler hakkında verdikleri hükümleri yönlendiren genel yararlardır,” deyip, buradan şu sonuca varıyordu “Yarar düşüncesi, erdem düşüncesiyle iç içedir hep” ve “bütün kanunların temelinde o vardır” Böylece, burada da Tiers'e, ya da daha doğru olarak burjuvaziye has “yarar” ilkesi, henüz gerçekleşmemiş ama sabırsızlıkla beklenen yeni etiğin ve yeni yasamanın ölçütü olarak öneriliyordu.

Fizyokratlar grubu da sıkı sıkıya bağlıydı *Ansiklopedi*'ye. Marx, onların ortaya attığı kuramın, feodal toplumun bağrında kendi yolunu açan yeni kapitalist toplumun dile gelişi olduğunu söyler; ona göre, modern ekonomi politiğin “gerçek babaları” onlardır aslında.

Konunun biraz ayrıntısına girmek gerekirse, daha sonra bütün dünyaca kabul edilecek olan “ekonomi politik” terimini ilk kullanan, 1615'te *Ekonomi Politik* incelemesi adlı bir eser yayımlamış olan – adı bugün unutulmuş – bir Fransız yazarı A. Montchrestien oldu. Montchrestien, “merkantilizm” adıyla ün kazanmış bir iktisadî öğretinin kurucusu olarak görülüyordu o yıllar. Ne var ki, bu yazarın görüşleri, sadece metanın değiş tokuşu ile sınırlıydı; kendisi için anlaması daha güç olan bir alana, üretim alanına hiç değinmiyordu. Adını tam olarak unutulmaktan kurtaran, sadece ortaya attığı bu ferimdir.

XVII-XVIII. yüzyıllarda Fransız iktisadî düşüncesinin gelişimine derinden derine damgasını vuran, Pierre Bois-Guilbert'in katkısı olmuştur. Fransız burjuva ekonomi biliminin kurucusu olarak o gösterilir çoğu kez. Bois-Guilbert, merkantilizmi elıştirdiğı ve karşısına da serbest rekabet düşüncesini çıkardığı birçok eser yayımladı. Ne var ki, bu özğün bilim adamının eseri, devrinin pek etkisi altındaydı. Fransa, o sıralar aslında bir tarım ülkesiydi; bu da, Bois-Guilbert'i şu düşünceye götürdü: Bir ülkenin zenginliğı tarımdaki gelişme düzeyiyle ölçülür; bu gelişmede öncelik de ekip-biçme ve hayvan yetiştiriciliğidir.

Onu izleyen dönemde, Fransız iktisat düşüncesinin gelişmesi, fizyokratlar grubunun çalışmalarıının eseri oldu. XVIII. yüzyılda pek tanınmış olan bu okul, herkesten önce François Quesnay'nin(1694-1774) adını getirir akla. Meslekten hekim ve Madame Pompadour'un dostu olan Quesnay, onun da, aracılığıyla sarayda önemli bir rol oynuyordu. Serbest kaldığı zamanlar istisadî araştırmalar yapıyordu. Marx, onun eserlerini, özellikle de ünlü *İktisadi Tablo*'sunu deha ürünleri olarak görür.

Quesnay'nin yanı sıra, dostu ve çoğu noktada fikir arkadaşı Marki Victor de Mirabeau da, çağdaşları üzerinde büyük etkide bulundu. Fransız Devrimi'nin ünlü hatibi Mirabeau'nun babası olan Victor Mirabeau, eserlerinden birinin adından hareketle – özel yaşamıyla hiç ilgisi olmasa da – “insanların dostu” takma adını almıştı; Quesnay gibi o da, fizyokratlığın kurucularından biri olarak görülmelidir.

Arkasında pek öyle temel eserler bırakmasa da, devrini etkileyen bir başka özğün yazarı, Mercier de la Riviere'i de anmış olalım.

Ve son olarak Turgot geliyor. Kuramcı olmaktan çok bir uygulamacıdır o; bununla beraber, zamanında bütün fizyokratlar için klasik olmuş bir eserin, *Zenginliklerin Oluşumu ve Dağılımı Üstüne Düşünceler*'in yazarıdır. Turgot, eserinde kolaylıkla görüleceğı gibi, –onun deyiimiyle– “malikler sınıfı”na yönetici rolü verir; devletin yönetimini ele alması gereken ve alacak olan sosyal güç budur. Bilindiğı gibi, Turgot, kuramdan çok düşüncelerini uygulamaya geçirmeyi denerdi. Aslında bir burjuva reformcusudur o; ve önce de, Limousin'de görevli iken, devri için ilerici olan dü-

şüncelerini uygulamaya girişir; daha sonra, maliye genel denetimciliğine atandığında, ulusal çapta sürdürmeye kalkar bildiklerini.

O devrin çeşitli ideolojik akımları içinde, fizyokratlar, başkalarından çok daha fazla olarak burjuva sosyal düşüncesinin temsilcileri olarak görülmeye değerler. Fizyokratlar, az çok açıkça, tarımda bir başka kapitalist işletme biçimine geçişi, çiftlikleri kiralamaya gitmeyi savunuyorlardı. Bir iktisadi liberalizm politikasının uygulanmasını, yani şu ya da bu mülk sahibinin girişiminin engellenmemesini, hareketlerinde serbest bırakılmasını istiyorlardı. Mülk sahiplerinin iktisadî girişiminin ve işletme özgürlüklerinin önüne yukarıdan dayatılmış her türlü düzenlemelere karşıydılar. Onların çok geçmeden pek yaygınlaşacak olan o ünlü sloganının kaynağı budur ve o slogan da şu

“Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!”

JEAN-JACQUES ROUSSEAU’NUN YERİ

Aydınlıklar yüzyılının bütün yazarları arasında Jean-Jacques Rousseau’nun (1712-1778) apayrı bir yeri var.

Rousseau’dan söz açılınca, onun Cenevre’li bir saatçinin oğlu olduğu ve pek gençken yoksulluğu tanıyıp tattığını söylemek âdet olmuştur. Doğrudur da bütün bunlar. Belki onlar kadar doğru olan bir başka nokta da şu Rousseau, ulusal sonra da evrensel çapta ün kazanan Fransız yazarları içinde halktan gelen ilk yazar oldu. Eğitimini, cepte meteliği olmadan, yayan-yapıldak Fransa’nın, İsviçre’nin ve İtalya’nın yollarını teperek yaptı. Odsuz-ocaksız bir halde, geceleri sığınacak bir dam altı bulabilmek için köylülere dil dökmesi gerekiyordu her gün. Bir rastlantıyla karşılarına çıkmış bilmedikleri bir kişi olarak köylülerin güvensizliğini yenebilmesi için, doğuştan bir konuşma yeteneği olması gerekiyordu gerçekten. Rousseau’nun, daha sonra çağdaşlarını öylesine etkileyecek olan bu şaşırtıcı dil uzluğu, yumuşak, zengin anlatımlı ve inandırıcı dili, yaşamın zorunluluklarından doğdu böylece.

Bu kimsiz-kimsesizlik, bu oradan oraya savruluşlar, kendi kuşağından yazarların bilmedikleri bir gerçekliği gö-

rüp tanıma fırsatını verdi ona. Sıradan halkı, besili altı atın çektiği arabasında görkem içinde efendisi geçerken yanı başındaki köylünün ne halde olduğunu herkesten daha iyi biliyordu; ülke ne durumdadır, halk nasıl yaşıyor, başka yazarların da üzerinde isteyerek durdukları bu konuları, kitaplardan değil yaşayarak öğrenmişti o. Bu konup göçmeler, ona ülkenin sosyal rejimini tanıtmıştı.

Şu da bilinir : Kendi kendini yetiştiren üstün yetenekte bir kişi olan Jean-Jacques Rousseau, 1741'de Paris'e gelir ve yüksek sosyeteye hemen hemen aracısız kabul edilir. Ancak, kararlı bir sosyal duruma kavuşması için zaman gerekir. Yetenekli ve genç bir müzikçidir, kendini dinletir bir bestecidir, söylendiği kadarıyla şairdir de. Kendisine yakınlık gösterilir gerçi, ancak pek ciddiye de alınmaz; çünkü besteleri ne Paris'te, ne Versailles'da çalınmıştır, şiirleri ise yayımlanmış değildir. İlgisini gördüğü tek çevre vardır dolayında : Bu genç taşralıyı koruyan kadınlar!

1749'da bir zafer kazanır. Dijon Akademisi, bir yarışma düzenlemiştir ve sorduğu da şudur : "Bilimlerin ve sanatların ilerlemesinin örf ve âdetlerimizin arınmasında bir katkısı olmuş mudur?" Rousseau, buna yanıt olarak, tutar *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Denemeler*'ini yazar ve soruya verdiği yanıt da olumsuzdur. Ödülü kazanır; bilinmez bir kişi olarak dolaşan dünkü müzikçi için ünün kapısı açılmıştır.

Adet olmuştur : Rousseau, hem Ansiklopediciler, hem de Aydınlıklar devrinin yazarları arasında gösterilir. Her ikisi de doğrudur bunların. Gerçekten Rousseau, Diderot ile d'Alembert'in *Ansiklopedi*'sinde, ekonomi politikla ilgili önemli bir makale yayımladı ve yine aynı eser için, pek yakından bildiği müzik kuramı hakkında çeşitli küçük yazılar yazdı. Onun, geniş anlamda Aydınlıklara, yani feodal ahlaka, mutlakîyetin düşünce ve kuramlarına karşı kavga veren bir harekete katılan bir yazar olarak görülmesi de yerindedir. Bu, bir başka yönden de doğrudur Rousseau'nun, Diderot, Condillac, Melchior Grimm ve Aydınlıkların öteki ünlü yazarlarıyla dostluk ilişkileri oldu uzun süre.

Ancak, şunu da söylemeli Dış görünüşünde birleşmiş olan bu cephede, Rousseau'nun kendine özgü bir durumu vardı ve, olayların rastlantı sonucu değil kendi ideolojik ge-

lişmesinin mantığı gereği, bu yeni dostlarıyla bağlarını kopardı ve onlar da hasmı kesildiler onun. Bununla beraber, Rousseau'nun düşüncelerinde ters yönde bir değişiklik olmadı ve dünkü hasımlarının yanında yer almadı. Büyük bir tutarlılık içinde olan Rousseau, Fransız Aydınlanma hareketinin bir yazarı olarak kaldı; ama bilinçli bir biçimde, krallık iktidarının kendisine sağlayabileceği yararları sırtını çevirdi, saray ve orada hüküm süren görüşlerin yanı sıra, dünkü dostluklarıyla da kendisi arasına bir mesafe koydu.

XV. Louis, 1753'te Rousseau'yu sarayda bir şölene çağırdı. Onun *Köy Kâhini* adlı kitabı beğendiği eserler arasındaydı. Kral, bu çağrıyı yaparken, yazara, tam bir malî bağımsızlık sağlayacak bir aylık bağlama lütfunda bulunmaya hazır olduğunu da – dolaylı olarak – hissettirmiş oluyordu. Rousseau, gitmedi bu şölene ve aylığı da reddetti; tam bir bilinçlilikle yaptı bunu. Geçimini sürdürmek ve yayıncılarına ya da eserlerinin gelirlerine bağımlı kalmamak için, pek para getirmeyen bir mesleği, nota kopyacılığını seçti. Ve, bütün yaşamı boyunca, hatta dünya çapında ün kazanıp eserleri yığınla dile çevrildiği dönemde bile, o alçak gönüllü mesleğini sürdürdü durdu.

Onu ünlü kılan, bir yerde belki sadece onun yaptığı, yapabildiği bu kişisel yiğitlik değil yalnız; parlak, özgün ve alabildiğine kendine özgü – olağanüstü – yazarlık yeteneğinin yanı sıra, çağdaşları ve sonraki kuşaklar üzerinde dev bir etkide bulunan sosyal düşünceleri de.

Rousseau'nun edebiyata katkısı, önce genel olarak duyguya verdiği yeri getiriyor akla. Belki bir ölçüde bu doğrudur. Rousseau'nun eserlerinde, en yaygın romanı *Yeni Héloïse*'de, *Emile*'de ve öteki eserlerinde, pek büyük bir rol oynar duygular. Ancak, bu noktada da, Rousseau özgün bir yazar olarak çıkar karşımıza : Zekânın zaferine, Descartesçi büyük düşüncelere bağlı akılcı felsefenin üstünlüğüne karşı bir başka şeyi çıkarır Rousseau İnsan duygularıdır bunlar. Bu duygular, tam tamına ölçülür olmaktan uzaktırlar, ama insan yazgısına hükmettikleri için pek önemlidirler.

Jean-Jacques Rousseau, Fransız ve dünya edebiyatında, çevre tanımlamasının içine “doğa”yı sokan ilk yazardır. Ondan önce, doğa, edebî eserlerde hemen hemen görül-

mez. Örneğin, alınız Molière'in oyunlarını Hep içeride, dört duvar arasında geçer olay; yazar, kahramanlarını doğayla temas ettirmez. Corneille, Racine, La Fontaine, La Rochefoucauld ve başkaları için de söylenebilir aynı şey; bütün bunlarda, insan, şato, saray, köylü kulübesiyle çevrilidir, hiç çıkmaz oralardan. Rousseau ise, insanın görüş ufkunu genişletmiştir : O, dört duvar arasına hapsolmuş insanın yanı sıra, bir başka dünyanın, canlı, sonsuz güzellikte, hep yeşil ve açılıp serpilen görkemli doğanın var olduğunu göstermiştir. Bugünkü okuyucuya pek çocukça görünen bu nokta, o dönemde edebiyatta bir dönüşümdü. *Yeni Héloïse*'in, yayımlandığında kazandığı – bugün güçlkle kavrayabildiğimiz – olağanüstü başarı, başta şu olayla açıklanır : Yazar, kahramanları olan Julie ile eğitici Saint-Preux'yü, sarayların kabul salonlarının dışına çıkarıyor, doğanın o geniş çerçevesinin içine getirip sokuyordu.

Rousseau'nun, o güne değin yazarların gözünden kaçmış olan yeşil rengi, otun ve yaprakların rengini bir edebî eserde dile getiren ya da – deyim yerindeyse – şakıyan ilk yazar olduğu söylenir. Rousseau, başka hiçbir şey yapmasaydı, eseri insanı doğanın bağrında ilk kez göstermekle yetinmiş de olsa, bunun anlamı büyüklüğünü sürdürecekti yine de. Ne var ki Rousseau, doğanın o yok edilmez güzelliğini, yeşillikler, ağaçlar ve çiçek açmış bitkiler dünyasının güzelliğini göstermekle yetinmedi yalnız; insanın, sosyal yaşamında doğaya yakın olması gerektiğini, bir bakıma onunla kaynaşıp gitmesi gerektiğini de gösterdi. İnsan, başkentlerin ve büyük kentlerin mahşer kalabalığı içinde değil, doğayla sıkı ilişki, gücüne boyun eğdirirken onunla iç içe olması halinde erişebilirdi mutluluğa.

Rousseau'nun ileri sürdüğü eşitlik düşüncesinin de büyük yankıları oldu devrinde; o eşitçiliğin babası olarak adlandırılır pek haklı olarak. Halktan gelen Rousseau, Voltaire ve Beaumarchais kadar güçlü zekâları bile büyülemiş olan zenginlik karşısında, içgüdüsel bir tiksinti duyuyordu. Rousseau, tam bir eşitliğe dayanan bir sosyal rejimin kurulabileceğine inanmıyordu, ona göre erişilmez bir idealdi bu. Ancak, eşitliğe yaklaşmak, siyasal olduğu kadar sosyal eşitsizliği, yani mallarda eşitsizliği de saf dışı etmek, toplumun ilk ve başlıca amacıdır. İdeal bir dünya, insanlığın en büyük

zekâlarının hep düşledikleri bir altın devir; adalet, akıl, erdem üstüne kurulu insanın doğal haklarına yanıt veren böyle bir rejim, eşitliğe dayanan bir toplumda mümkündür.

Doğaldır ki, bir ütopya'dı bu. Ve bir yazarın haklı olarak belirttiği gibi, eşitlik düşüncesi, özgür kapitalizmin ve meta üretiminin koşullarını tamı tamına gerçekleştirme eğilimini dile getirir. Ancak, öyle de olsa, insanların eşitliği düşüncesinin, XVIII. yüzyılda, hele bir devrimin yaklaştığının daha şimdiden görülür hale geldiği bir sırada, alabildiğine büyük bir çekiciliği vardı. Rousseau'nun geliştirdiği bu düşünce, milyonlarca sıradan insanı arkasından sürükleyip götürebilecek dev bir sosyal güç olup çıktı sonunda.

Bir başka eşitçi yazar, Ange Goudar (1720-1791), çok daha az tanınmıştır. Goudar, Rousseau'nun kuramsal genellemelerine kadar yükselememiş de olsa, XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki Fransız halk kitlelerinin kızgınlığını, yazgılarına daha uzun süre boyun eğmeme konusundaki iradelerini – olanca gücüyle – dile getirmesini bildi yine de. Öyle olduğu için de, ilk yergi eserlerinden birini, *Louis Mandrin'in Siyasal Vasiyetnamesi*'ni (1755), Mandrin hareketine ithaf etti. Halkın o denli tiksindiği iltizam sistemini eleştirmek ve, hakları için, halkın silahlı mücadelesini haklı göstermek için, ünlü çete başının adını kullanıyordu eserinde.

İktisatla ilgili temel kitabında, Goudar, mutlakîyetçi yönetime, Fransa'nın gönencini köstekliyen birçok etkenin ortadan kaldırılmasını salık veriyordu ki, şunlardı Saray giderleri; eski soylularla sonradan görmeler, yani soylulaştırılmış burjuvaların (mültezimler, armatörler, maliyeciler) ayrıcalıkları; ülkedeki toprakların üçte birine sahip ruhbanın ayrıcalıkları. Hükümetten, feodallerle ruhbanın elindeki toprakların parçalanmasını ve köylülere dağıtılmasını istiyor; para babalarının mülkleri üzerine sınırsız bir vergi konulmasını öneriyordu.

Etkisi oldu mu bütün bu düşüncelerin?

Daha sonraları Devrim yıllarında, Robespierre, ideolojik öncüsü ve ustası olarak bakacaktır Rousseau'ya; ve, Devrimin ilk Anayasası Montesquieu'nün düşüncelerini temel alsa da, Jakobenler, demokratik bir Cumhuriyet kurma mücadelelerinde, genel özgürlük ve diktatörlük konusunda Rousseau'nun siyasal öğretilerine başvuracaklardır. Toprak-

ların parçalanmasıyla ilgili olarak eşitçilerin istemleri, daha sonra Sosyal Dernek'in tarım programında ele alınacaktır; O derneğin kurucusu ve ideologu Nicolas de Bonneville şöyle yazıyordu : "Her insanın toprak hakkı vardır ve geçimini sağlayacak ölçüde bir toprağın mülkiyeti onun olmalıdır; o, toprağın mülkiyetini çalışma ile elde eder ve payı, başkalarının eşit hakları ile sınırlı olmalıdır."

Tiers'in yukarı katlarının düşüncelerini temsil eden Aydınlıkçıların, sıradan emekçi halkın umutlarını dile getiren eşitlikçilerin yanı sıra, o dönemde ütopyacı komünizmin temsilcisi ya da öncüsü birkaç önemli düşünür de ortaya çıktı. Bu düşünürler, toplumun bütün acılarının özel mülkiyetten geldiğini görüp eşitlikçilerden daha ileriye gittiler; Onun yerine geçmek üzere de, sosyal mülkiyet, ortak çalışma ve eşit dağılım üzerine kurulu bir sosyal rejim ideali önerdiler. Tarih, onların adını unutmadı. Söz konusu olan başta şu iki kişidir : Morelly ile Mably (1709-1785). Bu ikisinden Morelly en az tanınmış olanı; kişiliği hakkında hemen hiçbir bilgimiz yok. Ancak eseri, *Doğa Yasası ya da Kanunların Gerçek Ruhu* adlı kitabı (1755), devrinde Babeuf üzerinde büyük bir etkide bulundu; Babeuf, Diderot, Rousseau ve Mably'den sonra, ustalarından biri olarak anar onu.

Morelly'nin komünist kuramının özelliği, akılcılığa verdiği özel yerle belli ediyor kendini. Özel mülkiyet üzerine kurulu toplum akla aykırı görünür ona ve "doğanın niyetlerine uygun bir yasama modeli" hazırlar. *Yasa'sının* gerçekliğinden ya da gerçekleşme olasılığından hiçbir kuşkusu yoktur; öyle de olsa, her türlü devrim düşüncesinden uzak kalarak, bütün umutlarını, uyruklarının iyiliğini düşünen bir mutlakıyetçi rejime bağlamıştı Morelly. Ancak sosyal mülkiyet ve kollektif çalışma üzerine kurulu bir rejim demokrasiydi ona göre.

Mably'ye gelince, bu ideal sosyal rejim, komünizmdi. Ne var ki, Morelly'nin tersine, akılcı kanıtlardan değil tutkuların yola çıkıyordu o. Ona göre, özel mülkiyet, bütün "kötü tutkular"ın kaynağıdır ve, işte bu "kötü tutkular"dır ki, XVIII. yüzyılda sınıfsız bir toplumun kuruluşunu imkânsız kılmaktadır. Ayrıca, ona göre, mülk sahipleri mülkiyetlerinden hiçbir zaman vazgeçmiyeceklerdir; ancak, halkın

kendisi de, yüzyıllarca süren boyun eğme alışkanlığı yüzünden “pek bozulmuş”tur.

Mably’ye, XVIII. yüzyılın öteki düşünürlerine oranla özgünlük sağlayan şu : O, yürürlükteki rejimin şiddet yoluyla yıkılması zorunluluğunu ve bunun kaçınılmazlığını pek iyi görmüş durumda. *Yurttaş Hakları ve Görevleri* adlı eserinde (1789), şöyle yazıyordu “Böylece, toplum kangrene uğrayıp yok olma ve – açık söylemek gerekirse – despotluk altında ölüp gitme tehlikesiyle yüz yüze geldiğinde, iç savaş bir kurtuluştur” Onun dışında, bugün aşağı yukarı unutulmuş olan Goudar ile La Baumelle de, bu düşünceyi dile getirmişlerdi.

XVIII. yüzyıl Fransız sosyal düşüncesinin tarihi ile uğraşanlar, başka ütopyacılar da söz ediyorlar : Bunlar da Léger-Marie Deschamps (1716-1774), Charles-François Tiphaigne de la Roche (1729-1774), Nicola-Edmée Restif-de-la Bretonne (1734-1806) ve Louis Sébastien Mercier (1740-1814). Bu yazarlardan birincisinin, eserleri el yazması halinde kalıp okuyuculara ulaşamadığı için, devrimin sosyal düşüncesi üzerinde bir etkisi olmadı; ama ötekiler, düşüncelerini edebî bir biçimde açıkladılar ve filozof olmaksızın çok birer yazar olarak kabul edildiler.

BİR TARTIŞMALAR DÜNYASI

Bütün bu burjuva Aydınlıkçı yazarların, bu eşitlikçi ve ütopyacıların, aralarında kuzu kuzu geçindiklerini sanmayalım; tersine, korkunç bir savaş verdiler birbirlerine karşı. Örneğin Morelly, *Doğa Yasası*’nda, Montesquieu’nün devlet rejiminde üç ilkesi hakkındaki kuramına karşı çıkar; Voltaire, *XIV. Louis Yüzyılı*’nda şöyle der : “Seninki ve benimkinin birer cinayet olduğunu ileri sürebilmek için, insanın hayli deli olması gerek!” Ansiklopediciler çevresi de, onların deyimiyle “yarı-okumuş gençliğin anarşiye eğilimi”ni, belli bir kaygıyla karşılıyorlardı.

Aydınliklar devrinin edebiyatı da, tıpkı resmi gibi, bu düşünceler mücadelesini yansıtır. XVIII. yüzyıl Fransız edebiyatının en güzel ve en tanınmış eserleri, bir Le Sage’in (1668-1774) *Gil Blas de Santillane*’in *Öyküsü*’nden, Beau-

marchais'nin (1732-1779) *Figaro'nun Düğünü*'ne değin hemen hepsi, şu ya da bu biçimde bir tartışma ruhu ile doludurlar. Bu iki eserin, XVIII. yüzyıl Fransa'sının sosyal ilişkilerini yansıtan konusu, rastlantı olmaktan pek uzaktırlar; yazarları, sansürden kaçmak için, kafalarında tasarladıkları bir İspanya'ya aktarmışlardır konularını. Şu da çağın bir özelliği : XVI. Louis, Beaumarchais'nin neşeli komedisinin siyasal anlamını pek iyi kavradığı için sahnede temsiline şiddetle karşı çıkmıştı; ne var ki, sonunda boyun eğerek eser sahneye konulur.

Devrin nice büyük eseri, sansür yüzünden zamanında yayımlanamadı. Diderot'nun, ruhbanın cinayetlerini ve sefihliğini sergileyen *Rahibe*'si için böyle olmuştur; eser, ilk kez 1798'de yayımlanabildi. Voltaire, sansüre meydan okuma cesaretini gösterse de, eserlerine bir yazar adı koymuyor, ya da takma adla yayımlıyor, sonra da "benim değildir" diye uğraşıp duruyordu. Felsefi öyküleri içinde en vurucu ve ısırtıcı olanı *Candide*, sansürü kollayan ve koğuşturmasından kaçmak isteyen bir amaçla yazılmıştır kuşkusuz : Öykünün kuruluşunun ve kısalığının yanı sıra biçimindeki özlülüğünün bir nedeni budur; bütün bunlar, kitabın küçük boyda oluşuna yol açtı ve böylece de saklanması kolaylaştı. Öyle de olsa, eserin Paris'te gizlice satışa çıkarılmasından üç gün sonra polise emir verildi : Böylesi "rezil ve kepaze" bir kitabın yayılmasını önlemek için önlemler alınmalı ve yazarı da araştırılmalıydı! XVIII. yüzyıl Fransız edebiyatından söz ederken, adı bugün unutulmuş bir yazarı, Henri-Joseph du Laurens'i de (1719-1797) anmalı. O devirde aşağı-halk tabakalarının temsilcisi olarak, dine karşı şiirler, romanlar ve felsefi denemeler kaleme alan bu yazar, eserlerinde halkın diline, efsanelere ve türkülere alabildiğine yer vermiştir. Başlıca eseri, *Mathieu Kardeş ya da İnsan Ruhunun Çeşitliliği* (1766) adlı romanıdır, *Kuzenim Ombu'nun Öyküsü* adını taşıyan, paranın iktidarına karşı yönelttiği yergisi de ilginçtir : Eser, karşısında herkesin eğildiği altından bir adamın öyküsüdür. Du Laurens, 1767'de Kilise makamlarınca tutuklandı ve "kutsal şeylere küfür" eden eserler yazdığı için ömür boyu hapse mahkûm edildi. Keşislere ayrılmış bir hapishanede delirmiş bir halde ölen Du Laurens'in yazgısı, Aydınlıklar karşısında gericiliğin tutumunu göstermesi ba-

kımından anlamlıdır.

Öte yandan, mutlakıyetçi rejimin çözülüşü, Aydınlıklar hareketine açıkça katılmamış ve onun düşüncelerini yayma aranişı içinde olmayan yazarların eserlerinde de görülüyor. Örneğin, Antoine-François Prévost'nun ünlü romanı *Manon Lescaut* böyledir; 1731'de yayımlanan eser, romanın kahramanlarının kurbanı oldukları mültezimlerin ne denli güçlü olduklarını anlatır ayaküstü. Bunun gibi, Pierre Choderlos de Laclos'nun (1741-1803) – mektup biçiminde kalemeye aldığı – ünlü romanı *Tehlikeli İlişkiler*'in ana konusu, toplumun ayrıcalıklı yüksek 'tabakalarının ahlakî çözülüşüdür.

Benzer bir gelişmenin işaretleri ve akımların çarpışması, XVIII. yüzyıl sanatının öteki alanlarında da gözle görülür cinstendir. XIV. Louis'nin ölümünden başlayarak, resmî klasizmin o soğuk görkemi saraya yakın çevrelerin bile hoşuna gitmez olur. Rokoko biçemiyle kadınsı bir nitelik taşıyan Naiplik ve XV. Louis dönemlerinin arkasından, yüzyılın sonlarına doğru, Fransa kraliçesi Marie-Antoinette'in kendisi bile o şaşıalı Versailles Sarayı'nı bırakır, cana yakın Petit-Trianon'a gelip yerleşir; orada, Rousseau'nun ilkelerine göre "doğaya yaklaşma"yı dener. Ne var ki, Devrim yakınlaştığı oranda, kamuoyu ayrıcalıklı tabakaların zevklerinden uzaklaştığı ölçüde, bir başka anlamda, devrimci bir ruhla dolu yeni bir klasizme dönüşün başladığı görülür. Örneğin resimde, tabloların ana konuları ya da renkleri değişir İnce bir cinselliği dile getiren Baucher (1703-1770) ile öğrencisi Fragonard'dan (1732-1806) başlayarak, Diderot'nun pek değer verdiği Chardin (1699-1779) ile Greuze'nin (1725-1805) türüne varıncaya değin bunu görürüz; ve son olarak, çok geçmeden Devrim'in resmî ressamı haline gelecek David'in (1748-1825) yeni-klasizmi başlar.

Müzikte de iki eğilim çarpışıyordu Rameau'nun (1683-1764) eseriyle pek parlak biçimde dile getirdiği sarayın hoppa ve kadıncıl müziği ile, daha demokratik bir nitelik taşıyan ve yaratıcısı olarak Gretry'nin (1714-1787) gösterildiği komik opera müziği arasındaydı kavga. Yüzyılın ikinci yarısında, yüksek sosyete, "Gluck'cülerle Piccini'ciler" arasındaki çekişme ile çalkalanır Bir bölük insan, Fransa'da yaşayan Avusturyalı besteci Gluck'ün (1714-

1787) daha demokratik sanatını destekler; geri kalan da, İtalyan besteci Piccini'nin hoppa ve kadıncıl müziğinden yana olur. Ancak, eşitçi yazar Ange Gauder'nin devrinin İtalyan müziği hakkında kaleme aldığı yergi, bu kavgalar karşısında yazarın küçümseyişini göstermesi bakımından ilginçtir : Ona göre, bu bilgili müzik hastaları arasındaki taş-tışma, halkın umurunda bile değildir; onu, siyasal içerikli türküler ilgilendirmektedir sadece.

Ancak, ne müzik sanatının sorunları, ne müzik üstüne tartışmalar belirliyordu ülkenin yazgısını. Kim kulak veriyordu bu çekişmelere? Ülkenin yaşamı, bir başka yöneydi. Hiç de aldatıcı olmayan birtakım işaretler bir fırtınanın habercileriydi; duyuluyordu bu. İşlerin hep böyle gitmeyeceğinin düşüncesindeydi herkes; herkes hoşnutsuzdu. Fransa'da kafaları uğraştıran, ne Lizbon depremiydi artık, ne de Amerikan kolonlarının İngiliz yönetimine karşı bağımsızlık savaşları. Suyun düzeyi yükseliyordu. Krallıkta, şurada burada köylü ayaklanmalarının ateşi tutuşuyordu; onların kökünü kazımak ya da sadece bastırıp boğmak devri bitmişti; köylü başkaldırılarının dalgası yıldan yıla daha da artıyor ve bütün ülkeyi sarıyordu.

Versailles Sarayı'nda ise, fırtınanın bu ilk işaretleri görülmek istenmiyordu. Şenlikler yapılıyor, şöenler veriliyordu. Genç ve aylak kraliçe Marie-Antoinette, alabildiğine düşüncesiz, olanca hafif meşreplikle kapıp koyvermişti kendisini; ve kocasının kaygılarına ve kararsızlıklarına bakıp gülüyordu. Daha önce olduğu gibi, şimdi de, günü gününe yaşıyordu sarayda. Ve ülke, bir fırtınaya doğru gidiyordu. Rousseau'nun *Emile*'indeki kelimeler fısıldanıyordu kulaklara : “Bir bunalıma ve devrimler çağına yaklaşıyoruz” Bu devrim çağı kapıdaydı şimdi; bin yıllık Fransız monarşisi kesin bir sınav dönemine giriyordu.

III

DEVİRİMİN EŞİĞİNDE

XV. Louis'in ölümünden sonra, torunu, XVI. Louis adıyla kral oldu.

XVI. Louis'nin hükümdarlığının ilk yılları şunu gösteriyor : Yönetici çevrelerde, ülkeyi eskisi gibi yönetmenin artık mümkün olmadığı düşüncesi, – belli belirsiz de olsa – anlaşılmış bulunuyor. On dokuz yaşındaki genç kralın ilk yılları umut verici oldu. Tahta geçtiği gün kendisine sunulan 24 milyonluk armağanı reddetti. Herkesin nefret ettiği Maupeau ile Abbé Terray'i azledip kovdu Paris'ten; her ikisi de, XV. Louis rejiminin sadık hizmetkârlarıydı. Maliye genel denetimciliği görevine, burjuva çevrelerin güvenini kazanmış bir kişiyi, Robert Turgot'yu getirdi.

Ne var ki, olayların dayattığı yeni bir biçime göre yönetme iradesi, gerici feodal güçlerin ısrarlı direnişiyle karşılaştı; ayrıcalıklılar, bütün güçleriyle ayrıcalıklarının üstüne kenetlenmişlerdi. Örneğin, saray takımı, 1780'de bir krallık kararı elde ettiler. Buna göre, kara ve deniz güçlerindeki subaylıklar soylu olmayanlara yasaklandı; soylu olanlar bile, soyluluklarını dört göbeğe değin ispatlama zorundaydılar.

Ayrıcalıklıların muhalefeti, Turgot'nun kısa süren başkanlığı süresince (1774-1776), özel bir sertliğe büründü. Turgot, kökeni bakımından kılıç soylularının yukarı tabakalarından geliyordu; yüzyılın ortalarında, yani mutlakîyetçi feodal rejimin en güçlü olduğu bir sırada "kapitalist üretimin ilk sistemli görünüşünü" hazırlayıp ortaya koymuş olan yeni iktisatçıların, fizyokratlar okulunun görüşlerini pek erkenden kabullenip onların bir öncüsü olarak kendini tanıtmıştı. XV. Louis döneminde Limousin'e görevli olarak atanan (1761) Turgot, orada vergi sisteminde hissedilir düzeltmelere gitmişti : Halkın pek kötü karşıladığı yol angaryasının yerine bir vergi koymuş; ve, kötü ürün ve kıtlığa karşı mücadelede de bir dizi önlem almıştı. Bununla bera-

ber, tahıl ticaretini serbest bırakma konusundaki önerisi üç yerden direnişle karşılaştı : İktidardan, kendilerine ucuz ekmek sağlanmasını isteyen aç halk kitlelerinden geliyordu ilk tepki; ekmek için başkaldırılarından korkan yerel yönetimler de tepki duyuyorlardı; son bir tepki de, fizyokratların düşmanı, aslında her türlü yeniliğe karşı olan, XV. Louis'nin genel denetimcisi Abbé Terray'ninkiydi.

1774 Ağustosunda, Terray'nin yerine, o sırada Bahriye Nazırı olan Turgot getirildi. Turgot, geniş bir reform planı sundu yeni krala. Her şeyden önce de, XVI. Louis'ye, giderleri kısıtlayarak, alabildiğine tutumlu bir rejim getirmesini öğütüyordu. 24 Ağustos 1774'te şöyle yazıyordu krala "Tarımı düzelterek iyileştirerek, vergi toplamada kötüye kullanmalara son vererek ve vergilendirmede daha adil bir dağılıma giderek, devlet gelirlerini fazla azaltmadan, halkın büyük ölçüde yatıştırılabileceği umut edilebilir; ama, her şeyin başı tutumluluktur, o olmadan hiçbir reform mümkün değildir". Turgot'nun reformları arasında ilk akla gelenler şunlar Tam bir ticaret özgürlüğü ve tahılın serbestçe satımı; yol angaryasına bütün Fransa'da son verilmesi ve yerine, bütün mülk sahiplerinin, yani yalnız Tiers Etat'nın değil ayrıcalıklıların da ödemekle yükümlü olacakları bir ödentinin konması. Bunların arkasından, teknik ilerlemeye engel haline gelmiş bulunan korporasyonların kaldırıldığı ilan edildi. Meslek kuruluşlarının ve onlarla ilgili ayrıcalıkların kaldırılmasına ilişkin fermanın girişinde, çalışmanın insanın doğal hakkı olduğu ilan ediliyordu; hükümdarın istediği gibi satacağı ve uyruklarının da satın alabilecekleri bir hak değildi bu.

Ne var ki, Turgot'nun reformları yürürlüğe konamadı.

Gerçekten, 1775 ilkbaharında, bir önceki yılın kötü hasadı yüzünden, ülkede kıtlık kol gezmeye başladı; ve, Paris de içinde olmak üzere, her yanda açlıktan doğan bir başkaldırı dizisi sökün etti. Tarihçilerin "unsurlar savaşı" diye adlandırdıkları bu karışıklıklar, sadece kendiliğinden patlak veren sıradan olaylar değildi; onları, tahıl ticareti özgürlüğüne karşı olanların kışkırttıkları hakkında yeterince kanıt var elimizde. Turgot, bu başkaldırıların üstüne alabildiğine sertlikle gidip bastırdı onları; ancak, sağdan vuran düşmanlarının üstesinden gelemedi. Versailles'da, perde arkasında

ki gizli eller, başta kraliçe Marie-Antoinette olmak üzere, Turgot'nun, saray bütçesini indirme girişimlerinden hoşnutsuz oldukları için, karşıydılar ona. Kendi malî ayrıcalıklarını kaldırdığı için, soylularla Kilise de karşısındaydı Turgot'nun; dahası, Kilise, onun ülkeye dinsel bakımdan hoşgörü getirmek isteyişini değerlendiremiyordu. Dokunulmaz "kanunsal" ayrıcalıkları savunan meslek ustaları ile parlömanlar da, Turgot'ya karşı çıkıyorlardı. Halktaki ayaklanmaların sorumlusu o'dur, deniyordu. Kitleler, ekmeğin pahalılığından kıvranıyorlardı ve kötülüklerin kaynağını da onun politikasına bağlıyorlardı. O noktaya geldi ki işler, Turgot, 1776 ilkbaharında görevinden alındı ve bütün yenilikleri yürürlükten kaldırıldı Krallık angaryası ile korporasyonlar yeniden getirildi; tahıl üzerindeki haklar ile öteki vergiler yeniden yürürlüğe sokuldu; ve tekrar, iç gümrükler üzerindeki engeller sistemine dönüldü.

XVI. Louis, 1773'te, Necker'i atadı Turgot'nun yerine.

Cenevrelî bir bankacı olan Necker, ticaret özgürlüğünün can düşmanı idi. Öyle de olsa, kimi reformlar yapmanın zorunluluğuna o da inanıyordu; o yüzden de, parlömanların direnişine karşın birçok önlemlere gitti : Krallık mülkü üzerindeki kişisel bağımlılıklar ile, malları – istenildiği gibi – elden çıkaramama kaydı kaldırıldı; servajın hâlâ sürdüğü yerlerde, serflere, bağımlılıktan kurtulma hakkı tanındı; sorgulamalar sırasında işkencelere son verildi, vb. Ancak, serflerle ilgili reforma şunu da eklemiş olalım : Yer yer ve ilke olarak Kilise topraklarında bağımlılıklar, 1789 Devrimi'ne değin sürdü. Necker, kimi borçlanmalara giderek ve saray giderlerini kısarak devlet maliyesine bir düzen getirme denemesine de girişti. Ne var ki, Fransa'da monarşinin çözülüp yıkılışa doğru gidişini durdurmada o da güçsüz kaldı.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı, büyük bir coşkuya yol açtı Fransa'da. Öte yandan, XVI. Louis hükümeti de, daha önceki savaşların yenilgileri sonucu uğranılan kayıpları İngiltere'ye ödetmek için durumdan yararlanmak istiyordu. Öyle olduğu için de, kral, içerdeki malî güçlülükler karşın, 1776 ilkbaharında, kişisel gelirlerine dayanıp 1 milyon dolarlık bir ödünçte bulundu başkaldıranlara; Fransa'nın daha sonra genç Birleşik Devletler'e yapacağı yardımlar ve

ödünçler 8 milyon dolara erişecektir. 1777'de, bir gönüllüler taburu hareket etti Amerika'ya : Aralarında, bir liberal olan genç marki La Fayette, ütopyacı sosyalizmin gelecekteki kurucusu Saint-Simon ve özgürlük düşüncesiyle tutuşmuş başka genç kişiler bulunuyordu; hepsi de, İngiltere'ye karşı, Amerikan halkının özgürlüğü adına başkaldırmış kolonların yanında çarpışma özlemi içindeydiler. Bunlar olurken, Fransız burjuvazisi de, yorulmak bilmez bir işadama ve aynı zamanda tanınmış bir yazar olan Beaumarchais'nin yönettiği Rodrigue Gortalès firması kanalıyla, ayaklananlara silah ve cephane sağlıyordu.

1778 Şubatında, Fransa, başkaldıran kolonilerle bir antlaşma yaptı : Buna göre Fransa, Amerikan bağımsızlığını tanıyor ve Birleşik Devletler'in toprak istemlerini destekleyeceğine söz veriyordu; Birleşik Devletler de, Batı Hint'te İngiliz kolonileri üstüne Fransızların ileri sürdüklerini desteklemeyi üstleniyorlardı karşılığında. 1779'da, Fransa, İspanya'nın da bağlaştığı olarak, Birleşik Devletler'e yardımda bulundu. Fransız gönüllüleri, Yorktown savaşında (19 Ekim 1781) üstün başarılar gösterdiler; Turgot'nun özen gösterip yeniden örgütlediği Fransız donanması, İngilizlere karşı birkaç başarı kazandı. Fransız donanmasının, deniz yolunu kestiği için Yorktown'daki İngiliz birliklerinin çözülüp yenilmesinde büyük rolü oldu.

1783 Eylülünde Versailles'da imzalanan barış antlaşmasıyla, İngiltere, 13 Amerikan kolonisinin bağımsızlığını tanıyor ve İspanya'nın kimi istemlerini kabul ediyordu. Antlaşma, Fransa'nın, Antiller'deki Tobago ve Sainte Lucie adalarının yanı sıra, Hindistan'da, Pondichéry, Chandernagor kentleri ile Karikal, Yanaon ve Mahê ticaret durakları üzerindeki haklarını geçerli buluyordu; Fransa, Senegal ile Kore adasını yeniden ele geçirmişti ve Terre-Neuve açıklarında avlanma hakkını da elde etmişti. Ne var ki, Hariciye Nazırı Vergennes, çok geçmeden İngilizlerle bir ticaret antlaşması imzaladı : Fransa'nın hiç de yararına olmayan bu antlaşma gereğince, İngiliz tacirlerine, Fransız kolonilerinden serbestçe pamuk satın alma hakkı tanınmıştı; ve aynı zamanda, İngiliz mallarının Fransa'ya girişinde ödedikleri gümrük vergileri de indirilmişti. Vergennes'in yaptığı antlaşma pek kötü karşılandı ülkede, özellikle de tacirler

arasında.

Durgunluk ve çöküntü iklimi, feodal yönetimin içerdeki bunalımlarla dışardaki düşmanların üstesinden gelmede gösterdiği yeteneksizlik, o yıllarda yaşayanları kaygılandırmıyor değildi. XV. Louis'in uzun süren hükümdarlık yılları, XVI. Louis'nin reformlarının uğradığı başarısızlık, bütün bunlar, şunu ortaya koyuyordu açıkça : Mutlak monarşi, en son Güneş-Kralın zamanında alabildiğine güçlü yıkılmaz bir kale gibi görünmüş de olsa, çöküş ve bunalım dönemine girmişti artık. Dış yüzündeki görkemlilik, kimseyi aldatmaz olmuştu daha şimdiden. Herkes biliyordu ki, bu görkem, bir yıkıntıyı, çöküşü ve sefaleti gizliyordu arkasında. Krallık iktidarının biriktirdiği cinayetler ve aptallıklar, onun bağrındaki zayıflığını ilan ediyordu.

XIV. Louis saltanatının son yıllarından başlayarak Naplik dönemi, arkasından da XV. Louis ile XVI. Louis'nin hükümdarlık yılları boyunca, mutlak monarşi gitgide alçalan bir eğri çizmişti. Gelişmelerin mantığında da bu vardı IV. Henri zamanında, mutlakiyet, tarihsel gelişmenin gereklerine yanıt veriyordu; XVIII. yüzyılda ise, bu gelişmenin önünde bir engel olup çıkmıştı; dahası, bütün bir feodal mutlakiyetçi sistem, ülkenin sosyal gelişmesiyle uyumsuz hale gelmişti.

Bütün bu anlattıklarımızın gösterdiği gibi, mutlak monarşi Fransa'sı, derin iç çelişmelerin pençesinde kıvranıyordu. Bu çelişmeler hayliydi ve siyasal yaşamın sahnesine birbirinden farklı biçimlerde çıkıyorlardı. Ancak, bu çelişmeler, ne denli farklı ve çok biçimli de olsalar, sonunda gelip derin bir uyumsuzlığa varıyorlardı hepsi : Bu uyumsuzluk da, Tiers Etat ile mutlak feodal rejim arasındaki uyumsuzluktu; bu rejim, monarşi takkesini geçirmişti kafasına ve o monarşi de ayrıcalıklı zümrelerin çıkarlarının kalesiydi.

Çaresiz bir uyumsuzluktu bu!

Tiers Etat, Fransız halkının onda dokuzunu oluşturuyordu. Türdeş değildi gerçi ve kendisini oluşturan tabakalar, yani burjuvazi, köylüler ve halk arasında büyük çıkar farklılıkları vardı. Ancak, iktisadî bakımdan en güçlü sınıf olan burjuvazi; halkın çoğunluğunu oluşturan ve feodal zümrelerin tasfiyesinde yaşamsal çıkarları bulunan köylülük; en yoksul sosyal grup olan halk tabakası, bütün bunlar

mutlak feodal sistemden acı çekiyorlardı ve böylece, birleşmiş “antifeodal bir cephe”nin doğuşu için koşullar ortaya çıkmış bulunuyordu. Tiers Etat’ının bütün sınıf ve sosyal grupları, aralarında uyuşmazlıklar da olsa, ayrıcalıklı zümrelere karşı mücadelede şimdilik birleşmiş durumdaydılar.

Tiers Etat, feodal mutlakıyetçi rejime karşı mücadeleye giriyordu.

II

DEVİRİM VE KARŞI-DEVİRİM

ESKİ DÜZENDEN YENİ DÜZENE

1789 yılı, Fransa'nın tarihinde bir kopuş noktasıdır.

Daha yüzyılın ortalarından başlayarak, bir dizi belirti, büyük olayların eli kulağında olduğunun işaretiydi. İhtiyatlı ama dikkatli gözlemciler, kendi aralarında devrimin yaklaştığından söz ediyorlardı.

Ve işte herkesin sezdiği onca beklenen fırtına sonunda patladı.

Nasıl?

DEVİRİMİN BAŞLANGIÇLARI

1788 yılından başlayarak bulutlar kararmıştı. İşte güçte, ticarete ve sanayide bir durgunluk sardı her yanı. 1788 yazında kötü bir hasat elde edildi. Üstelik, alışılmamış bir kış yaşadı Fransa : Birçok ırmaklar dondu; ısı, sıfırın altında on sekize düştü ve bağlar mahvoldu. Kentlerde ve köylerde, halk kitleleri, misli görülmemiş bir felaketin içine düşmüşlerdi; kıtlığın ve sefaletin pençesindeydiler. Umutsuzluğa düşen köylüler köylerini terk ediyor, rastgele yola koyuluyor ve ayaklanıyorlardı. Orada burada, krallığın çeşitli illerinde başkaldırıların patlak verdiği görülüyordu. Kentlerde yoksullar, aç biilaç, dükkânları ve ambarları yağmalıyorlardı. Bir sosyal çalkantının pençesindeydi ülke. Paris'de, Palais Royal'ın bahçelerinde garip toplaşmalar görülüyordu. Kentin şurasında burasında, hükümete karşı el ilanları dağıtılıyordu. Marie-Antoinette'in tiyatrodaki locasının önüne asılan bir afişte şu tehdit edici kelimeler yazılıydı "Zalimler titreyiniz, saltanatınız yakında sona erecek!"

Bu köhnemiş bir dünyanın sonu düşüncesi, savaşın tam içindeki hoşnutsuzlukları kıskırtıp coşturmakla kalmıyordu yalnız; ayrıcalıklı zümreleri ve kralın çevresini, yani monarşinin kalesini oluşturan bütün bu insanları da sarmıştı.

Nasıl?

Saray, gitgide yükselen bunalıma bir çözüm arıyor, ama bulamıyordu bir türlü. XVI. Louis, olayların zorlamasıyla, yetersiz oldukları kadar savurgan da olan kendi maliye denetimcilerini değiştirmek zorunda kaldı; Joly de Fleury, d'Ormesson ve Calonne, Hazine'deki açığı kapatmak yerine devletin borçlarını daha da artırmaktan başka bir şey yapmamışlardı. 1787'de toplantıya çağrılmış Eşraf Meclisi'nin bir işe yaramadığı görülünce, kral, 1788 Ağustosunda Necker'i göreve çağırdı ve Etats Généraux'un toplantıya çağrılmasını kabul etti. Daha önce azledilmiş Cenevreli bankacının maliyenin başına yeniden getirilmesi ve Fransız krallarının 150 yıldır akıllarına getirmedikleri Etats Généraux'un toplantıya çağrılması, bu iki olay şunu gösteriyordu Monarşi, eski yöntemlere başvurarak ülkede düzeni sürdürebilecek durumda değildi artık. Şu, açıkça ortaya çıktı "Yukardakiler" artık yönetemiyorlardı ve "aşağıdakiler" de eski biçimde yaşamayı istemiyorlardı; bu ise, şunun belirgin bir işaretiydi Fransa'da, 1788-1789 yıllarında bir "devrimci durum" oluşmaktaydı.

Kötü hasat, ticaretteki durgunluk, köylülerin sefaleti ve milyonlarca insanı içine alan kıtlık, Fransa'da kimseyi şaşırtacak olaylar değildi aslında; monarşi, bin yıllık tarih boyunca böyle nicelerini görüp yaşamıştı. Öyleydi de, peki niçin 1788-1789'da bir başka ortak düşünce oluşmaktaydı? Niçin bu kez yalnız köylülerin sırtına binecek alışılmış felaketler söz konusu değildi de, ülke büyük altüst oluşların eşliğindeydi? Bütün sosyal ilişkilerde sert bir değişikliğin, tek kelimeyle devrimin kapıyı çalması nedendi?

Ticaret ve sanayideki bunalım, köylerdeki kıtlık ve kentlerde aşağı-halk tabakalarının sefaleti, devrimin patlama anını keskinleştirip hızlandıracak şeylerdi kuşkusuz: ne var ki, devrimin asıl nedenleri değildiler. Daha derindeydi asıl nedenler ve ortadan kaldırılamaz durumdaydılar. Devrim kaçınılmazdı : Yüzyıllarca hüküm sürmüş rejim, mutlak feodal monarşi devrini tamamlamıştı ve ülkenin iktisadî, sosyal ve siyasal gelişmesine bir ayak bağı olup çıkmıştı.

Bu, Tiers Etat ile ayrıcalıklı zümreleri karşı karşıya getiren o derin ve çözümsüz uyuşmazlıkta kendini belli ediyordu önce Tiers Etat, ülkede halkın büyük çoğunluğun-

dan oluşuyordu; ayrıcalıklı zümreler ise, alabildiğine azınlıkta da olsalar siyasal iktidarı ellerinde tutuyorlardı. Bu biçimsel kılığın altında tam bir sınıfsal içerik de gizliydi. Sınıfsal uzlaşmazlıkların çözümsüz oluşu devrimi kaçınılmaz hale getiriyordu.

Nasıl?

Ayrıcalıklı zümreler, ruhban ve soylular, feodaller sınıfını temsil ediyorlardı; sarayla olan özel farklılıkları ne olursa olsun, mutlak feodal monarşinin kalesi idiler. Tiers Etat'ın sosyal yapısı ise türdeş değildi : Bir yandan, iktisadî bakımdan en güçlü durumda da olsa siyasal haklardan yoksun, öyle olduğu için de gözü iktidarda zengin burjuvaziye alıyordu içine; öte yandan, feodal haraç ve ödentiler altında ezilmiş milyonlarca köylünün yanı sıra, daha sonra "Sankülotlar" (sans culottes) diye adlandırılacak olan kentlerin aşağı-halk tabakalarını, yani yaşamını güç bela sürdüren işçileri, esnafı ve yoksulları.

Tiers Etat'yı oluşturan çeşitli sınıfların çıkar ve amaçları doğaldır ki pek farklıydı birbirlerinden. "Özgürlük!" 1789'da o denli yaygın olan ve başları döndüren bu kelime, mutlakîyetin düşmanlarıyla birleşmiş bir aristokrat olan Kont de Mirabeau için, zengin bir burjuva hukukçusu olup Dauphine'de muhalefetin başına geçmiş olan Jean-Joseph Mounier için ve geleceğin Kordöliyeler (Cordeliers) kulübünün üyesi yayıncı Momoro için birbirinden farklı anlamlara geliyordu. Ne var ki, o 1788-1789 yıllarında, Tiers Etat'yı mutlak monarşiye karşı mücadelede bir araya getirip kaynaştıran çıkarların bütünü karşısında siliniyordu bu farklılıklar. Tiers'in 1789'da, Eski Rejim'le olan uyumsuzluğunda birleşmiş bulunması, tarihsel gelişmenin mantıksal bir sonucuydu.

Bir başka önemli nokta da şu Fransız Devrimi deyince, tek bir devrim mi anlaşılmalı, yoksa birbirini izleyen devrimler mi? Örneğin, devrim süreci içinde, bir "aristokratik devrim", bir "burjuva devrimi" ve bir "köylü devrimi" diye, birbirinden farklı üç aşama vardır diyebilir miyiz? Bunun gibi, monarşinin 1792 Ağustosunda devrilişi, bir "ikinci devrim"dir denilebilir mi? Sonra, Jakobenleri iktidara getiren 31 Mayıs-2 Haziran 1793 başkaldırısına, başlıbaşına bir devrim olarak bakabilir miyiz?

Doğrusu şu olsa gerek Fransa'da 1789 ve 1794 yılları arasında oluşmuş devrimci olaylar, birbirini izleyen devrimler değil tersine tek bir devrim sürecidir. Kendine özgü bütün çelişmeleriyle tek bir devrim oldu; Fransız Devrimi, işte bu bütünün adıdır.

Bu çelişmeler, Fransız Devrimi'nin niteliğine bağlıdır; bu çelişmeler, Tiers Etat'da, köhnemiş feodal dünyaya karşı eylem için 1789'da birleşmiş olan sosyal güçlerin bağlaşıklığında daha önceden tohum halinde vardı. Gerçekten, XVIII. yüzyılın çocuğu olan Fransız Devrimi, nesnel içeriği, yani başoyuncularının irade ya da bilinçlerinden bağımsız olarak, bir "burjuva devrimi"nden başka bir şey olamazdı. Ancak, doğan devrimci sürecin özgünlüğü şuradaydı Burjuvazi, halkla birlik yapmayı istemişti; böylece, devrimin itici güçleri, burjuvazi, köylülük ve kentlerin aşağı-halk tabakalarıydı. Öyle olunca da, o devrime bakarken, onun sadece burjuva bir nitelik taşıyacağını söylemek yanlıştır. Halkın, yani köylülerin ve kentin aşağı-halk tabakalarının sosyal gelişmenin eriştiği düzeyde devrime katılımı, zorunlu olarak devrimin niteliğini etkileyecek, damgasını vuracaktı ona. Kısacası, nesnel amaçları bakımından burjuva olan bu devrim, ancak halkçı bir nitelik taşımakla zafere ulaşabilirdi.

Konunun bu yanını daha sonraya bırakalım ve 1789'daki olaylara dönelim.

Hangi anda başladı Fransız Devrimi? Ve hangi olayla?

1788'de oluşmaya başlamış bulunan devrimci durum, ertesi yılın başlarında hızla şiddetlenir oldu. 1789'un martıyla nisanında, krallığın birçok ilinde bir köylü karışıklıkları dalgası esti yeniden. Aynı zamanda, alabildiğine sıkıntılar içinde çırpınan yoksul tabakalar, kentlerde, ekmek ve yiyeceklerin fiyatlarının indirilmesi için gösterilerde bulunuyorlardı. Raslantı sonucu ortaya çıkmış gösteriler değildi bunlar; hemen bütün kentlere yayılmıştı. Nisan ayının sonlarında 27 ve 28'inci günler, Paris'te bile, Saint-Antoine varoşu ile ona komşu halk mahallerinin işçileri, büyük Réveillon ve Henriot imalathanelerini yağmaladılar ve düzeni sağlamak üzere gönderilmiş hükümet birliklerine karşı günlerce döğüşüler.

5 Mayıs 1789 günü, bu kızgın ortam içinde açılmış Etats

G n raux'nun oturumları, bütün ülkenin dikkatini çeker oldu doğallıkla. Gerçekten,    zümrenin temsilcilerinin toplandıkları Versailles Sarayı'ndaki "Menus-Plaisirs" galerisi, çalışmaların ilk gününden başlıyarak, bir yanda saray ve ayrıcalıklı zümreler, öte yanda Tiers Etat olmak üzere, sert bir çatışmanın kapalı alanı haline geldi. Tartışma, hemen bir usul sorunu üzerinde yoğunlaştı Kişi başına mı, yoksa zümrelere göre mi oy verilecekti? Ne var ki, bu usul sorunu, çok daha önemli olan bir başkasını saklıyordu içinde Etats G n raux'nun amaçları, Tiers Etat'nın hakları, ülkenin yarınları ve Fransa'nın geleceği sorunuydu bu.

Tiers'in milletvekilleri ile, yüksek ruhbanın ve soyluların desteklediği krallık iktidarının temsilcileri arasında verilen savaş iki buçuk ay sürdü. Hitabet gösterilerinin, cesur çıkışların yapıldığı ve ses veren cümlelerin alınıp verildiği bir dönemdi bu K rs  hitabetinde bir Mirabeau'nun adı yükseliyordu; Tiers'in milletvekilleri, kralın zümreleri önünde eğilmek istemediklerini – işitilmemiş bir pervasızlıkla – haykırıyorlardı ve, bu pervasızlık, daha ilk günden de çok şey kazandırdı onlara. Hepsi de Versailles'a gidip o dev salonun galerilerini doldurmak için can atan halkın desteğinden g   alan Tiers milletvekilleri, az zamanda çok şey elde ettiler. 17 Haziran günü, Tiers "Millî Meclis" olarak ilan etti kendini. Bu kelimelerin sesi bile, o yılların insanları için olağanüstü yeniydi ve cesurdu. Zümreler halindeki eski feodal b l n ş n karşısına yeni ve yüce bir ilke çıkmıştı : Millet ilkesiydi bu. Millî Meclise dönüşmekle, Tiers Etat, o dar zümreler çerçevesini kırıyordu; bütün millet adına konuşma hakkını elde etmişti; tüm ülkenin en meşru, en temsil edici organı olup çıkmıştı.

Kral, Tiers Etat'nın kararlarını bozmak için girişimde bulundu, ama boşa gitti bu. 20 Haziran'daki *Jeu de Paume* yemini, kralın 23 Haziran'da verdiği dağılma emrine Tiers milletvekillerinin uymayı reddedişleri, Eski Rejimin yenilgisinin işaretleriydi. Millî Meclis, basit bir krallık kararı ile ortadan kaldırılamıyordu. Tiers'in milletvekilleri, kendilerini Fransız milletin bütününün temsilcileri ilan etmekle, yarattıkları organın önemini anlıyorlardı Fransız halkının en yüksek temsil ve yasama makamıydı bu. Bunun en son mantıksal sonucuna varmak kalıyordu onlara; o da, 9 Tem-

muz günü gerçekleşti : Millî Meclis, “Kurucu Meclis” olarak ilan etti kendisini. Bu adlandırma, Fransız milletinin yüce yasama organının asıl görevinin artık ne olduğunu belirtiyordu.

Neydi bu görev?

Yeni bir sosyal rejim kurmak, bir anayasa hazırlamak!

Bütün ülke, soluğunu tutmuş bir halde, Versailles’da olayların gelişmesini izliyordu. İşte, tam bu dönemdedir ki, yeni bir olay başgösterdi Fransa’da : Yığınla gazetenin ortaya çıkışıydı bu. Çeşitli sosyal çevreler, ülkede akıp giden siyasal olaylara aynı gözle bakıyor değildiler; öyle olduğu içinde, çeşitli siyasal renkte ve çoğu kez birbirinden farklı görüşleri savunan yığınla gazetenin yayımlanmaya başladığı görüldü. Bir başka yeni olay daha vardı : Halka yönelmiş el ilanları, broşürler, çağrılar ve kitaplardı bu. İşitilmemiş boyutlarda bir siyasal edebiyat dalgası, ülkeyi, ya da daha doğrusu kentleri istila ediyordu; kentleri diyoruz, çünkü köylü nüfusun büyük çoğunluğu okur yazar değildi. Ne var ki, bu köylü kitle bile, alabildiğine büyük bir ilgiyle, Versailles’dan gelen haberler hakkında – çoğu kez biçimi pek değişmiş – yorumları dinliyordu. Ancak, Versailles’da akışan olayların siyasal önemi ne olursa olsun, pek az sayıda insanı karşı karşıya getiren bir parlamento uyuşmazlığı çerçevesi içinde kalıyordu yine de. Halk, ülkenin bu asıl gücü, kavgaya çekilmemişti henüz.

İşte devrim, halk kitlelerinin siyaset arenasına girişiyle başladı gerçek anlamıyla.

Bu da 13 ve 14 Temmuz günü oldu : Necker’in görevden alınışına ve sarayın olası bir karşı-saldırısına yanıt vermek için, Paris halkı ayaklandı. 13 ve 14 Temmuz günleri, Bastille’in alınışıyla sonuçlanan halkın silahlı başkaldırısı, devrimin de başlangıcı oldu. Bu ünlü gün, burada tekrarlanmaya gerek kalmayacak denli – olanca ayrıntılarıyla – incelenmiştir. Parislilerin – o yıllarda bütün insanların ağzını açık bırakan – olağanüstü ve hemen hemen inanılmaz zaferi; sekiz kulesi, bağlantı köprüleri, savunma hendekleri, toprakları, güçlü askeri birliği ile çevreyi korkutup duran Bastille’in zaptedilişi, aslında kolayca açıklanabilir şeyler. 14 Temmuz zaferi kazanıldı; çünkü, Tiers Etat, başta da halk kitleleri, bir bütün olarak o herkesin tiksindiği kalenin üze-

rine, mutlakıyetçi rejimin üzerine yürüdü. Olan biteni ve onun boyutlarını karşı taraf da iyi anlayıp ölçtü. Mutlakıyet, bir yenilgiye uğramıştı; nitekim, öyle olduğu için de, kral, az önce azlettiği Necker'i yeniden göreve çağırdı, Millî Meclisin kararlarını kabul etti ve halkın zaferini, içi götür-mese de selamlamak için, 17 Temmuz'da tuttu Paris'e geldi.

İlk zaferini 14 Temmuz'da Paris'te kazanmış olan Devrim, çok geçmeden bütün ülkeyi avucunun içine aldı. Kral-lığın her ilinde, Paris'teki olaylar duyulur duyulmaz halk so-kağa döküldü; eski organların yerine, seçimle gelen yeni or-ganlar, çoğunluğu Tiers Etat'nın önde gelen temsilcilerinin oluşturduğu belediyeler geçti. Birçok kentlerde, Strasbo-urg'ta, Troyes, Amiens, Rouen, Cherbourg'ta, o sıralarda adlandırılmaya başlandığı biçimiyle, bu "belediye devri-mi"ne bir silahlı mücadele de eşlik ediyordu : Halk, gözün-de mutlakıyetin boyunduruğunu temsil eden tiksindiği ya-pılar, "Hotel de Ville"i kuşatıp yağmalyordu. Öteki kent-lerde, iktidarın burjuvazinin eline geçişi az çok barışçı bi-çimde oldu. Ağustosun sonlarına doğru, ülkede bütün kent-ler, burjuva içerikte yeni belediye organlarıyla donanmıştı.

Bastille'in alındığı haberi, köylere, kentlere ulaştığın-dan daha geç erişti. Feodal boyunduruğun altında ezilmiş aç köylülerin kulaklarına bir hareket emri gibi çarptı bu. Tem-muzun sonlarından başlayarak, ağustosta ve eylülde, krallı-ğın her köşesinde büyük bir köylü hareketleri fırtınası kop-tu : Köylüler, senyörlerin şatolarını yağmalyor, sıradan soyluların evlerini yakıyor, çayır ve ormanları bölüşüyorlar-dı aralarında. Bu korkunç ayaklanmalarda, büyük toprak sahipleri "Büyük Korku"ya kapılıyor, çabucak kaçıyorlardı köylerden. Söz konusu başkaldırıları, mutlakıyetin yenilgi-sinde önemli bir rol oynadılar.

Devrimin bu ilk aşamasında, Tiers Etat'da toplaşmış bütün sınıfların ve sosyal grupların, mutlak rejimin yıkılışın-da çıkarları vardı; öyle olduğu için de, ortak düşmana karşı genel olarak birlikte hareket ettiler. Bu olay, büyük bir dev-rimci güç taşıyan bir belgede, Kurucu Meclis'in 26 Ağustos 1789 günü kabul ettiği *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildiri-si*'nde yankısını bulur.

Nedir tarihsel anlamı bu *Bildiri*'nin?

17 maddelik *Bildiri*'nin ilk maddesi, "İnsanlar özgür ve haklar bakımından birbirine eşit doğar ve öyle yaşarlar" di-yordu. Feodal mutlakıyetçi rejimin egemen olduğu bir yüz-yılda, onun tanrısal kökenli monarşik iktidar anlayışına, zümreli sisteminin eşitsizliğine karşı, tüm insanların haklar bakımından eşit olduğunu ilan eden bu görüş, bütün bir es-ki dünyaya karşı çıkarılmış bir reddiye idi. O devir için, do-kunulmaz ve kutsal olarak ilan edilen şu haklar da cesur ve devrimci bir nitelik taşırlar : Bireysel özgürlük, söz özgürlü-ğü, vicdan özgürlüğü, baskıya karşı direnme hakkı.

Bildiri'nin bir maddesi, mülkiyeti de kutsal ve zamana-şımına uğramaz bir hak olarak ilan ediyordu. *Bildiri*'nin burjuva niteliği, kendi içinde taşıdığı bütün çelişmeleriyle, burada belli eder kendini. Mülkiyeti kutsal bir hak olarak ilan etmekle, *Bildiri*, ilkelerinin temelini, insanların hakça eşit olduklarını yalanlıyor ve mallardaki eşitsizliği sürdürü-yordu. Ne var ki, bu madde, o dönemde ilerici bir anlama sahipti yine de; çünkü, antifeodaldi. Mülkiyeti, Rousse-au'yu bir bakıma satırı satırına tekrarlayıp doğal ve kutsal bir hak olarak ilan ederken, *Bildiri*, burjuva ve köylü mül-kiyetini feodallerin saldırılarına karşı savunma özlemi için-deydi.

Özetle, bütüne bakıldığında, *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*, yeni bir çağın seherini haber veren Devrimin bir manifestosu gibiydi. Ünlü slogan, *Bildiri*'nin düşüncelerini alıp özetleyen "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik", gericiliğin, baskının ve haklardan yoksunluğun köhnemiş dünyasına karşı çıkarılmış bir reddiye gibi algılanmıştı. Öyle olunca da, tüm dünyanın bütün ezilenleri ve bütün boyunduruk al-tına alınan insanlarınca olduğu gibi, insanlığın geleceğine çekidüzen verme kaygısındaki bütün ilerleme yanlılarınca da coşkuyla karşılandı.

BÜYÜK BURJUVAZİNİN EGEMENLİĞİ

Bununla beraber, Devrimin ilk günlerinde kardeşlik ve ulusal birlik üstüne hüküm süren düşler, fazla uzun sürme-di. Tiers Etat, mutlakıyetin karşısına hep birlikte dikilmişti; ne var ki, zaferin yemişleri herkesin olmadı, yalnız burjuva-

zî topladı onları; hatta bütün burjuvazi de değil, onun en zengin bölümü, büyük burjuvazi, ya da çoğu kez söyleneceği gibi “aristokratik burjuvazi!” kondu nimete.

Gerçekten, Devrimin ilk günlerinde, önce Paris’te, sonra da taşra kentlerinde, “Millî Muhafız” diye, Devrimin fetihlerini savunmak amacıyla bir silahlı güç kuruldu. Büyük burjuvazi, öne geçip eli altına aldı örgütü : Millî Muhafız örgütüne girmek isteyen yurttaşların üniformalarını kendilerinin sağlamaları hakkında bir karar çıktı. Bu zarif ve öyle olduğu kadar pahalı olan giysileri ancak varlığı olan insanlar sağlayabilirlerdi. Böylece, Millî Muhafız örgütü, yoksullara ve genel olarak demokratik kanatlara yasaklanmış oluyordu uygulamada. Örgütün başına, General La Fayette komutan olarak atandı. Ününü, Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nda kazanmış olan bu “iki dünyanın özgürlük kahramanı”, Devrimin başlarında halkça pek tutulan bir kişiydi; ancak, halkın ihtiyaç ve umutlarını anlamaktan da alabildiğine uzaktı.

Bunun gibi, ülkenin bütün belediyeleri, burjuvazinin sadık hizmetkârlarının ellerindeydi. İhtiyatlı ve hesaptan kitaptan anlıyan bir kişi, Jean Bailly Paris Belediye Başkanı oldu; Jean Bailly, bir astronomi bilginiydi ve büyük burjuvazinin güvenilir adamıydı.

Sonra, Kurucu Mecliste dizginleri ellerinde tutanlar da, yine büyük burjuvazinin ve liberal soyluların temsilcileriydi. Mecliste ve bütün ülkede, Devrimin halkça en tutulur kişisi, Kont de Mirabeau (1749-1791) oldu önce. Zengin bir aileden gelen, büyük bir kültür sahibi, ayrıca yadsınamaz bir yazarlık ve hatiplik yeteneği olan Mirabeau, Devrimden önce de, gönül maceralarının yanı sıra sert yergileriyle de göz alıcı bir ün kazanmıştı. Parlak hatipliği, cesareti, güvenilirliği sayesinde, Devrimin başlarında, mutlakıyetçi rejimle ilk söz düellolarının yapıldığı dönemde, Kurucu Meclis’in tartışılmaz lideri oldu. Otoritesi ve halk arasındaki ünü sonsuzdu o sıralar. Bununla beraber, devrim dalgasının hızla yükselişi kaygılandırıyordu Mirabeau’yu, ateşini söndürüyordu; öyle olduğu için de, sağa doğru ihtiyatlıca çark etmeye başladı.

Kurnaz, sözünde hasis, ama her şeye dikkatli, Devrimden önce Tiers’in üyesi olmuş Abbé de Sieyès de, Mecliste

dinlenilir bir kişiydi; Rennes’li avukat Le Chapelier ile La Fayette de öyle. Büyük burjuvazinin temsilcilerine daha sonra “kurucular” adı verilecektir; işte kurucuların bu temsilcileri Kurucu Meclisin yönlendirici gücü olup çıktılar.

Ne var ki, büyük burjuvaziye, somut bir iktidar sahibi olmak yetmiyordu; bu iktidara, hukuksal bir dayanak da vermek istiyordu o. *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*’nin kabulünden birkaç gün sonra, Kurucu Meclis, Mounier’nin tasarısını tartışmaya başladı; Bildiri’yle tam bir çelişme içinde olan bu tasarı, oy vermeyi bir vergi ödeme koşuluna (suffrage censitaire) bağlıyordu. 1789 Ekim ve Kasımında, bu antidemokratik tasarılar kanunlaştılar.

Gerçekten, seçim sistemi, belli bir vergi ödeme koşuluna dayanıyordu. Yurttaşlar, haklar bakımından birbirine eşit olmayan iki gruba ayrılmışlardı “Etkin yurttaşlar”la “edilgin yurttaşlar”! Etkin yurttaşlar, çeşitli organlarda doğrudan vergi ödeyen varlıklı kişilerdi ve öyle olduğu içinde, seçme ve seçilme hakları vardı. Bu gereklere yanıt veremeyen edilgin yurttaşlar ise, seçim hukukunun dışında tutulmuşlardı. Ne var ki, bu yurttaşlar, halkın büyük çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Böylece, büyük burjuvazi, ülke üzerinde gerçek ve hukuksal egemenliğini kurmak amacıyla, Tiers Etat içindeki dünkü bağlaşıklarından ayrıldı.

Ancak, büyük burjuvazinin egemenliğindeki Kurucu Meclis’in çıkardığı kanunların niteliğini iyice anlayabilmek için, şu noktayı da gözden uzak tutmamalı : Mutlakiyetçi feodal güçlere karşı mücadele sona ermemiştii; Meclis’i yönlendiren kurucular partisi (Mirabeau, La Fayette, Mounier, vb.), halk kitlelerinin ruhsal durumuna ve istemlerine sırtlarını çeviremezlerdi; ve, son olarak, büyük burjuvazinin kendisinin de, ülkenin, burjuva temeller üzerinde yeniden örgütlendirilmesinde çıkarı vardı. İşte, o yüzden de, Kurucu Meclisin kabul ettiği birçok kanun açıkça ilerici nitelikler taşırlar.

1780-1790’da, Fransa’nın idarî bakımdan yeniden yapılandırılmasına girişildi; alabildiğine siyasal bir önemi vardı bunun. Krallıkta taşra, kökü ta ortaçağa uzanacak biçimde, “généralité” ve “bailliage” diye bölünmüştü; uzun bir süreden beri, ülkenin ne çıkarlarına, ne de ortaya çıkmış gerçek ilişkilere yanıt veremez hale gelmiş olan bir bölünüşe son

verildi. Onun yerine, ülke, birbirine – aşağı yukarı – eşit büyüklükte ve idari bakımdan da aralarında eşitlik bulunan 83 ile (département) bölündü. Bu bölünüş, aradan 200 yıl da geçmiş olsa, bugün de yürürlüktedir Fransa’da; bu da, Kurucu Meclis’in yaptığı bu idarî reformun ne kadar yerinde olduğunu gösterir.

2 Kasım 1789 günü, Autun eski piskoposu Talleyrand’ın önerisi üzerine, Kurucu Meclis bütün Kilise mallarına el koyup milletin kullanımına açmaya karar verdi. “Millî emlâk” diye ilan edilen Kilise mülkleri satışa çıkarıldı. Bu önlem, mutlak monarşinin kalesi olan Kilisenin gücünü kırmaya yönelikti; ve aynı zamanda, ülkedeki malî bunalımının çözümünde yardımcı olacaktı. Kilisenin elinden, örneğin doğum ve ölümlerle evlenmeleri kayda geçirme gibi kimi haklar ve görevler alındı; bunlar devletindi artık. Devlet, Kilisenin bütün etkinliğini denetimi altına alıyordu. Öte yandan, Kurucu Meclis, zümrelere göre yapılan bütün o eski ayrımları ortadan kaldırdı ve böylece, milletin oluşumuna doğru pek önemli bir adım atmış oldu. Yurttaşlar arasında tam bir hukuk eşitliği sağlamak ve eski soyluları bütün ayrıcalıklarından yoksun kılmak amacıyla, Meclis, tüm soyluluk unvanlarıyla, soyluluğun miras yoluyla geçmesi kurumunu kaldırdı. Böylece prens, dük, kont, vikont, vb., kaldırıldı ve kullanılması yasaklandı.

Sonuç olarak, ayrıcalıklı iki zümreye, ruhbanla soylulara ezici bir darbe vurulmuştu. Gerçekten ilerici bir nitelik taşıyan bu kararlar, burjuva yapıdaki Kurucu Meclis’in politikasının özündeki çelişmeleri yansıtıyordu yine de. Ruhbanın, hem başta gelen zümre olarak daha önce sahip olduğu hukuksal yetkiler alınmıştı elinden, hem de iktisadî ayrıcalıklarına son verilmişti; Kilise topraklarının kamulaştırılması, Kilise’nin iktisadî gücünü kökünden yıkıyordu. Ancak, burjuva meclis, feodal mülkiyete dokunma tehlikesini göze alamadı; dahası, koruması altına aldı onu.

Krallığın köylü başkaldırılarıyla sarsıldığı, “Büyük Korku”nun mülk sahiplerini topraklarından kaçırtığı bir ortamda, Kurucu Meclis toprak sorununa sırtını çeviremezdi. Çalışma gündeminin başlarına aldı onu. O dillere destan 4 Ağustos 1789 gecesı, pratik önlemlerle ilgili bir tartışmanın başlangıcı oldu ve bir haftaya yakın sürdü. Kurucu Mec-

lis'in, 4'ile 11 Ağustos arasındaki oturumları boyunca kabul ettiği toprakla ilgili kanunlar tam çelişmelerle doludur. Meclis, feodalitenin kaldırıldığını resmen ilan ediyordu; salt ilan düzeyinde de kalmış olsa ileri sürülen pratik önlemler, bu tumturaklı ilanla tam bir çelişme içindeydi. Gerçekten, feodal rantlara sahip soylular ve burjuvalar, malî haraçlar, senyörlük angaryaları, bazı mülklerin elden çıkarılamaması gibi hakların – geriye satın alınmadan – “feda edilmesi”ne, yani ortadan kaldırılmasına karar verdi; aslında köylü ayaklanmalarının başladığı günden beri uygulamada varlıklarını yitirmişti bu haklar. Ancak, daha önemli başka haklar ve ödentiler yürürlükte kalıyordu. Bunlar, geriye satın alınabilirdi, ancak köylüler için yanına yanaşılmaz koşullar uygulamada idi. Böylece, köylülerin asıl istemi, yani toprak, feodal ödenti ve haraçların karşılıksız tasfiyesi yanıtsız kalmıştı.

Kurucu Meclis'in, ticaret ve sanayi alanında burjuvazinin çıkarlarını göz önünde tutarak aldığı kararlar ilerici bir nitelik taşıyordu. Fizyokratların düşüncelerinden hareket eden burjuva yasayıcılar, tam bir iktisadi girişim özgürlüğü sağlamaya gayret ettiler. Ortaçağ'dan miras kalan her türlü kayıt ve düzenlemeye son verildi; iktisadî girişimin serbestçe gelişmesini önleyecek hiçbir engel yoktu artık.

Gerçekten, 1791 Şubatında, meslek kuruluşlarına son veren bir karar çıktı Meclisten; böylece, Ortaçağ'ın kalıntılarından biri daha kalkıyordu. Ne var ki, birkaç ay sonra, 14 Haziran 1791'de, Le Chapelier adlı bir milletvekili, hem de oyların büyük çoğunluğuyla, doğrudan doğruya işçileri hedef alan bir kanun kabul ettirdi. La Chapelier Kanunu, işçilere, her türlü dernekleşmeyi yasaklıyordu ve grevin ağır cezası vardı. Sınıf çıkarlarıyla hareket eden burjuvazi işçi-karşısı ilk kanunu oylamış oluyordu böylece.

Ancak, anayasal politikanın çelişmeleri, daha doğrusu iktidara gelmiş büyük burjuva partisinin çelişmeleri, saray ve halkla ilişkilerinde çok daha belirgindi. Gerçekten saray, bütün karşı-devrimci güçlerin, bütün Eski Rejim yanlılarının çekim merkezi olmuştu doğallıkla. Bastille düşmüş de olsa, saray, davayı hiç de kaybettiği kanısında değildi. Eylül ayından başlayarak, kralın ve özellikle de Marie-Antoinette'in yönlendirdiği karşı-devrimci parti, bir karşı-saldırı ha-

zırlamaya koyuldu. Krala sadık ordu birlikleri, Versailles'a ve Paris'e doğru yöneliyorlardı. XVI. Louis, *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* ile 4 Ağustos gecesini kararlarını onamayı reddetti. 1 Ekim günü, Versailles'daki Flandre alayı onuruna verilen bir şölen, açıkça karşı-devrimci bir gösterinin bahanesi oldu; Paris'e karşı tehditler savruldu, serpuşlardaki üç renkli kokartlar koparıldı ve siyah kokartlar kondu yerlerine.

Altında bir karşı-devrimci hükümet darbesi yatan bu hazırlıklar kaygıyla izleniyordu Paris'te. 1789 sonbaharında, sıradan insanların Paris'i, Sankülotların Paris'i açtı. Başkentte ekmek yoktu; sabah karanlığından başlayarak, kapıları kapalı fırınların önlerinde uzun kuyruklar oluşuyordu. Kıtık, başkentin siyasal havasını kızıştıırıyordu. İşte bu karışık ortamdadır ki sol çevrelerden, özellikle de Marat'nın gazetesinden, yani *Halkın Dostu*'ndan, Versailles üzerine yürüyüş işareti geldi. 5 ve 6 Ekim 1789 günleri, özellikle kadınların başını çektiği işçilerden, işportacılardan, kıtlığın daha da kırıp geçirdiği yoksul mahalleler halkından oluşan, Parisli büyük bir kalabalık, Versailles'ın yolunu tuttu. Halk, saray çevresinde toplandı ve kralı, arkasına Kurucu Meclis'i de takıp Versailles'ı terkle Paris'te oturmaya zorladı. 5 ve 6 Ekimdeki halk gösterileri sarayın karşı-devrimi planlarını bozmuştu. Kralın ve Kurucu Meclis'in başkente zorla dönüşleri, halk kitlelerinin denetimi altına sokuyordu onları. Monarşi ve kişi olarak da XVI. Louis, halk arasında hâlâ büyük bir saygınlığa sahipti, ne var ki bu iki günün olayları kitlelerin psikolojisinde bir şeyleri de değiştirmişti.

Saray yönünden gelen tehlikeyi atlatan, ancak halkın devrimci girişiminden çok daha fazla korkan Kurucu Meclis, 1 Ekim 1789 günü, halk gösterilerini bastırmak amacıyla silahlı güçlere başvurmayı öngören bir kanunu kabul etti; büyük burjuvazi, egemen duruma geçtiği ve kendi çıkarlarına ve amaçlarına yanıt veren değişiklikleri gerçekleştirdiği için, bitmiş gözüyle bakıyordu devrime. Bu bakımdan, Mirabeau'nun gelişmesi pek aydınlatıcıdır 1789'un sonlarından başlayarak, ünlü hatip, devrimi kesinlikle durdurmak gerektiği düşüncesindeydi. 1790 başlarında, gizlice ilişki kurduğu sarayla ve hatırı sayılır bir para karşılığında, öğütler verdi ona. Mirabeau 1791'de öldü: Hâlâ halkın sevgisiy-

le çevriliydi; ne var ki, daha sonra ihanetinin kanıtları ortaya döküldü. Ancak, bu ihanetin, Mirabeau'nun kişisel yaşamının sıradan bir sayfası olmaktan çok daha fazla bir anlamı vardır; aslında, kurucular partisinin bütününün siyasal gelişmesini yansıtıyordu bu.

Büyük burjuvazi, çelişmeli bir politika güttü önce; ancak, değişikliklerle ilgili programı gerçekleştirdiği ölçüde, bir tutucu güç olduğu gitgide daha açık bir biçimde ortaya çıkıyordu. Buradan kalkarak, devrimi derinleştirmeye değil tersine varolan noktada frenleyip hareketsiz hale getirmeye verdi kendini. Halk ve burjuvazinin yukarı tabakalardan olmayan bölümü ise, Kurucu Meclis'in uygulamaya koyduğu reformların sadece bir başlangıç olduğu düşüncesindeydiler. Belli başlı istemlerine doyurucu bir yanıt verilmemişti henüz; öyle olduğu için de, devrim yolunda daha ileriye gidilmesini istiyorlardı doğallıkla.

Gerçekten, köylüler umut ettiklerini bulamamışlardı Feodalizm, kökünden sökülüp atılmamıştı, kırılmamıştı bile. Öyle olunca da harekete geçildi yeniden Köylüler, feodal vergi ve ödentileri ödemeyi durdurdular, bundan dolayı birçok yerlerde silahlı çatışmalar oldu. Kentlerdeki aşağı-halk tabakaları da, eskisi gibi haklardan yoksun kalmışlardı. Devrim, durumlarını düzeltmemişti onların ve sefalet gitgide artıyordu. Paris'te ve başka yerlerde ekmek ve öteki yiyecek maddelerinin fiyatları yükseliyordu; öte yandan, soyluların bir bölümünün dışarıya kaçıp gitmesi yüzünden, lüks nesne ticareti birden düşmüş ve bir durgunluk gelmişti işlere. Orta tabakalar, demokratik burjuvazi, siyasal yönetimin dışında tutulmuştu. Eski rejimin güçleriyle – gizli ya da açık – bir uzlaşma arayan büyük burjuvazinin politikasına yabancı olan bu sosyal kesim, halkla beraber devrimci dönüşümler yolunda daha ileriye gitmeye hazırdı. Kurucu Meclis'in karar ve kanunlarının antidemokratik niteliği daha da ortaya çıktığı ölçüde, eleştiri de daha da açıklık kazanıyor ve sertleşiyor, halktaki hoşnutsuzluğun sesi de daha yükseliyordu.

Mecliste de, kimi milletvekilleri çoğunluğun politikasını tartışıyordu. Onlar arasında, Maximilien Robespierre özellikle fark ediliyordu. Arras temsilcisi, yeni bir aristok-rasi iktidarı kurmak isteyen çoğunluk politikasına bütün

sertliğiyle vuruyordu : “Ne getirecek sizin anayasanız? Tam bir aristokrasi! Aristokrasi odur ki, ondan olan yurttaşlar hükümler, geri kalan da uyruktur. Ve hangi aristokrasi? En dayanılmaz olanı, zenginlerin aristokrasisi... Böylesi bir zenginler aristokrasisinin boyunduruğu altına düşmek için mi, sizlerle beraber, feodal aristokrasinin boyunduruğunu kırıp parçaladı halk?”

Bu sözlerin herhangi bir etkisi oluyor muydu dinleyenler üzerinde? Salondaki ortamı düşünmeden Robespierre’in üzerine basa basa verdiği öğütlere, ileri sürdüğü önerilere Meclis’te kulak asan oluyor muydu? Hiç! Önceleri dinlenmiyordu bile. Taşralı, bozuk oyuncak diye bakılıyor kendisine, hatta gülünç bulunuyordu. Gazeteler, çıkışlarını keyiflerine göre özeltiyor, adını da değiştirip yazıyorlardı. Bununla beraber, söylevlerindeki sert ve mantıklı kanıtlar, olaylara yukardan bakış, sarsılmaz inanç, Robespierre’in boğuk sesine kulak vermeye zorladı milletvekillerini; dikkatle dinlenilir oldu; sözleri, alaylarla kesilmiyor artık, ama önerileri hemen hep oybirliğiyle reddediliyordu. Ne var ki, umursamıyordu bunları Robespierre. Bu hallerinden hoşnut, iktidarı elde tuttukları için önemli kişiler oldukları kanısındaki bu bayların başları üzerinden, halka, Fransa’ya hitap ediyordu; geleceği görüyordu daha şimdiden. Ve sonunda, Arras milletvekilinin sesi ülkeye ulaştı. Halkın gitgide daha tanıdığı ve sevdiği bir kişi oldu. Kentlerden ve köylerden yığınla mektup alıyor ve adı sanı bilinmeyen kişiler yaptıklarını doğru buluyorlardı; genç Saint-Just’un 1790 Ağustosunda Blérancourt’dan yolladığı bir mektupta dediği gibi, “insanlığın milletvekili” idi adı.

Meclisin dışında demokratik akımlar çok daha güçlüydü. Onları başta basın temsil ediyordu; özellikle de, halk üzerinde büyük bir etki sahibi olmaya başlayan kimi gazeteler. Bu demokratik yayımların başında, Jean-Paul Marat’ın *Halkın Dostu* gazetesi ile, parlak bir gazeteci olan Camille Desmoulins’in *Fransa ve Brabant Devrimleri* ve namuslu demokrat Loustalot’un *Paris Devrimleri* geliyordu.

Devrin siyasal kişilikleri arasında öyleleri vardır ki, kiminin gözü kapalı kinini çekerken kiminin de ateşli hayranlığını toplar. Jean-Paul Marat’ın durumu böyleydi. Hem bir hekim ve hem de fizikçi ve doğabilimci olan Marat, op-

tik üzerine bilimsel çalışmaların sahibiydi; sosyal ve siyasal sorunlara da nadir olarak ve adını belli etmeksizin karışmıştı. Marat, Devrimin ilk günlerinden başlayarak, o tarihe değin yaptıklarıyla ilişkisini birden keser; çalışma odasını terk ederek, bütün gücünü, yeteneğini ve deneyimini siyasal mücadelenin hizmetine adar. Marat, 1789 Eylülünden başlayarak, *Halkın Dostu*'nu yayımlamaya başlar. Çoğu kez birbirine eşit olmayan iri harflerle, kül rengimsi kaba bir kâğıda basılmıştır gazete; başkalarıyla karşılaştırıldığında içinin boş olduğu izlenimini uyandırıyor. Yazarı da, örneğin *Taşra Haberleri*'ni çıkaran ünlü Honoré de Mirabeau gibi şöhretli değildir. Marat'ın adı, başlarda, genel okuyucunun bütününü dışında kalır; ne var ki, görünüşte sıradan nitelikteki bu kâğıt parçalarının halk tabakalarının en çok okuduğu gazete haline gelmesi için uzun zaman gerekmedi.

İlk bakışta anlaşılmaz gibi görünen bu başarının sırrını nerede aramalı?

Önce şurada: *Halkın Dostu*, bütün öteki yayımlardan, sesinin perdesi kadar makalelerinin içeriğiyle de ayrılıyordu. “Ey Fransızlar, özgür ve havaî halk! Sizi tehdit eden felaketleri ezmeyecek misiniz hiçbir zaman; hep böyle uçurumun kenarında uyuyup kalacak mısınız?” İşte Marat'ın 1789 Eylülünün ortalarında yazdıkları! Bu dikkat çekişteki ses perdesi, zafer sarhoşluğu ile ve o sıralarda yazılan ve söylenenlerde âdet olduğu gibi Kurucu Meclis'e koro halinde övgü yağdırmakla zıtlık halindedir. Marat'ın amacı, halkın çıkarlarını savunmaktır. Devrimin ünlü şeflerini, halkın çıkarlarını horlamakla ve sonra da devrimin davasına ihanetle suçlamaya açıkta ilk cesaret eden kişi olmuştur o. Marat'ın eleştirisi sert vuruyordu; çünkü, halka karşı politikaya, o sıralarda âdet olduğu gibi adını koymaksızın saldırmıyordu, tersine isim zikrediyordu ve kötülüğü somutlaştırıyordu. Önce Necker'e, arkasından Mirabeau'ya, sonra da La Fayette'e saldırır. Şaşmaz bir devrimci bilinçle, büyük burjuvazinin ihanetinin herkesten önce farkına varır ve devrimci sürece müdahaleye çağırır halkı. Aristokrasi, büyük burjuvazi, tüm tutucu ve ılımlı öğeler Marat'da düşmanlarını görürler; ve, basın özgürlüğü ilan edilmiş de olsa, *Halkın Dostu*'na karşı sistemli bir kovuşturmayı örgütlerler. 1789 sonbalarından başlayarak, sürekli kovuşturma ve

yasaklarla pençeleşen tek gazetedir o. Marat gizliliğe sığınır ve gazetesini kanundışı yollarla yayımlamayı örgütler. Sarayda dönen entrikaları, “zenginliğin aristokrasisi”nin ikili oyununu ve ihanete olan eğilimlerini sergiler. Köylülerin, aşağı halk tabakalarının, tek kelimeyle yoksulların çıkarlarını inatla savunur. Öyle olduğu için de kovuşturmalar birbirini izler; ancak, halk arasındaki etkisi büyür, kamuoyunda halkın dostu olup çıkar gerçekten.

Kulüpler, siyasal yaşamın önemli bir merkezi haline geliyorlardı; ve, o sıralarda, belli bir ölçüde parti rolü oynuyorlardı. Onlardan biri, daha çok Jakoben Kulübü diye tanınmış olan “Anayasa Dostları Derneği”, büyük bir rol oynamaya başlıyordu. Oluşumu da devrim boyunca değişti durdu. Başlarda, genişliğine bir çevreden alıyordu üyelerini ve, Mirabeau’dan Robespierre’e değin rejime yandaş herkesi topluyordu çatısında 1790’da, ılımlı liberallerce (Mirabeau, Bailly, Le Chapelier ve ötekiler) temsil edilen sağ fraksiyon ayrıldı ve gidip “1789 Derneği”ni kurdu. Ne var ki, bu tutucu öğelerin ayrılışından sonra, Jakobenler Kulübü’nde, ılımlılarla Robespierre’in dostları arasında olmak üzere yeni bir ayrılık başgösterdi.

Daha köktenci bir eğilim taşıyan Kordöliyeler Kulübü ya da “İnsan ve Yurttaş Hakları Derneği”, daha demokratik bir yapıdaydı. Jakoben Kulübü’nden farklı olarak, Kurucu Meclis’ten pek az milletvekili vardı içinde ve ödentiler de çok daha az yüksekti. Derneğin en etkili üyeleri, başlarda, o gür sesli cesur hatip George Danton, kendini Cumhuriyetçilerin başında gören Camille Desmoulin, avukat François Robert, Momoro ve başkalarıydı. 1789’da Abbé Claude Fauchet ile Nicolas Bonneville’in kurdukları “Sosyal Dernek” ve ona sıkı sıkıya bağlı “Gerçeğin Dostları Evrensel Derneği”, birbirinden hayli farklı demokratik çevrelerden insanları topluyorlardı çatılarında. Bu Sosyal Dernek’in pek yeterince incelenmiş olmadığını da söylemeli. Dernek, hatiplerinin ağzından ya da Bonneville’in yayımladığı *Demirden Ağız* gazetesinin sayfalarında, ütöpik eşitçilik üstüne düşünceler ileri sürüyordu sık sık. Öte yandan, Gerçeğin Dostları Derneği ile Sosyal Dernek’in safları arasında, daha sonra Jirondenler arasında görünecek kişilerin bulunmasına bir rastlantı diye bakmamalı.

Paris'te ve öteki birçok kentte yığınla halk derneği kuruluyordu. Onların etkinlikleri, henüz eni konu incelenmiş değildir; ancak, farkedilebildiği kadarıyla bu dernekler, yoksul halk tabakalarının siyasal etkinliğinin gelişiminde bir rol üstlenmişlerdi.

Özetle, Devrimin uygulamadaki sonuçları karşısında kitlelerin duydukları hoşnutsuzlukla beslenen demokratik hareket genişliyor ve devrimci sürecin önemli bir itici gücü oluyordu. Bu itiş, Tiers Etat'nın bağrındaki siyasal bölünüşle daha da hızlandı : Demokratik hareket daha da güçlendiği ölçüde, büyük burjuvazinin ve onun siyasal önderlerinin sağa doğru çarkı da belirginleşiyor ve artıyordu.

İlk çarpıcı siyasal bunalım, bu gelişmeleri bütün derinliğiyle ortaya koyacaktı. Bu bunalım da, 1791 yazında doğar: 21 Haziran'da top sesleri ve alarm çanlarıyla uyanan Fransızlar, kralın ve kraliçenin saraylarını gizlice terk ettiklerini şaşkınlık içinde öğrenirler. Çok geçmez, kralın ihanesi belli olur. Kaçaklar, Belçika sınırında Varennes'de tutuklanırlar. Kral ve kraliçe, doğruya doğru dörtlüye uzaklaşan Rus baronu Korf'un arabasında hizmetkârlar arasında tanııvermişlerdir; tanıyan da, Sainte-Menehould posta şefinin oğlu Jean-Claude Drouet'dir. Hareketine karşı Kurucu Meclis'in cemile olarak vereceği 30.000 lirayı, Drouet elinin tersiyle itecek ve bir Fransız yurttaşı olarak görevini yaptığını söyleyecektir. Devrimin başlangıcından beri geçen iki yıl Fransız halkını pek değiştirmişti Drouet'nin davranışı ve Varennes bunalımı boyunca halkın tutumu bunun bir işaretidir.

Kralla kraliçenin kaçışları ve tutuklanışları ülkeyi derinden derine sarstı. Sonradan kanıtlandı ki, XVI. Louis ile Marie-Antoinette'in kaçışı, aslında ağırdan ağıra hazırlanan bir karşı-devrimci darbe planının ilk bölümünden başka bir şey değildir : Kaçaklar, Marki de Bouille'in komutasındaki krala sadık güçlerin topladığı sınırdaki Montmédy müstahkem mevkiine ulaşacaklardı; eşler, yabancı güçlerin hızla girişecekleri bir müdahaleye de güveniyorlardı. Rusya'nın Fransa'daki elçisi Smoline'in, kaçış tertibine – dolaylı da olsa – katılmış olması hiç de raslantı değildi. Sıradan insanlar, 1791 Haziranında, sonradan belgelerin açığa vuraacağı olayları bilemezlerdi. Ne var ki, halk olan-bitenden,

doğru bir sonuca varabileceği bir siyasal olgunluk derecesine erişmişti. Paris'te ve taşrada, kralın büstleri kırılıyor, portreleri yırtılıyordu. Sınır illerinde gönüllü birlikleri oluşmaya başladı. Daha üç gün önce krala sınırsız bir güven besleyen halk, kralın nankörlüğünü görmüş ve milletle Fransa'nın çıkarlarına ihanet ettiğini anlamıştı. Milyonlarca Fransızın kafasında tartışmasız olarak hüküm süren monarşi düşüncesi, Varennes bunalımıyla – iflah olmaz – bir darbe yemiş oluyordu. Kordöliyeler Kulübü'nün, Sosyal Dernek'le nice demokrat derneğin savundukları cumhuriyet sistemi, birkaç gün içinde yığınla yandaş topladı. İki ünlü devrimcinin, Robespierre ile Marat'nın bunlar arasında olmadıklarını belirtmiş olalım : Robespierre, 1792 Mayıs'ında bile, monarşi ya da cumhuriyet sorununun gerçek hiçbir anlam taşımadığını tekrarlayıp duruyor, son bir çözümlemede de cumhuriyete karşı çıkmış oluyordu; Marat ise, XVI. Louis'nin tahttan indirilmesini savunmakla beraber, monarşinin devrilmesini bir sorun olarak ortaya atmıyordu.

Egemen büyük burjuvazinin partisini oluşturan Kurucu Meclis üyeleri, kralın savunmasına geçtiler. Onların en önde gelenlerinden biri olan, Antoine Barnave, 15 Temmuz 1791'de Meclis'te, bu tutumun anlamını açıkça ortaya koyan bir söylev verdi “Bu devrimci hareket sürerse pek kötülüğü dokunur bize, diyordu, burada öne sürdüğüm ve milletin çıkarlarının da gerektirdiği sorun şudur : Devrime son verelim!” Açıktır ki “ulusal çıkar”, bu durumda, egemen “aristokratik burjuvazi”nin çıkarıydı. Barnave, Mirabeau'yu tekrarlamaktan başka bir şey yapmıyordu. “Devrime son vermek” için, her şeyden önce kralı kurtarmak ve monarşiyi güçlendirmek gerekiyordu : Öyle olduğu için de, Kurucu Meclis üyesi, işe kralın “kaçırıldığı” havasını vermek istedi ve buradan kalkarak da, nankör kralın itibarının iade edilmesini istedi.

Bu karar, önce demokratik kuruluşların protesto fırtınasına yol açtı : Kordöliyeler Kulübü, halkı monarşiyi mahkûm etmeye çağıran bir dilekçe kaleme aldı. Jakobenler Kulübü'nde bu sorun üzerine açılan tartışma bir bölünme ile sonuçlandı : 16 Temmuz'da, kulübün sağ kanadı ayrıldı ve Feuillant'lar Kulübü diye yeni bir kulüp kurdu; Paris'te

Feuillant'lar Manastırında toplandığı için bu adı almıştı; başında da, Mirabeau'nun ölümünden sonra Kurucu Meclis üyeleri partisini yöneten bir "üçlü", Barnave, Alexandre Lamerth ve Duport vardı. 17 Temmuz günü de, birkaç bin Fransız, Kordöliyelerin çağrısı üzerine, kralın düşürülmesini isteyen bir dilekçeyi imzalamak amacıyla, Champs de Mars'ta toplandı. Barışçı bir gösteri idi bu. Öyle de olsa, Bildiri'de açıkça ilan edilmiş bulunan insan ve yurttaş haklarına karşın, Millî Muhafız bölüğü silahsız göstericilere ateş açtı; onlarca insan öldü ve yüzlercesi de yaralandı.

Champ de Mars kıyımı, daha düne kadar birleşmiş olan Tiers Etat'nın içindeki bölünüşü tamamlıyordu. Büyük burjuvazi, kan akıtmakla, tutucu bir güçken karşı-devrimci bir güç olup çıkmıştı artık. Silahları halka karşı kullanmıştı; bunun anlamı da şuydu "Aristokratlar"ın, saraydaki karşı-devrimci partinin öncü ve yandaşlarının uzun bir süredir onu çağırdıkları yolu seçmişti. Gün, siyasal gericiliğin ve demokrasiye karşı saldırının günüydü. Kurucu Mecliste asıl gücü ellerinde tutan Feuillant'lar, 1789'da hazırlanmasına başlanan Anayasa'ya aceleyle son noktayı koydular; 14 Temmuz'da, kralın imzalayıp Meclis'in onayladığı Anayasa yürürlüğe giriyordu.

Fransa, bir anayasalı monarşi rejimine geçmiş oluyordu bununla. Kral, "Tanrı'nın lütfu ve kanunların gücüyle" yürütme iktidarının başıydı ve pek geniş haklarla donanmıştı. En üstün yasama gücü, iki yıl için doğrudan oylamayla seçilen Yasama Meclisi'ydi. Seçim sistemi, daha önce gördüğümüz gibi, belli bir vergi ödeme gücüne dayanıyordu. Halkın erkek çoğunluğunu oluşturan edilgen yurttaşlar, her aşamada oy hakkından yoksundular; yani, yerel seçimler için olduğu kadar, yasama meclisleri için de oy veremiyorlardı. O dönemde kadınların oy haklarının hiç söz konusu olmadığını da söylemiş olalım. Aslında, 1791 Anayasası, çelişmeli bir siyasal belgeydi. O yıllarda Avrupa kıtasında birçok devletlerde hüküm süren mutlakiyet ve servaj rejimiyle karşılaştırıldığında çok daha ileriye kuşkusuz; ancak 1789 *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'ne oranla gerideydi. Gerçi, "her türlü egemenlik millettir" diye ilan edilmişti; ne var ki, öteki somut hükümlerinin bütünü göz önünde tutulduğunda, milletin üstünlüğü ilkesi kadar yurttaşların eşitliği ilke-

sini de önemsemiyordu. 1791 Anayasası, mal varlığı olmayanları bütün siyasal haklardan yoksun kılmakla, sosyal ve siyasal eşitsizliği sürdürme görevini üstlenmişti.

1791 Anayasası'na dayanarak seçilen Yasama Meclisi, 1 Ekim 1791'de çalışmalarına başladı. Oluşumu bakımından Kurucu Meclis'ten şu bakımdan farklıydı : Mecliste sağ kanadı oluşturanlar, aşırı kralcılarla aristokratlar değil Feuillant'lardı artık. Hayli kalabalık bir merkez grubunca desteklenen Feuillant'lar, başlarda Meclise egemen oldular. Muhalefet ise, Jakobenler Kulübü'ne bağlı milletvekillerinden oluşuyordu. Ne var ki, sol, açıkça iki akım arasında bölünmüş durumdaydı. Jakoben temsilcilerin çoğunluğu, geleceğin Jirondenleri olan Brissot'cular grubunun içindeydiler; adını, liderleri Brissot'dan alıyordu grup; *Fransız Yurttaş* adını taşıyan pek etkili bir gazetenin başyazarı olan Brissot ise yetenekli bir gazeteciydi, ancak bir ikbal avcısıydı. Doğaştan konuşmasıyla tanınmış Vergniaud gibi, Isnard, Guadet vb. gibi pek parlak hatipler bu gruptandılar. Jirondenler, ticaret ve sanayi burjuvazisine bağlıydılar. Anayasalı monarşinin inatçı savunucuları olan Feuillant'lardan farklı olarak, Jirondenler, bir burjuva cumhuriyetine eğilimliydi. Aşırı solda, Robespierre'in yandaşlarından oluşan küçük bir grup yer alıyordu. Bilindiği gibi, Robespierre'in önerisi üzerine, Kurucu Meclis'ten hiçbir temsilci Yasama Meclisi için yeniden seçilemiyordu; bu koşullarda, kendisi de yoktu Mecliste. Aşırı sol, Feuillant'lara karşı, Brissot'cularla sık sık cephe birliği yapıyorlardı. Ne var ki, zaman Jirondenleri, aşırı soldan ayıran uyuşmazlıkları çok geçmeden açığa çıkaracaktır; aşırı sol, kısa bir süre sonra, Montanyarlar, yani "Dağlılar" diye anılacaktır ki bunun da nedeni, Meclisin yukarı sıralarında oturmalarıdır. Özetle, oluşumu ve ruhu bakımından, Meclis, Devrim'e hiç de ayarlanmış değildi; o yüzden de, aldığı ilk önlemlerden başlayarak hayal kırıklığına uğrattı halkı.

Gerçekten, ülkenin iktisadî durumu, 1792 yılından başlayarak birden kötüleşti. Sanayinin saray ve aristokrasi için çalışan dallarındaki durgunluk, dışsatımların düşüşü, işsizliğe yol açan şeylerdi. Haiti'deki kara derili kölelerin 1791'de başkaldırmaları, kolonilerden gelen malları kesintiye uğratmıştı. Çayın, kahvenin ve şekerin ortadan çekilişi, öteki bü-

t n besin maddelerinin fiyatlarını yükseltmiŐti. Hayat pahalıŐı, özellikle kentlerin yoksullarına, Sankülotlara dokunuyordu. Açlık ve sefalet, 1792 Ocağında Paris'te, ilkbaharda da kimi kentlerde ve kırsal kesimde önemli karıŐıklıklara yol açtı. Öte yandan, Devrimin kilit sorunu olan tarım sorunu     lmemiŐti. Köylüler, o denli tiksindikleri feodal yükümlülükleri sırtlarında taŐımayı sürdürüyorlardı; onca göz koydukları toprak hep kaçıp gidiyordu ellerinden ve, öyle olduğu için de, beklemekten bıkıp usanmıŐlardı ve açıkça belli ediyorlardı hoŐnutsuzluklarını. 1791'in sonlarında, yeni bir köylü ayaklanması dalgası kapladı ülkeyi; tehlikeli olabilirdi bu,      sabırlarının sonuna gelip dayanmıŐtı köylüler.

Siyasal iklimdeki gerilimeŐunları da eklemeli : Mutlak monarşinin savunucuları, karşı kampta başı çekiyorlardı. Halkın dediği gibi, aristokratlar, Güney'i ayaklandırmaya kalktılar. Katolik ruhban, yeni rejime karşı hemen hemen açıkça bir karıŐıklıĐı tezg hlamaya vermişti kendini. Almanya'da, sınıra y kın bir yerde bulunan Koblenz kenti, karşı-devrimci g   n gelip buluŐtuĐu bir merkez olmuştu; devrimci Fransa'nın iflah olmaz düşmanlarını barındıran bir haŐarat yuvası idi bu. Komplolar hazırlanıyordu orada Fransa'da karşı-devrimci yeraltı etkinliği ile, başkaldırmış Fransa'ya karşı müdahaleye hazırlanan mutlakıyetçi Avrupa yönetimlerinin ipleri, işte bu Koblenz'te çekiliyordu.

MONARŞİNİN DEVRİLİŞİ

Fransa'da 1789'da başlamış devrim, Avrupa'yı, giderek bütün dünyayı sarsıyordu. Bastille'in alınışı, Londra'da ve Roma'da, Petersburg'ta ve Madrit'te, Berlin'de ve Atina'da, alabildiğine önemli bir olay olarak karşılandı. Bütün ülkelerde, ilericiler, devrimi coşkuyla selamladılar;      yeni bir çağın başlangıcı gibi görüyorlardı onu. İngiliz şairi Coleridge, Bastille'in alınıŐını yüceltmek için bir őiir yazdı. Kant, Schiller, Wiel nd, Klopstock, Devrimi mısraları ve nesirleriyle kutladılar. Sheridan, Wordsworth, Thomas Paine, Manche ötesinde doğmuş devrim lehinde düşünce ve duygularını açıkladılar herkese karşı. İspanya'da, İtalya

devletlerinde, Yunanistan'da, Latin Amerika'da o uzak İspanyol ve Portekiz kolonilerine değin, Fransa'daki devrim, ilerici kamuoyunca kurtuluş mücadelesine bir çağrı gibi algılandı.

Pugaçev köylü ayaklanmasının kısa bir süre önce ezildiği Katerina Rusya'sında, ilericiler, Fransa'daki olayları alabildiğine dikkatle ve – belli etmeseler de – kanları kaynatarak izliyorlardı. O dönemin gazeteleri, *Petersburg Postası* ile *Moskova Postası*, başkaldırmış Fransa'da olup biteni ayrıntıyla haber veriyorlardı. Radişev'in 1790'da yayımlanan ve daha sonra da pek büyük bir ün kazanacak olan eseri, *Petersburg'tan Moskova'ya Yolculuk*, Fransız Devrimi'nin düşüncelerini yankılandırıyordu yer yer. Yalnız başına da değildi bunda. Soylu olmayanlar arasında köktenci, hatta devrimci eğilimde kimi insanların aynı özgürlük düşlerini bölüştüklerini ve, pek doğal olarak da, Fransa'dan haberlerle hareketlendiklerini biliyoruz; daha önce ün kazanmış F. Kreçtov'un, İ. Rahmaninov'un, N. Novikov'un, İ. Krylov'un adları da gelip katılır onlara.

Fransa'ya komşu ülkeler, Devrimin etkisini çok daha derinliğine duyuyorlardı. Belçika'da, Avusturya'ya karşı milli bağımsızlık hareketi, 1789'da bir devrim boyutları kazandı. Almanya'da, Ren bölgesi, Mainz, Saksonya ve kimi küçük devletler, pek güçlü köylü hareketlerine sahne oldu. Kavgaya atılan yalnız köylüler değildi. 14 Temmuz 1790'da, Hamburg burjuvaları da, Bastille'in alınışının onuruna bir gösteri düzenlediler. Alman demokratlarının sesi her gün biraz daha fazla yükseliyordu. Fransız Devrimi, Macaristan ulusal kurtuluş hareketi üzerinde de büyük bir etkide bulundu.

Ne var ki, Paris'ten gelen gökgürültüleri, bütün ezilenler, mutlakıyetin zulmünden kurtulmayı isteyen bütün insanlar için umut ve sevinç taşısa da, eski dünyadan yana olanlar için başka türlüydü her şey. Avrupa'nın irili ufaklı bütün devletlerinde hükümdarlar, hükümetler, soylular, ruhban, Fransız Devrimi'nde, "yasal düzen"e – bağışlanmaz – bir sövgü görüyorlardı; bir skandaldı bu, başka yerlere de sıçrayabilecek bir ayaklanma örneği!

Habsburglar İmparatorluğu, Romanovlar İmparatorluğu, Hohenzollern monarşisi, nitelikleri gereği Fransız Dev-

rimi'nin düşmanı olabilirlerdi ancak; çok daha zayıf tahtların oturduğu küçük Avrupa devletleri için de öyle. Aristokratik ve burjuva İngiltere'ye gelince, Devrim, onun yönetici sınıfları yanında da daha az düşmanlıkla karşılaşmadı. Devrime karşı o zehir-zemberek yergi, Edmond Burke'ün *Fransız Devrimi Üstüne Düşünceler*'i (1790) İngiltere'de yazıldı; Devrimin düşmanlarının elinde bir ideolojik silah olacaktır bu eser. Ancak, şunu da belirtmiş olalım : İngiltere'de, Fransız Devrimi'nden yana güçlü bir hareket de geliyordu aynı zamanda.

Ne var ki, eski dünya, kendini yalnız ideolojik silahlarla savunmak niyetinde hiç de değildi; gerçek anlamıyla silahlara, süngülerin gücüne, güveni daha çok. 1789 yılının sonuyla 1790'ın başlarında, Fransa'ya karşı bir silahlı müdahale düşüncesi, Londra'da, Petersburg'ta, Viyana ile Berlin'de ciddi ciddi yer etmeye başladı. Kralın kardeşleri olan Provence kontu ile Artois kontunun yönlendirdiği ve Avrupa'nın bütün saraylarının kabul salonlarında fırtınalı dönen Fransız göçmenleri de ateşi körüklüyorlardı.

Monarşileri korkutan "devrimci salgın"a karşı mücadele borcu, aralarındaki uyuşmazlıkları unutturdu. 27 Temmuz 1790'da, o tarihe değin kanlı bıçaklı olan Avusturya ile Prusya, çekişmeli sorunları düzenleyen bir sözleşme yapıyorlardı. Belçika'ya saldırıda serbestiler artık; Belçika Devrimi'nin ezilmesi ise, Fransız Devrimi'nin ezilmesine doğru atılmış ilk adım olacaktı. Gerçekten de, Belçika Devrimi silahların gücüyle ezildikten sonra, Berlin ve Viyana sarayları, "başkaldırmış" Fransa'ya karşı birlikte bir eylemin araçlarını tartışmaya başladılar. 27 Ağustos 1791'de, İmparator II. Léopold ile Prusya kralı II. Friedrich-Guillaume, Pilnitz şatosunda, Fransız kralını savunmak için ortak bir eylem öneren bir bidiri imzaladılar. Pilnitz'de yayımlanan belge, devrimci Fransa'ya karşı mücadeleye çağırان bir bildiriydi aslında. Nitekim, altı ay sonra, 7 Şubat 1792'de, Avusturya ile Prusya, Fransa'ya karşı bir askeri bağlaşıklık antlaşması imzalayarak uygulamaya geçiriyorlardı bunu. İki güçlü bağlaşıktan her biri, ayaklanmış Fransa'ya karşı 40 ile 50.000 asker yollayacaktı.

Böylece, 1792'nin başlarında, Fransız halkına karşı Avrupa monarşilerinin bir silahlı müdahale tehdidi kuşkuya

yer bırakmıyordu. Bir karşı-devrimci seferin genişliği ve boyutları hakkında da aldanışa yer yoktu : Avusturya ile Prusya bu seferin öncüleriydiler yalnız; arkalarından da, Avrupa'nın öteki karşı-devrimci güçlerini çekip sürükleyeceklerdi.

Bu koşullarda, Fransa için izlenmesi gereken en iyi politika neydi? Yasama Meclisi'nin durumu ne olmak gerekiyordu? Ne yapılmalıydı?

XVI. Louis, boşa çıkan kaçma girişiminden sonra, tahında bir mahpus gibi hissediyordu kendini ve bütün umut ve hesaplarını savaşa dayandırıyor. Monarşinin çökme tehlikesi içindeki yapısını yalnız yabancı süngüler kurtarabilirdi; kendi süngülerinin ise hiçbir gücü yoktu. Prusya ile Avusturya'nın, Fransa'nın iç işlerine askeri bir müdahalede bulunmak amacıyla açıkça yaptıkları hazırlıklar, karşı-devrimci partiyi fitilleyip kıskırttı. Kralın, özellikle Marie-Antoinette'in oturduğu yerlerle Viyana sarayını, görünmez bağlar birbirine bağlıyordu. Kral ve yakın çevresi savaşı diyor ve bu yolda bir kararı gizlice destekliyorlardı; La Fayette'le kimi öteki Feuillant'lar da bu konuda destekliyorlardı onları.

Başka gerekçelerle, Jirondenler ve özellikle de onların lideri Brissot, 1791 sonbaharından başlayarak, olanca güçleriyle savaş adına çalışmaya başladılar. Tutumları, görünüşte bütünüyle devrimciydi : Fransa'yı Avrupalı despotlar tehdit ediyorlardı; müdahaleyi beklemeksizin ilk darbeyi de o vurmalıydı. Gerçekteki gerekçeleri ise çok daha yalındı. Onlar, her şeyden önce tacir ve sanayi burjuvazisini temsil ediyorlardı; ve, zaferle bitecek bir savaş sınırları genişletecek ve Fransa'nın Avrupa'daki iktisadî durumunu güçlendirecekti. Halkın gitgide yükselen istemlerinden Jirondenler daha kaygılı idiler; yığınla sosyal sorunlardan uzaklaştırmak ve siyasal iktidarı ele geçirebilmek için – dolaylı da olsa – onlardan yararlanmak gerekiyordu. Ancak, Jironden şeflerinin gizli gerekçeleri ne olursa olsun, savaş yararına yürüttükleri propaganda saray partisine hizmet ediyordu.

Bu maceracı politikanın tehlikesini ilk farkedenden Maximilien Robespierre oldu. Onun 12 ve 16 Aralık tarihli söylevleri birer uyarıdır : Fransa'da siyasal güçlerin dağılımı-

na bakıp ilan edilecek bir savaşın, olsa olsa sarayın ve içerdeki karşı-devrimin çıkarlarına hizmet edeceğini belirtir onlarda. Bu yakıcı sorun üstüne yaptığı her çıkışta şunu tanıtlamaya çalışıyordu İçerdeki karşı-devrimin kafası ezilmeden dışardaki karşı-devrimi yenme umut edilmemeliydi. Jirondenlerin savaş adına yalancı pehlivanlığa soyunmalarının tehlikelerini belirtiyor; ve onların “kurtarıcı savaş”, ya da – bugün denildiği gibi – “dışarıya devrim taşıma” tasarılarına karşı çıkıyordu. “Elde silah yapacağımız bir baskın halkları bizlerden uzaklaştırır” diyordu; ve, Jirondenlerin, “İnsan Hakları Bildirisinin halka süngülerin ucuyla götürülebileceği” yolundaki düşüncesini ısrarla reddediyordu.

Robespierre’i, Jean-Paul Marat destekliyordu. Ne var ki, devrimci demokrasinin şefleri Jakobenler Kulübü’nü inandırmaktan uzaktılar. 1792 Şubatında, Jakobenler Kulübü, üyelerine hitapla bir karar yayımlandı; “millet, bütün gönlüyle savaşı istiyor” diye yazıyordu orada. Jirondenlerin savaş adına propagandaları halk arasında yankı yapıyordu; çünkü savaş yurtseverlik duygularına yanıt veriyordu.

Robespierre, Jirondenlerin tutumunun sarayın gizli niyetlerine hizmet ettiğinin hemen farkına vardı. Mart ayında, kral, Jirondenleri iktidara çağırdı. Jirondenlerin hükümette olması ise savaş demektir. Gerçekten de, 20 Nisan’da Fransa, Bohemya ve Macaristan kralına, Avusturya İmparatoruna savaş ilan ediyordu. Bununla beraber, girişim Fransa’dan da gelmiş olsa, bu savaş, onun açısından haklı bir savaştı; çünkü, mutlakiyetçi güçlerin müdahalesine karşı Devrimin fetihlerini savunuyordu.

Robespierre’in öngördüğü gibi, Jirondenlerin fütür getirmeden ilan ettikleri bu savaş, cephede talihsiz gelişmelere yol açtı çabucak. Yenilgiler, askerlerin yiğitliğindeki bir eksiklikten ileri gelmiyordu; tersine, ordu, bütün halk gibi, yurtseverlikle harekete geçmişti. Ne var ki, ordu komutanları, La Fayette, Luckner, Rochambeau, subaylar ve astsubaylar devrime karşıydılar ve düşmanın başarısı için çalışıyorlardı el altından. Paris’te, kralın sarayı ile müdahale eden orduların kurmayları arasında, ihanet ağını örüyordu. Fransız orduları bütün cephelerde geriliyordu. Devrimci Fransa’nın üstüne korkunç bir tehditin ağırlığı inmişti. Gelecekteki bir zaferden emin olan kral, 13 Haziran’da Jiron-

denlerin bakanlarını görevden aldı ve Feuillant'ları çağırarak iktidara.

Ne Yasama Meclisi, ne Marat'nın – alaylı olarak – “devlet adamları partisi” dediği Jirondenler, halk güçlerini örgütleyemezlerdi, örgütleyemediler de. Bunu Robespierre, Marat ve Jakoben demokrat devrimcileri üstlendiler. Gerçi, savaş ilanına daha önce karşı çıkmışlardı; ne var ki, savaşın patlak verdiği, Avrupa'nın karşı-devrimci ordularının Fransa'nın üstüne yürüdüğü bir sırada, savaşı bir devrimci savaş olarak yürütmek gerekiyordu.

Onların çağrısına kulak verildi. Halk, yükselen tehlikeye karşı büyük bir yurtseverce atılımla yanıt verdi. Her yanda, bütün illerde gönüllü birlikler kuruluyordu ve bunlar düşmanla boy ölçüşmek heyecanı içindeydiler. Marsilyalı federeler, Rouget de Lisle'in halkı coşturan *Ren Ordusu İçin Türkü'sünü* söyleyerek cepheye hareket ettiler. Çok geçmeden bütün ülke *Marsaillaise'i* söylemeye başladı. Silaha sarılmış halk, Paris'e doğru ilerleyen yabancı işgalcilerle karşı yolları kesmenin kararı içindeydi.

Meclis, 11 Temmuz'da, halkın baskısıyla yurdun tehlikeye olduğunu ilan etti. Eli silah tutabilecek her erkek orduya alınacaktı. Ne var ki, Meclis, 11 Temmuz kararını uygulayamayacak denli zayıf ve kararsızdı. Asıl yaraya parmak basacak durumda değildi ve istemiyordu da Paris'in tam ortasında, kralın sarayında tezgâhlanmış ihanete son vermek gerekiyordu. Ancak, halk farkındaydı bunun. Devrimin sosyal ve siyasal sonuçlarından hayal kırıklığına uğramış olan yığınlar, şimdi de ülkenin yazgısından korkuyordu; ulusal duyguları yaralanmış bir halde, ülkenin felaketlerine felaket katan hainlere çevrilmişti kini. Halkın bütün kızgınlığı monarşiye karşı yoğunlaşmıştı şimdi; “Avusturyalı” kraliçeye ve halkını aldatan hain krala karşı!

Monarşiye son verme düşüncesi, haziran sonlarıyla temmuzun başlarından başlayarak, federeler ve kentlerle köylerin yoksul tabakaları arasında gitgide yandaş toplar oldu. Hareketin genişlemesinden korkan Jirondenlerin anayasaya saygı çağrıları boşa çıktı. “Ne yolla olursa olsun devleti kurtarmak gerekiyor; felakete doğru gidiş, asıl budur anayasaya aykırı olan” diye yanıtlıyordu Robespierre ve olaylara bakışta gerçekten devrimci olan tutum da buy-

du. Girişimi halka bırakmak gerekiyordu; olayların akışına asıl onun müdahalesiyle Devrim kurtulacaktı.

Paris, 3 Ağustos günü, müdahaleci orduların komutanı dük de Brunswick'in bildirisini öğrendi : Bildiri, Avusturya ve Prusya ordularının, "Fransa'da hüküm süren anarşiyi sona erdirmek ve krala meşru yetkilerini vermek niyetinde olduklarını" belirtiyordu. Bildiri, karşı geleceklerin ölümüne mahkûm edilecekleri; ve, kral ailesine en ufak bir saygısızlık yapıldığında, Paris'in kılıçtan geçirilip altüst edileceği tehdidini savuruyordu. Dük de Brunswick, Avusturya İmparatoru ile Prusya kralı adına bu tehditli görüşü yayımlarken, Fransızları korkutacağını hesaplıyordu. Oysa, tam tersi bir etki yaptı bildiri; Fransız yurtseverlerini coşturdu ve halkın ayaklanma saatini hızlandırdı. Paris'teki kırk sekiz bölgeden kırk yedisi, kralın tahtından indirilmesini istediler. 5 Ağustos gününden başlayarak, Parisli bölgeler açıkça eyleme geçme hazırlığı içine girdiler.

10 Ağustos günü Paris halkı başkaldırdı. İsviçreli paralı askerlerin savunduğu Tuileries Sarayı, taşradan gelen federelerin desteğiyle saldırıyla alındı. Meclis salonuna sığınmış kralla, kraliçe, ayaklanmanın başını çeken devrimci Komün'ün isteği üzerine tutuklandılar. Monarşi, Fransa'nın bin yıla yakın rejimi olduktan sonra yıkılmıştı. Öte yandan, Yasama Meclisi, Komün'ün isteğiyle, genel oyla seçilecek bir Millî Konvansiyonun çağrılmasını oyladı. Böylece, monarşinin yanı sıra, antidemokratik nitelikteki paralı oy usulü de ölmüş oluyordu. Fransız Devrimi, halkçı niteliğini gitgide daha çok ortaya koyarak yükseliş çizgisini sürdürüyordu.

II

KONVANSİYON YILLARI

10 Ağustos başkaldırısı, tahtı devirmenin yanı sıra büyük burjuvaziye de, partisi Feuillant'larla beraber iktidardan uzaklaştırmıştı. Siyasal yönetim Jirondenlere geçti. Yasama Meclisine egemen olan ve merkez temsilcileriyle de desteklenen Jirondenler, uygulamada hükümetin dizginlerini ellerinde tutuyorlardı.

Ne var ki, 10 Ağustos'tan sonra ortaya çıkan durumun bir özelliği vardı. Resmi iktidar organlarının, yani Yasama Meclisi ile Yürütme Konseyi'nin yanı sıra bir ikincisi ortaya çıkmıştı ve Paris'te gerçek iktidarı elinde tutuyordu. Başkaldırmış Komün'dü bu, ve devrimci halka dayanıyordu. Yönetimi de Montanyarların, Jakobenlerin ellerindeydi. Değişik dönemlerde üyeleri olan Robespierre, Chaumette, Marat, Pache gerçek liderleri oldular Komün'ün.

Yasama Meclisi'ni Komün'den ayıran uyuşmazlıklar, 10 Ağustos'un hemen ertesinde ortaya çıktı. Ancak, "yasal" iktidarla, kitlelerin devrimci eyleminden doğmuş olan Paris Komünü arasındaki uyuşmazlık, çok daha derinlerdeki bir uyuşmazlığın bir uzantısıydı. Bu uyuşmazlık da, Jirondenlerle Montanyarlar arasındaydı.

MONTANYARLAR VE JİRONDENLER

Jirondenler, liderleri Brissot, Vergniaud, Buzot ve Roland'ın kişisel çeşitliliği göz önünde tutulduğunda, taşra burjuvazisinin, tacir, sanayi ve toprak burjuvazisinin çıkarlarını temsil ediyorlardı. Bu burjuvazi devrimde kazanmıştı ve bundan dolayı da monarşist güçlerin karşısındaydılar. Ne var ki, katılmamış da olsalar, 10 Ağustos başkaldırısı sayesinde iktidara gelince de, daha önce Feuillant'ların yaptığı gibi devrimi frenlemeye koyuldular. Tutucu, giderek devrime karşı bir güç haline gelince de, mücadelenin mantığı on-

ları karşı-devrimci tutumlara götürdü.

Montanyarlar ya da Jakobenler ise, orta ve küçük burjuvaziyi, köylüleri ve kentlerin yoksul halkını temsil ediyorlardı. Bu birbirine benzeşmez sosyal güçlerin istemlerine, devrim doyurucu bir yanıt vermemişti; ve, amaçları birbirinden farklı da olsa, o sırada devrimci demokratik bir program üzerinde birleşmişlerdi ve devrimin fetihlerini savunmaya ve daha ileriye götürmeye kararlı idiler.

Böylece, Montanyarlar ile Jirondenlerin mücadelesi, pek derin bir sürecin dile geliyordu : Montanyarlar, devrimi derinleştirmek isteyen güçlerle beraberdiler; Jirondenler ise, varılan aşamada devrimi durdurmanın aranışı içindeydiler.

Öyle olunca da, çatışma kaçınılmazdı aralarında.

Köylülük, devrimin temel gücü olarak kalıyordu. Devrim başlayalı üç yıl olduğu halde, köylülerin istemlerine her zaman yanıt verilmemişti. 1791 yılından başlayarak, köylü hareketi gitgide artan bir sertliğe büründü. Konvansiyon seçimlerinde seçmenler arasında büyük yer tutan köylülerin oylarını elde etmek amacıyla, Jirondenler, onların dileklerine yanıt verecek tarımla ilgili kanunları gerçekleştirmeye koyuldular hemen. 1792 Ağustosundaki kanunlar, komün topraklarının bölüşülmesine, dışarıya kaçıp gitmiş olanların mülklerinin bir bölümünün dağıtılmasına izin veriyordu; bunun gibi, feodal ödentilerle ilgili bütün adli kovuşturmaları da iptal ediyordu. Ne var ki, ne komün mallarının bölüşülmesi, ne de kaçıp gitmiş olanların mülklerinin dağıtılması ile ilgili kararların elle tutulur sonuçları olmadı; olmadı, çünkü Yasama Meclisi, onların yaşama geçirilmesi için hiçbir pratik önlem almamıştı. 1792 tarihli tarım kanunları, 10 Ağustos başkaldırısının doğrudan sonucu idiler. Başlarda köylülerce iyi karşılandılar; ancak onları gerçek anlamıyla doyurmaktan uzaktılar. Köylüler, devrimin itici gücü olarak kaldılar; her şeyden önce toprak ve feodal ilişkilere bütün biçimleriyle son verilmesini bekliyorlardı.

Montanyarlar ile Jirondenler arasındaki mücadelenin sertliği, askeri durumun gitgide ağırlaşması dolayısıyla da artıyordu : Müdahaleci orduların ilerleyişi, Devrim için gitgide artan bir tehlike yaratıyordu. Ağustosun sonu ile eylülün başlarında durum felakete dönüştü 19 Ağustos'ta,

Prusya ordusu Fransız topraklarına girdi; 23 Ağustos'ta Longwy kalesi savaşız teslim oldu. 2 Eylül'de, düşman Verdun'ü aldı. Paris'e giden yol müdahaleci ordulara açılmıştı.

Bu tehlikeli duruma, Jirondenler kararsızlık ve ödelelikle yanıt verdiler; hükümet merkezci ile Meclisin Blois'ya götürülmesini önerdiler. Jakobenler ise, bu kaçış çağrısına tiksintiyle karşı çıktılar; tehlike saatinde, soğukkanlılıklarını, cesaretlerini, halkın sonsuz gücüne olan güvenlerini ortaya koydular. Danton da, büyük bir yurtsever ve ateşli bir devrimci olduğunu o zaman gösterdi ve şu ünlü sözleri söyledi: “Bu çalan, alarm çanı değildir, yurt düşmanlarına karşı hücum borusudur. Onları yenmek için cesaret gerekiyor bize, daha çok cesaret ve hep cesaret. İşte o zaman kurtulur Fransa!”

Fransız halkı, yurdu savunmak için ayağa kalktı. Kısa sürede oluşan ve durup dinlenmeden cepheye doğru yürüyen gönüllü birlikler görülüyordu. Kadınlar, askerler için giysiler dikiyorlardı; işçiler ve zanaatçılar, ayin aletleriyle kurşun tabutları eritiyor ve mızraklarla ateşsiz silahlar yapıyorlardı onlardan. Sınırsız bir yurtseverlik atılımı kaplamıştı ülkeyi. Herkes anlamıştı ki, Fransa'nın yazgısıdır söz konusu olan.

Konvansiyon, 21 Eylül 1792'de Paris'te çalışmalarına başladı. Bütün ergin erkeklerin katıldıkları yeni ve daha demokratik bir seçim sistemiyle seçilen Konvansiyon'un siyasal bileşimi türdeş değildi : Jakobenlerin yüzden fazla sandalyesi yoktu; Jirondenler hissedilircesine daha fazlaydılar. Temsilcilerin büyük çoğunluğu ise, “ova”ya, ya da – o sıralar alay olsun diye söylenen – “bataklık”a aittiler; anına göre hangi grup güçlü ise onu tutuyorlardı.

21 Eylül günü, Konvansiyon, çalışmalarını monarşinin ortadan kaldırılması işlemiyle başlatıyordu. Jakoben Grégoire, bir alkış tufanı içinde şunları söyledi : “Saraylar, cinayetlerin tezgâhlandığı yerler, kötülük ocaklarıdır, kralların tarihi, kurban edilmiş milletlerin listesidir...” 21 Eylülün yeni bir çağın başlangıcı, özgürlüğün IV. yılı, Cumhuriyetin de ilk yılı olduğu ilan edildi. Böylece, Konvansiyon Fransa'ya cumhuriyet rejimi getirmiş oluyordu.

Konvansiyon'un çalışmaları alabildiğine olumlu koşul-

larda başladı. Bir gün önce, 20 Eylül'de, Fransızlar, Valmy'de, müdahaleci birliklere karşı ilk zaferlerini kazanmışlardı. Devrimci Fransa'nın orduları, saldırıya geçtiler Belçika'ya girip çekilen düşmanı yakından sıkıştırdılar; 6 Kasım'da Avusturyalıları yenip orta Ren'e açıldılar, Aachen'i, Worms'u işgal edip Frankfurt'u ele geçirdiler. Devrim ordularının bu parlak zaferleri halkı coşkuya boğuyordu.

Jakobenler, bütün yurtsever güçlerin birliğini gerçekleştirmek istiyorlardı; öyle olduğu için de, Jirondenlere uzlaşma elini uzattılar ve Marat da gazetesinde açıkça dile getirdi bunu. Ne var ki, ülkedeki etkilerini olduğundan fazla sanan Jirondenler reddettiler bu öneriyi ve tersine, Robespierre'la Marat'ya delicesine saldırmaya başladılar. Her iki parti arasındaki mücadele, o güne değin görülmemiş bir sertlik kazandı; 10 Ekim 1792'de, Brissot ile öteki Jirondenler, Jakobenlerin Kulübü'nden atıldılar.

Jirondenlerle Jakobenler, devrime ilişkin hemen her konuda uyuşmazlık içindeydiler. Ne var ki, o sıralarda başta gelen sorun, kralın geleceğiyle ilgili karardı. Jakobenler idamını istiyorlardı onun; Jirondenler ise, açık ya da kapalı savunmasını üstleniyorlardı. Uyuşmazlık, Louis Capet'nin kişisel yazgısını çok aşmıştı; devrimin yazgısı, onun geleceği söz konusu olan. Konvansiyon önünde yargılanan Fransa'nın sabık kralı, Jirondenlerin manevralarına karşın, oyçokluğuyla ölüme mahkûm edildi; 21 Ocak 1793'te de gilyotine yollandı.

Ülke, bütün güçlerini savaş için seferber etmek zorundaydı. 1793 yılının başlarında İngiltere, Hollanda, İspanya ve birçok İtalyan ve Alman devletleri, Fransızlara karşı kurulan bir koalisyonda birleştiler. 1793 Martında, Vendée'de, bir karşı-devrimci ayaklanma oldu ve hızla birçok kuzey-batı illerine yayıldı.

Düşman cephesi güçleniyordu.

1792 sonbaharından başlayarak, askeri harekât Fransa'dan yana gelişmekteydi. Ancak, 1793 Martında, Belçika ordularının başkomutanı – Jirondenlere pek bağlı – General Dumouriez, ordusunu Paris'e karşı yürütmeye kalktı; başarısız kaldı girişimi ve düşmana katıldı. Dumouriez'nin ihanetinden sonra, Fransız ordusu, Belçika'dan çekilmeye

başladı. Sayıca kendilerinden üstün güçlerin sıkıştırdığı Fransızlar, Almanya'da da geri çekiliyorlardı. Düşman, girişimi yeniden almıştı ele; öyle olduğu için dé, Fransa'yı istila etti ve bütün cephelerde saldırıya geçti.

Ülkede de durum alabildiğine bozulmuştu. Savaş pahalıya mal oluyordu. Savaş giderlerinin yükünü vergiye başvurup zenginlerin sırtına yüklemek istemeyen Jirondenler hükümeti, kâğıt para çıkarıyordu sürekli. "Assignat"ların değeri birden düştü, bu da yaşam pahalılığını artırdı. Ordunun yiyeceği için tarım ürünlerine elkoymalar, hali vakti yerinde köylüleri buğdaylarını saklamaya götürdü. Kentlerin ve köylerin yoksul halk tabakaları, ellerinde yiyecek satın alacak para olmadığı için, açlığa mahkûm durumdaydılar. 1792 sonbaharında, Konvansiyon, halkın sefaletiyle ilgili yığınla dilekçe ve yakınma almaya başladı.

Paris'te ve öteki kentlerde, yiyecek için ayaklanmalar başladı. Halktan gelen, "Öfkeliler" diye adlandırılan, dağınık ve siyasal bakımdan da örgütlü olmayan bir grup, San-külotları alabildiğine etkilemeye başladı. Bu Öfkeliler, onların başında Jacques Roux, Varlet, Leclerc, yiyecek maddelerine bir tavan fiyat konması konusunda, aşağı-halk tabakalarının istemlerini destekliyorlardı. Paris'te bir papaz yardımcısı olan Jacques Roux, varlıklılar aristokrasisine şiddetle karşı çıkıyor ve spekülâtörlerle istifçilere karşı amansızca davranılmasını istiyordu. Varlıklılara karşı teröre başvurulmasını ilk isteyenlerden biri oldu o; şöyle diyordu : "Bir sınıf, ötekini acımasızca açlığa mahkûm ettiğinde, özgürlük bir hayalettir ancak; zenginler, ellerindeki tekele dayanıp hemcinsleri üzerinde ölüm-kalım hakkına başvurduğunda, eşitlik de öyledir" Yoksul mahalleler arasında pek çabuk tanınıp tutuldu. Komün'ün üyesi olarak, Kordöliyeler Kulübüne katılıyor ve Konvansiyon'a hitapla cesur mesajlar kaleme alıyordu.

Toplumu yeniden örgütlemeye ilişkin kimi ütopyacı tasarılar da, yoksul halk tabakalarının, daha adil bir rejim adına bulanık özlemlerini dile getiriyordu. Daha sonra Babeuf tertibine katılacak olan "tanrısız" ve materyalist Sylvain Maréchal, savaşın sonunda servetlerde eşitleştirmeye, zenginlerin bütün ayrıcalıklarını ortadan kaldırmaya gidilmesini istiyordu. Gracchus Babeuf de, Devrim sırasında komü-

nist düşüncelere yaklaşıyordu. Komünist ütopyaları, şimdi yeni yeni farkına varıyoruz, o yıllarda Boissel, Chappuis ve başkaları geliştirmişlerdi; yoksul halk tabakalarının umutlarını dile getiriyordu bunlar.

Çoğu politik mücadelenin dışında tek başlarına kalmış hayalci komünistleri bir yana bırakırsak, Jakobenleri Öfkeliiler'den ayıran önemli farklar görüyoruz. Gerçekten, Jakobenler ve liderleri arasında yoksulların çıkarlarını bıkıp usanmadan savunanlar vardı; ve, onların içinde, başta yine Marat'yı anmak yerinde olur. Ne var ki, Jakobenler, bütün olarak, sosyal sorunlara olduğundan çok siyasal sorunlara çevirmişlerdi gözlerini. Başlarda, yiyecek maddelerine tavan fiyat konması istemine, böylesi bir önlemi, "Eski Rejim"in bir kokusu, iktisadi özgürlüğe bir engel olarak görüp karşı çıktılar; öte yandan, Öfkeliiler'e karşı güvensizliklerini de saklamıyorlardı. Ne var ki, Jakobenlerin gücü, halka kulak vermeleri idi. Halkın istemlerinin etkisi altında, tavan fiyat konusundaki tutumlarını gözden geçirdiler. Önce Paris Komünü bu istemi desteklemeye başladı, onu Konvansiyon'daki Jakobenler izledi. Konvansiyon'daki Jakobenler, tavan fiyattan yana çıkmakla, Öfkeliiler'le tek bir cephe oluşturmuş oluyorlardı. Jirondenlere karşı mücadelenin mantığının bir sonucu da buydu.

Cephelerde durum felaketti; ama öyle de olsa, Jirondenler, yurdu tehdit eden tehlikeyi unutup çabalarını Montanyarlara karşı mücadelede yoğunlaştırıyor, iç uyuşmazlıkları daha da bileyiyorlardı. 1793 Nisanında, parlamento dokunulmazlığını hiçe sayıp Marat'yı devrim mahkemesinin önüne çıkardılar. Ne var ki, *Halkın Dostu*'nun davası, suçlanan için tam bir zaferle sonuçlandı; mahkeme, Marat'yı haklı buldu ve halk, Konvansiyon'un bulunduğu yere değin bir zafer alayıyla götürdü onu.

4 Mayıs'ta, Jirondenler, Konvansiyon'da da başarısızlığa uğradılar. Konvansiyon üyelerinin çoğunluğu, muhalefetlerini bir yana bırakıp buğday fiyatlarının ciddi bir düzenlemeye tabi tutulması konusundaki Jakobenlerin önerisine oy verdiler. Konvansiyon'un oyladığı bu ilk tavan fiyat önlemi, kaçınılmaz olarak başkalarını da çekti arkasından; ürünlerin ticareti ve dağılımı da düzene bağlandı. Ne var ki, bu başarısızlıklar Jirondenleri yatıştırmadı Devrimci Pa-

ris'e karşı, birer tehdit yuvası halinde bütün yurda dağılıp ülkeyi başkente karşı ayaklandırmaya giriştiler; gitgide karşı-devrimci bir tutuma kayarak, birçok kentte, kralcılarla gerçek bir blok oluşturdular ve Lyon'da bir ayaklanmaya yol açtılar; 18 Mayıs'ta, Konvansiyon'da, Komün'ün eylemlerini araştırmakla yükümlü on iki üyeli bir komisyon kurulmasını sağladılar. Beş yabancı ordunun Fransa'yı istila ettiği ve Cumhuriyet ordularının düşman önünde yüz geri ettiği bir sırada, Jirondenler, başkentten devrimci örgütlerine bir darbe indirmeye hazırlanıyordu.

Bir başkaldırı bu tasarımı kısa kesti.

Gerçekten, 1793 yılında 31 Mayıs'la 2 Haziran arasında, Paris Komünü'nün yönlendirdiği bir halk ayaklanması Jirondenlerin iktidarına son verdi. Konvansiyon, Onikiler Komisyonu'nu kaldırdı ve 2 Haziran'da, George Couton'un önerisi üzerine 29 Jironden milletvekilinin tutuklanmasını oyladı. Halkın başkaldırısı zafer kazanmıştı, iktidar Jakobenlerin eline geçiyordu.

JAKOBENLERİN DEVRİMCİ DİKTATÖRLÜĞÜ

Jakobenler, Cumhuriyetin dizginlerini, en tehlikeli bir geçitten geçtiği sırada almışlardı ele. Kuzeyden güneye ve doğudan batıya, aşağı yukarı bütün Avrupa'yı bir araya getiren karşı-devrimci Koalisyon orduları, ülkenin bağrına doğru yürüyorlardı; Cumhuriyetin orduları ise geri çekiliyorlardı. Vendée'de ve kuzeybatı illerinde, kralcı hareket gitgide genişliyordu. Zorunlu oturtmadan yakasını sıyırmasını bilmiş Jironden elebaşılar, Bordeaux'da ve güneyle güney-batı illerinde ayaklanmalar düzenlediler; haziran ortalarında, 83 ilden 60'ı başkaldırmış durumdaydı; Konvansiyon, ancak aç Paris'le dolayındaki bölgelerde iktidarını yürütebiliyordu. Cumhuriyet, son günlerini yaşar gibiydi.

Ne var ki, Jakobenler, tam bir devrimci direşkenlik ve kararlılıkla tehlikeyi göğüslemesini bildiler.

31 Mayıs'tan 2 Haziran'a değin süren başkaldırı günlerinde, Robespierre şu sloganları ortaya attı "Tek bir irade gerekir ve bu irade ya cumhuriyetçi ya da kralcı olmalıdır... İç tehlikeler burjuvalardan geliyor; onları yenmek için de

halkla birleşmelidir... Halkın Konvansiyon'la bağışıklık kurması gerekir ve Konvansiyon da halkın hizmetinde olmalıdır". Kısa ve özlü biçimde dile getirilmiş bu sözlerde bütün bir siyasal program yer alıyordu aslında. Jakobenler, halkı yanlarına alarak tek bir irade yaratmaya koyuldular. Gün söz değil eylem günüydü, biliyorlardı bunu. Acımasız bir mücadele idi bu ve dönüşü olmayan bir mücadele! "Yurdu tehdit eden en korkunç tehlikeler, birçok ilde patlak vermiş iç savaştan geliyor bize" diye yazıyordu Marat ve şöyle bağılıyordu "Yurtsever partinin bu düşman komplo-yu ezmesi gerekir ya da onun tarafından ezilmeli!".

Ancak, nasıl toplanmalıydı halk ve tek bir irade nasıl kurulmalıydı? Yurtseverler partisinden sayıca pek yüksek olan düşman klik, ya da klikleri yenmenin yolu neydi?

Jakobenler, bu araçları bulmasını bildiler.

Önce, köylülerin istemlerini kabul ettiler. Zaferle sonuçlanan başkaldırının ertesinde, 3 Haziran'da, Konvansiyon, dışarıya kaçıp gitmiş olanların topraklarını, on yıl içinde ödenecek biçimde parçalayıp satmada kolaylıklar getiren bir karar aldı. 10 Haziran'daki bir karar, senyörlerden geri alınmış bütün komün topraklarını kesinlikle köylülere veriyor ve, komün halkından üçte birinin istemi üzerine, kişi başına dağıtılmalarını düzenliyordu. Son olarak, 17 Haziran'da, Konvansiyon, tüm feodal hak ve ödentilerin bir şey karşılığında olmadan kesinlikle sona erdiğini karara bağılıyordu. Bütün feodal belgeler yakılacaktı; yakmayıp saklayanın cezası ise kürekli!

Ne Kurucu Meclis'in, ne Yasama Meclisi'nin, ne de Jirondenci Konvansiyon'un devrimin dört yılı boyunca yapamadıklarını, Jakobenler, altı haftalık iktidarlarında gerçekleştirdiler : Feodal kalıpları kırıp parçaladılar ve köylülerin temel istemlerine yanıt verdiler; köylülerin, özellikle de yoksul köylülerin, toprak mülkiyetine ilişkin bütün dilekleri ancak bir bölümüyle yerine getirilmiş de olsa, gerçek buydu. Jakobenler köylüleri, feodal bağımlılığın yüzyıllar süren boyunduruğundan kurtardılar; ve böylece, büyük köylü yığınlarının desteğini kazandılar. Bu yığınlar, o günden başlayarak, Jakoben Cumhuriyetin içerde ve dışarda karşı-devrimci güçlere karşı vereceği mücadelede güçlü bir dayanağı olacaklardır.

Bunun gibi, yine tam bir hızla, iki haftada, Jakobenci Konvansiyon, yeni bir anayasa hazırlayıp oyladı; halkın toplanması ve birliğinin siyasal tabanı olacaktır bu. Gerçekten 1793 Anayasası, 1791 Anayasası'ndan alabildiğine farklıydı. XVIII. ve XIX. yüzyılların bütün anayasaları içinde en demokratik olanı bu oldu. Anayasa, Rousseau'nun siyasal düşünceleri üzerine kuruluydu; halkın özgürlüğü, eşitliği ve egemenliği ilkeleri, Robespierre'in kaleminden çıkmış yeni *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'nde kısa ve özlü biçimde dile getirilmişti. 1793 Anayasası, Fransa'da Cumhuriyet rejimini kuruyordu. Bu Cumhuriyetin en yüksek yasaama organı, 21 yaşını bitirmiş erkek yurttaşlarca – bir yıllığına – seçilen Yasama Meclisi idi. Meclisin kabul ettiği kanun tasarıları, ayrıca ilk meclislerin inceleme ve uygun bulmasına tabi tutuluyordu. Yürütme Konseyi, 24 üyeden oluşuyordu; bu üyeler de, ilk meclislerin belirlediği adaylar arasından Yasama Meclisi'nce seçiliyorlardı ve her yıl yarısı yenilenebilir durumdaydı. Yeni Anayasa, Ağustosta halkın oyuna sunuldu ve onların pek büyük çoğunluğuyla kabul edildi. Konvansiyon'un komiserleri, Haiti'de köleliğin kaldırıldığını ilan ettiler; bu da, başkaldıran kölelerin şefi Toussaint Louverture'ün katılmasını sağladı. Bu şef, 1801'de adanın bağımsızlığını ilan edip yöneticisi oldu; ne var ki, 1802'de Fransız birliklerince tutuklanıp Fransa'ya sürülecektir.

Anayasanın kubülü, halkın Konvansiyon'un çevresinde toplaşmasını ve birliğini pekâlâ sağlıyordu. Ne var ki, Jakobenlerin devrimci olgunluğu böylesi demokratik bir anayasanın hazırlanmasında kendini belli etse de, anayasa kabul edildikten sonra, onu uygulamamak gibi bir eksiklik de gösterdiler. Bu tutarsızlık, Cumhuriyetin 1793 sonbaharındaki durumuyla açıklanabilir ancak.

Nasıl?

1793 yazı boyunca, ülkede siyasal durum gitgide kötüye gidiyordu. Müdahaleci orduların saldırısı Paris'i tehdit ediyordu; Cumhuriyetin varlığı bile tehlikedeydi. Jirondenler, Feuillant'lar ve kralcılarla işbirliği içinde, yapabildikleri her yerde ayaklanmalara yol açıyorlardı. Karşı-devrim baş kaldırmıştı 13 Temmuz'da Marat'yı, Jirondenlerin ateşli bir yandaşı olan Charlotte Corday hançerledi; üç gün

sonra, kentin Jakoben lideri Chalier Lyon'da idam edildi; birkaç ay önce de, Jakoben şefler içinde en soylulardan biri, Lepeletier de Saint-Fargeau, karşı-devrimci terörün darbeleri altında yere yığılmıştı.

İktisadî durum, özellikle yiyecek maddelerindeki bunalım, Paris'te ve öteki kentlerde alabildiğine vahimleşmişti. "Assignat"lar sürekli düşüyordu. Ürünlerin fiyatı yükseliyor, yoksulların edinemeyecekleri bir hal alıyor; kentin yiyecek-içeceği çaptan düşüyor, ekmek azalıyordu. Paris'te ve öteki kentlerde kıtlık yerleşiyordu.

1793 Nisanında kurulan ve Danton'un yönettiği Ulusal Selâmet Komitesi, bu kritik günlerde gerekli kesinliği ve girişimi gösteremedi. 10 Temmuz'da, Konvansiyon komitede değişikliğe gitti : Danton ve yakın arkadaşları tasfiye edildiler ve Robespierre'in dostları ve düşünce arkadaşları Saint-Just ile Couthon girdi yerlerine; Robespierre ise 27 Temmuz'da komiteye katıldı, onu ağustosta Lazare Carnot ile eylülde Collot d'Herbois ve Billaud-Varenne izlediler. Komite, bunlar dışında Barère'i, Jean Bon Saint-André'yi, Robert Lindet'yi, Prieur de la Marne ile Prieur de la Cote-d'Or'u da barındırıyordu. Komitenin içeriği, 1794 Temmuz'unun sonuna değin değiştirilmedi. İki görev vardı Komite'nin önünde : Askeri durumu tersine çevirmek ve Cumhuriyetin zaferini sağlamak. Bu iki görevin de üstesinden gelmeyi başardı ve, Ulusal Selamet Büyük Komitesi olarak geçti tarihe.

Sınıf mücadelesinin sertliği, barışçı yoldan demokratik değişmelere yer bırakmıyordu; karşı-devrimci terör, devrimci bir terörle bastırılabilirdi ancak. 1 Ağustos'ta, Ulusal Selamet Komitesi'nin raporuna dayanarak, Konvansiyon bir seri bastırıcı kanunlar kabul etti Eski kraliçe Marie-Antoinette devrim mahkemesinin önüne çıkarıldı ve ölüme mahkûm edildi; Charlotte Corday de giyotine yollandı; daha önce 27 Temmuz'da, Sankülotları hoşnut kılmak için, Konvansiyon, spekülâtörlerle istifçilere karşı ölüm cezasını kabul etmişti. Karşı-devrime karşı mücadeleyi yüklenmiş olan Ulusal Selamet Komitesi, rolünü iyi oynuyordu. Ne var ki, yatıştırma önlemleri yalnız başlarına yeterli değillerdi. Dört bir koldan saldırıya geçmiş Avrupa Koalisyon ordularını durduracak aracı – hem de hızla – bulmak gereki-

yordu.

Ama nerede bulunacaktı insanlar? Cumhuriyet ordusu için güçler nasıl sağlanmalıydı?

Bu sorulara yanıt veren önce halk kitleleri oldu. Kitle halinde askere alma ilk meclislerde doğdu. Ulusal Selamet Komitesi, halkın gizli katlarından gelen bu girişime sarıldı. 23 Ağustosta, Ulusal Selamet Komitesi'nin önerisi üzerine, Konvansiyon bütün ülkede genel seferberliğe karar verdi "Bu andan başlayarak, düşmanın Cumhuriyet topraklarından kovulmuş olacağı güne değin, bütün Fransızlar, sürekli olarak ordu hizmetindedirler." Halk, tarihte benzeri az görülür biçimde selamladı bu kararı. Yerden bitercesine alayların ve taburların bittiği görüldü. İlk çağrı, rekor sayılacak bir süre içinde 500.000 askeri bir araya getirdi ve, 1794 yılının başlarında, Koalisyon güçlerinin karşısında, iyi donanmış on dört ordusu vardı.

Devrimin öne çıkardığı yeni generaller, devrimci orduların komutasını üstlendiler. Eski bir tavlâ uşağı olan Lazare Hoche, tümen komutanlığına değin yükseldi ve 25 yaşındayken ordular komutanı olarak atandı. Daha önce küçük bir tacir olan Jourdan, görevine assubay olarak başladı; 31 yaşındayken de kuzey ordusu komutanlığına getirildi ve düşman ordularına karşı Fleurus'da kesin bir zafer kazandı. Efsanevi bir cesarete sahip olan ve 25 yaşında öldürülen General Marceau, orduya girmeden önce sıradan bir noter kâtibiydi. Devrim, halktan gelen yeteneklere bütün kapıları ardına değin açıyordu. Bir dülgerin oğlu olan Kléber, eski bir kaçakçı Massena, bir hancının oğlu Murat, bütün bu insanlar Cumhuriyet ordusunun ünlü komutanları oldular. Savunmanın ve askeri harekâtın örgütlenişi, Ulusal Selamet Komitesi'nin iki üyesinin genel yönetimine bırakılmıştı. Bunlar da, ünlü matematikçi Lazare Carnot ile, Robespierre'in arkadaşı 26 yaşındaki Saint-Just'dü.

Ne var ki, Devrimin sayısız düşmanlarına karşı zaferi, yalnız savunmanın örgütlenişine bağlı değildi; savunma da, sıkı sıkıya siyasal sistemin bütüne, kitlelerin devrime doğrudan katılımına bağlıydı. Gerçekten, yenmek için, bütün Fransa'yı düşmana karşı silahlı mücadelenin içine atmak gerekiyordu. Kitle halinde askere almayla ilgili 23 Ağustos tarihli kararın anlamı buydu. Ne var ki, daha baştan, sert bir

merkezileşmeye başvurmadan, güçlü ve otoriter bir iktidar olmadan, Cumhuriyetin savunmasının örgütlenemeyeceği anlaşıldı. İçerdeki karşı devrim bu yoldan ezilebilirdi olsa olsa. Böylece, yaşamın kendisi, Jakobenleri devrimci diktatörlüğe götürdü. Konvansiyon ve özellikle Ulusal Selamet Komitesi, hiç de anayasal olmayan görevler ve haklar üstlenmeye başladılar. Konvansiyon, yasama ve yürütme güçlerini elinde toplarken, Komite, sınırsız yetkili devrimci bir hükümetin haklarıyla donanıyordu uygulamada. Her ikisi de otoriterliklerini gitgide artırarak, yaşama istenilen yönü vermek için her alanına müdahale ediyorlardı onun. İktidarın yeni bir örgütleniş biçimiydi bu; kitlelerin devrimci eylemlerinden doğmuştu ve yaşamın kendisi dayatıyordu.

Devrimci bir diktatörlüktü bu.

Tarih kitaplarında, Jakobenlerin devrimci diktatörlüğü, kimi zaman demokrasiye, özellikle de Sankülotların demokrasisine zıt bir şey gibi gösterilir. Güçlülükle kabul edilebilecek bir yorumdur bu. Bize göre, Jakobenlerin devrimci diktatörlüğü hiç de demokrasiyle zıtlaşmıyordu; tersine, özünde devrimci demokratik bir diktatörlüktü bu.

Nasıl mı?

Gerçekten, Jakobenlerin iktidarı, sert bir merkezileşmeyle, tabanda – en güçlü biçimiyle – halk girişimini birbirine bağlıyordu. Devrimci hükümet – yani Konvansiyonla Ulusal Selamet Komitesi – halkla sürekli ilişki içindeydi; ona dayanıyor ve sesini dinliyordu. Devrimci hükümet, her etkinliğinde devrimci komitelere ve halkçı derneklere dayanıyordu. Fransa'daki bütün komünlerle, kent seksiyonlarında seçilmiş on iki üyeli devrimci komiteler, kitlelerin devletin oluşumuna katılımının en geniş biçimi oldu. Yüz binlerce insan, onların aracılığıyla ülkenin siyasal yaşamında yerlerini alıyorlardı. Yerel belediye organları da, halkın siyasal örgütlenişinde büyük rol oynuyorlardı; halk dernekleri, kulüpler, özellikle en önemlisi ve dallanıp budaklanmış Jakoben Kulübü de böyleydi.

Jakoben Kulübünde, bütün üyeler, küçük ya da büyük farkı gözetilmeksizin eşittiler birbirlerine. Hepsi de aynı amacın hizmetindeydiler : Devrim ve halkın iyiliği! Devrimci komiteler, belediye organları, Jakoben Kulübü ve halk dernekleri aracılığıyla, halk, yüksek iktidar organları – Kon-

vansiyon ve komiteleri – üzerinde sürekli etkide bulunuyor ve, onların politikalarını belirlemede ve yönlendirmede alabildiğine katkıda bulunuyordu. Halk, Konvansiyon'un kararları üzerinde kimi zaman doğrudan ağırlığını koyuyordu : 4 ve 5 Eylül 1793'te, Sankülotlar, Konvansiyon'un toplandığı yere gösteri yapmaya gidip, onu “terörü gündeme almaya, karşı-devrimcilere ve spekülâtlörlere daha da direşkenlikle saldırıya geçmeye” zorladığında böyleydi; bunun gibi, yine halkın baskısıyla ki, Konvansiyon, 29 Eylül'de yiyecek maddelerinin fiyatlarının tavanını saptayan kararını çıkardı.

Böylece, olayların akışı, devrimci gelişmenin iç mantığı, Jakobenlerin devrimci demokratik diktatörlüğünün kurulmasına götürdü. Rousseau'nun daha önce kuramsal olarak tanımladığı demokratik anayasanın tersine, bir devrimci demokratik diktatörlük düşüncesi, devrimci edebiyatta üzerinde hiç durulmamış bir konuydu; ya da yanlış yapmamak için şöyle diyelim Jean-Jacques Rousseau, *Sosyal Sözleşme* adlı eserinde, devrimci diktatörlük düşüncesini daha önce dile getirmişti; ne var ki, Roma tarihindeki deneyime yollamada bulunarak yapmıştı bunu ve – denebilirse – tohum halindeydi düşünce. Rousseau, daha sonra yeniden durmadı bu nokta üzerinde ve çağdaşları da farkına vardılar bunun. Devrimci demokratik diktatörlük düşüncesi, Fransız Devrimi'nde yine yaşamın doğurduğu bir şeydi; kitlelerin devrimci eyleminin gerekliliğinden ortaya çıkmıştı. Ne var ki, Jakobenlerin büyük gücü şuradadır : Onlar, yaşamın esinlettiği bu devrimci iktidar biçimlerini bir kez kabul edip yetkinleştirdikten sonra, onlara kuramsal bir biçim vermesini de bildiler. Robespierre, 25 Aralık 1793'te şöyle diyordu : “Devrimci hükümet kuramı, onu doğuran devrim kadar yenidir. Devrimi akıllarından geçirmemiş siyaset yazarlarının kitaplarında aramamalı onu...”

Neydi devrimci hükümet? Anayasa rejimiyle ilişkisi neredeydi?

İşte Robespierre'in söyledikleri : “Devrim, düşmanlarına karşı özgürlüğün savaşıdır; anayasa, zafer kazanmış ve barışçı özgürlüğün rejimidir.” 1794 Şubatında verdiği bir başka söylevinde de düşüncesine daha bir açıklık getiriyordu “Ancak, demokrasiyi kurmak ve sağlamlaştırmak için,

anayasal kanunların barışçı egemenliğine varmak için, özgürlüğün zulme karşı savaşına son vermek ve Devrimin fırtınalarını kazasız-belasız atlatmak gerekir” Böylece, Jakobenlerin devrimci hükümeti, devrimci demokratik diktatörlüğü, “özgürlüğün zulme karşı savaşı”ydı. Jakoben yönetiminin başı, bu soylu tanımı, daha da açık bir tanımla tamamlıyordu “Devrimci hükümet, bütün kanunların en kutsalı üzerine kuruludur ki, halkın selametidir o; bütün niteliklerin en reddedilmez olanına dayanır ki, zorunluluktur o da!”

Bu devrimci hükümet biçimi, yaşamın doğurduğu ve kitlelerin eseri olan devrimci demokratik diktatörlük, kanıtlarını ortaya koydu ve iç savaş sırasında üstünlüğünü tanıtladı. Aklın alamayacağı, hemen hemen mucize gibi gelen de şuydu Jakobenler, pek kısa bir tarih süreci içinde, bir yıldan az bir zamanda gerçekleştirdiler bunu; içerde ve dışardaki karşı-devrimin sayıca çok daha üstün güçlerinin kudurgan saldırısını durdurdular; kıtlığın, düzensizliğin, ekonomideki tam çözülmüşlüğü hakkında geldiler, daha da güzeli, bu eşitsiz mücadeleden zaferle çıktılar.

Halk, Devrimin fetihlerini savunmak için bütün gücünü seferber etti; Devrim direnip tutundu; düşmanların saldırısını püskürttü ve karşı-saldırıya da geçti. Bütün bunlar oldu, çünkü Jakobenler halkın gücüne dayanmasını, onun enerjisini ortaya koymasını bildiler; halkın girişimine, yeteneklerine, sorumluluk duygusuna bütünüyle güvendiler. Jakobenler, “halkla beraber Jakoben” oldular : Onların tarihsel büyüklükleri buradadır her şeyden önce. Lenin’in söylediklerini hatırlayalım : “Bir Konvansiyon olmak için, karşı-devrime, onunla birleşecek yerde ona en acımasız darbeyi vurabilmeyi bilmeli, bu cesareti göstermeli. Bunun için de, iktidar en ileride, en kararlı, çağımızın en devrimci sınıfınca kullanılmalıdır. Bu sınıf, kentlerin ve köylerin yoksul kitlelerince desteklenmelidir.”

Devrimci Jakoben hükümeti, halk güçlerini harekete geçirdi ve Konvansiyon çevresinde topladı ve böylece adım adım zafer kazandı. Jirondenlerin başkaldırısı ezildi, Lyon ve Bordeaux kurtarıldı. Vendée’deki hareket durduruldu; arkasından da, Cumhuriyet orduları ayaklananları püskürtmeye başladılar. Askeri durum, müdahaleci ordulara karşı

kurulmuş o geniş cephede o da tersine döndü : 6 ve 7 Eylül 1793'te, Hondchoute'taki korkunç bir savaştan sonra, Fransızlar, İngiliz, Hesse ve Hannover ordularını yüz geri ettiler; 15 ve 16 Ekim'de, Carnot ve Jourdan'ın komutasında, Dük de Saxe-Cobourg'un ordusunu, Wattingnies'de yendiler ve Maubeuge'i ele geçirdiler; aralıkta, İngilizler Toulon'dan kovuldular; aralığın sonunda da, Moselle ve Ren ordularına komutan olarak atanmış Hoche, Weissenbourg'ta Avusturyalılara saldırdı ve sonra da Prusyalıları yüz geri etti. Böylece, Fransız toprakları, bütün doğu cephesi boyunca kurtarıldı; ve Fransızlar her yanda girişi ele almışlardı.

Bütün ülke savunma için seferber olmuştu. Cephe gerisinde yaşlılar, kadınlar, yeniyetmeler, dökümhanelerde ve kendiliğinden kurulan atölyelerde, çoğu kez açık havada silah yapıyor, güherçileden barut üretiyor, Kilise çanlarıyla ayin eşyasını eritip top döküyorlardı. Devrin en büyük bilgileri, kimyacılar, matematikçiler, fizikçiler (Berthollet, Monge, Guitton-Morveau, Lagrange, vb.) Fransız ordusunun donanımı için çalışıyorlardı; ve bu ordu, çok geçmedi, teknik ve taktik bakımından en modern ordulardan biri oldu. Öte yandan, 1794 ilkbaharında 600.000'den fazla insan silah altındaydı. Cephe gerisinde yedekler yetiştiriliyordu. Cumhuriyetin silahlı güçleri 1.200.000 kişiye erişmişti ki, o dönemde emsalsiz bir rakamdı bu.

Fransız Cumhuriyeti'ne karşı sefer açmış işgalcilerin, onun hemen yıkılacağını düşledikleri günler geride kalmıştı artık. Cumhuriyet, Avrupa'nın en güçlü kalesi olup çıkmıştı; orduları da, düşmana korkunç darbeler indiriyordu. Koalisyon cephesi, çözülme belirtileri göstermeye başlamıştı. 1794 ilkbaharında, askeri harekât, hemen hemen her yanda düşman topraklarına yerleşmişti. Fransız orduları İtalya'ya ve İspanya'ya giriyorlardı. Kuzey ordusu, Avusturyalıları 18 Mayıs'ta Tourcoing'da yeniyor ve yeni ganimetlerle esirler alıyordu. Bu ordu, 17 Haziran'da Samre'i zorlayarak daha da önemli başarılar kazandı. Son olarak, 26 Haziran'da Fleurus'de, General Jorudan'ın komutasındaki Fransız orduları düşman ordularının kaba kısmını bozguna uğratarak ve böylece savaşın akışını belirliyordu. Fleurus zaferi, istila tehlikesini bütünüyle ortadan silerek, Fransız ordularına, Belçika'da ve Hollanda'da geniş çapta saldırı

harekâtına girişme olanağı sağladı.

Savaş kazanılmıştı Cumhuriyet, Avrupa'nın hemen bütün ülkelerini bir araya getiren güçlü koalisyona karşı yalnız başına giriştiği kavgadan zaferle çıkıyordu. Ne var ki, şaşırtıcı da olsa şöyle bir durum vardı ortada : Devrimci orduların parlak zaferleri, Cumhuriyetin içerdeki durumunu sağlamlaştıramamıştı. Tersine, askeri durum güçlendikçe, Fransa zafere yaklaştıkça, Jakoben diktatörlüğün iç çelişmeleri daha da derinleşiyordu.

JAKOBEN DİKTATÖRLÜĞÜN İÇ ÇELİŞMELERİ

1793 yılında, 31 Mayıs'tan 2 Haziran'a değin süren halk ayaklanmasını izleyen aylarda, Jakobenlerle, bağlaşıkları olan Öfkeliiler arasında uyuşmazlıklar su yüzüne çıktı. 1793 Ağustosunda, Öfkeliiler, Jakobenci Konvansiyonun politikasını eleştirmeye başladılar 1793 Anayasası, yoksulların çıkarlarını sağlayamıyor, diyorlardı; ve, genel bir tavan fiyatın konulmasının yanı sıra, özellikle spekülâtorlere karşı devrimci terörün güçlendirilmesini istiyorlardı. Jakobenler, oybirliğiyle reddettiler bu eleştiriyi. Eylülün başlarında Jacques Roux tutuklandı; o da, hapishanede canına kıydı. Öfkeliiler hareketi dağıldı ve sahneden çekildi.

Sankülotların, 4 ve 5 Eylül 1793 günleri Paris'teki gösterileri, Öfkeliiler hareketi yenilmiş de olsa, düşüncelerinin hâlâ etkili olduğunu gösteriyordu. Kentlerdeki Sankülotlar, tavan fiyatlarının yaygınlaştırılmasını, spekülâtorlerin dizginlenmesini, yoksul tabakaların çıkarlarının savunulmasını istiyorlardı. Jakobenlerin sol kanadından kişilerin, Paris Komünü ile Kordöliyeler Kulübü'nde kendilerini çoğu kimseye dinleten Chaumette'in, Hebert'le Pache'in da desteğini sağlamışlardı artık. Sankülotların, 4 ve 5 Eylül günlerinde Komün'ün yönlendirdiği gösterileri, daha önce gördüğümüz gibi Konvansiyon'un politikasını etkiledi ve onu temel istemlerine çevirdi. Terör güçlendi; Paris'te, çoğunluğu Sankülotlardan oluşan bir devrim ordusu kuruldu ve bu ordunun, başka görevlerinin yanı sıra, içerdeki karşı-devrimi ezmek, özellikle spekülasyona son vermek ve Paris'in yiyecek-içeceğini sağlamak gibi görevleri de vardı. Eylülde

de, genel tavan fiyatlarıyla ilgili kanunlar kabul edildi.

Devrimci hükümetin 1793 sonbaharındaki politikası, Jakoben diktatörlüğünün güçlü yanları kadar çelişmelerini de sergiliyordu. Jakobenler, Sankülotlara dayanan Öfkeli-ler grubunu saf dışı etmişlerdi; ama aynı zamanda, Sankü- lotların – çoğu Öfkeli-lerin de olan – temel istemlerine ya- nıt vermişlerdi.

Gerçekten, yiyecek maddelerinin fiyatlarına narh koy- ma ilkesini kabul edip, üstelik onu alabildiğine gözüpekli-likle uygularken, Jakobenler, yoksulların çıkarlarını savun- mayı gerçekten üstleniyorlardı. Fiyatlara narh koyma, mal azlığı üzerine oynayan tacirlerin spekülasyonlarına son ve- rerek aşağı-halk tabakalarını kıtlıktan kurtardı. Ne var ki, Jakobenler, yiyecek maddelerinin tavan fiyatlarını saptar- ken, ücretlerin de tavanını karara bağlamışlardı; bir başka deyişle, ücretleri de sınırlamışlardı. Grevleri ve sendikalaş- maları yasaklayan Le Chapelier kanunu sürdürülürken, bu yeni önlem de doğrudan doğruya işçi çıkarlarına aykırıydı. Öte yandan, Jakoben politikanın tek çelişmesi değildi bu; başka önlemler de, Jakoben diktatörlüğünün çifte yüzünü gösteriyordu.

Jakoben diktatörlüğü, kısa bir zaman içinde, tarihsel gelişmenin nesnel akışının burjuva devriminin karşısına çı- kardığı görevleri yerine getirdi. Ancak, bunu yerine getire- bilmesinin nedeni de şuydu : Bu diktatörlük, özünde halkçı bir devrimden doğmuştu ve halkçı yöntemler uyguluyordu. Daha önce de söylediğimiz gibi, Jakobenler, – demokrat burjuvalar, köylüler ve kentlerin aşağı tabakaları gibi – tür- deş olmayan sosyal güçlerin ortaya çıkardığı bir topluluktu. Bunlar, eylemde bir bağlaşıklık kurmuşlardı aralarında; an- cak, topluluğun niteliği gereği, mücadelenin geleceği de be- lirsiz kalıyordu ve geriye dönüş tehlikesi her zaman vardı.

Jakoben devrimci hükümetinin politikasını yönlendi- ren, Cumhuriyeti savunmanın doğrudan gerekleri değildi yalnız; bu hükümetin yapıcı bir politikası da vardı. Her de- fasında göğüsleyip yendiği kaygılar ve güçlükler arasında, pek belirgin bir amaca doğru ilerliyordu. Bu amaç da, Ro- usseau'nun büyük düşüncelerini yaşama geçirmekti; her şeyden önce de, onun bütün çömezlerinin bölüştüğü ve Ja- kobenlerin de kafalarının baş köşelerine yazdıkları şu öğre-

ti geliyordu Eşitlik, eşitçilik. Zenginlere dayatılan zorunlu borç verme, artan oranlı vergi, miras hakkının sınırlandırılması, Komün topraklarının kişi başına bölüşümü, toprakların parçalanmasını ve satışını sağlayan kanunlar, spekülâtörlerle karşı alınmış terör önlemleri; ve, son olarak da, devrim düşmanlarının mallarına el koyup onları mülksüzlere dağıtmayı öngören ünlü Ventôse (26 Şubat-3 Mart 1794) kararları, bütün bunlar, devrimci hükümetin, eşitçi programını yürürlüğe koyma, “iyilik ve adalet” rejimini kurma yolundaki inatçı iradesini yansıtan şeylerdi.

Ne var ki, bu politikanın nesnel içeriği, Jakobenlerin amaçlarından bağımsız olarak, ülkedeki kapitalist ilişkilerin gelişmesiydi. Jakobenlerin özlediklerinden çoğu gerçekleşmedi; özellikle Ventôse kararları, başka çoğu önlemler gibi kâğıtta kaldı. Ancak, gerçekleştirmeyi başardıkları – feodalizmin yıkılması – bile, feodal boyunduruktan kurtulmuş Fransa’da, toprakta kapitalist ilişkilerin gelişmesine vardı. Jakoben diktatörlük, spekülâtörlerle büyük burjuvaları giyotine göndererek boşuna cezalandırdı; bütün gücünü ortaya koyup, üretimin özel araçlarına dokunmaksızın dağılımına boşuna müdahale etti. Bütün bu sert bastırma önlemleri, bu sınırlandırıcı politika, büyük burjuvazinin iktisadî gücünün kaçınılmaz yükselişini ve genel olarak ülkede kapitalist ilişkilerin gelişmesini durduramıyordu. Robespierre’in, Saint-Just’un ve arkadaşlarının, kısacası Jakobenlerin trajedisini şu idi : Onlar ve arkalarından yiğitlik yoluna çekip götürdükleri sıradan insanlar, özlemlerine ve dileklerine karşın, insanların genel iyiliği ve mutluluğu için değil zenginlerin çıkarı için savaşmış oldular. Uzun süre, yürüttükleri savaşın gerçek anlamını anlayamadılar ve, aralarından kimisi, örneğin Robespierre için püf noktası hakkında kuşkuya düştüğü anda ise, iş işten geçmişti.

Ve öte yandan, nasıl bir değişikliğe gidilebilirdi?

Jakoben diktatörlüğünün baş çelişmesi, Devrimin şeflerinin ülkü ve amaçlarıyla gerçeklerin kendisi arasında – gitgide derinleşen – bu karşıtlıkta kök salıyordu. Bu diktatörlük, beklenen adil ve eşitçi rejimi getirmedi; ancak, feodal engelleri devirerek sadece zenginlerin gücünü artırmaya, büyük burjuvazinin iktisadî iktidarını yerleştirmeye vardı. Burjuva Devrimi’nin özüne ilişkin çelişmelerin doğrudan

sonucuydu bu da.

Ne var ki, bu baş çelişme başkalarına da yol açtı.

Bir geriye dönüş tehdidi sürdükçe; burjuvalar, Devrim sayesinde soyluların ve kilisenin mallarını ellerinden alıp bu yığdıkları yeni servetlerin üzerine titredikçe, Jakoben diktatörlüğün sert rejimiyle uyuştular ve Konvansiyon'un kararlarını alkışladılar. Bu burjuvalar, eski dünyanın büyük güçlerinin iradesini bastırıp ezecek ve böylece Devrimin fetihlerinin ellerinden uçup gitmesini önleyecek gücün, yalnızca Jakoben diktatörlüğünün demir pençesi olduğunun farkındaydılar. Ancak, askeri durum, Jakobenlerin yönlendirdiği halkın çabalarıyla düzelir düzelmez, bu iri kıyım mülk sahipleri özellikle devrim yılları boyunca palazlanmış aç gözlü, spekülasyoncu yeni burjuvazi, devrimci diktatörlüğe karşı hoşnutsuzluğunu belli etmeye başladı.

Devrimci hükümet, boşuna sınırlayıcı önlemler almış, hatta terör uygulamıştı; savaş, spekülatörleri zengin edip duruyordu. Madenî paranın yeniden satışı, para değerindeki dalgalanmalarla ilgili borsa oyunları, kıtlığı sömürme, millî emlakın yeniden satışı, orduya ayrılan ürünler üzerinde edinilen kârlar, daha bir yığın zenginleşme kaynakları, korkunç servet birikimine yol açıyordu. En ufak bir zenginleşme fırsatını kaçırmamak için devrim mahkemesini ve giyotini göze alan spekülatörler ve rüşvetçiler, milyonlarla ölçülen servetler yığıyorlardı.

Aynı zenginleşme susuzluğu, yiyecek maddeleri fiyatlarının çığınca yükselişi sayesinde zenginleşmiş zengin köylüler ile kırsal kesimin hali vakti yerinde tabakalarını da sarıyordu. Ancak, toprak burjuvazisinin dışında, en kalabalık durumda olan orta köylülük, o da sağa doğru çark etmeye başladı. Köylü, senyörün dönüp geri gelmesinden, tiksindiği eski feodal düzenin yeniden kurulmasından korktuğu sürece, üniformasını giyerek cepheye gidip kahramanca savaştı, tek kelimeyle Jakoben iktidarı tuttu. O köylü, Jakoben ordunun saflarında, nice köylü kuşakların onca özlediği ve Jakoben iktidarın alıp kendisine verdiği toprak parçasını savunuyordu. Ancak köylü, tehlikenin savuştuğunu gördüğü, elindeki toprağın artık güvencede olduğunu farkettiğinde, o da, tavan fiyatlarının eğilip bükülmezliği, elkoymalar ve seferberlikleriyle Jakoben diktatörlüğünün sert

rejimi karşısında yüzünü buruşturmaya başladı. Köylü, ele geçirdiklerinin yemişlerini hemen ve istediği gibi tatmak istiyordu. Jakoben diktatörlük engeldi buna ve köylü kitlelerinin asıl temeli, orta köylülük, cumhuriyetin savunulmasında olağanüstü önlemlerin artık zorunlu olmadığını gördüğü andan başlayarak, diktatörlüğün karşısına dikildi.

Devrimci Jakoben diktatörlüğe karşı, onu o zamana değin desteklemiş temel sınıfların, yani Cumhuriyetçi burjuvazinin, hali vakti yerinde ve orta köylülüğün sağa doğru çarkı işte böyle gerçekleşti. Ne var ki, toplumun öteki kutbunda, işçiler arasında, kentlerin ve kırsal kesimin yoksul tabakalarında da hoşnutsuzluk artıyordu. Halkın aşağı-tabakaları, Jakoben yönetimin kendi çıkarlarını kötü savunduğu inancındaydı. Kırsal kesimin yoksul tabakaları el koymalardan, tarım işçilerinin askere alınmasından, istemleri karşısında gösterilen kayıtsızlıktan yakınmaktadır. Kentlerdeki işçiler ise, ücretlerin dondurulması karşısında hoşnutsuzluğunu saklamamaktadır. Sankülotların hepsinin Jakoben diktatörlüğüne yüz çevirdiğini söylemek, doğaldır ki doğru olmaz; ancak, yoksul halk tabakalarının bir bölümünde, Jakoben politikaya karşı hoşnutsuzluğun yükseldiği de göz ardı edilemez.

Böylece, daha düne kadar karşı-devrim önünde birleşmiş sosyal güçlerin bir bloku olan ve, her şeyden önce de tutarlı yapısıyla güçlü olan Jakoben iktidar, iktidara gelişinden bir yıl sonra merkezkaç güçlerin etkisini hissetmeye başlamıştı. Jakoben diktatörlüğün iç çelişmeleri su yüzüne çıkıyordu. Sonunda, blok çatladı; iç mücadele kaçınılmazdı artık.

Gerçekte, 1793 sonbaharından başlayarak, Jakoben partisinin saflarında devrimci hükümete muhalif iki eğilim ortaya çıkmıştı “Hoşgörürler” adını alan bir grup, Danton’un ve ona en yakın arkadaşlarının çevresinde toplandı. Ulusal Selamet Komitesi’nden çıkarıldığından beri, Danton, her türlü siyasal eylemden çekilmişti bir bakıma. Ne var ki, Jakoben blok içindeki etkisi ve ülkedeki kişisel saygınlığı büyüktü yine de. Danton, devrimci hükümetin politikasından hoşnut olmayan herkes için çekici bir kutup haline geldi. Çevresinde, en yakın arkadaşları, Camille Desmoulin, Philippeau, Legendre, Delaunay, Delacroix arasın-

da bir eğilim belirliyordu : Devrimci hükümetin politikasını ılımlılaştırmak, sertliğini yumuşatmak, baskıya bir fren getirmek, terörü durdurmak, basın özgürlüğünü yeniden getirmek, bir af komitesi kurmak isteyen bir eğilimdi bu. Camille Demoulins'in yayımladığı gazete, *Yaşlı Kordölye*, Danton'cu eğilimin sözcüsü oldu; yollamalarda bulunarak ve pek açık öyküler anlatarak, devrimci diktatörlükle alay ediyordu gazete.

Vaktiyle tarihçi Aulard'ın yarattığı Danton efsanesini yıkmak için çok çaba harcamış olan bir başka tarihçi, Mathiez, ünlü hatibi, düşmanla temas kurmak ve satılmış olmakla da suçlar ki, bugüne değin tanıtlanmış değildir bu. Daha sonra, Danton'a, yargılanması boyunca yüklenmiş suçlamalara inanılmasa da, bir nokta pek gerçek Danton'un çevresi ve genel olarak Hoşgörürler arasında öyleleri vardır ki, sözde Jakoben partiden olma kisvesi altında, düpedüz dönme, spekülâtör, rüşvetçi, bozulup kokuşmuş insanlardı. Fabre d'Eglantine, Chabeau, Bazire ve öteki Konvansiyon üyelerinin, Doğu Hint Kumpanyası davasında, hırsızlık ve rüşvetin yanı sıra, zimmetlerine para geçirmiş olmalarının ortaya çıkması, sadece örneklerden biridir. Jakoben devrimci demokratik diktatörlüğüne sağdan saldıran Hoşgörürücü grup, bir bütün olarak, Devrim boyunca yükünü tutmuş spekülasyoncu ve açgözlü yeni burjuvazinin politikasının temsilcisi olarak görünüyor.

Devrimci yönetim, tam zıt bir eğilimin, sol Jakobenlerin de muhalefetini göğüslemek zorundaydı. Aslında, sol Jakobenizm, tarihsel edebiyatta yeterince tanımlanmış değil. Bu konuda, bugün de birbirinden pek farklı yorumlar var. Şöyle diyebiliriz Chaumette'in, Pache'ın, Momoro'nun, Bouchotte'un, Henriot ile başkalarının temsil ettiği sol Jakobenizm, Jakoben partide, daha çok aşağı halk tabakalarına bağlı bir eğilimdi; bilinçli olarak, kentlerin yoksul tabakalarının durumunu düzeltmeyi istiyor ve sosyal sorunlara büyük bir dikkat besliyordu. Chaumette'le Hébert'in yönlendirici bir rol oynadıkları Paris Komünü'nde ve Kordölyeler Kulübü'nde büyük bir dinleyici kitlesi buluyorlardı. Devrimci hükümette, Kamu Selameti Komitesi'nde, sol Jakoben çevreyi, Billaud-Varenne ile Collot d'Herbois temsil ediyordu. Genel Güvenlik Komitesi'nde Vadier, Vo-

ulland ve Amèr onlara yakındılar. Devrimci ordunun başındakiler, özellikle başkomutan Ronsin ile karargâh arkadaşları, büyük bölümüyle, sol Jakobenlerin etkisi altındaydılar. Dantoncular gibi, sol Jakobenlerin de bir gazetesi vardı *Duchêne Baba*. Halkçı, ya da daha çok sözde-halkçı bir biçimle yazılıp iri laflarla süslenen gazete, uç bir görüşü dile getiriyor ve Sankülot çevrelerinde büyük bir yakınlıktan yararlanıyordu.

Sol Jakobenler, ideoloji bakımından olduğu gibi yapı bakımından da, birleşik ve örgütlü bir grup değildi. Bir an için, 1793 sonbaharında, “Hıristiyanlıktan arındırma” kampanyasında bir araya geldiler; bu kampanya ise, bilindiği gibi, Kilisenin zorla kapatılmasını istiyor ve dinsel tapım yerine – yapayca dayatılmış – “Aklın tapımı”nı geçiriyordu. Ancak, köylülerin hoşnutsuzluğuna yol açan bu Hıristiyanlıktan arındırma hareketini, kasımda Robespierre mahkûm edip aralıkta da Konvansiyon ayın özgürlüğünü ilan edince, Chaumette, Hébert ve Hıristiyanlıktan arındırmanın öteki yandaşları bu politikayı eleştirmeye başladılar. Çok geçmedi, sol Jakobenlerin şefleri Chaumette ile Hébert arasında uyuşmazlıklar baş gösterdi. 1794 kışından başlayarak, Hébert’in yönettiği bir grup, sol Jakobenlerden ayrıldı; grup da Hébert’ciler diye adlandırılıyordu. Hébert’le Chaumette’in yönlendirdiği sol Jakobenler, o yılların temel sorunu, devrimci hükümet karşısındaki tutum konusunda birbirlerinden ayrıldılar. Chaumette’le öteki sol Jakobenler, Jakoben diktatörlüğü desteklemek gerektiği düşüncesindeydiler; oysa Hébert ve yandaşları, devrimci hükümete karşı ihtiyatlı ve üstü örtülü eleştiriden açık saldırıya geçtiler.

Şubat sonu ile mart başlarında, Ventôse’da, devrimci hükümet, daha önce gördüğümüz gibi, devrim düşmanlarının mallarına el koyma ve onları malı olmayanlara dağıtma hakkında kararlar aldı. Bu kararların yürürlüğe konması, karşı-devrimin iktisadî bakımdan yok edilmesi ve küçük mülkiyet sahiplerinin – hissedilir ölçüde – çoğalması demektir. Öyle olunca, Ventôse kararlarını halkın sıcaklıkla karşılamasında, varlıklı çevrelerin ise karşı çıkmaları arkasından da baltalamaya girişmelerinde şaşılacak hiçbir yön yoktur. Ventôse kararları, görünüşe bakılırsa, Hébert’cilerin devrimci hükümete yönelttikleri eleştiriye dayanıksız kı-

lıyordu. Bununla beraber, 4 Mart'ta, Ventôse kararlarını almanın hemen arkasından, ne sonuç vereceği konusunda kimsenin bir fikri olmadığı halde, Hébert'ciler, devrimci hükümete karşı bir ayaklanma düzenlemeye giriştiler. Paris Komünü'nün desteğine de güveniyorlardı; oysa Komün, onları izlemedi ve başkaldırı çağrısını mahkûm etti. Seksiyonlar da desteklemediler. Sloganlarının dinlenmediğini ve Sankülotların desteğine sahip olmadıklarını gören Hébert'ciler, devrimci hükümete yaklaşmayı aradılar. Ne var ki, çok geç kalmışlardı. 14 Mart'ta Hébert, Ronsin ve başkaları tutuklanıp devrim mahkemesinin önüne çıkarıldılar; mahkeme de, casuslukla suçlanan Proli-Pereire grubuyla birleştirdi onları. Dava sırasında, Hébert, kalleşçe hareket etti; kabahatı başkalarının üstüne yıkmaya kalktı. Bütün suçlananlar, biri dışında ölüme mahkûm edildiler ve 24 Mart'ta giyotine gönderildiler. Şeflerinin adı davaya karıştı diye Devrim ordusu da dağıtıldı.

Hébert'cilerin tutuklanmaları, sonra da davaları, sağcı eğilimi harekete geçirdi; Danton ve dostları, saatlerinin geldiği sonucuna vardılar. Hébert'cilerin karalama politikasından hoşlanmadıkları için, devrimci hükümete karşı cephe-den ve görülmemiş bir pervasızlıkla saldırıya geçtiler. Desmoulins'in *Yaşlı Kordöliye*'si, yedinci sayısında, devrimci diktatörlüğe karşı öylesine yüklendi ki, hükümet, o sayının satışını yasakladı ve yayıncıyı da tutuklattı. Hébert'cilerin idamlarından altı gün sonra, 30 Mart'ta, Kamu Selameti Komitesi ile Genel Güvenlik Komitesi, Danton'un, Desmoulins'in, Delacroix ile Philippeau'nun tutuklanmalarına karar verdiler. Tutuklanacağı günün arifesinde, Danton'un dostları kaçmasını önerirler kendisine; yanıtı ünlüdür "Yurduma tabanlarımla da basmak isterim!"

2 Nisan'da başlayan Danton'cuların davası kadar bir gün önce Konvansiyon'da geçen tartışma da, hükümetin politikası karşısında muhalefetin çoğaldığını gösteriyordu. Davanın ilk soruşturmasını yapan Fouquier-Tinville, Danton grubuyla, Hint Kumpanyası davası için tutuklanmış General Westermann ve başkalarını birleştirdi. Suçlananlar, tanık dinlenmesini istediler. Danton sözlerinde, devrimci hükümeti suçladı. Gür sesi, saldırılarındaki şiddet, inandırma gücü, dinleyenleri sarsıyordu. Davanın üçüncü günü,

Fouquier-Tinville, istenen sonucu elde edememişti henüz. Yargılama usulünde bir değişikliğe gidildi. 4 Nisan'da, Devrim Mahkemesi ölüm kararı verdi ve ertesi günü de yerine getirildi. Danton, giyotine çıkarken cellata şöyle der : "Cellat, kellemi halka göster, bu zahmete değer o."

Hébert'cilerin ve Danton'cuların saf dışı edilmeleri, devrimci hükümetin durumunu güçlendireceğe benziyordu. Ne var ki, hiç de öyle olmadı. Jakoben diktatörlüğün bunalımı, geçecek yerde daha da derinleşiyordu. Hoşgörürleri yere vurmakla, devrimci hükümet, devrim için tehlike haline gelmiş bir gücü ortadan kaldırmıştı; ancak, kendisi de mücadeleyi sonuna değin sürdürebilecek durumda değildi. Danton'un en yakınları, Legendre, Taillien, Thuriot ve başkaları, pek büyük bir politik rol oynamayı sürdürüyorlardı; özellikle Hoşgörürlerin sosyal tabanı, sarsılmaz durumdaydı. Giyotine gitmiş birkaç kişinin yerine, devrimci hükümette karşı yüzlerce ve binlerce yeni düşman çıktı ortaya.

9 THERMIDOR VE ROBESPIERRE'İN DÜŞÜŞÜ

Devrimci hükümet, baskıyı, halkı ayaklanmaya çağıran Hébert'cilerle sınırlamadı. Hébert'cilerin girişimini açıkça eleştirmiş olmalarına karşın, Chaumette ve onunla beraber birkaç sol Jakoben tutuklanıp Devrim Mahkemesinin önüne çıkarıldılar ve 13 Nisan'da da giyotine gönderildiler. Robespierre, Saint-Just ve arkadaşları çapında devrimcilerin tutarsızlığı, hatta kusuru, bu vesileyle kendini göstermeye başladı. Bir yandan devrim düşmanlarını cezalandırıyor, öte yandan kendilerini savunanlara karşı darbe indiriyorlardı. Bu tutarsızlık, dolaylı olarak, bu devrimin niteliğine ilişkin çelişmeleri de ortaya koyuyordu. Devrim, özü bakımından halkçı, yöntemlerinde yoksullardan yana idi, eşitliği ve kardeşliği yerleştirme özlemindeydi; oysa gerçekte, nesnel olanakları bakımından, sadece ve sadece burjuva düzenini kurabilirdi.

Robespierre ve arkadaşları, devrimci hükümetin şefleri, Devrimin gerçek çelişmelerini anlamamış olsalar da, işlerin umdukları gibi gitmediği duygusu içindeydiler. Hükümet ve idare aygıtının kötü niyetine açıkça gelip çarpmış olan Ventôse kararlarının uygulanmasını isteyecek sertlik

ve kıvamda değildiler.

Halkı bir araya getirip kaynaştıracak bir politik taban aranışı içinde, Robespierre Konvansiyon'a, 1794 Mayısında yeni bir devlet dini kurmayı hedefleyen bir plan sundu : Bir Yüce Varlığa tapma, yani Rousseau'dan gelen doğaya tapmaya dayanıyordu bu yeni din. Konvansiyon, Robespierre'in tasarısını oybirliğiyle kabul etti. Ve 8 Haziran'da, Paris'te, önce Tuileries Sarayı'nın bahçesinde, sonra da Champ de Mars'ta, Yüce Varlık üstüne kararı kutlamak için resmî törenler düzenlendi. Robespierre, elinde bir çavdar başağıyla, kürsüden halka şöyle seslendi : "Cumhuriyetçi Fransızlar, yeryüzünü onu kirleten zalimlerden temizliyecek olan sizlersiniz; ve onların kovup uzaklaştırdıkları adaleti de sizlersiniz getirecek olan dünyaya!"

Ancak, kimi sürükleyebilirdi bu sözler? Doğa-anayı yüceltmek kimi coşkuya götürebilirdi? Kimi zaman spekülâtörler, vurguncular, yeni zenginler Jakoben kılığında ortada gezinmiyorlar mıydı? Umurlarında mıydı adalet onların? Devrimin içten savunucuları olan sıradan insanlara da dokunmuyordu bu sözler; yeni Yüce Varlık dini ekmek fiyatlarını indirmiyordu çünkü. Dinde reform, sosyal sorunların çözümünde bir şeye yaramazdı; öyle olunca da, tam bir başarısızlığa uğradı önerilen. Yüce Varlık tapımı biçimde kabul edilmişti; ancak, Robespierre'in kendisi de iyice görüyordu ki, Cumhuriyet kötüden kötüye gidiyordu.

Nisanın sonlarından başlayarak ve mayısta, Konvansiyon'da ve hatta devrimci hükümette, Robespierre'e hasım bir grubun oluştuğu görüldü. Birbirine uymayan öğelerden, bir bölümü Danton'culara, bir bölümü Hébert'cilere yakın olanlardan, ya da bu fraksiyonlardan bağımsız, ama devrimci diktatörlükten hoşnutsuz olan kişilerden meydana gelen bir kitleydi bu. Bu yığın, gerçek amaç ve niyetlerini ustaca gizleyerek hareket ediyordu. Aralarındaki konuşmalarda, "Robespierre'in zulmüne karşı mücadeleden söz ediyorlardı; ancak, bu kitlenin başlıca güçleri, sıradan olayların da gösterdiği gibi, yalnız Robespierre'e karşı değil, Jakobinizme karşı, kısacası devrimci demokratik diktatörlüğe karşı da yönelmişlerdi. Yönetici sosyal gücü, yeni spekülasyoncu burjuvazi idi Bu sınıf, devrimci rejimle bir an önce hesaplaşmak istiyordu, çünkü bu rejim onun zenginleşme ar-

zularını köstekliyordu; arkasında ise, bütün iri kıyım mülk sahipleri bulunuyordu ve köylüler de içlerindeydi. Bu olaylardan daha önce söz ettik. Bu kitlenin başlıca esinleyicileri ve örgütleyicileri, dönme Tallien, Barras, Freron'du, kısacası servetler yığılmış ve tekelleri için titreyen rüşvetçi ve hırsız takımı idi. Ne var ki, taktik nedenlerle, Hébert'cilere yakın sol öğeleri, Collot d'Herbois'ı, Billaud-Varenne'i, Nadier'yi, vb. itiyorlardı sahneye. Hem ona, hem berikine bağlı usta bir entrikacı olan Fouché, komplonun iki kolunu birbirine bağlayan halka idi; onun görünmez rolü, gerici darbenin hazırlanışında büyük oldu.

Robespierre, ikiyüzlülükleri ve hünerleri ne denli büyük olursa olsun, öyle Barras ya da Fouché gibi adamların oyununa gelecek bir kişi değildi. Düşmanlarının gizli tasarılarının kokusunu sezdi ister istemez ve, 10 Haziran'da (22 Prairial) Couthon, Kamu Selameti Komitesi adına, Konvansiyon'a, terörün güçlendirilmesini öngören bir kanun tasarısı sundu. Konvansiyon, kanunun bir yerde kendilerine karşı da dönmesinden korkan milletvekillerinin direnişine karşın, Couthon'un kararını kabul etti. Ve gerçekten, Prairial'den sonra terör şiddetlendi. Bununla beraber, Robespierre, söz konusu kanunun uygulamasının bir yerde devrimci hükümete ve kişi olarak da kendisine karşı dönebileceğinin çabucak farkına vardı. Terörün korkutması gereken kişiler, terörü kendi amaçlarına kullanmayı başardılar; kurbanlarının kızgınlık ve hoşnutsuzluğu, giderek halkın hoşnutsuzluğu, gün gelip Robespierre'in üstüne yıkılıp yoğunlaşacağı umuduyla, son çizgisine vardırıdılar terörü.

Robespierre, bu hesapları keşfetti; terörün dizginlerinden boşalışını mahkûm etti. Ne var ki, dümen artık onun elinde değil görünmeyen başka bir eldeydi. Hazirandan başlayarak, Robespierre, Kamu Selameti Komitesi'ne katılmaz olur ve 24 Prairial'den başlayarak da, bir buçuk ay boyunca Konvansiyon toplantılarına gelmez. Doğaldır ki, ramlantı değildir bunlar. Açıkça görüyordu ki, Jakobenizmin ideallerine, Rousseau'nun ilkelerine bağlı kalmış insanlar, azınlıkta idiler. Zaman zaman Jakobenler Kulübü'nde konuşuyordu ve söylevleri acı doludur. Şöyle der birinde : "Jakobenlerin kürsüsü, bir süreden beri dilsiz hale gelmişse, söyleyecek bir şeyleri kalmamış olmasından dolayı değil bu;

bu kürsüyü kaplamış olan derin sessizlik baygın bir uykunun sonucudur ve o uykudur ki, gözlerin yurdu bekleyen tehlikeler üzerine açılmasını engelliyor". Aynı duyguyu Saint-Just de paylaşır "Devrim dondu, bütün ilkeler zayıfladı; entrikanın kafasına geçirdiği kırmızı bereler kaldı." Ne Robespierre aldanıyordu, ne de Saint-Just; düşmanın güçlerini ve tehlikenin genişliğini pek güzel ölçebiliyorlardı.

Thermidorun başlarında, açıktan açığa Robespierre'e yakın adamlar, örneğin Vanves komününden Chalabre tutuklanmaya başlanır. Komplonun düğümü daha da sıkışır. Robespierre, kendi deyimiyle "bütün hiziplerin birliği"nin kendisine karşı hançerlerini nasıl bileceğini görür; tehlikenin yaklaştığını görür; her şeyi görür, işitir, ama harekete geçmez. Harekete geçmez, çünkü emindir ki, yazgısını ve umutlarını bağladığı Devrim değildir karşısındaki, bunu anlar. Devrim diye karşısına dikilmiş olan, artık ne adaletin sesini dinlemektedir, ne halkın iyiliğinin kaygısındadır; varlığı nokta, eşitliğin ve iyiliğin zaferi değil, kötülüklerin ve zenginliğin egemenliğidir.

9 Thermidor olayları arifesinde ve sırasında, Robespierre'in açıklanması güç garip tutumu, tarihçiler arasında hayli tartışmaya yol açtı. Konu, birçok varsayıma açık. Bize göre, onun 8 Thermidor'da Konvansiyon'da vermek zorunda kaldığı son ve ünlü söylev, pek dikkat çekicidir : Bu kavga girişen kendisi değildir, dahası 8 ve 9 Thermidor günleri düşmanlarına karşı kesin savaşı vermek niyetinde olmadığı açıkça görülür. Şöyle der o söylevinde : "Buraya herhangi bir suçlamada bulunmak için gelmediğime inanınız; aklımı çelen daha ivedi bir ihtiyaç ve başkasının görevlerini üstlenmiş değilim..." O günkü söylevin bu ilk sözleri, sanılandan çok daha fazlasını anlatır.

8 ve 9 Thermidor olayları en ince ayrıntılarıyla bilinir. O toplantıda Robespierre'in saygınlığı hâlâ öylesine yükseldi ki, hasımlarının egemen olduğu mecliste, tehdit edici söylevini alkış tufanı altında söyleyip bitirdi. Konvansiyon'daki 8 Thermidor "savaşı" berabere bitti aslında. Niçin? Çünkü komplocular, Robespierre'e cepheden saldırma cesaretini gösterememişlerdi; Robespierre de bir savaş, giderek bir zafer aranmıyordu. Akşamleyin, bu söylevini, kendisini coşkuyla karşılayan Jakobenler önünde yeniden

verdi. Ne var ki, orada da Robespierre eyleme geçmeden uzak durur, mücadeleye hazırlanışın ilk akla gelebilecek önlemlerini almaz. Komplocular, ya da kısa bir süre sonra adlandırılacakları gibi, Thermidor'cular, 9 Thermidor günü Konvansiyon'da saldırıya geçerler. Daha önceden özenle hazırlanmış bir plana göre, Saint-Just'un elinden raporunu çeker alırlar ve arkasından, uğultu içinde, Robespierre'in, Couthon'un ve Saint-Just'un tutuklanmasına karar verirler. Bütün Konvansiyon ayakta haykırır : "Yaşasın Cumhuriyet!" Robespierre'in yanıtı ünlüdür : "Cumhuriyet mi? O öldü, haydutların zaferidir bu!"

Bunlar Konvansiyon'daki son sözleridir onun.

Ne var ki, son anda, bütün oyunların oynanmış gibi görüldüğü bir zamanda, görünmez bir güç çıkagelir. Robespierre ve devrimci hükümetin öteki şefleri ayrı ayrı yerlere götürülürken, Paris halkı, başkentteki Sankülotlar, onları savunmak için ayağa kalkarlar; mahpusları kurtarır ve Paris Komünü'nün toplantı yeri olan Belediye binasına götürürler. Geceleyin Robespierre, Couthon, Saint-Just, Le Bas ve Robespierre'in genç kardeşi, serbest ve halkla çevrili olarak yeniden bir aradadırlar.

Bu olayları incelemiş olan tarihçiler, çeşitli seksiyonların devrimci hükümet karşısındaki tutumlarını – ayrıntılı olarak – çözümlerler. Eldeki belgelerin bolluğu da, tabloyu alabildiğine tam olarak yeniden kurma olanağını veriyor bize.

Nasıl?

Bize göre, o günün olaylarının çözülmesi, bir temel öğeyi hesaba katmıyor. Gerçekten, daha önceki büyük halk ayaklanmalarından, siyasal planda uzun uzadıya ve inceden inceye hazırlanmış olan, bir 10 Ağustos 1792, bir 31 Mayıs-2 Haziran 1793 başkaldırılarından farklı olarak, 9 Thermidordaki halk hareketi kendiliğinden doğdu; hiçbir planı, hiçbir yönlendiricisi yoktu ve kimsenin daha önce göremediği sıradan bir nedenle ortaya çıkmıştı. Doğaldır ki, sosyal güçlerin genel durumu, yalnız Paris'te değil bütün ülkede, Jakobenlerin devrimci demokratik diktatörlüğünün düşüşünü kaçınılmaz kılıyordu; 9 Thermidorda gerçekleşmeseydi bu, daha sonra gerçekleşecekti. Ne var ki, Parisli Sankülotların büyük bir bölümünün doğrudan ve kendiliğinden

gösterdikleri tepki de, o ölçüde dikkate değer ve pek anlamlıdır. O karışık günde, seksiyonlara ulaşan birbiriyle çelişmeli ve şaşırtıcı haber dalgaları arasında, Sankülotlar, yarılmaz bir devrimci içgüdüleriyle, asıl olan nedir bunu görmesini bildiler : Robespierre'in, Saint-Just'un, Couthon'un bulundukları yerdeydi Devrim. Jakoben hükümetin şeflerini savunurken halkı ve Devrimi de savunuyorlardı.

Robespierre, yaşamının son saatlerinde bunu anladı. Couthon, Konvansiyon adına orduya çağrıda bulunulmasını ona önerdiğinde Robespierre reddeder, söylediği şudur : “Bana kalırsa der, Fransız halkı adına yazılmalıdır bu çağrı” Fransız halkının adı, onun için bütün temsili makamların üstündeydi. Ne var ki, bir süredir Fransa'nın yazgısı üstüne karar veren halk değildi, olmayacaktı da bir süre.

Karşı-devrimci bir birlik, Belediye binasına girmeyi başarır, Robespierre yaralanır, Le Bas canına kıyar; direnmek olanaksızdır, her şey bitmiştir. 10 Thermidor sabahı, Robespierre, Saint-Just, Couthon ve onların yakın dostları ile yandaşları, toplam 22 kişi, yargılamasız giyotine çıkarılır.

9 Thermidor, demokratik devrimin sonunun geldiğini bildiriyordu. O yılların insanları, bunu hemen anlayabilecek durumda değillerdi : “9 Thermidor devrimi”nden, “Robespierre'in zulmü”nün yıkılışından söz ediyorlardı. Oysa, 9 Thermidor, devrimin bir zaferi değil burjuva karşı-devrimin bir zaferi idi; Robespierre'in “zulmü”nün sonu değil Jakoben devrimci demokratik diktatörlüğünün sonu idi; Robespierre'in ve yoldaşlarının ölümü, Devrimin de ölümü idi.

Thermidorcu karşı-devrimden sonra, olaylar, ters bir akış içine girecektir.

III

BİRİNCİ CUMHURİYETİN YIKILIŞI

Birinci Cumhuriyet, biçimsel olarak, 1804'te İmparatorluğun ilanına değin sürdü; ne var ki uygulamada, 1794 Temmuzunda öldürücü darbeyi yemişti. Gerçekten, 9 Thermidor, Büyük Demokratik Devrimin yürüyüşünde bir dönüm noktası oldu. O günden kalkarak, bir gerileme başlayacak ve Napoléon Bonaparte'ın kişisel rejiminin kuruluşuyla sonuçlanacaktır bu.

Nasıl?

THERMIDORCU GERİCİLİK

Robespierre'in, Saint-Just'ün ve yoldaşlarının idamlarının ertesi günü, 11 Thermidor'da, Jakoben diktatörlüğünün öteki 71 üyesi de giyotinin yolunu tutuyorlardı. Bütün ülkede ve orduda, Robespierre'in yandaşlarına karşı bir av başladı. Öte yandan, General Bonaparte da kaygılanmıştı; çünkü, hizmet ettiği güney ordusunda, Robespierre'in kardeşi Augustin'in korumasından yararlanmıştı. Ne var ki, Thermidor'cu tepkisinin çarkı, darbeyi izleyen ilk aylarda yine de yavaşça hareket etti.

Thermidor'cu kitle, hepsi bir soydan kişilerden oluşmuyordu. Hareketin gerçek esinleyicileri, Jakoben diktatörlüğünün sağ düşmanlarının yanı sıra, antikapitalist eğilimdeki iktisadi ve sosyal politikasından dolayı Jakoben Cumhuriyetinden bıkmış burjuvazinin siyaset adamlarıydı. Ancak Thermidor'cu kitle, "sol Thermidor'cular"ı, yani Kamu Selameti Komitesi'nin politikasını yeterince devrimci bulmayanları da alıyordu içine. Robespierre'in düşüşü, Paris Sankülotlarının kimi temsilcilerini de sevindirmişti; eski Hébert'ci ve Öfkeliiler'den olan bu kişiler, demokrasi-

nin niteliğini değiştirmekle suçluyorlardı Robespierre’i. Babeuf bile, birkaç hafta bunlar arasında oldu : “9 ve 10 Thermidor devrimi”nin, gerçek bir halk demokrasisinin kuruluşunu önleyen engelleri kaldıracakını umut ediyordu; veböylece devrim, ileriye doğru yürüyüşünü sürdürecekti artık. Thermidor’cu yöneticilerin, ülkenin ve ordunun pek devrimci ruh halini de hesapta tutmaları gerekiyordu Ordu, Koalisyon güçlerini Fleurus’de yenilgiye uğrattıktan sonra, Belçika’da başarılı saldırısını sürdürüyordu; nitekim, Brüksel ile Anvers, tam da 9 Thermidor günü ele geçirilmişti. Thermidor’cuların gözünde, Paris Sankülotlarının, başkan-tin henüz yola getirilmemiş devrimci varoşlarının oluşturduğu tehlikeyi de eklemeli bunlara. İşte, bütün bu nedenlerledir ki, tepkinin sahipleri, piyonlarını önceleri ağır ağır ve ihtiyatla ileri sürdüler ve bu arada adım adım durumlarını güçlendirdiler.

Thermidor’cu darbeden sadece birkaç hafta sonra, bölge toplantılarına katılabilsinler diye Parisli Sankülotlara tanınmış ödenek kaldırıldı ve toplantıların sayısı on günde bir indirildi. Devrimci diktatörlüğün temel organlarından biri olan gözetim komitelerinin yerine de, ile komiteleri geçirildi; Paris’te 48 semt, 12 ile halinde gruplandırıldı ve bütün bunlar pek çabuk burjuvazinin etkisi altına girdiler. Sankülotların Paris semtlerindeki etkileri böylece zayıflatılırken, Thermidor’cular, “Robespierre’in kötölük ortaklıkları”na saldırdılar aynı zamanda Billaud-Varenne, Collot d’Herbois, Barère, Vadier, Jakoben diktatörlüğünün bu gözde politikacıları, “Thermidor’cu kitle”nin sol kanadını oluşturmuşlardı ve, bunu yaparken de, Robespierre’in düşüşünden sonra devrimci bir hükümetin başına geçecekleri umudu içindeydiler. Sıra onlara gelmişti şimdi 1 Eylül’de, çekilmeye zorlandılar ve ekimin başlarında, Robespierre zamanında Kamu Selameti Komitesi”ne katılmış herkes saf dışı bırakıldı; “zaferin örgütleyicisi” Lazare Carnot, o sıralarda daha çok ılımlı bir eğilimde de olsa, bunlar arasındaydı.

Ne var ki, tepki bu noktada durmadı; bütün “kan içiciler”le, devrimci diktatörlüğünün bütün insanlarıyla, bütün devrimci kuruluşlarla hesaplaşmak istiyordu. 1794 Eylül ve Ekim’inde, Jakobenler Kulübü Paris’te hâlâ çalışıyordu.

Kulüp, Thermidor'cu Konvansiyon'la Seçim Kulübü üzerinde etkide bulunmayı deniyordu. Seçim Kulübü, seçimlere ayrılmış bir yerde toplandığı için böyle anılıyordu ve örgüt olarak da, eski Hébert'cileri ve Öfkeli'leri, pek etkin durumdaki Babeuf'ü çatısı altında barındırıyordu. Jakobenler Kulübü, çok geçmedi, Konvansiyon'dan Fréron'un örgütlediği, "Altın Gençlik" diye adlandırılan gençlik topluluklarının kışkırtmaları ile yüz yüze geldi. Konvansiyon, çatışmalardan yararlanıp kulübü kapadı (11 Kasım); az sonra, Seçim Kulübü de feshedildi.

Aralığın başlarında, vaktiyle Jirondenleri desteklemiş olan 78 milletvekilinin hakları kendilerine geri verildi. Gericilik, Jakoben Kulübü militanı milletvekili Carrier'nin yargılanmasını sağladı; Carrier, 26 Frimaire'de (16 Aralık) giyotine gönderildi. İki hafta sonra da, "dörtler" in – Billaud-Varenne, Collot d'Herbois, Barère, Vadier – durumunu incelemek üzere bir komisyon kuruldu. "Altın Gençlik", Paris'te terör saçıyor, Sankülotları öldürüyordu; istediği de, *Marseillaise*'in yasaklanması ve onun yerine, *Terörcülere Karşı Halkın Uyanışı*'nin konulmasıydı.

Ülkenin güneyinde, silahlı birliklerin, İsa, Jehu ya da Güney derneklerinin ortaya çıktığı görüldü; bunlar, "terörcüler"i tutukluyor ya da tasfiye ediyorlardı. İlk kıyım 2. Şubat 1795'te Lyon hapishanelerinde oldu; ve arkasından, bir kralcı terör dizginlerinden boşandı. Bu kudurganlığın sindirdiği Konvansiyon, bir orta yolda tutunma isteğine karşın, III. yılın 12 Ventôse'unda (2 Mart 1795), Barère, Billaud-Varenne ve Collet d'Herbois'nin tutuklanmalarına karar verildi. Eski marki, şimdi de azgın bir Thermidor'cu olan Rovère şöyle diyordu : "Siz idam etmeyeceksiniz bu adamları, her Fransız onları boğazlamak hakkını saklı tutacak"; "Bu yamyamlardan yeryüzünü temizlemek için ne bekliyorsunuz daha?" diye yazıyordu Konvansiyon'a yapılan başvuruda.

Siyasal gericiliğe bir sosyal gericilik de eşlik ediyordu. Devrimci Fransa, çok büyük çabalar pahasına, ülkeyi 1792 ve 1793 yıllarında tehdit eden tehlikeyi uzaklaştırabilmişti; Birinci Koalisyon ordularını önce durdurmuş, sonra da ülke dışına atmıştı ve bunu da içerdeki gericiliği ezerek yapmıştı. Ne var ki, Jakoben diktatörlüğünün ülkenin iktisadî

yaşamına belli ölçüde müdahalesi olmasaydı, bu zafer de olmazdı. Gerçekten, dış ticaret millileştirilmiş, bir devlet savaş sanayisi yaratılmış, bir tavan fiyat konulmuş; buğdaya ve öteki yiyecek maddelerine el koyma sayesinde, devlet bir milyon iki yüz bin kişilik bir ordunun yanı sıra, kentlerdeki halkın yiyecek içeceğini sağlamış, ticaret özgürlüğü ortadan kaldırılmıştı.

Thermidor’cu Konvansiyon’un iktisadî politikası, kapitalist birikimi ve spekülasyonu engelleyen bütün bu reformları tasfiye etme amacını taşıyordu. Robespierre’in ölümünü izleyen ilk haftalardan başlayarak, dış ticaretin millileştirilmesine son verildi; devlet savaş sanayisi tasfiye edildi; millî emlakın satışı ile ilgili kanunlar ve küçük alıcılara tanınmış kolaylıklara son verildi. Jakobenlerin yiyecek maddeleri üzerindeki politikasına karşı olan hali vakti yerinde köylüler, onun da en varlıklı kesimi, bu politikaya toptan son verilmesini istiyordu ısrarla. III. yılının 4 Nivôse’unda (24 Aralık 1794), Thermidor’cu Konvansiyon tavan fiyatları kaldırdı ve buğdayda ticaret özgürlüğünü yeniden ilan etti. Bunun sonucu olarak, fiyatlar birden ok gibi fırladı ve piyasaya yeniden “assignat” çıkarmak gerekti. 1794 sonlarında, dolaşımda sekiz milyar dolayında “assignat” vardı ve bu rakam 1795 ilkbaharında 11.5 milyara ulaşıyordu. Zaten hayli düşük değerleri, tavan fiyatlarının kaldırılmasından sonra, felaket biçimde düştü. Fiyat göstergesi, 1790 fiyatları 100 olarak alınırsa, baş döndürücü biçimde yükseldi : Kimi hesaplara göre, 1795 Nisanında 758’e vardı; yiyecek maddeleri için 819’a ulaştı, Paris’te 900’e bile yükselmişti.

Sankülotların, özellikle de işçilerin hoşnutsuzluğunu artırmamak için, başkentte ucuza ekmek satma sürdürülüyordu. Ne var ki köylüler, özellikle de varlıklı köylüler, buğdaylarını “assignat” karşılığı satmayı ısrarla reddediyorlardı. Kentlerin, hele hele 600.000’lik nüfusuyla Paris’in yiyecek-içeceğini sağlamak güçleşmişti. Fırınlara önünde kuyruklar görülmeye başlandı. Ekmek kıtlığı, yaşam pahalılığının inanılmaz artışı, kitlelerin hoşnutsuzluğunu gitgide artırıyor. 9 Thermidor öncesinde ve sonrasında görülen edilginlik hareketliliğe dönüşüyordu gittikçe.

Paris varoşlarının elebaşlarının bir bölümü hapisaneydi; ancak, içlerinden kimisi de eylemini sürdürüyor mu-

halefet ediyorlardı. Gracchus Babeuf, gazetesıyla büyük bir rol oynuyordu bu dönemde; Gazetesinin adı *Halk Kürsüsü ya da İnsan Haklarının Savunucusu* idi ve ilk sayıları da *Basın Özgürlüğü* adıyla yayımlanmıştı. Babeuf, 9 Thermidor'daki değişikliğin, terörün kötüye kullanılışlarına son vererek devrimi yeni bir atılıma götüreceğini düşünmüştü gerçi; ne var ki, düşlerinin dağılması için iki aydan az bir zaman yetmişti. Robespierre'e ve Jakobenler Kulübü'ne karşı, gazetesinin ilk sayılarında yer alan sert ve haksız suçlamalar, Thermidor'cu Konvansiyon'a karşı sert eleştirilere bıraktı yerini. 9 Thermidor'dan sadece iki ay sonra, Babeuf şöyle diyordu : “Büyük gerçeklerin ilanları; 9 ve 10 Thermidor, bir devrime yol açmak şöyle dursun, halkın zincirlerini daha iyi perçinlemekten başka bir şeye yaramamışlardır.” Bu cesur tavır alışın arkasından tutuklanmasına karar verilince, Babeuf saklanmak zorunda kaldı ve gazetesinin yayını da – bir süre için – durdurdu. Ancak, iki ay sonra, gazetesini yeniden çıkarmak olanağını elde ettiğinde, büyük bir cesaret ve doğrulukla, başlarda yanlış bir yol tuttuğunu açıkladı. Şöyle diyordu : “Robespierre sisteminin canavarca yapısını yıkmak için – kimi insanların yanı sıra – başlarda şiddetle gürlediğimde, tam zıt bir noktada halk için uğursuz bir başka yapının kurulmasına yardımcı olduğumu bilmekten uzaktım; yazılan ve söylenen görüşler için hoşgörü ve özgürlük isterken de, Cumhuriyetin temellerini yıkmak amacıyla bütün bunlardan yararlanılacağını görmekten de uzaktaydım.”

Babeuf, emekçi yığınların sefaletini görüyordu ve, Thermidor'cu gericiliğin iktidara gelişinden bu yana, yiyecek-içecek sağlamada durumun nasıl kötüye gittiğini – bütün gücüyle – belirtiyordu. Ekmek sorununun, Seçim Kulübü'nün eylem kampanyasında başa alınmasını önerdi. Şöyle diyordu : “Çoğu kez, halkın iki kelimesi, en yüce söylevlerden çok daha fazla dile getirir gerçeği. Şunu söylemeli halk Özgürlük; ekmek ve has ekmek; iyi nitelikte ve bol olarak gerekli her şey...”

1794 Aralığının ortalarında, tavan fiyatlarının kaldırılmasının arifesinde, Babeuf, Thermidor'cuların iktisadî politikasını acı biçimde eleştiriyordu “Korkunç bir pahalılık, eline günde 100 kuruş geçen yoksul emekçiye açlıktan inle-

tir ve öldürür. Kamu atölyelerinde işlerin durdurulması tehdidi, yakın ama çok daha zalim bir gelecekle korkutur. Tavan fiyatlarının kaldırılması Sankülotlar sınıfını açlıktan tüketecek” Tavan fiyatları kaldırıldıktan birkaç hafta sonra, Babeuf şöyle yazıyordu : “Bütün yiyecek maddelerinin fiyatlarının korkunç yükselişi, iktidarın öteki kararları, emekçi sınıfı güçten düşürdü ve kaynaklarını sıfıra indirdi”

1794-1795 kışının bu zorlu aylarında, Babeuf, halkı başkaldırıya çağıran ilk kişi oldu. Şöyle diyordu : “Kıtlığa yol açarak ve fiyatları yükselterek, bütün çalışma kaynaklarını kurutarak, ne ekmek, ne yakacak, ne giysi edinemez duruma düşürdüğünüzde, umutsuzluğun kapılarına götürüyorsunuz beni... Öyle olunca da, ben de diyorum ki, halkın haklarını çiğnediniz ve her gün de çiğniyorsunuz; bu durumda, ulusların yasası, halk için ve halkın her bölüm için, bir ödevden, mutlaka yerine getirilmesi gereken bir ödevden söz eder ki, başkaldırı ödevidir bu!”

Babeuf için, bu barışçı başkaldırı, 31 Mayıs 1793'tekiyle karşılaştırılacak biçimde, Paris halk kiltelerinin varlığının bir tanıtılması olacaktı ve çerçevesi de şuydu Sankülotların gösterisi ve Konvansiyon'a bir dilekçenin sunulması. Babeuf, bu dilekçenin ete-kemiğe bürünmesi için canla başla çalışıyordu. Ancak bir barışçı başkaldırıya böylesi açık bir çağrı, yönetici çevrenin kızgınlığını uyandırıyordu. Öyle olduğu için de, Babeuf 1795 Şubatında tutuklandı ve Arras hapishanesine gönderildi.

Ne var ki, başkaldırı çağrısı uygun bir zemin buldu yine de.

Paris varoşlarının Sankülotları henüz yenilmiş değildi. 1789'un 5 ve 6 Ekim günleri, 1792'nin 10 Ağustos, 1793'ün 31 Mayıs-2 Haziran günlerinin -zaferle biten- gösterilerinin deneyimi belleklerde tazeliklerini sürdürüyordu. Kan dökmeden yeni bir zafer kazanmak için, bir on bin kadar mızraklı Sankülotun Konvansiyon'un çevresinde toplanması yeter görünüyordu. Başkentin yiyecek bakımından içine düştüğü trajik durum, halkı umutsuzluğun sınırlarına götürüyordu. Ventôse'un başlarında (1795 Şubatı), başkent halkı, yetişkin kişi başına günde bir kilodan biraz az bir ekmek alıyordu; “ağır iş” için bir kiloydu tayın. 8 Ventôse'da ve onu izleyen günlerde bu miktarlar daha da düştü. 1794 Ara-

lığında, Paris'te un yedeği on iki ya da on dört bin çuval kadar görünüyordu. İlkbaharın başlarında, alabildiğine azaldı bu miktar, 9 Germinal'de (26 Mart), başkentin depolarında topu topu 115 çuval un kalmıştı. Paris'in kimi seksiyonlarında, ekmek payı günde yarım kilonun da yarısına düştü; az bir miktar pirinçle açığı kapamak gerekti. Dükkânların kapısında geceden kuyruklar oluşuyordu. Paris'in Sankülotları böylesine bir sefaletle hiç uğramamışlardı.

Tavan fiyatlarının kaldırılmasından sadece birkaç gün sonra, Paris polisinden kimi gözlemciler şunu bildiriyorlardı “Yoksullar sınıfı, pek haklı olarak kibar kişileri kaygılandırıyor; fiyatlarda – daha önce görülmemiş – bu yükseliş, onları tehlikeli hale getirmiş bulunuyor.” 1795 İlkbaharında, bu kaygılandırıcı nedenler daha büyüdü : Paris, Thermidor'cu burjuvazinin yarattığı eşitsizlik ve umursamaz lüksün çileden çıkardığı, bıçak kemiğe dayanmış Sankülotların gösterilerinin arifesindeydi.

Bütün bunların sonucu olarak, Konvansiyon'da Sırt Grubu ortaya çıktı. Gericiliğin başarılarını, Jirondenlerin dönüşünü, Vendée'lilerle – onlar için alabildiğine uygun koşullarla – yapılmış ateşkesi utanç verici bulan kişilerden oluşan bir topluluktan bu. Grup, Sankülotlar hareketini yönlendiremezdi; ancak, onunla birleşmeye hazırdılar.

Thermidor'cu çoğunluk mücadeleye hazırlanıyordu. III. yılın 1 Germinal'inde (21 Mart 1795), Konvansiyon, Sieyès'in önerdiği bir kanunu kabul etti; Sieyès, Konvansiyon'da “ılımlılar”ın başıydı ve Robespierre'in düşüşünün hemen arkasından Kamu Selameti Komitesi'ne girmişti. Kanun, Sankülot hareketinin alabileceği biçimleri göz önünde tutarak, Konvansiyon'a karşı kışkırtıcı ve yıkıcı sloganlar kullanan bir kimseyi sürgün cezasına mahkûm ediyordu; kışkırtma ve yıkıcılık konusunda daha önce aralarında anlaşmış bulunanların cezaları ise ölümdü. Konvansiyon dağılmak zorunda bırakılırsa, üyeleri başkenti terk edecek ve, oturumlarını, silahlı güçlerin koruyuculuğu altında, Chalons-sur-Marne'da yapacaklardı. Thermidor'cular, 31 Mayıs ve 2 Haziran günlerinin derslerini belleklerinde saklı tutuyorlardı ve bunun bir daha tekrarlanmaması için her şeyi yapmaya hazırdılar. Paris'teki bölgelerde ve Millî Muhafız örgütünde, “kibar yurttaşları”ı göz önünde tutan ince-

den inceye bir ayıklamaya gidildi; ve, bu nitelikte yurttaşlardan Konvansiyon'u koruyacak birlikler oluşturuldu.

Bütün bu önlemlere karşın, III. yılın 12 Germinal'inde (1 Nisan 1795), aralarında yığınla kadının da bulunduğu – bıçak kemiği dayanmış – Sankülotlar, Konvansiyon'a doğru yürüyüşe geçtiler. Hareket, bütün olarak, kendiliğinden bir nitelik gösteriyordu. Silahsız on bin dolayında Sankülot, Konvansiyon'un bulunduğu yere geldiler ve binaya girmeyi de başardılar. Belçikalı bir devrimci ve daha sonra Babeuf'cü harekete de katılacak olan, Cité bölgesi temsilcisi Vaneck, verilen dilekçeyi okudu. Şunlar isteniyordu 1793 Anayasasının hemen yürürlüğe konulması; 9 Thermidor'dan sonra tutuklanmış bütün yurtseverlerin serbest bırakılmaları ve özellikle de kılığa karşı kanunlar çıkarılması.

Göstericiler, dört saate yakın Konvansiyon binasında kaldılar; ne var ki, belirli hiçbir eylem planları yoktu. Thermidor'cu Konvansiyon'un yöneticileri, askeri birlikler ve – kendilerine bağlı kalmış – bölgelerle temaslarını sürdürüyorlardı. Daha önce monarşistlerle de ilişki içine girmiş General Pichegru komutan olarak atandı; yardımcı diye de, Thermidor'cu milletvekillerinden Paul Barras ile Merlin de Thionville verildi yanına. Akşama doğru, Muhafız Alayının taburları Konvansiyon'u kuşattılar ve işgalcileri dışarıya çıkardılar. Aynı gece, Billaud-Varenne, Collot d'Herbois, Barère ve Vadier'nin Cayenne'e sürgüne gönderilmelerine karar verildi; Vadier saklanmasını bildi; ancak ilk ikisi sürgünde öleceklerdir. Sırt'ı desteklemiş olan sekiz Jakoben milletvekili tutuklandılar. Paris bölgelerinde, giderek bütün ülkede tutuklamalar ve kovuşturmalar başladı. Kitle halinde bir gerici terör dizginlerinden boşandı; çoğu kez, tutuklular hapishanelerde, oldukları yerde idam ediliyorlardı.

Ne var ki, Germinal gösterisi Sankülotları yıldırmadı. Arras'da tutuklu bulunan Babeuf ayaklanma haberini coşkuyla karşıladı; ve, Saint-Antoine mahallesine, Parisli Sankülotlara ve bütün Cumhuriyete yaptığı bir çağrı taşarısında şöyle yazdı “Gördüğüm ne? Ne öğreniyorum? Tıkıldığım hücreye gelip giren bu ne avutucu ışıklardır bu böyle? 14 Temmuz'un, 6 Ekim'in, 10 Ağustos'un ve 31 Mayıs'ın insanları bir kez daha buluştular. Ölümsüz Paris! Böylece ye-

niden kendini buldun, ilk ve dayatıcı gücünü yeniden gösterdin! Yengin halkı bütün bunalımlardan çekip çıkaran bu görkemli tavırla çıktın ortaya!.. Ah benim zindanım, tepemdeki loş pencereden, özgürlüğü yeniden aydınlatan güneşin ışıklarının gelip sızdığını gördüğümde, ne kadar da güzelsin!..”

Babeuf, ve onunla beraber, Paris hapisanelerindeki sayısız tutuklu, yeni ama bu kez daha örgütlü bir eylem düzenlemeyi düşünüyorlardı. Buonarroti'nin bize anlattığına göre, Paris'teki Plessis hapisanesinin tutuklularından bir grup yeni bir başkaldırı hazırlıyordu. Ayaklanmayı yöneten Leblanc'la Claude Fiquet idi : Biri, Gravillier bölgesi militanı ve gelecekteki Saint-Domingue komiseri idi; öteki ise, Jakoben diktatörlüğü zamanında Paris polis şefi idi; sonra da Babeuf'cü oldu. Onlara, ordu için yangın fişeği üretimi ile uğraşan ve daha sonra Napoléon'un ölümüne mahkûm edeceği mühendis Chevalier ile, Seçim Külübü başkanı, Gravillier bölgesi şeflerinden biri ve aynı zamanda tutuklu Crespın de başkaldırıya katılıyorlardı. 30 Floréal'de (19 Mayıs), Paris'te bir yergi kitabının yayıldığı görüldü. Adı, *Halkın Ekmek ve Haklarını Elde Etmek İçin Başkaldırısı* idi; kitap, gelecekteki ayaklanmanın programıydı.

Paris'teki durum, yeni bir gösteriyi kaçınılmaz kılıyordu. Germinal'den sonra, başkentin yiyecek-içeceğinin sağlanması daha da kötü bir hal almıştı. Germinal'in ikinci yarısından başlayarak, günlük ekmek tayını, genel olarak yarım kilonun da aşağısına düşmüştü; ayrıca, taşıtların azlığı ve yedeklerin yokluğu yüzünden, bu bile güvencede değildi. “Assignat”nın, 1795 Nisanında, değerinin % 8'ine kadar düşmesi, fiyatların sürekli yükselişini de getirdi arkasından. Bir ölçek patates, Germinal'de 6 frankken, bir ay içinde, Floréal'in sonlarında 28 ya da 35 franka yükseldi. Paris'i açlık sarıyordu; açlık ve bitkinlikten insanlar yolda yıkılıp kalıyorlardı. Ekmek istemek için Konvansiyon'un kapısına dayanma çağrısı, dayanılmaz bir güç kazanıyordu bu koşullarda. Paris, yakın bir ayaklanmanın gergin havası içindeydi. Olayların bir tanığının anlattığına göre, sokaklarda, “halkın aç olduğunu ve kitle halinde Konvansiyon'a gitmek gerektiğini haykıran yurttaş” toplulukları görülüyordu her yanda.

Yeni gösteri, 1 Prairial'de (20 Mayıs 1795) başladı. Alarm işareti, devrimci bölgelere verildi. Konvansiyon'u saran Sankülotlar, bu kez Muhafız Alayında, Saint-Antoine varoşlarından insanların oluşturduğu üç taburla birleştiler. Öğleye doğru binayı işgal ettiler ve gece yarısına değin de ellerinde tuttular. Göstericiler, şu iki şeyi istiyorlardı : "Ek-mek ve 1793 Anayasası!" Bu slogan, Konvansiyon'u ele geçirmiş olanların kasketlerine yazılıydı; çoğu da işçiydi bun-ların. Daha sonra, gösteriye katılanların davası başladığın-da, suçlananların en azından üçte birinin işçi olduğu görüle-cektir.

Prairial başkaldırısı, Germinal başkaldırısından çok da-ha iyi örgütlenmişti ister istemez. Ancak, Sankülotlar Kon-vansiyon binasını kuşatıp ele geçirdiklerinde, pek büyük kararsızlıklar gösterdiler; alabildiğine zayıf davrandılar Hükümet komitelerini tutuklamadılar ve görevlerine son vermediler; öyle olunca da, Thermidor'cuların güçlerini toplamalarına fırsat verdiler. Akşam olmuştu ki, Sırt temsil-cileri Gilbert Romme, Goujon, Duroy, Soubrany, 9 Ther-midor'dan sonra tutuklanmış bütün milletvekillerinin ve yurtseverlerin serbest bırakılmalarını, tek tip bir ekmek ya-pımını, bölgelerin sürekli toplantılarını yapmalarını, Jiron-denlerin tutuklanmalarını, Genel Güvenlik Komitesi'nin görevine son verilmesini istiyorlardı.

Ne var ki, çok geçti.

Konvansiyon, Thermidor'culara sadık silahlı güçlerce çevrilmişti. Açıktır ki, onların şefleri Sırt'ı kasıtlı olarak kış-kırttı. Sırt'ın temsilcileri, gece yarısına doğru başkaldıranla-rın savunusuna geçer geçmez, Thermidor'cu taburlar Kon-vansiyon binasına girdiler ve Sankülotları kovdular oradan. Aynı gece, 14 Montaryar milletvekilinin tutuklanmalarına karar verildi.

Ancak, mücadele de bu noktada durmadı.

2 Prairial'de, bir önceki gün gibi bir alarm sesi işitildi : Saint-Antoine mahallesi Sankülotları yeniden başkaldır-mışlardı. 1793'teki gibi, 31 Mayıs başarısızlığından sonra 2 Haziran zaferinin geleceği umudu içindeydiler. Belediye bi-nasını ellerinde tutuyorlardı ve Konvansiyon'u da tekrar ele geçirdiler. Ne var ki, kendilerine gönderilen bir heyet, onlara her türlü vaadi yaptı ve yatıştırmayı başardı. Silahlı

çatışma savuşturulmuştu. Bütün bu duraksamalar ve ayaklanmalar başkaldırının yazgısını çizdi. 1 ve 2 Prairial'de, güçler dengesi, hâlâ başkaldıranlar yararına oynuyordu; ancak, üçüncü gün durum değişti. Thermidor'cular, 1789'dan beri ilk kez, başkente orduyu sokma yasağını çiğnediler. Önce, Napoléon'un gelecekteki mareşali ve Napoli kralı, yüzbaşı Murat'ın komuta ettiği bir süvari avcı birliği girdi kente; arkasından da öteki süvari birlikleri. Ne var ki Thermidor'cular, ayıklayıp seçtikleri Millî Muhafız birliklerine dayanıyorlardı aslında. Rovère şöyle yazıyordu o sıralar "Selametimizi, her bölgede birer birer seçtiğimiz iyi yurttaşlara borçluyuz ancak. Ayaktakımını budayıp atmasaydık, mahvolmuştuk... *Koruyacakları bir servete sahip* namuslu ve dürüst yurttaşları silkip uyandırdık. Onları her bölgeye çağırdık; bir anda elimizde 50 bin kişilik bir ordu oldu ve getirttiğimiz süvari birlikleriyle bizi kurtardı..." Bununla beraber, Saint-Antoine mahallesi, tehdit edici varlığını sürdürüyordu. 3 Prairial'de, başkaldıranlar, Thermidor'cu milletvekili öldürmekle suçlanan kimi tutukluları kurtarmış ve onları mahalleye getirmişlerdi. Silahlı bir müdahaleye bahane oldu bu. Gerçi, mahalleyi ilk işgal girişimi, 4 Prairial sabahı başarısızlığa uğradı. Sankülot birlikleri, ellerinden alınmış topları yeniden ele geçirdiler. Ancak, mahalleye çok sayıda asker gönderildi hemen. Başkaldıranlara bir hatırlatmada bulunularak. "Féraud'nun katili"nin teslimi ile topların geri verilmesi istendi. Olumsuz yanıt verilmesi halinde, Thermidor'cular, mahalleye ekmek gönderilmesini durduracaklarını ve silahlı bir müdahaleye kalkacaklarını söylüyorlardı. Güçler arasındaki bu açık eşitsizlik karşısında, mahalle teslim oldu. Herkes silahsız hale getirildi hemen. Böylece, Devrimden beri ilk kez, Paris varoşlarının gösterisi tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı; ve Sankülotlar da silahsızdılar. Bu başarısızlık, Thermidor'daki bozgundan sonra çözülmeyi hızlandırdı ve çok geçmeden Birinci Cumhuriyet düştü.

Bir gerici terör dalgası, Germinal'de olduğundan çok daha güçlü olarak kapladı ülkeyi. Askeri mahkemeler kuruldu. 1 Prairial günü Konvansiyon gösterisine katılmış olan şu altı Jakoben milletvekili ölüme mahkûm edildiler : Romme, Duroy, Goujon, Bourbotte, Duquesnay, Soub-

rany. Hükümün okunmasından sonra, bir hançeri birbirlerine geçirerek canlarına kıymaya kalktılar : Duquesnay, Gujon ve Romme öldüler; Bourbotte, Duroy ve Soubrany giyotine gönderildiler. Böylece, son Montanyarlar da sahneden çekilmiş oldular; Prairial şehitleri, uzun zaman belleklerde kalacaktır. Başka bir düzine Jakoben milletvekili de tutuklandılar; Genel Güvenlik Komitesi'nin eski üyesi ünlü ressam David de aralarındaydı. Ne var ki, çok geçmeden serbest bırakılacak ve sonra da, Napoléon sarayının resmî ressamı olacaktır. Jakoben milletvekili Ruhl ile Maure, tutuklanmadan önce canlarına kıydılar.

Başkentin ve bütün ülkenin üstüne bir kitle halinde tutuklanma dalgası çöktü. "9 Thermidor öncesindeki korkunç zalimliğe katılan herkes", yani Jakoben diktatörlüğünün insanları, "iğrenç devrimci komitelere" katılanlar hedef alınmıştı. Prairial'den sonra 25 ila 30.000 dolayında tutuklu sayılmıştı; Lyon, Le Havre, Nantes, Toulouse hapishanelerinde "terörcüler" tasfiye ediliyordu. Thermidor'cu milletvekillerinden birinin söylediğine göre, "her yanda öldürülüyordu."

Monarşistler, Bourbon'ların yönetiminden yana olanlar başkaldırdılar. XVI. Louis'nin dışarıya kaçmış kardeşlerinin ajanları harıl harıl çalışıyorlardı. Vendée'de ve Fransa'nın kuzey batısında karşı-devrimci bir hareketin uyandığı görüldü. Aşırı monarşistler, hareket saatinin gelip çaldığını düşünüyorlardı. Onların şeflerinden biri, Puisaye, İngiliz Başbakanı Pitt'i şöyle bir girişime inandırdı : İngilizler bir donanma ayıracaklar, o da dışardaki kaçak silahlı Fransızları Fransa kıyılarına çıkaracaktı. Puisaye'e göre, böylesi bir girişim, kitle halinde karşı-devrimci bir başkaldırıya işaret verecekti. Nitekim, III. yılın 9 Messidor'unda (27 Haziran 1795), İngiliz donanması, Quiberon'da binden fazla göçmeni karaya çıkardı; onlar da, daha önceden haber verilmiş birkaç bin Chouan'la birleştiler hemen. Ne var ki, hükümet, karaya çıkma tarih ve yerini – bir rastlantıyla – haber aldı. Silahlı güçler, pek parlak devrimci kahramanlardan biri olan Lazare Hoche'un komutasında, daha önceden Quiberon bölgesinde yığınak yapmıştı. Karaya çıkanlar, geriye dönme umudu olmaksızın hemen sarıldılar. Dahası gi-decekleri yönler de kesilmişti. Gelenlerin sadece bir bölü-

mü, İngiliz gemilerine gerisin geri kapağı atabildiler; birkaç bini esir edildi; İngiliz üniforması giymiş 719 tutsak yurda ihanetten dolayı kurşuna dizildi.

Quiberon seferi, bir kez daha, monarşistlerle yabancı müdahaleci güçler, özellikle de İngiltere'nin çıkarları arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koyuyordu. O yılların pek ılımlı bir gözlemcisi, bu monarşist eylem için günlüğünde şunları yazıyor : "İngiltere'nin utancı olan bu uğursuz sefer böyle oldu. Bugün bile, Quiberon adı, bir korku titremesi olmadan ağza alınamaz... Acımasız İngiltere'ye karşı genel bir tiksinti çılgılığı yükseldi". Monarşist tehlikenin azması ve Quiberon çıkarması, burjuva Cumhuriyetini tutan Thermidor'cu Konvansiyon çoğunluğunu, belli bir ölçüde sola itti. Kralcıların gözünde, Thermidor'cular, XVI. Louis'nin ölümüne mahkûm edilmesine oy verdikleri için "hükümdar katili" idiler; Bourbonlar geldiğinde ortadan kaldırılmaları gereken kişilerdi. Böylece Thermidor'cular iki ateş arasında bulunuyorlardı; bu da, zikzaklı bir politikaya götürdü onları, bir adım sağa atarken, bir adım da sola atıyorlardı; Konvansiyon'un 5 Fructidor'da (22 Ağustos 1795) kabul ettiği III. yıl Anayasası, olduğu gibi yansıtır bu politikayı.

Fransa'nın 1945'e kadar tanıdığı anayasalar içinde en demokratik olanı 1793 Anayasası'na oranla, 1795 Anayasası, geriye doğru bir adımdı. *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'nin ünlü maddeleri, örneğin "İnsanlar, özgür ve haklar bakımından eşit doğar ve öyle yaşarlar" gibi bir madde yoktu bu anayasada; bunun gibi, kamu iyiliğinin toplum için bir amaç olduğunu söyleyen madde de atlanmıştı. Bütün anayasa, varlıklıkların egemenliklerini, kimseyle bölüşmeksizin sağlama iradesiyle doluydu baştan sona. Anayasayı gözden geçirme komisyonunun raportörü Boissy d'Anglas, bir yerde tutar şunu söyler : "Son olarak, zenginlerin mülkiyetini güvenceye bağlamalısınız... Mülk sahiplerinin yönettiği bir ülkenin uygar bir düzeni vardır; mülksüzlerin yönettiği bir ülke ise uygarlık öncesi bir haldedir." Öyle olduğu için de, anayasanın temel maddelerinden biri şöyle diyordu : "Toprağı ekmek, bütün ürünler, bütün çalışma araçları ve tüm sosyal düzen, mülkiyetin sürdürülmesine dayanır."

1795 Anayasası, Devrimin büyük fetihlerinden birini, geneloyu da atıyordu; ve oyu, belli bir malvarlığı koşuluna

bağlıyordu. Gerçi, ilk meclislerin seçimlerine katılmak için miktar yüksek değildi. Bulunduğu yerde bir yıldan beri mesken tutmuş olmak ve herhangi bir vergiyi ödemek yetiyordu. Ancak, yasama seçimleri için aranan varlık ölçüsü daha önemliydi : En az 200 işgünü değerinde bir gelirin sağlayacağı bir malın sahibi ya da en az 150 işgününe denk bir meskenin kiracısı ya da kirası yüksek bir taşınmazın kiracısı olmak gerekiyordu. Böylece, siyasal iktidar, açıkça burjuvazinin ileri gelenlerinin oluşturduğu otuz bin seçmenin eline düşmüştü uygulamada. Milletvekillerinin kendileri için aranan tek koşul, zengin olmalarıydı.

Genel ilkeleri bakımından 1791 Anayasası'na yakın olan yeni anayasa, her şeye karşın Cumhuriyeti de sürdürüyordu. Ne var ki, Kurucu Meclis'in liberal burjuvalarının cesaret edemedikleri bir şeyi yapmış, iki meclisli bir sisteme gitmişlerdi. En az 40 yaşında 250 üyeden oluşan bir Yaşlılar Konseyi'nin yanı sıra, en az 30 yaşındaki 500 üyeden oluşan Beş Yüzler Konseyi vardı. İkinci meclis, kanun yapma girişiminde bulunuyor, Yaşlılar Konseyi de onu onaylıyordu. Üstün iktidar, beş üyeli bir Direktuvar'a verilmişti; bu üyeleri de, Beş Yüzler Konseyi'nin sunduğu bir liste üzerinden Yaşlılar Konseyi seçiyordu.

III. yıl Anayasası, yürütme gücü karşısında, bir güvensizlik duyuyordu; iktidarın uzun süre aynı ellerde kalmasını görmenin korkusunu taşıyordu. Öyle olduğu için de, Direktuvar'ın beşte bir üyesi her yıl yenilenecekti ve, kurul olarak da, Konseylerle ancak mesaj yoluyla ilişki kurulabiliyordu.

Bu iktidarı yitirme korkusuyla ki, Thermidor'cular, III. yılın 5 ve 13 Fructidor'unda (22 ve 30 Ağustos 1795) iki karar yayımladılar : Bu kararlara göre, yeni milletvekillerinin en az üçte ikisi, Konvansiyon'un eski üyeleri arasından seçilmeliydi. Karar şunu da öngörüyordu : Bu orana erişilemezse, yeniden seçilmiş üyeler, "Fransa'nın Yasama Meclisi" adıyla ayrıca toplanacaklar ve sayılarını, kendi üyelerini kendileri seçerek tamamlayacaklardır.

Thermidor'cuların, ne pahasına olursa olsun iktidarda kalma niyetleri, ülkede açık bir hoşnutsuzluğa yol açtı. Sağ, yeni seçimlerin, çoğunluğu monarşistlere vereceği umudu içindeydi. Ne var ki, Konvansiyon'un kararları bu umutları

hiçe indiriyordu. Çok sayıda çekimserin yer aldığı plebisit sonunda, anayasa kabul edildi; ancak, ayrıca oylanması istenen kararlar büyük bir muhalefetle karşılaştı. Paris'te, burjuva bölgelerin çoğu onu reddettiler.

Başkentte, karşı-dévrımcı bir hükümet darbesi ve Konvansiyon'un dağıtılması hazırlığı içinde olan monarşistler, kolları iyice sıvamışlardı. Germinal ve Prairial hareketlerinin ezilmesi, halk kitlelerini belli bir uyuşukluğa, giderek Thermidor'cuların yazgısı karşısında kayıtsızlığa götürmüştü. Bu durum, monarşist nitelikte bir hükümet darbesinin şansını artırıyordu.

Başkaldırı, III. yılı 13 Vendémiaire'inde (5 Ekim 1795) patladı. Bölgelerden 20.000'e yakın silahlı kişi, Konvansiyon'a karşı ayaklandıklarını ilan ettiler. Durumu karmaşık hale getiren bir de şuydu : Konvansiyon'un silahlı güçlerine komuta eden General Menou, başkaldıranlarla pek uzlaşmacı bir tutum içindeydi. Öyle olunca da, Thermidor'cular, sol kanatlarından bir destek aramak zorunda kaldılar. "1789 yurtseverleri"nden aceleyle üç tabur hazırlandı. Cumhuriyeti tehdit eden tehlike, başta demokratları, özellikle hapiste olanları heyecanlandırdı. O sıralarda Plessis hapisanesinde olan bir Robespierre'cinin, Marc-Antoine Julien'in notları elimizde, şöyle diyor : "Bataryalar Paris'te bütün gün işledi; akşam olunca top sesi işitildi ve savaş çığlıkları duyuldu uzaktan. Birdenbire korkunç bir sessizlik izledi onu. Gece ilerliyor. Alarm çanı çalıyor... İç karartıcı ve derin bir kaygı okunuyordu tutukluların yüzlerinde."

Arras'dan tekrar Paris'e getirilen Babeuf de, Plessis'te tutuklu bulunuyordu; Buonarroti, Prairial başkaldırısının örgütleyicilerinden biri olan Fiquet ve başkaları da oradaydılar. Thermidor'cuların politikasına duydukları tiksintiyi bir an için unutup Cumhuriyetin yazgısının söz konusu olduğu bu önemli saatlerde, monarşist ayaklanmaya karşı, Konvansiyon'un yanında silahlı mücadeleye doğrudan doğruya katılmaya hazırdılar. Babeuf'ün, Plessis'teki tutuklular adına yazdığı ve ayaklananlara karşı savaşa katılmak için, geçici de olsa serbest bırakılmalarını isteyen mektubu elimizdedir.

Ne var ki, hükümet bu öneriyi kabul etmedi. O sırada, duruma egemen de olmuştu zaten. Silahlı güçlerin başına

geçirilen Barras'nın yardımına iki Cumhuriyetçi general de verilmişti : Brune, Carnot ve özellikle Napoléon Bonaparte böyleydi. Napoléon, Robespierre'e duyduğu yakınlıktan dolayı daha önce her türlü askeri etkinlikten uzaklaştırılmış ve, genel kurmayda, harita dairesinde silik bir görevle yetinmek zorunda bırakılmıştı.

Bonaparte, 13 Vendémiaire'de, daha önce Toulon kuşatmasında gösterdiği aynı ataklığı ve çevikliği gösterdi. Prairial'de sivrilmiş olan Murat, emri üzerine, yıldırım gibi hareket edip Paris yakınlarındaki Sablon'lar askeri kampının silah deposunu ele geçirmeyi başardı. Topçu birliklerinin üstünlüğüne dayanıp, Napoléon, ayaklananları çevirdi ve onları, topa tutma tehdidiyle teslim zorladı. Ayaklanmanın böylesi ezilişi, Napoléon'u yeniden sahnenin önüne çıkarıyordu. Barras, onun Paris garnizonunun komutanı olarak atanmasını sağladı. "13 Vendémiaire generali" : Artık böyle anılıyordu. Cumhuriyetçiler arasında alabildiğine tutulur oldu.

Başkaldırının ezilmesinden üç hafta sonra, IV. yılın 4 Brumaire'inde (26 Ekim 1795), Thermidor'cu Konvansiyon dağılıyor ve son oturumunda, devrime ilişkin bütün olaylar için bir genel af ilan ediyordu; bu af, 9 Thermidor'dan sonra hapisanelere doldurulmuş binlerce "terörist" için geçerliydi. Herkes ve onlar arasında Babeuf de serbest bırakıldı.

Thermidor'cu Konvansiyon, arkasında bulanık ve güç bir durum bırakıyordu. Cumhuriyeti öylesine yürekten desteklemiş olan halk kitleleri, Themidor'cu politikadan hoşnutsuz olmakta yerden göğe haklıydılar; çünkü, sadece acılar getirmişti bu politika onlara. Ne var ki, Thermidor'cuların da sağda güçlü düşmanları vardı; bunlar monarşistlerdi ve burjuvazinin ılımlı çevreleri onlara çevirmişlerdi yüzlerini. Cumhuriyet, bir istikrarsızlık ve siyasal bunalımlar dönemine giriyordu; ölümü de bunlardan olacaktı.

Fransa'nın uluslararası durumu da daha az karmaşık değildi. Gerçekten. Thermidor'cular, Jakoben diktatörlüğünün kahramanca çabalarının, Robespierre'ci Kamu Selameti Komitesi'nin göz doldurucu etkinliğinin yemişlerini toplamışlardı. Fleurus zaferinden (26 Haziran 1794) sonra, Fransız toprakları kesinlikle kurtarılmış ve askeri harekât sınırları dışına taşırılmıştı. Nitekim, 1794 yazında, Fransız

orduları bütün Belçika'yı ve Aralık'ta da Hollanda'yı işgal ettiler; Hollanda'da, 1795 Ocak'ında, Fransız Devrimi'nin etkisi altında ortaya çıkan kardeş cumhuriyetlerden ilki kuruldu. Konvansiyon orduları, Ren'in sol yakasında birçok Alman prensliklerinin topraklarını işgal etti. Fransız ordusu, ayrıca güneye doğru da harekete geçti : Pireneleri aştı ve yığınla İspanyol ilini ele geçirdi.

Fransa'da durumun düzelmesinin bir nedeni de şuydu : Birinci Koalisyon güçleri, Prusya ve Avusturya, doğuda Polonya ile gitgide daha fazla uğraşır haldeydiler; Polonya'da, 1794 Mart'ında, Tadeusz Kosciuszko'nun yönettiği kahramanca bir başkaldırı patlak vermişti. Bu başkaldırı, Prusyalıları, Ren'deki birliklerinin büyük bir bölümünü Vistül'e göndermek zorunda bırakmıştı. Prusya kralı II. Friedrich-Guillaume, Rusya'yla Avusturya'nın, kendisini araya sokmadan Polonya'nın üçüncü kez bölüşülmesine girişmelerinden korktuğu için ordularını Polonya'da tutmayı sürdürdü ve Fransa ile tek başına barış görüşmelerine kalktı. Polonya'nın üçüncü kez bölüşülmesinden (Ocak 1795) sonra, bağlaşıklarından öç alacak biçimde, tuttu Fransa ile, 5 Nisan 1795'te Basel Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma, gizli bir protokolde, şunu da karara bağlamıştı : Germen bağlaşıklığının, Ren'in sol yakasındaki bu toprakları Fransa'ya terk etmesi halinde, Prusya, kimi toprak ödünlerinde bulunursa, buna karşı çıkmayacaktı.

Böylece, Fransa'nın doğal sınırları sorunu ortaya konmuş oluyordu Bunlar da, Ren'in sol yakası, Pireneler ve Atlantik Okyanusu idi. Thermidor'cuların çoğunluğu ve özellikle Kamu Selameti Komitesi'ne yeni seçilenler, Sieyès ile Rewbell, bu konuda ısrar ediyorlardı. 9 Vendémiaire'de (1 Ekim 1795), Konvansiyon, Belçika'nın Fransa'ya katıldığını ilan etti; onun 9'uncu ili oluyordu Belçika. Prusya'yla yaptığı Basel Antlaşmasından sonra, Fransa, 27 Floréal'de (16 Mayıs) Hollanda'yla bir antlaşma yaptı : Buna göre, Fransa, birçok toprakları alıyor, Hollanda'da 25.000 kişilik bir işgal ordusunun karargâh kurabilmesi hakkını elde ediyordu; kendisine 100.000 florinlik de bir vergi ödenecekti. Savaş, kazançlı bir şey oluyordu Fransız burjuvazisi için. Aynı yılın Temmuzunda İspanya'yla bir barış antlaşması yapıldı : Bununla İspanya, bir İspanyol adası olan Saint-Do-

mingue'nin bir bölümünü Fransa'ya terk ediyordu. Bir yıl sonra, 1796 Ağustosunda, iki ülke bir askeri bağlaşıklık antlaşması imzaladılar; İspanya hükümet başkanı da, bundan dolayı "barış prensi" unvanını aldı.

Ne var ki, bütün bu diplomatik başarılar, çatışmalara da bir son veremiyordu. Thermidor'cular, Fransa'nın doğal sınırlarını ele geçirinceye kadar savaşı sürdürmekte kararlıydılar. Oysa, Avusturya ve İngiltere, Ren'in sol yakasında-ki Alman topraklarıyla Belçika'nın Fransa'yla birleşmesine kesinlikle karşı çıkıyorlardı hep. Prusya ve İspanya'yla uzlaşmış olsa da savaş sürüyordu. Thermidor'cuların, diplomatik yoldan ülkeye barışı sağlamakta yeteneksiz oldukları ortaya çıkmıştı.

DİREKTUVAR YÖNETİMİNİN BAŞLARI

Thermidor'cular, iktidarı elde tutmayı başarmışlardı.

Gerçekten, 1795 seçimlerinde, yalnızca 379 Konvansiyon üyesi yeniden seçilmişti ve, hemen hepsi de, en ılımlı kişiler arasındandı. Ancak, kararların öngördüğü "Fransa'nın Yasama Meclisi", yeniden seçilmiş Konvansiyon üyelerine, sayılarını, kendileri seçimde bulunarak tamamlama olanağını sağladı ve yeni yasama organlarının 750 üyesi arasında, eski Konvansiyon'dan 511 yeni üye vardı; bunlara, alay olsun diye "sürekliler" denmeye başlandı. Bununla beraber, seçilmiş yeni üçte birin hemen hepsi – çeşitli eğilimdeki – monarşistlerdi.

İlk Direktuar (1795-1797), baştan aşağıya Thermidor'cu Konvansiyon'un eski üyelerinden oluşuyordu; hepsi de, XVI. Louis'nin idamına oy verdiği için "kral katili" idiler. Aralarında, Kiliseye yürekten karşı olsa da, daha çok ılımlı bir Cumhuriyetçi olan eski bir Jironden Larevellière-Lépaux ile, bütün Direktuar üyeleri arasında en yeteneklisi, dış politikanın şefi, "doğal sınırlar" politikasının yandaşı Rewbell bulunuyordu. Sieyès, Direktuar'a girmeyi reddetmişti ve öyle olduğu için de, yerine Lazare Carnot seçilmişti. O da, Robespierre'ci Kamu Selameti Komitesi'nin eski üyesiydi, ne var ki o zamandan beri iyi-kötü gelişmişti ve arkasından bir başka Thermidor'cuyu, Letourneur'ü çe-

kip götürüyordu. Ve sonra, Direktuvar'ın düşüşüne (1799) değin yerinden oynatılmaz üyesi Paul Barras geliyordu “Denebilir ki, eski ve yeni toplumun bütün kötü yanlarını nefsinde toplamayı görev edinmişti. Her türlü ahlâki duygudan yoksun, hayasızın biriydi... Yalnız para için arıyordu iktidarı ve paranın da sağladığı zevkler adına ardındaydı. Görevini ve etkisini, durup dinlenmeden paraya dönüştürüyordu” Thermidor’cu darbelerin örgütleyicilerinden biri olan, 9 Thermidorda, Prairial’de ve 13 Vendémiaire’de Paris’teki silahlı güçlerin başı olan Barras, Thermidor’cu burjuvazinin, alabildiğine ihtiyaç duyduğu güçlü bir kişiydi.

Aslında Thermidor’cu Konvansiyonun çizgisini sürdüren Direktuvar, 13 Vendémiaire ayaklanmasını ezdikten sonra son haftalarda Konvansiyon’un yaptığı gibi, az çok sola doğru eğildi başlarda. Milletvekillerinin üçte birinin seçim sonuçları Thermidor’cuları kaygılandırmıştı; seçimlerin iptali bile önerilmişti. Ancak Thermidor’cular reddettiler bunu. Konvansiyon, 3 Brumaire’de son oturumundan bir öncekinde, monarşist restorasyon tehdidine karşı birçok önlemleri içeren bir karar almakla yetindi. Dışarıya kaçıp gitmiş olan herkes ve onların yakınları siyasal görevlerde bulunmaktan yoksun kılındılar. Dışarıya göçenlerin sayısı 120.000 dolayında olduğundan, hayli önemli bir topluluğu etkiliyordu bu önlem. Ayrıca, karşı-devrimci ruhbana, gerici papazlara karşı baskıyı güçlendirici önlemler de alınmıştı.

Aynı zamanda, Direktuvar, görevler vererek ve sol gazetelere para yardımı yaparak, kimi Jakobenleri – örneğin Fouché – yanına çekmeyi deniyordu. 1795 Kasımından başlayarak, Paris’te, Cumhuriyet Dostları Derneği’ne izin verildi : Dernek Panthéon’da toplanıyordu ve dokuz bine yakın üyesi vardı; aralarında, Direktuvar’ın yandaşlarının yanı sıra, Philippe Buonarroti ve öteki militan demokratlar bulunuyordu; yürekten bir Robespierre’ci olan Buonarroti, hapisanede Babeuf’ün pek yakın bir yoldaşı olmuş ve aftan yararlanarak serbest bırakılmıştı. Bununla beraber, hükümetin bütün sosyal ve iktisadî politikası, baştan aşağıya yeni burjuvazinin – maliyeciler, bankacılar, askeri müteahhitler, millî emlak sahipleri, spekülâtörler ve istifçiler – çıkarlarınca yönlendirildiği için, Cumhuriyetçilerin Direktu-

var'ın çevresinde yeniden toplaşma girişimlerine pek çabuk nokta kondu.

Burjuvazinin yararlandığı enflasyon, hızını artırarak sürüyordu.

Thermidor'cu Konvansiyon'un sonlarında piyasada on milyardan fazla "assignat" vardı; Direktuvar iktidarının ilk dört ayında 39 milyara yakın olur bu. Söylemeye gerek yok : Bu kararlı enflasyon politikası, yaşam pahalılığını korkunç derecede artırıyor ve özellikle başkentte halk kitlelerinin inanılmaz sefaletine yol açıyordu. Babeuf, özgürlüğe kavuştuğundan bir ay sonra yayımına yeniden başladığı *Halk Kürsüsü* adlı gazetesinde şöyle yazıyordu : "48 saatten beri kursağıma bir lokma girmedigi zaman politika yapabilir ve uygun bir zamanı kollayabilir miyim? Ya sabahleyin uyan-
diğımda giyilmez hale gelmiş son donumu, ya gömleğimi, ya da eski elbisemi ya da ince yorganımı satmam gerektiğinde? Ya belki de hepsini birden satmak zorunda kalırsam? Yalnız bir tek günlük azığımı sağlamak için gerekli o büyük parayı bir araya getirmek için satılacaklara daha başka neleri eklemem gerektiğini bilemediğimde?"

Gerçi, Paris'te Direktuvar tayın ekmeği en düşük fiyata sattırıyordu. Ne var ki, "assignat"ların değerini bütünüyle yitirmesi yüzünden, köylüler, kâğıt para karşılığında buğdaylarını satmayı reddediyorlardı ve, öyle olunca da, başkentten yiyeceği azalıyordu; sonunda, ekmek alabildiğine ufaldı. Fiyatların başını alıp gittiği böyle bir zamanda karaborsadan satın almak gerekti ekmeği. Babeuf şöyle yazıyordu : "Bu acı çeken insanların hiçbir şeyi yok; ne ekmek, ne yakacak, ne çorap, ne giysi, hatta ne döşek... O biçare kerevete değin satılmıştır!" Korkunç bir kıtlık hüküm sürüyor ve Babeuf haykırıyordu : "Çalışan halk, emekçi halk açtır! Borsa oyunları ve dolandırıcılar yüzündendir çektiği bu sefalet!"

1796 ilkbaharında, "assignat"lar, bütün değerlerini yitirdiler ve Direktuvar onların basılmasını durdurdu. Yeni bir kâğıt para sistemine gidildi; ancak o da çabucak değerden düştü. Öyle de olsa, bu işlem, Thermidor'cu burjuvaziyi alabildiğine zenginleştirdi; halk kitlelerinin sefaleti ise daha da arttı. Kırsal kesimin varlıklı tabakalarının "grev"i sürüyordu; kentlere, özellikle Paris'e getirilen buğday mik-

tarı gitgide azalıyordu ve ucuz fiyata ekmek tayını da ufaldıkça ufalıyordu. İşte bu enflasyon, korkunç yaşam pahalılığı, “bu bolluk içinde açlık” ortamındadır ki, başını Gracchus Babeuf’ün çektiği ünlü “Eşitler Tertibi” oluştu.

Babeuf’ün Devrimden önce uyanmaya başlamış olan komünist görüşleri, o sıralarda iyiden iyiye berraklaşmıştı. Gerçi, Devrimin ilk yıllarında, Babeuf, harekete geçme anının henüz gelmediğini tahmin ediyordu; ne var ki, Germinal ve Prairial’dan sonra düşüncesi şuydu : Cesur ve tam bir eşitlik programı, sadece o, kitleleri ve gevşeklik, kayıtsızlık halinden çekip çıkarabilir; yenilgilerin arkasından içine düştükleri her türlü siyasal girişimden el etek çekme durumundan kurtarabilirdi. Daha Arras hapishanesindeyken, 1795 ilkbaharında, Babeuf bir Yoksullar Bildirisi tasarısı kaleme almış, serbest bırakılmasının hemen arkasından da, *Halkın Kürsüsü* gazetesinin 37. sayısında onu yayımlamıştı. Şu kelimelerle sona eriyordu Bildiri “Halk! Umuda uyan, cesaretsizlik içinde boğulup kalmış olmaktan çık!.. Bu yazı, eskiden sıcaklık ve cesaret adına ne ki var, onları canlandıran bir şimşek olsun! Halk, eşitlik hakkında ilk gerçek düşünceyi ondan alsın... Gerçek anlamıyla *eşitlik* ve *mülkiyet* üstüne kavga başlasın... Bu kavga, bütün bu köhnemiş barbar kurumları yıkıp devirsin... Eşitliğe doğru yürüyelim içtenlikle. *Toplumun amacını* görelim, *ortak mutluluğu* görelim!”

Bu tam eşitliği gerçekleştirmek için de, Babeuf, özel mülkiyeti ortadan kaldırmayı, her bireyin çalışmasının ürününü genel depolara teslim etmesini, bir yiyecek-giyecek yönetiminin kurulmasını öneriyordu; bu yönetim, yurttaşları ve onların gelirlerini göz önünde tutup, tam bir eşitlik temeli üzerinde, dağılımı örgütleyecekti. İlkel bir eşitçiliği de dile getirmiş olsa, bu program, komünist idealle, geniş halk kitlelerinin devrimci mücadelesini ilk kez birbirine bağlama girişimiydi. Böylece komünizm, Mably ve Morelly’de olduğu gibi, kitabî ve soyut bir kavram olmaktan çıkıyor ve, tarihte ilk kez, bir devrim bayrağı oluyordu.

Gelecekteki Tertibin çekirdiği, 1795’te, Arras ve Paris hapishanelerinde oluştu. Tertipçiler, 10 Ağustos sonrasının Paris Komün Konseyi ile 31 Mayıs-2 Haziran başkaldırısını hazırlamış Merkez Komitesi üyeleri; Gözetim Komiteleri ile Devrim Mahkemeleri üyeleri; Devrim Polisi yöneticile-

ri, Germinal ve Prairial başkaldırısına katılanlardı. Eski Hébert'cilerle Öfkeli'lerin yanı sıra, hareketin içinde Philippe Buonarroti, Alexandre Darthé, Charles Germain, F. Lepeletier gibi Robespierre'ciler de vardı; bütün bunlar, Devrimin öğrettiklerinden birtakım sonuçlar çıkarmışlar ve, çoğu Babeuf'ün propagandası sayesinde olmak üzere, küçük burjuva eşitçiliğinden komünist düşüncelere geçmişlerdi.

Geleceğin Babeuf'çüleri, 4 Brumaire affından sonra, geniş ölçüde Panthéon Kulübü'nden yararlandılar; orada, yavaş yavaş kesin bir etki kazandılar. Öyle olunca da, Direktuar, kulübü kapatma kararı aldı ve uygulamak üzere de, iç ordular komutanı olarak Napoléon görevlendirildi. Bu önlemden beş gün sonra, Bonaparte, İtalya'da askeri harekâta ayrılmış ordunun başına getirildi.

Yasal olanaklardan yoksun bırakılan Babeuf'çüler, gizliliğe sığındılar ister istemez. IV. yılının 10 Germinal'inde (30 Mart 1796) bir Başkaldırı Komitesi kuruldu : Komitede Babeuf, Buonarroti, Darthé, Antonelle; tanrıtanımaz tavırlarıyla tanınmış, aktif devrimci ve *Paris Devrimleri* gazetesinin yazarlarından biri olan Sylvain Maréchal ile giyotinde can vermiş Konvansiyon üyesi Michel Lepeletier'nin kardeşi Félix Lepeletier bulunuyordu. Komite, silahlı bir başkaldırını hazırlamak ve Direktuar'ı devirmek işine dört elle sarıldı. Paris on iki bölgeye ayrıldı; her biri en gözde militanlar arasından seçilmiş bir "gizli ajan"ın yönetimindeydi. Vendée'de harekâta girişmiş güçlerin başında bir süre için bulunmuş mücevher işçisi Jean Rossignol, örgütün askeri şeflerinden biri oldu.

Bir Başkaldırı Komitesinin yanı sıra, baskıdan yakasını sıyırmış Konvansiyon'un sol kanat üyelerinin de hareketlendiği görüldü; aralarında, Thermidor'cuların yeniden seçilme hakkından yoksun kıldıkları altmış sekiz Jakoben de bulunuyordu. Başlıca öncüleri, 1791'de Varennes'de XVI. Louis'yi tutuklamış olan Drouet ile, Genel Güvenlik Komitesi eski üyeleri Vadier ve Amar'dı. Düzenli bir eylem adına, merkezler arasında görüşmeler başladı. Jakobenler, başkadının zafere ulaşması halinde, iktidarın ellerine geçmesi gerektiği düşüncesindeydiler. Özel mülkiyeti yok edip gerçek eşitliği kurmayı kendilerine amaç edinmiş Babe-

uf'cüler ise, Jakobenlerin, böylesi bir işin üstesinden gele-
miyecekleri görüşündeydiler ve gerçek bir devrimci dikta-
törlüğün kurulması eğilimindeydiler. Ütopyacılarıkları ve
eşitçi kuramlarının sıradan niteliklerine karşın, Babeufcüler-
in en büyük tarihsel onurları şudur Toplumu komünist
yönde değiştirmeyi gerçekleştirmek için devrimci diktatör-
lüğü gerekliliğini görmüşlerdir.

Babeuf'cülerle Jakobenler anlaşılar sonunda.

Babeuf'cüler, bir "başkaldırı belgesi" kaleme aldılar
Belge, başkaldırı planı ile, başarıya ulaşma halinde alınacak
kimi iktisadî önlemleri gösteriyordu; bunlar da, fırınlara el
koyma, ekmek dağıtımı, karşı-devrimcilerin mallarına el
koyma ve yoksulları onların meskenlerine yerleştirme, Em-
niyet Sandığı'na bırakılmış şeylerin geri verilmesi gibi ön-
lemlerdi. İktidar, yeni bir meclise bırakılacaktı : Her il başı-
na bir milletvekili olmak üzere seçilecekti bu meclis; ancak,
adayları Başkaldırı Komitesi önerecekti.

Paris'te, Babeuf'cülerin propagandası hararetle karşı-
landı.

Enflasyon, fiyatların dizginsiz yükselişi, orta sınıfları,
orduyu, hatta subay takımını da aynı sertlikle sarsıyordu.
Başkentte, Babeuf'cülerin temasta bulundukları polis örgü-
tünü de içine alan hareketlerin başladığı görülüyordu. Ba-
beuf ile Buonarroti'nin yönlendirdiği gizli ajanlar, 10 Ağus-
tos ve 31 Mayıs gösterilerine katılmış olan eski topçuların
listelerini düzenlediler; yeni başkaldırıda onlara güvenili-
yordu. Babeuf'cüler, taşrayla da az çok ilişki halindeydiler.
Bu konuda etkinliklerinin gitgide arttığına inanmak gerek;
çünkü, bütün Direktuvar üyeleri arasında en yumuşağı olan
Barras, kimi tanınmış Babeuf'cülerle görüşmeye başladı.
Ne var ki, o sıralarda Carnot'nun yönlendirdiği Direktuvar
çoğunluğu pek sert bir tavır içindeydi : 27 Germinal'de (16
Nisan 1796) kabul edilen bir kanun, krallığın ya da 1793
Anayasası'nın geri getirilişine, özel mülkiyetleri – toprak
kanunu adı altında – yağmalamaya ya da bölüşmeye çağrı-
da bulunacak olanlara ölüm cezası getiriyordu. Birkaç gün
sonra da polis örgütü dağıtıldı.

Babeuf'cü örgütleniş içinde, üyeler arasında subay Gri-
sel diye bir hain vardı; bu, başkaldırı hazırlıklarıyla ilgili bü-
tün bilgileri Carnot'ya aktardı. 21 Floréal'de (10 Mayıs

1796), Babeuf ve Buonarroti tutuklandılar, arkalarından da hareketin bütün üyeleri; aralarından Drouet, başta tutuklandıysa da, Barras'ın yardımıyla daha sonra kaçmayı başardı. Direktuvar, varlıklılar Fransa'sını "Floréalçiler"e, "anarşist"lere, "kan içiciler"e, "bölüşdürücüler"e ve "yağmacılar"a karşı çıkarmayı denedi. Burjuva basınınca da destekleniyordu; *Kanun Dostu* adlı bir gazete şöyle yazabiliyordu : "Babeuf, Direktuvarı devirebilseydi, halkın baştemsalcisi adıyla iktidarı kendine mal edecekti; yardımcılarını ve tiksindiği rakiplerini boğazlatacaktı. Bu kurnaz ser-seri, yalnız başına ve cesetler üzerinde hükmetmek istiyordu."

Germinal ve Prairial'den sonra Paris'in – anası ağlatılmış – varoşları Babeuf'cülerin yardımına gelmediler. 1796 Eylülünde, hareketten geriye kalanlar, Grenelle karargâhındaki silahlıları ayaklandırmayı denediler; ne var ki, bu girişim de büyük ölçüde Direktuvarca kıskırtılmıştı ve öyle olunca da işlerden haberdardı. 131 kişi tutuklandı ve askeri mahkemedeki hükmün ardından 30 kişi idam edildi; kurşuna dizilenler arasında Konvansiyon'dan üç eski üye de vardı.

Asıl başkaldırıya gelince, suçlananlar Vendôme'a, demir kafesler içinde götürüldüler ve özel olarak kurulan bir yüksek mahkemede yargılandılar. 1797 Şubatında başlayan dava üç ay sürdü. Suçlananlar ve özellikle Babeuf, yiğitçe davrandılar yargılama sırasında. Hüküm 27 Mayıs 1797'de verildi : Bebeuf ile Darthé'ye ölüm cezası biçildi, aralarında Buonarroti'nin de bulunduğu yedi kişi küreğe mahkûm edildi. Babeuf'le Darthé, duruşma salonunda canlarına kıyma girişiminde bulundular; karar gece yerine getirildi; Babeuf'cülerden birinin, Taffoureaux'un söylediğine bakılırsa, Babeuf idam edildiğinde zaten ölmüş bulunuyordu.

Buonarroti'nin 1828'de yayımladığı kitabına verdiği adla, *Eşitlik İçin Tertip*'in ezilmesinden sonra, Direktuvar'ın politikası sağ'a doğru birden bir dönüş yaptı.

DİREKTUVAR VE NAPOLÉON

Prusya ve İspanya ile barışa gittikten sonra, ilk koalis-yondan yalnız iki güç kalmıştı karşıda İngiltere ve Avus-

turya. Cumhuriyet, İngiltere'ye bir darbe indirecek durumda değildi; böylece, barışı sağlamak için, Avusturya'nın hakkından gelmesi gerekiyordu. İşte bu amaçladır ki, 1796 ilkbaharında Ren ve Tuna üzerinde askeri harekâtı geliştirme düşünülmüyordu. Ancak, Napoléon'un İtalya ordusunun başına getirilmesi işleri karıştırdı.

Eşitler'in propaganda kampanyasının doruğunda olduğu bir sırada başladı İtalya harekâtı. Topu topu 38.000 askerden oluşan Fransız ordusunun karşısında, kendisinden iki misli büyük olan Avusturya ve Piemonte orduları bulunuyordu. İtalya seferi, Napoléon'un en ilginç seferlerinden biri oldu. Askeri dehası bütün parlaklığıyla çıktı ortaya; daha önce yüzbaşı olarak gösterdiği bütün nitelikler – çabukluk, saldırı gücü, durumun özelliklerini birden kavrama yeteneği, düşmanın zayıf noktasını hemen yakalama – bütün bu yetenekler, bu seferde – görkemli biçimde – sergilendi; bu savaş, onun tam sorumluluğu altında yürüttüğü ilk savaştı da. Bonaparte, önce Piemonte'lileri Avusturyalılardan ayırmayı başardı ve sonra da yendi onları; 28 Nisan'da ateşkesi 15 Mayıs'ta barış izledi. Sonra Avusturyalılara çevirdi yüzünü 10 Mayıs'ta, Avusturya ordusu Lodi'de korkunç bir yenilgiye uğradı. Bu zafer Bonaparte'ın başını da döndürdü “Siyaset sahnemizde kesin bir role çıkabileceğim düşüncesi, ancak Lodi'den sonra bende yerleşti” diye yazacaktır Saint-Hélène'de.

Lodi zaferinin arkasından, 15 Mayıs'ta, Fransız ordusu, Avusturya Lombardiya'sının merkezi Milano'ya girdi. Fransız ordusunu durdurmak ve Avusturya ordusunun büyük bölümünün kuşatıldığı Mantova kalesini kurtarmak için, Avusturya İtalya'ya taze güç göndermek zorunda kaldı. Ne var ki, Fransız ordusu zafer üstüne zafer kazanıyordu : Castiglione (5 Ağustos), Arcole (15-17 Kasım), Rivoli (14-15 Ocak 1797). 2 Şubat'ta Mantova, Kuzey İtalya'nın bu temel stratejik noktası teslim oldu. 1797 Nisanında da Loeben'de ateşkes imzalandı. Bonaparte'ın ilk İtalya seferi pek parlak bir başarı ile sona eriyordu.

Bu başarı, Napoléon ile Direktuvar arasında da ilk ciddi sürtüşmelere yol açtı. Direktuvar İtalya'ya, ikinci derecede bir harekâtın sahnesi olarak bakmayı sürdürüyordu; ona göre, asıl amaç Ren'in sol yakasını ele geçirmektir ve Viya-

na üzerine zaferle yürüyecek Ren ordusunun harekâtını hazırlama uğraşındaydı. Direktuvar, ne kadar kaynak varsa onları ve özellikle de Roma'yı fethetmek için, Bonaparte'a, İtalya'nın ortasına ve güneye doğru yürümek emrini verdi. Ne var ki, Bonaparte, zafer çelengini, Ren ordusundaki rakiplerine, General Hoche'la Moreau'ya bırakmak niyetinde hiç değildi. Öyle olunca da, Ren'in sol yakasıyla uğraşmadan, Avusturya'yla acele barışa gitmeyi koydu kafasına ve Lombardiya'daki fetihlerini sağlama bağladı; orada kurulan yönetime Alp Berisi Cumhuriyeti adını verdi ki, Hollanda'dakinden sonra ikinci kardeş Cumhuriyet oldu bu.

Arkadan, Venedik Cumhuriyeti'yle çıkan bir uyuşmazlığı bahane edip Venedik'i işgal etti ve zenginliklerine el koydu. 17 Ekim 1797'de de, Direktuvar'ın onayını beklemeden, Campoformio'da Avusturya'yla barış antlaşması imzaladı. Ren'in sol yakası sorunu askıda kalıyordu; ne var ki, antlaşmanın kimi gizli hükümlerine göre, Avusturya, Ren'in sol yakasının, Germen bağlaşıklığı uygun gördüğünde ve toprak ödünleri karşılığında olmak üzere, Fransa'ya bağlanmasına karşı çıkmayacaktı. Avusturya, Venedik'i ve topraklarının büyük bir bölümünü (İllirya, Dalmaçya, vb.) alıyordu. Fransa, Akdeniz'de önemli bir stratejik nokta olan İyonya adalarını elde ediyordu. Avusturya, bağımsız İtalyan devletlerini de tanıyacaktı.

Campoformio antlaşmasının koşulları ile Bonaparte'ın İtalya politikasının bütününe bakıp, Fransız ve İtalyan demokratları, onun cumhuriyetçi duygularının içtenliği hakkında kuşku duymaya başladılar. Napoléon'un, birleşik bir İtalyan Cumhuriyeti lehine harekete yardımcı olacağını düşünüyorlardı; oysa, Piemonte monarşisi ile yapılan barış antlaşması ve oradaki "Jakobenler"e yardımın reddi, Napoléon'un kişiliğinde, "zalimlerin düşmanı, İtalya'nın kurtarıcısı, cumhuriyetçilerin umudu"nu görmek isteyenlerde korkunç kuşkular yarattı. Direktuvar'm, evini dayayıp döşemek için Bonaparte'a 800.000 frank verdiğini 1796'da ortaya koymuş bulunan Babeuf de, Napoléon'un Lombardiya'daki davranışlarını kaygıyla izliyordu; çünkü Bonaparte, hiçbir seçim yoluna başvurmadan geçici temsili organlar kuruyordu orada. Babeuf'cü Başkaldırı Komitesi'nin eski üyelerinden Sylvain Maréchal de, otoriterliğin bu ilk belir-

tilerine bakıp çok şeyi önceden görüp eleştiren bir yergi kitabı yayımladı : “Bonaparte! İtalya’da böylesine davranabiliyorsan, zaferin bir diktatörlük demektir,” diyordu orada.

İtalya seferi, bütün olarak, sınırsız bir ün sağladı Napoléon’a. Ordu ve genel olarak generaller, Cumhuriyette yeni bir rol oynamaya başladılar. 1792-1794’te, Fransız ordusu gerçekten demokratikti; temelde köylü kökenliydi ve feodal koalisyona karşı haklı bir savunma savaşı veriyordu. Bu savaş ise, subay kadrolarının bütünüyle yenilenmesini gerektiriyordu Nitekim ordunun başına, çoğu kez halkın en demokratik kanatlarından gelen ve yazgılarını Devrimin yazgisına bağlamış generallerin atandığı görülüyordu; hepsi de, Jakoben Konvansiyon’a tabiydiler. Oysa, Direktuvar savaşları nitelik değiştirmeye başlamışlardı. Hâlâ ilerici bir nitelik de taşısalar, daha şimdiden Fransız sınırlarının dışına taşmışlardı. Fransız orduları, işgal edilen ülkelerde feodal yapıların yıkılmasına katkıda bulunuyorlardı ve, bu anlamda, bir ilerleme taşıyıcısıydılar hâlâ. Ne var ki, gittikleri yerlerde vergi salıyor ve mallara el koyuyorlardı. Direktuvar, kâğıt para değerini hepten yitirince, acele bir altın, madenî para ve öteki maddi kaynakların ihtiyacı içine düştü. Zafer kazanmış generallerden daha iyi kim sağlayabilirdi bunları ona? Öyle olunca da, Direktuvar bağımlılık altına girdi. Yurttaşlık duygusu, fetih düşüncesinin önünde silinmeye başladı. Özgürlüğün askerinin arkasında bir paralı asker gölgesi görülüyordu. Direktuvar, orduya komiserler yollayarak bu gelişmeyi önlemek istedi. Ne var ki, güçsüz kişilerdi bunlar çoğu kez. Öte yandan, içerdeki durum, Direktuvar’a, orduyla ve onun başlarıyla uyuşmazlığa girme olanağı vermiyordu; 1797’de, artan monarşist tehlikeye karşı kesin desteği yalnız ordu sağlayabilirdi ona.

Babeuf’cülerin saf dışı edilmeleri ve Vendôme davasıyla, Direktuvar politikası sağa çark etmişti. Cesaret bulan kralcılar etkinliklerini artırmışlardı. Paris’te, Bourbonlardan yana ve Abbé Brotier’nin yönlendirip İngilizlerin de beslediği bir “şube” çalışıyordu. Hollanda’yı fethetmiş ordunun komutanı General Pichégru gibi birçok önde gelen kişiler, dışarıya kaçıp gitmişlerin çevresine bağlanmışlardı. Gericilik, V. yılının Germinal’indeki (1797 ilkbaharı) seçimlerde büyük bir başarı sağlamıştı. Direktuvar’ın düş-

manları, Beşyüzler Konseyi ile Yaşlılar Konseyi'nde çoğunluğu ele geçirmişlerdi. Monarşinin gizli yandaşı General Pichégru, Beşyüzler Konseyi'ne başkan seçildi.

Seçim sonuçları gericiliği harekete geçirdi, saldırıları da artırdı. IV. yılındaki 3 Brumaire kanunu kaldırıldı. Affa uğramış bütün “teröristler”e, kamu hizmetlerinin kapısı yasaklanmış oluyordu. Gerici papazlara karşı çıkarılmış 1792-1793 tarihli kanunlar askıya alındı; ve onlar da, kitle halinde ülkeye döndüler (1797 yazında 12.000 kişi). Soylular da geri dönmeye başladılar. Millî emlaktan satın almış olanlar, çok geçmedi tam bir terörle yüz yüze geldiler. Tarlaları yerle bir ediliyor, ürünleri yakılıyor, geri gelmiş papazlar onları aforoz ediyor, “malları geri verinceye değin” kiliseye girmelerini yasaklıyorlardı.

Direktuvarla Konseylerdeki çoğunluk arasında bir uyuşmazlığın ortaya çıkması kaçınılmazdı. Bunu geciktiren de, monarşistler arasındaki görüş farklılıklarıydı. Onların bir bölümü, sağ kanat, eski mutlak monarşinin yeniden kurulmasını savunuyordu, hatta hükümdarlığa adayları da ellerindeydi; bir bölümü de anayasalı bir monarşiden yanaydılar. Öyle de olsa, Direktuvar'a karşı saldırı, gözle görülür biçimde hazırlanıyordu. Konseylerin kurayla yıllık yenilenişi vesilesiyle, Letourneur'ün yerine, açıktan açığa kralcı Barthélemy geçti. Konseyler, Babeuf'cülerin yok edilmesine önayak olmuş olan Carnot'nun desteğine de güveniyorlardı. Plan şuydu. Direktuvar'a karşı güvensizlik oyu vermek ve yönetimleri baştan aşağıya yenilemek.

Bir üçlü (Larevelliere-Lepeaux, Rewbell ve Barras), bu hazırlıklardan kaygıya düşüp bir karşılık vermenin arınışı içindeydi; demokratik öğelere dayanmaktan korktukları için, yalnızca bir tek çözüm kalıyordu ellerinde. Ordu! Paris'e, yasama organının izni olmaksızın ordunun giremeyeceği ilkesini bir an unutup, Direktuvar, halkça pek tanınmış Cumhuriyetçi generallerden biriyle, Ren ordusu komutanı Lazare Hoche'la anlaştı; general, başkente birliklerini sokacaktı. Direktuvar, bunun yanı sıra, Campoformio Antlaşması'nın koşullarından dolayı Konseylerde acı biçimde eleştirilen Bonaparte'ın desteğini de sağladı. Bonaparte, generallerinden birini, kente garnizon komutanı olarak atanmış Augerau'yu yolladı Paris'e. Ayrıca, Direktuvar'a bir de

önemli belge sundu Dışarıya kaçanlardan birinin, Venedik'te tutuklanmış Dük d'Entraigues'in üstünde yakalanmış bu belge, Beşyüzler Konseyi başkanı Pichégru'nün, dışardaki karşı-devrimcilerin adamı olduğunu açıktan açığa tanıtlıyordu.

Eyleme geçmeye hazırlanan muhalefetten önce, üçlü davrandı : V. yılının 18 Fructidor'unda (4 Eylül 1797), geceleyin hükümet darbesi yapıldı. Afişler, Pichégru ile dostlarının, İngilizlerin ve dışarıya kaçanların suç ortağı olarak, ihanetlerinin bir kanıtı diye "d'Entraigues'in belgesi"ni ilan edip duruyorlardı. General Augerau, her iki Konseyin liderlerini tutuklattı ve küreğe mahkûm edildiler; Direktuvar'ın iki üyesinden biri Barthélemy de tutuklandı, ancak ötekisi, Carnot gizlenmeyi başardı. Pichégru kaçtı. 117 milletvekilinin görevine son verildi, kimisi sürgüne yollandı; sürgünlerin arasında pek önemli adlar vardır ki, sonra Napoléon döneminde önemli roller oynayacaklardır. Bütün bu önlemleri, Konseylerin geri kalan üyeleri onayladılar. Direktuvar'da, Carnot ile Barthélemy'nin yerine, iki eski Jakobin, Merlin de Douai ile François Neufchâteau getirildiler. Bakanlar kurulu olduğu gibi yenilendi : Dışişlerine, Kurucu Meclis'in liderlerinden biri, Jakoben diktatörlüğü döneminde Birleşik-Devletler'de bulunan, Autun'ün eski piskoposu Talleyrand'ın geldiği görüldü. Bu zeki ve hünerli diplomat, her şeyden önce kendi çıkarlarının arkasından koşan hayasız bir entrikacının örneğini de verecektir.

Hükümet darbesi, monarşist tehdidi bir süre için uzaklaştırmış oldu. Direktuvar'a düşman kırk iki gazete kapatıldı. Karşı-devrimci ruhban için çıkarılmış kanunlar yeniden yürürlüğe kondu. İzinsiz yurda dönen kaçaklara, iki hafta içinde Fransa'yı terk etme emri verildi. O pek ılımlı Sieyès bile, Eski Rejim'de şu ya da bu biçimde bir görev almış kim var, hepsinin yurtdışına çıkarılmasını önerdi.

Ne var ki, Anayasaya kaba biçimde karşı çıkıp orduyu ilk kez siyasal yaşamın içine getirip sokan hükümet darbesi, Direktuvar'ı uzun bir zaman için güçlendirmiş olmadı. Nitekim Direktuvar'da olsun, onu destekleyen çevrelerde olsun, iktidarı sürdürmeye çabalayan ve bunun için hiçbir şeyden yılmayan Thermidor'cu bir grup yine görülüyordu. Direktuvar'ın saygınlığı aşınmasını sürdürüyordu ve gözü doymaz

yeni bir burjuvazi ile kurduğu sıkı bağlar da bir tükenişe alabildiğine yardımcı oluyordu.

Bir yazarın dediği gibi, tam Babeuf hareketinin ezilmesinden sonradır ki, Thermidor’cu burjuvazinin temsilcileri, “dışarıya kaçıp gidenlerin mülklerine aç kurtlar gibi saldırdılar”. Onlar için bir mutlu rastlantı da şuydu : “İtalya ordusunun zaferleri. Bonaparte! Mentonette, Mondovi, Lodi! Hırsızlar, Bonaparte’ı koruyucuları olarak göklere çıkarttılar... Orduların yiyecek-içeceğini sağlamak, o ne kazançlı işti o!... Böylece yöneticiler, milletvekilleri, generaller ve bütün görevliler, bankacılar, müteahhitler ve onları avuçlarına almış kızlardan oluşan bir ortamda boğulup gittiler, kaybettiler kendilerini...”

Kâğıt para çıkarma olanağından yoksun kalan Direktuvar, ivedi malî ihtiyaçlar karşısında, çoğu kez bankacıların kapısını çalmak zorunda kalıyor ve onlardan borç alıyordu. Doğaldır ki, karşılığında da gitgide önemli ödünler veriyordu. “Vekâlet” usulü işte böyle çıktı ortaya Mali avanslar karşılığında, Direktuvar, şu ya da bu devlet gelirini terk ediyordu alacaklılarına; millî ormanlardan ağaç kesmeden, yakalanmış İngiliz mallarını satmaya değin hemen her şey vardı aralarında. Bu karşılıklı uzlaşma, spekülasyon, “Direktuvar’ın burjuva sefahati”ne yol açtı ve böylesi bir ortamda devlet adamlarının çoğu, Barras başta olmak üzere, aynı zenginleşme susuzluğu içinde kapıp koyverdiler kendilerini. O sıralarda bakan olarak atanan Talleyrand’ın şu çığlığı boşuna değildir, “Yerlerimizi tatalım! Sınırsız servet edineyim, sınırsız servet, sınırsız!”

Sola dönüş politikası uzun sürmedi. 1798 ilkbaharında seçimler yapıldı. Görevlerinden atılmış milletvekilleri için 437 milletvekili seçmek gerekiyordu; bu ise, her iki Konseyin üye sayısının üçte ikisiydi hemen hemen. Seçimlerin öncesinde, VI. yılının Germinal’inde, demokratik öğelerin yeniden harekete geçtikleri görüldü. Listeler dolaşıyordu ortada; ve içlerinde, Robespierre’ci Millî Selamet Komitesi’nin kimi eski üyeleri ile tanınmış Jakobenler de yer alıyordu. Seine ilinin seçmenleri arasında eski Jakobenler, hatta Babeuf’cüler de görölüyordu. Direktoryal esinli bir duvar ilanında, “Babeuf’ün sevgili çocukları”ndan 26 kişilik bir liste vardı.

Jakobenizmin yeniden doğuşundan korkan Direktuvar birdenbire sağa çark etti. Konseyler, ilk toplantılarında, yeni seçilmiş milletvekillerinin geçerliliğine karar verme hakkını kendilerinde görüyorlardı; bu ise, Anayasayı açıkça ihlal etmenin yeni bir örneğiydi. Yeni seçilmiş milletvekillerden 106'sı bir kanunla (11 Mayıs 1798) geçersiz sayıldılar; aralarında, Napoléon'un gelecekteki konsülleri, Cambacérès ile Roger Ducos da vardı. Bu olay, Direktuvar'ın saygınlığını daha da düşürürken, dış politikası, özellikle de İkinci Koalisyon'a karşı girişilen askeri harekât tuz-biber ekti.

Konseylerdeki monarşist muhalefetin temel istemlerinden biri, Fransa'nın sınırlarını genişletmekten vazgeçip hemen barışa gitmesiydi. Oysa Direktuvar, 18 Fructidor hükümet darbesinden ters yolda yararlandı ve genişleme politikasına yeni bir atılım getirdi. Pitt'in, İtalya'daki Fransız zaferlerinin etkisi altında başlattığı İngiltere ile barış görüşmeleri kesildi.

Fransa ile İtalya'daki "koruma altında devletler" arasında doğrudan bir bağ kurma isteğiyle, Direktuvar, İsviçre'deki etkinliğini artırdı; orada, Fransız Cumhuriyetinin yardımını arayan demokratların desteğine güvenebilirdi. 1798 Şubatında, Fransız orduları Bern'e girdiler ve, hazi-randa, İsviçre Cumhuriyeti'nin kuruluşuna varan devrime omuz verdiler; uygulamada bağımsız olan, ancak içinde gerici öğelerin egemen olduğu Kantonlar Devletinin yerine geçen yeni bir kardeş cumhuriyeti bu. Öyle de olsa, Direktuvar, yeni İsviçre Cumhuriyeti'nden, maddî yolda yararlanmayı aradı daha çok. Bir temel transit ticaret merkezi olan Cenevre Fransa'ya bağlandı ve yeni Lemman ilinin merkezi oldu.

Bonaparte'ın Papalık karşısındaki ihtiyatlı politikasına sırtını çeviren Direktuvar, Fransız ordularını 1798 Şubatında Roma bölgesine salmak için çeşitli bahaneler yakaladı; orada, kendi desteğiyle bir Roma Cumhuriyeti kuruldu. Piemonte bağımsızlığını hâlâ sürdürüyordu; ne var ki, 1798 Haziranında, Fransız orduları Torino kalesini ele geçirdiler. Ren ordularının komutanı ve Alman demokratları ile ilişki içinde Ren Cumhuriyeti'nin ilanını hazırlayan general Hoc-he'un vakitsiz ölümünden sonra, Direktuvar, Fransızların işgal ettikleri topraklarda dört yeni il kurdu.

Ne var ki, Direktuvar'ın dış politikada asıl büyük girişimi Mısır seferi oldu. Bu kararın kaynağında kim var, bunu saptamak güç. Ancak, daha 1797 yılı yazında, Talleyrand, "Bugünkü koşullarda yeni kolonilerden edinilecek yararlar üstüne bir deneme" adıyla verdiği bir söylevde, Mısır'ın fethi ile ilgili bir düşünce geliştirmişti. Bu tasarıyı, Bonaparte'ın ona esinletmiş olması da mümkün. Ne olursa olsun, Napoléon, Akdeniz'de Fransız etkisini genişletmek ve İngiltere'ye bir darbe vurmak için Mısır seferinin ateşli bir yandaşı oldu.

Bonaparte, 1797 Aralık'ında İtalya'dan döner. Onuruna Direktuvar'ın verdiği bir şölende soğuk davranır ve tepeden bakar. Orada verdiği söylevde esrarlı bir cümle vardır ki şöyle der Fransız halkının huzurunun organik kanunlarca sağlanacağı an geldiğinde, bütün Avrupa özgür olacaktır. Bonaparte, kendi açısından "armudun henüz olgunlaşmadığını" düşünse de, Direktuvar, onun tutumundan kaygıya kapılıp Mısır seferi planını destekler böylece; bunun ardında, alabildiğine ünlü ve tutkulu bir generalden yakalarını sıyırmak gibi bir art düşünce de vardır doğaldır ki.

Sefere, 1798 Martında karar verilir. Mayısta, güçlü Fransız donanması 40.000'e yakın askerle yüklü olarak, Toulon'dan ayrılır. Yola çıkmadan bir gün önce, gemileri tefteş ederken, Bonaparte, bir tanığın söylediğine göre, "yurda dönüşte her birine altı dönümlük toprak vereceğini" vaat edip, denizcileri ve askerleri coşturur. Şöyle diyor o tanık : "Çıkardan, onurdan söz etti... Yola koyulma ateşiyle tutuşuyordu herkes, rüzgârlara yalvarıyorlardı, kaygı ve güvensizlik kaybolmuştu. Herkes uçar gibi bindi gemilere."

Yol üstünde Malta ele geçirildikten sonra, Fransızlar Mısır'da karaya çıkarlar. 21 Temmuz 1798'de, ünlü Piramitler savaşında Memlükleri yenerler, sonra da Kahire'ye girerler. Ne var ki, aradan on gün geçer ya da geçmez, sefer, bir dizi rastlantının tehdiidi karşısında kalır. Akdeniz'de ünlü Amiral Nelson'un komutasında dolaşan İngiliz donanması, Fransız gemilerinin geçişine göz yummuştu; ancak, karaya çıkıldığı haberini alır almaz, Nelson, Mısır kıyılarına yelken açar. 1 Ağustos 1798'de, Abukır koyunda, yalnızca iki gemi dışında Fransız donanması darma duman edilir; filo komutanı da ölür. Fransız ordusu tuzağa düşmüş oluyor-

du böylece, denize çıkışı kesilmiştir.

Ne var ki, Mısır seferinin olumsuz sonucu yalnız bu değildi. Ülke, uygulamada Memlûklerin egemenliğinde de olsa, Osmanlı sultanı, onu kendi mülkü olarak görmeyi sürdürüyordu. Öyle olduğu için de, Osmanlılar, 9 Eylül 1798'de Fransa'ya karşı savaş ilan ettiler; ve, bir bağlaşıklık aranışı içinde Rusya'ya çevirdiler yüzlerini. O yıllarda, Polonya'nın bölüşülmesinin arkasından, Çar yönetimi serbest kalmıştı. Rus donanmasına boğazları açmayı kabul eden Türklerin bağlaşıklığı, Ruslara, Akdeniz'de etkin bir politika olanağını sağlıyordu ilk kez. 1796'da, o pek ihtiyatlı II. Katerina'nın yerine tahta çıkmış I. Pavel, 1798 Aralık'ında Osmanlılarla bir antlaşma imzaladı.

Bunun sonucu, İtalya'da da durum karıştı : Napoli kralığının ordusu Roma Cumhuriyeti'ne saldırdı ve belli bir süre de Roma'yı elinde tuttu. Fransızlar, karşı-saldırıya geçip yeniden Roma'yı işgal ettiler ve Napoli'ye girdiler; 1799 Ocak'ında da orada cumhuriyet ilan edildi. Bunun üzerine, I. Pavel, tahtından düşmüş Napoli kralına askeri yardıma hazır olduğunu ilan etti. Rus donanması Akdeniz'e girdi. Devrimden beri ilk kez, Rus ordusu, Fransa'ya karşı etkin bir askeri harekât içine giriyordu. Avusturya, toprakları üzerinden Rus ordusunun geçmesini kabul etti; buna karşılık olarak da, Direktuar, 1799 Mart'ında Avusturya'ya savaş ilan etti. Hemen hemen aynı zamanda, Germen bağlaşıklığı ile olan Rastadt görüşmeleri kesilmiş bulunuyordu; Fransız heyetinden iki üye de, tam yola çıkacakları anda öldürüldüler.

Campoformio'yu izleyen ateşkes sadece bir buçuk yıl sürdü. 1799 başlarında, Fransa İkinci Koalisyonla savaşa girmek zorunda kaldı; bu kez koalisyon, İngiltere, Rusya, Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu, Napoli ve İsveç'i alıyordu içine. Askeri hareket, Direktuar için göze batıcı başarısızlıklarla başladı. 1799 Nisanından başlayarak, Suvorov'un komutasındaki Rus orduları Milano'ya giriyorlardı. Fransız ordusu İtalya'yı bırakıp yeniden Ren üzerine çekildi. Avusturyalılar İsviçre'ye saldırdılar. Hollanda Cumhuriyeti , o da tehdit altındaydı; 1799 Ağustosunda İngiliz donanması, Helder'de, 25.000 kişilik bir Rus ordusunu karaya çıkardı. 1792-1793'te olduğu gibi, Fransa yeniden istila teh-

likesiyle yüz yüze bulunuyordu.

Ve, o zaman geçmişte olduğu gibi, ülkede belli bir devrimci atılım görüldü; ancak, Jakoben diktatörlüğü dönemindekilerle karşılaştırılabilecek hiçbir yanı yoktu. 9 Thermidor ve 1795 yılındaki hareketlerin ezilmesi, halk kitlelerinde, burjuva Devrimi'nin sonuçlarının yarattığı hayal kırıklığı yüzünden, belli bir siyasal gevşeklik ve uyuşukluk doğurmuştu; iktisadî durumdaki düzelmeye de açıklanabilirdi bu : Birkaç güzel hasatla enflasyonun durmasının arkasından fiyatlar düşmüştü; nitekim, ekmekle et, 1790'da olduğundan 1/4, hatta 1/3 daha az pahalıydı.

Bununla beraber, istila tehdidi etkisini gösterdi Demokratik muhalefet gözle görülür biçimde büyüyordu ülkede; ve Direktuvar'dan, Cumhuriyetin savunulması için olağanüstü önlemler alınılmasını istiyordu. 1799 ilkbaharındaki seçimlerde birkaç sol milletvekili seçildi; ve Direktuvar, hükümet darbesine başvurmaya cesaret edemedi bu kez. Yenilenmiş Beşyüzler Konseyi ile Yaşlılar Konseyi üstlendiler bu işi.

Hükümet darbesinin kurbanı Direktuvar'ın kendisi oldu. İlk düşen Rewbell oldu : Üyeler içinde en atılgan olan Rewbell, gelecekte "Cumhuriyetin mezar kazıcısı" olacak olan Sieyès'e bıraktı yerini. Konseylerde, demokratik ve ılımlılar bir tür saflaşma içine girdiler; bunlar, 18 Fructidor'la 22 Floréal'deki anayasa ihlallerinin acısını çıkartmak istiyorlardı Direktuvar'dan. VII. yılının 30 Prairial'inde (18 Haziran 1799), Direktuvar üyeleri görevlerinden ayrılmak zorunda bırakıldılar. Birinci Direktuvar'ın bütün kadrosu içinde, bir tek Barras kalmıştı; iktidarda kalmak için ayak sürüp duruyordu. Direktuvar'a giren yeniler vardı Eski Jakoben Adalet Bakanı Gohier, Thermidor'cu Roger Ducos ve soldan bir kişi diye bilinen General Moulins'di bunlar. Bir hancının oğlu olan ve devrim savaşları sırasında tugay komutanlığı yapan Bernadotte, Harbiye Nazırı seçildi. Polis de, ünlü Fouché'ye bırakıldı Vaktiyle Konvansiyon'da sol düşüncede bir milletvekili, Thermidor gericiliğinin başlarında hâlâ Babeuf'ün dostu olan Fouché, bütün bunlara karşın insanı şaşırtacak derecede, bir kalleş ve ilkelere yoksun bir entrikacı olup çıktı. Eski Jakoben Robert Lindet Maliye Bakanı olarak atandı ve, Adalet Bakanlığı,

bir “kral katili” ve geleceğin ikinci konsülü Cambacérès’e bırakıldı aynı zamanda.

Askeri yenilgiler, bir dizi önlem almaya zorladı. Fleurus kahramanı, Beşyüzler Konseyi üyesi General Jourdan’ın önerisi üzerine, beş sınıf orduya çağrıldı; orduyu tamamlayan bu yeni mevcutlar, aslında köylü kökenli olmalarının yanı sıra, feodal ve monarşist gericiliğin bütün girişimlerine de yürekten karşı idiler. Bütününüyle varlıklı sınıflara dokunan beş yüz milyonluk bir zorla istikraza başvuruldu. 12 Temmuz 1799’da Rehineler Kanunu çıkarıldı. Rehine-ler, eski soylular, dışarı kaçıp gidenlerin hısımları, vb. arasından seçilecekti; bir devlet görevlisini ya da milli emlakten bir şey satın alanı öldürme, dört rehineyi sürgüne göndermekle cezalandırılacaktı. Belli bir süre evde müsadereye de izin verildi. 15 Temmuzda, Jourdan, “mızrakların dirilişine” kadeh kaldırdı; Sankülotların etkisini yeniden canlandırmaya yönelik bir çağrı gibiydi bu.

Paris’te, Panthéon Kulübü’nün dağılışından beri ilk kez, yeni bir kulübün doğduğu görüldü. Adı, “Özgürlüğün ve Eşitliğin Dostları Topluluğu” idi; toplandığı salonun adıyla “Le Manège” de deniyordu. Kulübün ilk toplantısında, hapisten kaçıp Fransa’ya dönmüş bulunan Drouet, “düzenleyici” seçildi. 250 dolayında milletvekili katıldı kulübe. Üyeleri arasında, yalnız Jakoben diktatörlüğünün gözde kişileri değil, Babeuf’cü örgütlenişten de önemli insanlar vardı.

Bu önlemler, yumuşak biçimde uygulandılar ve uzaktan da olsa 1793 yılını hatırlatıyorlardı. Bununla beraber, varlıklı sınıfların sert bir muhalefetiyle karşılaştılar; çünkü, Jakobenizmin bir yeniden doğuşu düşüncesi dehşete düşürmüştü onları. Beşyüzler Konseyi’nde, ve özellikle de Yaşlılar Konseyi’nde, burjuvazinin yönetici çevrelerinde, Fransa’daki bütün mülkiyet sahipleri arasında Jakoben karşıtı gericilik kazan kaldırdı. Yaşlılar Konseyi, Direktuvar’ın eski üyelerinin suçlanmaları ile ilgili bir öneriyi reddetti. Son Jakoben kulübü topu topu beş hafta yaşadı; vaktiyle Jakobenlerin sol ucunda olan Fouché, polis örgütünün başı sıfatıyla tuttu kulübü kapattı (13 Ağustos 1799). General Jourdan’ın 14 Eylül’de yaptığı “yurdun tehlikede olduğu”nu ilan etme önerisi, zayıf bir çoğunlukla reddedildi. “Sosyal

korku", Thermidor'cu burjuvazinin karşı-devrimci anlayışını bileliyordu yeniden. Birinci Cumhuriyet, tarihinin son aşamasına giriyordu.

Askeri harekâtta ki olumlu gelişmeler de işleri kolaylaştırdı. Suvorov'un ordusunun Trebie ve Novi'de kazandığı zaferlerden ve Hollanda'da karaya çıkmış Rus-İngiliz güçlerinin kendi başlarının doğrultusunda gitme olasılığından kaygıya düşen Avusturya monarşisi, Ren üzerine yollamak üzere, İsviçre'den birliklerini aceleyle çekti. Rus ordularının Avusturyalıların yerini doldurması gerekiyordu; ancak, değişiklik öylesine ani ve uygun olmayan koşullarda oluştu ki, Fransız orduları, bundan yararlanıp birbirinden ayrı düşen Rus ordusunun birliklerine darbeler indirdi; sadece Alplerin geçidindeki kahramanca manevra, Suvorov'un yenilgisini önleyebildi. Avusturyalıların davranışından gururu incinen I. Pavel, birliklerini Rusya'ya çağırdı. Ondan az önce de, Hollanda'da karaya çıkmış olan Rus birlikleri yenilmiş ve teslim olmak zorunda kalmışlardı; 6000 Rus askeri esir edilmişti.

Özetle, Fransa'nın üzerindeki her türlü doğrudan tehlike savuşturulmuştu.

18 BRUMAIRE

1799 sonbaharında, burjuva çevrelerden bir grup siyasetçinin, durumunu gitgide güçlendirdiği görülüyordu; bu insanlar, sağa doğru kesin bir dönüşü gerçekleştirmenin çabası içindeydiler. 1799'da alınmış bütün önlemleri, özellikle de olağanüstü vergi ile Rehineler Kanunu'nu kaldırmanın arkasındaydılar. Karışan ve görüşenleri olmasın istiyorlardı; yasama organları, Direktuar ve kendilerini rahatsız eden yerel idare organları, yılığına yenilenmeliydiler. Siyès'in sözcüsü olduğu tutucu burjuva çevrelerde, varlıklı sınıfların çıkarlarına hizmet edebilecek bütün sosyal fetihleri saklı tutarak devrime son vermek düşüncesinin güçlendiği görülüyordu. Bu burjuva tabakalar, halk kitlelerinin ülkenin siyasal yaşamını etkilemesine olanak sağlayan her kapının kapatılmasını; güçlü ve parlamento organlarından bağımsız bir yürütme iktidarının yaratılmasını; ve son olarak

da, kimi sola kimi sağa yalpalayan politikasıyla Direktuvar'ı ortadan kaldırmayı istiyorlardı.

Ancak, Anayasanın yedi yıl bitmeden değiştirilmesi mümkün olmadığı için, bu çevreler, bir hükümet darbesini düşünmeye başladılar. Ne var ki, ordunun yukarı kademesinin desteğini sağlamak gerekiyordu bunun için; tanınıp tutulan bir generalin kişiliğinde bir "kılıç" olmalıydı ortada. Sieyès şöyle diyordu Bir baş ve başa boyun eğen bir kılıç olmalı! Suvorov'a karşı İtalya ordusunun başına getirilmiş, genç ve parlak bir general olan Joubert'in adaylığı üzerinde duruldu bir an. Ancak Joubert, Novi'de yenildi ve öldürüldü.

Tam bu sırada, Bonaparte'ın beklenmedik dönüşü haberi geldi. Bir hükümet darbesi için üzerinde durulan General Moreau'nun, Sieyès'e, "işte adamınız!" dediği söylenir.

Abukır'da donanmanın yok edilmesinin arkasından, Mısır seferi ordusu pek güç durumda bulunuyordu. Direktuvar, belini doğrultması için bir yeni donanma gönderebilecek durumda değildi. Bonaparte, Müslüman halkla iyi ilişkiler kurmayı deneyerek olağanüstü devlet adamlığı yeteneklerini koydu ortaya; ne var ki, girişimleri bir şeye yaramadı. Suriye'de başlatılmış sefer başarısızlıkla sonuçlandı : Ordu, İngilizlerce savunulan Akkâ kalesini ele geçiremedi. Bonaparte, kuşatmayı kaldırdı ve gerisin geri döndü. Gerçi Osmanlıların bir çıkartma girişimi püskürtüldü, ama durum yine de çıkmazdı.

İkinci Koalisyonun saldırıya geçtiği, işte o sırada Mısır'da duyuldu. Bonaparte, tehlikeli bir girişime karar verdi. Sadık ordusunu kendi yazgisına bırakıp Mısır'ı terk etti; beraberinde, iki geminin içinde en yakın generalleri (Berthier, Lagny, Murat, Marmont) ve bir grup bilgin bulunuyordu. Bahtı yaver gitti; İngilizlerin abluka zincirini yarıp 16 Ekim 1799'da Paris'e vardı. Ortam, tam bir bunalım ortamıydı.

Bonaparte, İtalya ve Mısır seferlerinden sonra sınırsız bir ün kazanmıştı; 13 Vendémiare ayaklanmasının ezilişi Cumhuriyetçi şöhretini daha da arttırmıştı. Paris Komünü'nde Chaumette'in eski yardımcısı, Vendôme davasında birçok Babeuf'cünün savunucusu olan ve daha sonra hükümet darbesinin örgütleyicilerinden biri olarak göreceğimiz

P.-F. Réal, hapishanede Bounarroti'ye şöyle yazıyordu "Mısır'dan haberlerimiz var. Bonaparte oraya sahip oldu ve temelden değiştirdi. Siz ne dersiniz deyin, kendi hesabıma şöyle düşünüyorum Özgürlüğe kavuşturulmuş İtalya ve Mısır, dehası ve cesaretiyle yaratılmış bir 13 Vendémiaire ile 18 Fructidor, halkın davasının başsavunucuları arasına koyuyor bu adamı... Kim bilir, belki daha ne mucizeler yapacak? Kurtuluşunuzu, bir gün yalnız ona borçlu olup olmayacağınızı kim bilir? Hükümet, bu adamdan tiksiniyor, halksa tapıyor ona" Bu Cumhuriyetçinin 1799 sonbaharında pek yardımcı oldu Bonaparte'a. O sıralarda, bir güçlü iktidar aranışı içinde olan burjuvazinin bütün çevreleri için "gereken adam"dı o!

Bonaparte'ın Paris'e dönüşünün ardından, heyecanla hükümet darbesi hazırlıkları başladı. Düzenin önde gelenleri, ellerinde uysal bir araç olacağı düşüncesiyle, Bonaparte için yapmışlardı seçimlerini. Aslında "kılıç", "baş"a uymak niyetinde değildi; ne var ki, daha sonra anlaşılacaktır bu. O an için, hepsi birlikte, Direktuvar'ı devirmek için uğraşıyorlardı.

İş kolay görünüyordu. Direktuvar, bütün saygınlığını yitirmişti o sıralar : Ne sağda ne solda, güvenilir hiçbir yan-daşı kalmamıştı. Direnişi, daha baştan boşa çıkmaya mahkûmdu; önce şu nedenle ki, Direktuvar'ın iki üyesi, Siyès'le Roger Ducos tertibin içinde bulunuyordu. Ordunun yüksek kademeleri, birkaç general dışında, Direktuvar'a hasımdılar. Polis örgütünün başı Fouché, onu savunmak niyetinde değildi; güçlü olandan yanaydı daha şimdiden. Kalıyordu konseylerde, özellikle Beşyüzler Konseyi'nde cumhuriyetçilerin muhalefetini kırmak; ne var ki, tertipçiler, onun da kolaylıkla üstesinden gelineceği düşüncesindeydiler ve, bunun için de, Beşyüzler Konseyi'nin başkanlığına, Napoléon'un kardeşi Lucien Bonaparte getirilmişti.

Bonaparte'ın dönüşünden üç hafta kadar bir şey geçmişti. Bu kez "armut olgunlaşmıştır!" Napoléon, hükümet darbesinin en etkin örgütleyicilerinden biri ve sonra da has adamları sırasına geçecek olan F.-F. Réal'e sorar : "İşin olacağına inanıyor musunuz?" Yanıt da şudur : "Dörtte üç tamamdır!"

Söylenen günde, 18 Brumaire'de (9 Kasım 1799) Yaşlı-

lar Konseyi'nin oturumu açılır. Paris'te, sözde bir Jakoben komponun ortaya çıkarıldığından söz edilip bilgi verilir. Bu yalan bahanenin arkasından Konsey, anayasal hakkına dayanıp toplantıların yerini değiştirir ve Saint-Cloud'da olmasını kararlaştırır; darbe örgütleyicileri, her şeye karşın Cumhuriyetçilerin başkentte bir direnişe geçmelerinden korkuyorlardı. Aynı kararın içinde, Bonaparte'ın, komployu ezmek üzere Seine ilinde karargâh kurmuş olan 17. Tümen komutan olarak atanması da vardır. O da, görevlerini gecikmeksizin yerine getirmek üzere hazırlıklarını tamamlamıştır.

Sabahın 8'inden başlayarak, generallerin çoğu Napoléon'un evinde buluşurlar.

Yemin edilir.

O sırada, Direktuar'da, bir dağılıp kaçışmadır gider. Üyelerinden ikisi, Sieyès ile Roger Ducos, tertipçiler safındadır. Başta iki üye, Gohier ile Moulins, Direktuar'ın toplandığı yer olan Luxembourg Sarayı'nda, çevreden soyutlanmışlardır; bir bakıma tutuklanmış haldedirler. Vaktiyle 13 Vendémiaire'de, Bonaparte'ı ileriye iten ve bu kez de onunla postunu koruyacağını sanan Barras, görevinden ayrılmaya zorlanır ve gözetim altında Paris dışındaki evine yollanır.

Ne var ki ertesi gün, Saint-Cloud'da, tertipçiler umulmadık zorluklarla karşılaşır.

Tertipçilere bağlı birliklerin kuşattığı Beşyüzler Konseyi'nde, hiçbir şeyin kanıtlamadığı sözde bir Jakoben komponun haberi ve Konsey toplantılarının başka yerde yapılacağı kararı, büyük bir güvensizlik ve kaygıyla karşılanır. Napoléon, kendisi işe karışmaya karar verir; ne var ki, beraberrinde dört generale görünmesi – bu bile başlı başına bir anayasa ihlali idi – bir protesto fırtınasına yol açar. Konsey'in Cumhuriyetçi fraksiyonunun gözünde, olan biten bir askeri despotluğu kurma girişimidir. Napoléon'un söylevi, “kanun dışı!” çılgınlıklarıyla kesilir. Beklenmedik bir direnişten olanca soğukkanlılığını yitirip neredeyse düşüp bayılacak olan Napoléon, humbaracı askerlerce hasımlarının arasından çekip alınır ve toplantı salonunun dışına çıkarılır. “Yaşamımda en zayıf olduğum nadir anlarımdan biriydi bu” diyecektir ilerde. Beşyüzler Konseyi, Napoléon'un kanun

dışı ilan edilmesini tartışmaya başlar.

Durumu kurtaran Lucien Bonaparte olur : Toplantı salonunu terk eder ve Saint-Cloud sarayını çevreleyen askerlere hitapla, milletvekillerinin şiş ve kamalarla tehdit ettiklerini söyleyip generallerini kurtarmalarını ister onlardan. Konsey başkanı olarak, katillerin topladığı salonu işgal etmeleri emrini verir askerlere. Bu yeni yalan sonuç verir ve humbaracılar – bir süre sonra Napoléon'un damadı ve Napoli kralı olacak olan – Murat'ın kumandasında salona dolurlar ve, süngü takmış bir halde, Konsey'den kovarlar milletvekillerini. Böylece, darbe düzenleyenler, barışçı görüşlerini sürdüremezler, silahlı güce başvurmak zorunda kalırlar.

Akşamleyin, her iki Konseyin en uysal üyeleri arasında birkaç düzine milletvekili bir araya getirilir ve kendilerine dikte edilmiş kararlar alırlar. Altmış iki milletvekili ve bir de General Jourdan görevlerinden atılırlar. İktidar üç geçici konsüle bırakılır : Bonaparte, Sieyès ve Roger Ducos. Direktuvar'ın yaşamı sona ermiştir. İki yasama komisyonu seçilir ve en kısa sürede yeni bir anayasa kaleme alma görevi verilir kendilerine; anayasa, plebisite sunulacaktır.

Komisyonların çalışmaları bir aydan biraz fazla sürer. Hazırlanan anayasa, Sieyès'in ve tutucu burjuvazinin ideologlarının savundukları kimi düşünceleri kabul ediyordu. Buna göre anayasa, seçmenleri siyasal yaşam üzerinde her türlü etkiden yoksun kılıyordu. Roller, milletvekilliği için aday sunmaktı artık; bu adayların seçimi ve geçerlilikleri bir koruyucu Senato'nun yetkisindeydi ve bu Senatonun üyeleri de yaşam boyu atanıyordu ve görevlerinden alınamaz durumdaydılar. Senatonun bu yetkileri, düzenin ileri gelenlerini her türlü sürprizden korumuş oluyordu. Üç yasama organı vardı. Kanunları önerecek olan Devlet Konseyi, kanun tasarılarını inceleyecek olan Tribunat ve onları, – tartışmadan – onaylayacak olan Yasama Heyeti. Bütün yürütme iktidarı üç konsülün elinde toplaşmıştı; on yıllığına atanmışlardı ve geniş yetkilerle donatılmışlardı.

18 Brumaire hükümet darbesi, Bonaparte'a, iktidarı bir bütün olarak sağlamalıydı. VII. yıl Anayasası bunu düzenledi. İktidar, Birinci Konsüle aitti; öteki ikisi ise, oturma zabıtlarına sadece kendi görüşlerini yazma hakkına sa-

hiptiler, asıl karar ise Birinci Konsülündü.

Yasama komisyonları çalışmalarını bitirip de, üyeleri – gizli oyla – konsüllüklere adayları belirlemeye geçecekleri sırada, Napoléon, son anda, pek büyük bir hünerle Sieyès'i kullandı ve şöyle dedi : “Uzakta tutmak yerine, Yurttaş Sieyès'e minnettarlığımızın yeni bir kanıtını göstererek, Cumhuriyetin üç büyük yöneticisini belirleme hakkını ona bırakalım ve, inanalım ki, onun belirliyeceği kişiler, bizim de seçmeyi düşündüğümüz kişilerdir” Böylece Sieyès, Napoléon'un, önceden belirlediği adaylıkları seçmekle görevlendirilmiş oldu; “kılıç”, “baş” a boyun eğdirmişti. Konsül olarak Bonaparte, Cambacérès ve Lebrun atandılar. Eski Konvansiyon üyesi, “kral katili” ve Thermidor'cu Cambacérès'le, Kurucu Meclis eski üyesi Lebrun, daha çok silik birer kişiydiler; ne olursa olsun, Bonaparte'a karşı çıkabilecek insanlar değildiler. Böylece, bütün gerçek iktidar “Yurttaş Birinci Konsül”ün eline geçti. Yeni anayasayı kaleme alanlardan biri, Cabanis de, anayasanın anlamını şöyle dile getiriyordu : “Cahil sınıf, bundan böyle ne yasamayı, ne hükümeti etkiliyebilecek; her şey halk için ve halk adına yapılmıştır, ama halkın ve onun düşüncesiz zorlamasının altında yapılmış hiçbir şey yoktur!”

Özetle, Napoléon Bonaparte'ın otoriter kişisel yönetimi doğmuştu. Birinci Cumhuriyet, biçim olarak daha dört yıl yaşayacaktır gerçi; ama uygulamada, 18 Brumaire'de ölmüştü.

III

DEVİRİMİN YERİ VE MİRASI

FRANSIZ DEVRİMİNİN MİRASI

18 Brumaire'in eşiğinde, Fransız Devrimi, burjuvazinin 1789'da kafasından geçirdiği düzeni kurmuş değildi henüz; yeni düzen, daha sonra, Napoléon'un vesayetinde kesin biçimini almaya başlayacaktır. Öyle de olsa, Napoléon'un egemenliğinin arifesinde, Devrimin ulaştığı önemli sonuçlar vardır.

Nedir onlar?

ESKİ TOPLUMDAN YENİ TOPLUMA

On yıllık devrim sürecinin sonunda, görünür görünmez yığınla olay ve gelişmelerin bitiminde, Fransız toplumu köklü biçimde değişmişti.

Neler olmuştu?

Soylularla ruhbanın ayrıcalıkları ellerinden alınarak egemenliklerine son verilmiş, feodalite ortadan kaldırılmıştı. Gerçekten, Fransız Devrimi'nin başta gelen eserlerinden biri, eski korporatif toplum yapısını yıkması olmuştur. Yeni düzenin ilkeleri ilan edilince, devrimci burjuvazi şunu ileri sürüp durdu : Bireyin kurtuluşu, doğuşa ve ayrıcalıklara dayanan hiyerarşik ve korporatif sosyal yapının yıkılmasını gerektiriyordu. Bundan en çok acı çeken başta ruhban oldu : Çünkü, meclisleri ve mahkemeleri, özerk malî yönetimi, vergi olarak aldığı ondalığı ve – uçsuz bucaksız – mülkleri ile, bu topluluk, devlet içinde devletti. İşte bu topluluğun egemenliğine son verildi; onunla beraber, temsil ettiği Kiline, bütün hukuksal varlığını yitirerek manevî bir varlık haline geldi. Devrimin ve kurduğu toplumun en önemli ilkelelerinden biri, devletin gitgide artan laikleşmesi etkisini gösterecektir artık.

Fransız soyluları, korporatif bir örgütlenişten yararlan-

myorlardı gerçi; öyle de olsa, Etats Généraux'da bir "zümrere" idiler ve 1787'de kurulmuş taşra meclislerinde belli bir yerleri vardı; miras yoluyla geçen unvanları, ayrıcalıkları, senyörlük otoritesi, özel bir sosyal kategori haline getirmişti onları. Buna son verilir. Fransızların çoğunluğunun, yani köylülerin hoşnutluğunu en çok toplayan da, köyde bağımlılığı altında yaşadıkları senyörün ortadan kalkışıdır. Rahip gibi sıradan bir yurttaş haline gelen soylu, topraklarının da özel statüsünü yitirdiğini görecektir. Eski Rejim'in sonlarında, mültezimler arasında yığınla soylu görülüyordu; dolaysız vergilerin kalkışıyla onlar da kaybolacaklardır. Soylunun durumu daha da kötüleşir : Gitgide kuşkulu hale gelen bir kişi olarak, kamu görevlerinde seyrek görülür ve, daha kralın kaçışından önce, Robespierre, ordunun arındırılmasını ister. Sonunda Sankülotlar, soylunun, yurttaşlık haklarından yoksun bırakılmasını istemeye kadar giderler.

Korporatif toplumun yıkılışı, Eski Rejim'in burjuva kuruluşlarında da etkisini gösterdi.

Hemen eklemiş olalım : Bu yığınla değişiklik ve onların yankıları, kafaları alabildiğine etkiledi. Söz konusu değişiklik ve yankılar, aristokrasiyi modern topluma yabancılaştırdı; Eski Rejim'in burjuvazisinin bir bölüm üyelerini karşıdevrim saflarına atarken, ötekileri de tutucu bir tepkiyi özer hale getirdi. İstikrar arkasında koşan tepki, 9 Thermidor'dan başlayarak gözle görülür derecededir. 18 Brumaire'de bile sona ermiş olmaktan uzaktı. Kazançlı çıkanlar, millî emlak satışlarında ve ordu donanım işlerinde spekülasyon yapanlar oldu; ancak, bu işlerin asıl yararı Eski Rejim'in burjuvazisine gitmedi. Her zaman olduğu gibi, savaş ve para değerindeki düzensizlik yeni zenginler çıkardı ortaya ve onların eski burjuvazinin arasına girmesi ise, sosyal altüst oluşa burjuvazinin görmediği bir nitelik verdi.

Özetle, bütün feodal kalıntılara son vererek, köylüleri senyörlük haklarıyla Kilise ondalıklarından kurtararak, korporatif tekelleri yıkıp ulusal pazarı birleştirerek, Fransız Devrimi, feodalizmden kapitalizme geçişte belirleyici bir aşama oldu. Bu geçişte onun yürüyen kanadı, ticaret burjuvazisinden çok, doğrudan küçük üretici kitleler oldular. "Ticaret burjuvazisinden çok" diyoruz, çünkü bu burjuvazi, sadece tacir ve aracı olarak kaldığında eski toplumla uyuşu-

yordu; nitekim, 1789'dan 1793'e değin genellikle uzlaşmaya eğilimli olmuştur o. Doğrudan küçük üretici kitlenin ise, artık – çalışma ya da artık – ürününü, Eski Rejim'in devletiyle hukukunun zorlayıcı araçlarına dayanarak, feodal aristokrasi alıyordu elinden. Böylece, köylü ve zanaatçı olarak. küçük üreticilerin başkaldırısı eski topluma etkili darbeyi indirdi.

Feodalite üzerinde bu zafer, elbette hemen ertesi günü yeni sosyal ilişkilere yol açmadı. Kapitalizme geçiş, öyle sıradan bir süreç değildir. Gerçi, kapitalist öğeler, eski toplumun bağrında palazlanmaya başlar ve kendilerini sıkıan çerçeveyi kırıp parçalayacak denli güçlü oluncaya değin bu gelişme sürer. Ne var ki, kapitalizm, Fransa'da kendi varlığını kesin olarak duyuruncaya kadar daha hayli zaman gerekecektir. Kapitalizmin ilerleyişi devrim döneminde ağır oldu; çünkü, işletmelerin çapı çoğu kez orta halli idi ve üstün durumda olan da ticaret sermayesiydi. Ne var ki, feodal toplumda mülkiyetiyle korporatif sistemin yıkılışı, doğrudan küçük ya da orta üreticiyi serbest kıldı. Bu ise, kentteki esnaf kitlesinde olduğu kadar tarım topluluğunda da, sınıf farklılaşması sürecini hızlandırdı; ayrıca, sermaye ile ücretli emek arasındaki kutuplaşmaya da hız verdi. Böylece, sanayide olduğu gibi tarım alanında da, kapitalist üretim biçiminin bağımsızlığı sağlanmış oldu sonunda; ve üretim ve dolaşımda burjuva ilişkilerin yolu ödün vermeksizin açılmış oldu.

Gerçekten devrimci bir dönüşümdür bu!

Küçük ya da orta üreticiler ekonomisi farklılaşmasını sürdürür ve köylülükle zanaatçılık birbirinden ayrılırken, burjuvazinin kendi iç dengesi de değişmeye başlar. Burjuvazinin safları arasında, kazanılmış servetin geleneksel üstünlüğünün yerine, işadamları ve işletme yöneticilerinin üstünlüğü geçmeye başlar. Spekülasyon, orduların donanımı, silahlandırılması ve yiyecek içeceğinin sağlanması, fethedilen ülkelerin sömürülmesi, kazançlarını çoğaltmada yeni olanaklar sağlıyordu bu adamlara; iktisadî özgürlük, işletmelerin merkezileşmesine yolu açıyordu. Çok geçmeden, tehlike zevkinin ve girişim ruhunun canlandırıp harekete geçirdiği bu işadamları, ellerindeki sermayeyi üretime yatırdılar ve böylece, kendileri de sanayi kapitalizminin gelişmesine katkıda bulunmaya başladılar.

ESKİ DEVLETEN YENİ DEVLETE

Devrim, iktisadî ve sosyal yapıyı altüst ederken, Eski Rejim'in devlet yapısını da değiştirir; burjuvazinin çıkarlarına ve isteklerine yanıt veren modern bir devletin kuruluşuna yolları açar.

Gerçekten, Eski Rejim'in sonlarında, kralın tanrısal hukuka dayanarak temsil ettiği devlet, kişisel bir nitelik taşıyordu hâlâ. Bununla beraber, XVII. yüzyıldan beri, bir merkezi yönetim kendini kabul ettirme yolundaydı. Ne var ki, bu gelişmenin çarptığı duvarlar vardı Eyaletlerin ve kentlerin özerkliğinin yanı sıra, korporatif hiyerarşinin ayrıcalıkları idi bunlar. Topluma egemen sınıf, düzeni, giderek kendi ayrıcalıklarını sürdürmenin aracı olarak bakıyordu devlete. Kralın iktidarı ile aristokrasinin çıkarları arasındaki çekişme de devrimde rol oynadı; burjuvazi ise, bu çelişmeye son verirken devleti de ele geçirdi.

Ne yaptı?

Aristokrasinin olduğu gibi, eyaletlerin ve illerin de ayrıcalıklarına son verip bütün Fransızların kanun önünde eşitliğini ilan etti; Montesquieu'nün, devletin mutlakiyetini durdurmada tek çare olarak gördüğü ara kuruluşlar kayboldular; geleneksel kuruluşlar bütünüyle ortadan kaldırıldı ve idarî bakımdan da tek biçimliliğe giderek millî birlik gerçekleştirildi. O tarihten başlayarak, devlet idaresinin önünde tek engel vardı artık Mesafeler ve gidiş gelişin teknik güçleri! Yapılanlar yalnız bunlar değildi İnsan haklarının, başta da özgürlüğün altını çizerek, onları devlete karşı korumak isteniyordu; öyle olunca da, devlet, bir başkalaşıma tabi tutuldu. İlk göze çarpanlar şunlar bu konuda : Hükümdarın egemenliğinin yerine halk egemenliği geçirilerek kişisel iktidara son verildi; monarkm temsil ettiği devlet, yöneticilerin vekili ve sözcüsü durumuna geldi ve, iktidarı, bir anayasanın emirleri altına girdi.

Fransız Devrimi, başlarda, devlet iktidarını güçlendirmiş olmadı; kralı, milletin seçtiklerine ortak ederek, merkezîyetçilikten alabildiğine uzaklaşarak otoriteyi sulandırmakla, tersine zayıflattı bu iktidarı. Bir yerde, "yürütme" sorununu da beraberinde getiriyordu bu. Bunun gibi, iktidara yerleşen burjuvazi, yoksulları saf dışı ederek seçme

hakkını da varlıklılara tanımıştı. Devrimin sonraki yılları, burjuvazinin çeşitli kanatlarının ve halktan gelen öğelerin ağırlığına göre, bu konulardaki etki ve tepkilerle doludur. Nitekim burjuvazinin saflarındaki bir bölünüşün sonucu olarak, Jakobenler halka dayanıp siyasal eşitliği sağlamak isterler. 10 Ağustos'ta kördüğüm çözülür : Kral saf dışı edilip cumhuriyet ilan edilir ve etkili bir yürütmenin de yolu açılır; aynı zamanda genel oy kabul edilir. Bu kez de cumhuriyetçiler bölünür Jirondenler, diktatörlüğe karşıdır ve iktisadî özgürlüğü de bir dogma olarak almaktadırlar. Montanyarlar ise, tersine Sankülotlarla birleşip, Konvansiyonu, bir devrimci hükümet yaratmaya zorlarlar ve ekonominin yönlendirilmesini de ona bırakırlar. Böylece, Jakobenlerin elinde, devlet yeniden otoriter hale gelir; devletin görevlileri belli bir ölçüde demokratikleştirilir ve bir sosyal demokrasinin kimi çizgilerini edinir rejim. Devrimci hükümetin pek kısa süren uygulaması süresince, burjuvazinin 1789'da ilan ettiği haklarda eşitliğin gelecek için nasıl olumlu kapılar açtığı görülür. Ne var ki, Montanyarlar, servetlerde eşitsizliği ortadan kaldırmadan yana değildirler, onu azaltmaya çalışırlar sadece. Geçici bir dönem olur bu. 9 Thermidor'dan sonra devletin eli ekonomiden çekilir; genel oya son verilerek, yeniden mal varlığı ölçüt alınır oy vermede; cumhuriyet de, "mülkiyet sahiplerinin cumhuriyeti" olur. Direktuvar, cumhuriyetin sosyal tabanını daha da daraltır. Savaş, Devrimi ister istemez diktatörlüğe götürür; burjuvazi, II. yılın halkçı deneyiminden dehşete düştüğü içindir ki, bu diktatörlüğün askeri nitelikte olmasını kabul eder.

Napoléonla ortaklığının anlamı budur.

Fransız Devrimi'nin devlete getirdiği en önemli değişikliklerden biri de, onun laikleştirilmesidir. Başlarda, dinsel hoşgörüye şöyle bir değinilir ve, kısa bir süre sonra da, güneydeki Protestanlarla Yahudilere yurttaşlık hakları tanınır ve Katoliklik bir devlet dini olmaktan çıkarılır. Yasa-meclisi, 20 Eylül 1792'de, medenî hali ve boşanmayı kabul eder. Konvansiyon döneminde, Sankülotlar, kiliseleri kapatmaya kalkarlarsa da ayin özgürlüğü yeniden kabul edilir. Asıl önemlisi, 1794'te, ruhbanın bütçedeki yerine son verilir ve devlet-kilise ayrılığı gerçekleşmiş olur. Bunun ya-

nı sıra, bir başka önemli nokta olarak, eğitim laikleştirilir Konvansiyon, eğitimin devlet işi olduğunu ilan eder; ve bu eğitimde, dinsel hiçbir ilkenin yeri olmayacaktır. Bir ara, katolikliğe karşı bir tür milli din uygulanmasına girişilirse de, vicdan ve ayin özgürlüğü ile uzlaşmadığı görülerek vaz geçilir. Laiklik yolunda atılmış bütün bu gelişmeler, Hıristiyanlığı söküp atmaz; ancak, Fransızların bir bölümünü de dinden uzaklaştırır. 1789'dan önce, soylularla burjuvazinin tekelinde inançsızlık, böylece halk kitlelerinin de arasına girer; buna, Devrimle Kilise arasındaki kopuş da eklenir Devrimci burjuvazi, 1789'un ilkeleriyle Katolikliğin uzlaşamayacağı sonucuna varırken, Kilise de aynı şeyi düşünür; nitekim, Papa VI. Pius, 1790 yılından başlayarak *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'ni mahkûm ederken, Fransız ruhbanı, başlarda böyle bir mahkûmiyete gitmezse de sonunda o da Devrimin düşmanı olup çıkar. Bir bölüm ruhban, dışarı kaçmış piskoposlara bakıp İngiltere'nin yardım ettiği kralcıları tutuyorlardı. Rahiplerini yatıştırması ya da siyasal bakımdan yansızlığa götürmesi için, Papayla bir anlaşma gerekiyordu. Direktuvar 1796'da bunu görür; asıl yararları ise, Napoléon'a dokunacaktır bunun.

Eğitimle ilgili olarak eklemiş olalım Devlet, eğitimi Kilisenin elinden aldı. Yakınma dilekçeleri, eğitimden “ekmekten sonra halkın ilk gereksinmesi” diye söz ediyorlardı; bu formülü Danton da tekrarlayacaktır. Devlet, işte bu gereksinmeye yanıt vermeye çalışacaktır. Ne var ki, uygulamada, asıl büyük ilgi yükseköğretime gösterildi ve bu bakımdan da, en dikkate değer kurumları çoğu kez Konvansiyon koydu ortaya : Yüksek Öğretmen Okulu, sonraları Politeknik Okula yolu açacak olan Bayındırlık İşleri Okulu, Tıp Okulları onun eseridir. Doğu Tarihi Müzesi, Sanat ve Meslekler Konservatuvarı gibi bilimsel kurumlar yaratıldı. Ancak ortaöğretim, illerde birer Merkez Okulu örgütlenme kararıyla sadece kâğıt üzerinde gerçekleştirildi; ilk öğretim ise, hemen hemen bütünüyle bir yana bırakıldı. Anlamı neydi bu tutumun? Burjuvazinin, kendi çocukları yararına, kademeli ve ayıklayıcı bir eğitim düzeni kurma düşüncesi mi egemen oldu bu davranışta?

Öyle görünüyor.

Devrimin yapıcı eserleri arasında, bir millî ordu kur-

mak en çok başardığı iş oldu, 1789'dan önce, kura yoluyla seçilen milis ordu vardı ve orduda rütbeler soyluların tekelindeydi.

Kurucu Meclis milisi kaldırdı; gönüllü askerliği sürdürse de, rütbelerin satılmasını yasakladı ve herkese açtı. Aşağı rütbedekilerle burjuvaziyi çok hoşnut eden bu reformlar, yine de eski düzeni fazlaca değiştirmiş olmadı; soylu subaylar, dışarı kaçıp gitmedikleri sürece mevkilerini korudular. Asıl yenilik daha sonra geldi : Soylulara karşı Millî Muhafız örgütü kuruldu; silah taşıyabilecek bütün yurttaşların topladığı, şeflerini kendilerinin seçtiği, giyimi ayrı ve kendini ordudan farklı gören bir örgüttü bu; Meclis, Milli Muhafızlara tâbi tutmaya razı olmuyordu. Böylece, Devrimin iki savunucusu oluyordu. II. yılda, orduda tasfiyeye gidildi. Bununla beraber, ordunun gerçekten millî olabilmesi için, birliğini sağlamak ve bütün Fransızları onun çatısı altına çağırmak gerekiyordu. Konvansiyon, 1793 Şubatında, asıl askeri saflarla gönüllüleri karıştırdı birbirine. Zamanla, zorunlu askerlik hizmeti kondu. Montanyarlar, karıştırmayla halkçı niteliği bütün orduya yaymayı amaç edinmişlerdi. Bu nitelik bir parça silinir gibi olduysa da, Devrimin damgası silinmedi; eski soylulara ve rahiplere düşman olan ordu, milletin Devrime en çok bağımlı bölümü olarak kaldı. Demokrasi orada yaşadı; çünkü rütbece yükselmek için bilgi fazla aranmıyordu, zekâ ve özellikle yiğitlik yetiyordu. Yeni askere alınanlar da, asker giysisini giyip silahlarını da kuşanınca, cepheye hareket ediyor ve savaşanların arasına katılıyordu.

Devrim, ordusunun savaş yöntemlerini de değiştirdi.

İleride, özellikle Napoléon'un seferlerinde, öldürücü darbeleri bu ordu vuracaktır.

MİLLÎ BİRLİĞİN DEVRİMİ

Bir yandan yıkıp bir yandan yapan Fransız Devrimi, millî birliği de çoğu noktada yetkinliğe ulaştırdı.

Neler yaptı?

Ülkenin çeşitli bölgelerini birbirinden ayıran duvarları yıktı. Kanun önünde eşit olan bütün yurttaşlar, devlete ve

bir örnekleştirilmiş bir idareye, aynı biçimde tabiydiler. Ülke içinde ne gümrük vardı artık, ne de geçiş parası Millî pazar, ulaşım araçlarının elverdiği ölçüde gerçekleşmişti. Millet, dışarıya karşı da sıkı sıkıya sınırlar içine alınmıştı. Komşu bölgelerin senyör ve piskoposlarının Fransa'daki kimi hakları kayboldu; senyörler feodal haklarını, piskoposlar da yargılama haklarını yitirmişlerdi. "Sınırların genişlemesi", Alsace'la Lorraine'i de Fransa'yla birleştirmiş ve onları Almanya'ya kapamıştı. Ama asıl büyük eser, millî orduydı : Yığınla insan, asker olunca durumlara göre ister istemez yer değiştirdiğinden, ülkenin o zamana değin bilmediği çehresi ile yüz yüze geliyor ve toplumu çeşitli yönleriyle tanımış oluyordu.

Doğaldır ki, bir günde ve tam anlamıyla gerçekleşmedi bütün bunlar : Merkezi iktidarla yerel yönetim ilişkisini yetkinleştirmek gerekiyordu; yasalaştırma işi, hemen bütünüyle saatini bekliyordu; yurttaşlık eğitimi için onca önemli olan ilk eğitim kurulmamıştı. Millî pazarın birliği bakımından bile, yakınma dilekçelerinin üzerinde o denli durdukları ağırlık ve ölçülerde yeknesak bir sistemin kurulması sona erdirilmemişti. Kurucu Meclis, bu görevi bir komisyona havale etmişti ve o da 19 Mart 1791'de yeni sistemin iki temelini koydu ortaya. Ondalık olacaktı bu ve bilimsel bir gözleme dayanacaktı. Ölçüde birim, bu ikinci ilkeye uygun olarak, yeryüzü meridyeninin bir bölümünü – on milyonda birini – esas alacaktı ve adına da "metre" denilecekti; "metrik sistem" böyle çıktı ortaya. Ağırlık birimi, "gram", damıtılmış bir santimetre küp suyun belli koşullardaki ağırlığıydı. Doğaya başvuran, ama bir yerde akılcı buluşlardı bunlar. 1 Ağustos 1793'te de, Konvansiyon, para birimini belirledi. Adına "frank" denecekti ve 10 gram gümüşün değerinde olacaktı. Bu konuda kimi sorunları, ileride Konsüllük rejimi çözecekti.

Bir başka noktada, Fransızcanın yaygınlaştırılması konusundaki girişim terk edilmişti ve öyle kaldı. Ne yüzyılın evrendeşçiliği, ne milleti iradî bir topluluk olarak alma görüşü, devrimcileri bu sorunla uğraştırmaya götüremedi. Kurucu Meclis, 14 Ocak 1790'da, yayımladığı kararların ülkedeki bütün bölgesel ağızlara çevrilmesini emretti. Savaşı millileştiren Konvansiyon bu düşünceye karşı çıktı; öte yan-

dan, ruhbanın karşı-devrimci amaçlarla tuttuğu taşra ağzına karşı çıkılıyordu. 27 Ocak 1794'te, Barère, şöyle bir karar çıkarttı : Devlet yazışmaları ve noter belgeleri, sadece Fransızca kaleme alınacaktı artık. 4 Haziran'da, Grégoire, daha da ileriye gitti ve Meclisten, dilin taşra ağzından arındırılması için yetkililerin ve derneklerin harekete geçirilmesini istedi; önerisi kabul edilmedi. Fransız dilindeki ilerleme, ulusal anlayışta olduğu gibi, özellikle okulların yanı sıra, ülkenin idarî ve iktisadî bakımından birliğinin eseri olacaktır.

İşte, toplum ve devlet düzeyinde yapılan bütün bu değişikliklere bakıp, bir yazarın ileri sürdüğü gibi, Fransız Devrimi'ne bir "mitos" diye bakamayız. Kuşkusuz feodalite, kelimenin Ortaçağ'daki anlamıyla, 1789'dakine hiçbir bakımdan benzemiyordu; öyle de olsa, o yıllarda yaşayanların, burjuvalar kadar köylülerin de gözünde, bu soyut terim, feodal haklar ve senyörlük otoritesi gibi pek iyi bildikleri bir gerçekliği karşılıyordu yine de ve kesinlikle buna son verildi. Sonra, Devrim meclislerine, çoğunlukla serbest meslekten kişilerin ve devlet katında görev yapmış insanların dolup da, işletme ya da imalathane sahiplerinin, kısacası kapitalistlerin pek girmediklerine bakıp, bundan, Fransız Devrimi'nin kapitalist düzenin yerleşmesinde taşıdığı öneme karşı bir kanıt çıkaramayız; kaldı ki, işletmeler ve imalathaneler pek etkin bir azınlıkça temsil edildikleri gibi, ticaret ve koloni çıkarlarını savunan önemli baskı grupları vardı; bunların dışında asıl önemli olan şu Eski iktisadî ve sosyal sistem yıkıldı ve Fransız Devrimi, hiçbir kayıt tanımadan girişimi ve kazanç özgürlüğünü ilan ederek kapitalizmin önündeki yolu temizledi böylece.

XIX. yüzyılın tarihi gösterecektir ki, bir mitos değildi bu.

DEVİRİMİN KÜLTÜRÜ

Devrimcilerin hemen hepsi akılcılığa bağlı kimselerdi. 2 Ekim 1793'te, Konvansiyon, Descartes'ı Panthéon'a taşıdı; 1794'te de, Condorcet, hem de sürgündeyken, XVIII. yüzyıl düşüncesinin en güzel dile gelişi olan *İnsan Zekâsının İlerlemelerinin Tablosu*'nu yazarak insan soyunun geleceği-

ne olan güvenini koydu ortaya. Duygu ya da umut, saygınlığından bir şey yitirmedi : Volney, 1791'de yayımladığı *Yıkıntılar*'ında, İmparatorlukların yıkılışını, doğal dinin, despotluk ve tanrıci yönetimlerin dayatması sonucu terk edilmesine bağladı; ve 1793'te de bir Yüce Varlık tapmcına pek uygun gelen *Yurttaş İlmihali*'ni yayımladı.

Bununla beraber, Direktuvar döneminde "İdeologlar", deneysel bilimle uyuşmuş olarak, bilgiyi, gerçekten pozitif kılmak için duyulur dünyanın içine getirip sokuyorlardı. Destutt de Tracy, düşüncelerin (idée) oluşumunda gözleme başvurmayı yöntem olarak almıştı; okulun adı da buradan geliyor. Hekim Cabanis, deneysel psikolojiye başlıyor. Pinel, Salpetrière akıl hastanesinde akıl hastalarını inceliyor ve 1798'de, patolojik psikolojinin yolunu açacak olan bir kitap yayımlıyordu. Ahlak da, bir örfler bilimi oluyordu onlara göre. Ginguené ve Fauriel, edebiyat ve sanatın incelemesine tarihsel eleştiriciliği getiriyorlardı; Madame de Stael de, 1800'de, *Sosyal Kurumlarla İlişkileri Bakımından Edebiyat*'ı yayımlayacaktır. 1794'te Dupuis, *Bütün Kültlerin Kökeni* adlı eserinde, bu yöntemi dinler tarihine değin yaymayı denemişti.

Durmadan ilerleyen bilimler akılcılığın kalesi oldular. Matematik bilimler ve astronomi, Fransa'da parlaklığını sürdürüyordu. Özellikle Lagrange, Legendre ve Laplace, fonksiyonların incelenmesi yoluyla çözümlemeyi geliştiriyorlardı; Monge'un tasarı geometri hakkındaki kitabı 1799 tarihlidir; Laplace, klasik mekaniğin baştacısı olan *Dünya Sistemi* adlı eserini 1796'da yayımlıyacak ve eser XX. yüzyıla değin rakipsiz kalacaktır. Fizikte henüz büyük adlar yoktur. Kimya, kurucusu Lavoisier'nin kaybına dövünse de, bir Berthollet ve daha birçokları yaşamaktadırlar. Müzede, şimdi Cuvier, Geofroy Saint-Hilaire ve Lamarck ders vermektedirler; ancak, gelişim üstüne tartışmalar başlanmamıştır henüz.

Devrimden tiksinenler, XVIII. yüzyılın akılcılığına yükleniyor, felaketten onu sorumlu tutuyorlardı. Felsefe kılığına bürünüp geleceğe ve vahyedilmiş dine dönüş böyle ortaya çıktı. Adları pek duyulmuş Bonald'la Maistre de, bu kafayla yazdıkları eserlerini 1796'da Fransa dışında yayımladılar ilk kez. Her ikisi de, Burke gibi, XIX. yüzyılda kar-

şı-devrimin kalemleri olarak ün kazanacaklardır. Ancak, *Jakobenizmin Tarihine Yardımcı Anılar* adlı eserin başarısı daha çabuk olacaktır : 1797'de yayımlanan o kitapta, Abbé Barruel, Devrimi bir Mason tertibi olarak göstermeye kalkıyordu.

Akılcılığa karşı çıkanların sığındıkları bir kale de Jean-Jacques Rousseau idi. Geleneksel dine ve mistisizme sığınanlar da vardı. Katolik ruhban, kendini derleyip toparlama çabasıındaydı; Katolik disipline ayak uyduramayanlar ise bulanık görüşler arkasındaydılar; zaman zaman peygamberler ya da meczuplar dolaşıyordu ortada : Bunlardan Suzanne Labrousse Devrimin ilk yıllarında, Catherine Théot da üstelik terörün tam ortasında, yığınla kafasız buldular arkalarından giden. Fransızların çoğu ise, olayların akışını ve parti kavgaları arasındaki inceliği kavramaktan uzak oldukları için, özet halinde görüşlerle birbirine hasım iki kampa bölünmüşlerdi : Devrimden yana olanlar vardı ya da ona karşı olanlar. Geleneksel aile, okul, kişisel ve kimi zaman mesleki ilişkiler, Devrime muhalefeti yoğurdu durdu.

Devrim, dili ve konuşmalarla yazıların biçimini de etkiledi.

Devrim, edebî türler yarattı, yeni bir hitabete yol açtı ve siyasal gazeteciliği doğurdu; öte yandan, yazarlara da konular verdi. Propaganda, gazetenin, broşürün, geçitlerin ve bayramların yanı sıra, tiyatrodan yararlandı; soylulara, arkasından krala ve zaman zaman da ruhbanı düşman olan, 9 Thermidor'dan sonra da Jakobenliği yeren güncel piyesler, pek dişe dokunur şeyler değildi. Uzun zaman afişlerde kalan *Özgürlüğe Armağan* kuşkusuz en önemlisi oldu bunların. Direktuvar döneminin sonlarında, bütün eski büyük hatipler ölmüşlerdi; revaçta olan uzlaşmacı konular ve klasik türlerdi. Öne çıkmış, ama dehası olmayan kimi yazarlar, geleneği sürdürüyorlardı; gelenek ise ölüyordu ve onu doğuran toplum yitip gitmişti ya da etkisi tükenmek üzereydi. Kolej eğitimi görmemiş yeni zenginlerle küçük burjuvazi, eski Yunan ve Latin kaynaklarından esinlenmiş eserlerden ya da onlara yapılan yollamalardan zevk alacak durumda değildiler; zevk aldıkları daha çok melodramlardı ki, romantik drama kaynaklık edeceklerdir. Hep, hem de aynı

coşkuyla okunan eser, 1787'de yayımlanan Bernardin de Saint-Pierre'in *Paul ile Virginie*'si idi. Revaç bulan "halk ozanı türü", romantiklerin Ortaçağ için hayranlıklarının habercisi idi. Yabancı romantikler de okurların gözlerini büyülemeye başlamışlardı; İngiliz yazarın bir otuz yıl kadar önce uydurduğu Ossian'ın şiirleri, Direktuvar döneminde olağanüstü bir şöhret kazandı. Eski Rejimin sonlarını simgeleyen Antik Çağa dönüş, edebiyatı yenilemiyordu.

İlginç olan, Devrimin şairinin olmaması : Bir tek André Chénier kalacaktır geleceğe!

Sanatsal yaratışta, Devrimin yıkıcı rol oynadığından söz edilmiştir. Aslında Meclisler, sanat eserlerini kimi zaman kendi haline terk etseler de, onlara kol-kanat gelecek önlemleri de aldılar; eski müzeler ve yeniden kurulanlar, belgeleri ve sanat eserlerini toplayıp korudular. Ressamlar, desinatörler ve gravürcüler, çağdaş olaylardan esinlendiler : David'in şaheserleri, bir *Jeu de Paume Andı*, bir *Öldürülmüş Marat*, bunun tanıklarındır. Cumhuriyet bayramları da, aynı devrimci anlayışın dile geldiği olağanüstü gösterilerdi. Şunu da eklemeli David'in, 1789'dan önce ve sonra sergilediği tarihsel tablolar, örneğin *Horatius*'lar ve *Brutus*'lar, bu anlayışla uzlaşan eserlerdi; Kamu Selameti emrindeki bir yurttaşlık erdemini yüceltiyorlardı hepsi de.

Bununla beraber, gelenek, haklarından vazgeçmedi.

Devrimci ateş, edebiyat ve plastik sanatlardan çok müziğe daha kolay gelip girdi Gossec, Méhul, Gretry, bayramlar için marşlar bestelediler; Direktuvar döneminde bile, böyle besteler yapılıyordu. Cumhuriyetçilerin kendi şarkıları oldu Rouget de Lisle'in *Marseillaise*'i ile Marie-Joseph Chénier'nin sözleri üzerine Méhul'ün bestelediği *Yürüyüş Şarkısı*; bunlar, Devrimden sonra da yaşadılar ve coşturdular.

II

FRANSIZ DEVRİMİNİN ANLAMI

Batı tarihi, önce XVII. yüzyıldaki İngiliz Devrimi olmak üzere, bir devrimler çağına girer. Bu çağ, XVIII. yüzyılda, başta Amerikan Bağımsızlık Hareketi olmak üzere, daha da yoğunluğuna yaşanır. Hemen hepsi de aynı hedeflere yönelip aynı sonuçlara varan bu devrimler içinde Fransız Devrimi'nin yeri ne?

Nasıl yorumlamalı onu?

ESKİ YORUMLAR

Fransız Devrimi, daha sürdüğü yıllarda, Fransa içinde ve dışında yorumlara tabi tutuldu. Tarihçi olmaktan çok politika ve gazete yazarı olan kimi kalemler, Devrimin kat ettiği yolu ölçmeye kalktı ve ortaya koyduğu sonuçlar hakkında hüküm verdiler. Görgü tanığı da olsalar ve yararlı şeyler de söyleseler, ya göklere çıkarırlar Devrimi, ya da tam karşısına geçerler. Konuştuğunda zehir saçan İngiliz Burke'ü hatırlatmış olalım.

Fransız Devrimi, daha sonraki yıllarda serinkanlı yorumların konusu oldu.

İlk ciddi eserler, Restorasyon döneminde (1814-1830), gericiliğe karşı mücadele ortamında yazıldı. Tarih, her zamankinden çok daha fazla bir siyasal silahtı o dönemde. Çoğu kez burjuvaziden gelen serbest meslek sahibi tarihçilerin ortak konuları, 1789'daki anlamıyla "özgürlük düşüncesi" idi. Her zaman olduğu gibi, onlar da, kendi dönemlerinden ve ortamlarından soyutlanmadılar; ancak öyle de olsa kaynaklara inmeye çabaladılar. O yılların iki büyük Devrim tarihçisinden Thiers'in *Fransız Devrimi Tarihi* 1823'te, Mignet'ninki de 1824'te yayımlandı. Bu her iki tarihçi de, olayların yüzeyinde kalırlar ve eserleri aslında bir siyasal ta-

rihtir; Devrime “yukarıdan”, meclislerin, komitelerin, partilerin açısından bakarlar. Onca çeşitliliği olan illerin tarihine rastlanmaz; bu arada, ne iktisadî gelişme, ne de sosyal hareketler; içinden halkın çıkarılıp atıldığı bir devrim tarihidir onlarınki.

Onları, Michelet ile Quinet’nin “romantik okulu” izler. Michelet ile halk girer tarihe. Thiers ile Mignet, 1814 Şartı’nın benimsediği 1789’un eserini kurtarmak amacıyla, eski ayrıcalıklılara karşı savaşan bir burjuvazinin tarihçileriye, Michelet demokrattır; Louis Blanc’la Quinet de öyle. 1840’tan sonra kaygıların eksenini yer değiştirmiştir : Tarihçilerin ilgisi, 1789 ve burjuva devrimine değil halk devrimi ve 1793’e kaymıştır. Böylece, köktenci bir eğilim taşıyan devrim tarihçiliği başlar Fransa’da. Bu tarihçiler demokrat, cumhuriyetçi, ama aynı zamanda romantik ve spritüalisttir. Thiers’le Mignet, tarihin pozitif bakımdan incelenişine bağlıysalar, Michelet sorar : Nedir Devrim? Ve şöyle verir yanıtını Hakseverliğin tepkisi, ebedî adaletin gecikerek de olsa yerini buluşu; tanrısal yardımın yerine geçerek, adalet hüküm sürmeye başlar onunla. Quinet’ye göre ise, yeni bir dindir Devrim. Her ikisi için de, rabbanî ve yazgısal bir olaydır o. Michelet için, başoyuncusunun halk olduğu bir dram.

Liberal tarihçiler ve öykücü tarih grubuna bağlansa da, Michelet aşar onları. Başta, edebî yeteneğiyle, sonra da etkisinde kaldığı olaylarla : Özellikle 1840’tan başlayarak, yani demokratik atılımın yeniden hız kazandığı bir dönemde yazar tarihini. Ancak, daha önce, ve belki daha da derinliğine olarak, Vico’nun, Herder’in ve Alman idealizminin etkisini yaşamıştır. Michelet, 1827’de Vico’nun *Yeni Bilim*’ini çevirdi; o da, dostu Quinet gibi, Herder’le beslenmiştir. *Volksgeist*, “milletlerin dehası” kavramından yararlanır ki, tarihsel gelişmenin zorunlu öğelerinden biridir bu.

Michelet, 1847’den başlayarak *Fransız Devrimi Tarihi*’ni yayımlamaya koyulur. Gerçek bir partizanın kitabıdır bu. 1789’daki halkın büyük umudunu ve “Temmuz şimşeginden çıkan büyük ışığı”, 1792’deki yurtsever atılımı, 1793’teki mücadelenin dramatik niteliğini, kimse ondan daha güzel anlatamadı. Halkın içinde yaşadı ve görgü tanıklarını dinledi, halkın özlemlerini dile getirdi. Çalışmasının

sonunda şöyle der : Devrim tarihinin “ilk sayfasından son sayfasına değin tek kahramanı vardır Halk!” Ateşli ruhyla, Michelet, Devrimi canlandırmaktan çok yaşadı. Bununla beraber, olayların görünüşünün arkasındakini de anlamaya ve açıklamaya çalışır ve tarihe bütünlüğüne bakar. Halk özlemlerinin gerçek kapsamını her zaman yakalayabilmiş midir? Değil! Bir yöntemi de yoktur. Ama George Lefevre’in dediği gibi Michelet, “pozitif bir çözümlemenin beceremeyeceği bir yaşam verir olaylara. Bu sıfatla, tarihçilerimizin en büyüğüdür o. Ancak, o türden bir deha ki, ne yöntem bırakmıştır arkasında, ne araştırma programı, ne de öğrenciler!”.

Quinet ise, dostundan farklı olarak anlatmaz : *Devrim* adlı eseri, tarihsel olmaktan çok öğretiseldir. Tutkuyla, bir peygamber biçemiyle konuşur. Ona göre, olayların ve oyuncuların arkasında, kurumların ruhunu ve düşüncelerin yürüyüşünü yakalamaktır söz konusu olan. Tarih, düşüncelerin gerçekleşmesi olduğundan, Devrim özgürlüğü getirmiştir. Quinet’ye göre, Devrim başarıya ulaşamadı, çünkü şu ya da bu nedenle dinsel girişimleri başarıya ulaşamadı. Bir devrim, bütün düşüncelerin anahtarı olan dini değiştirmelidir önce. Quinet’nin çabaları, sonunda manevî bir niteliğe büründü; ancak bu, eleştiri ruhunu ve tarihçinin bilimsel dürüstlüğüne ortadan kaldırmıyor. Aulard’ın da dediği gibi, Devrimin eleştirisini başlatmıştır o.

Bir başka devrim tarihçisi Tocqueville, bir filozof tarihçi oldu *Eski Rejim ve Devrim* (1856), XIX. yüzyılın, hiç kuşkusuz en büyük ve en özgün eserlerindendir. Ancak Quinet, Devrimden yana bir Protestan olarak yazıyordu; Tocqueville ise, tutucu bir Katolik olarak bakar olaylara. Quinet gibi Tocqueville de Devrimin eleştirisine eğildi; kitabında olayların anlatımı yok, onların ve oyuncuların gerisinde, düşüncelerin akışı ve kurumların ruhu vardır. Ne var ki, Quinet’nin konuşmaya başladığı noktada, Tocqueville eserini noktalar; *Devrimden Doğan Toplum* adıyla taşarladığı bir kitabı ise yazmadı. Yalın bir biçim ve soğuk bir havayla yazdığı eseri, alabildiğine belgelere dayanır; bunun yanı sıra, o zamana değin kabul edilmiş düşünceleri reddederek, Eski Rejimi ve kurumlarını incelerken, Devrimin kökenlerini, hatta niteliklerini bulur. Böylece, sürekliliği

yakalar. Kollektif anlayışlara ve sosyal davranışlara dikkatini yoğunlaştırıp, XVIII. yüzyılda Fransızların “iki temel tutku”su üzerinde ısrar eder : Biri, eşitsizlik karşısında duydukları kindir bunun, öteki özgür yaşama istekleri. Ancak, burjuvazinin gelişmesine ve isteklerine daha çok dikkat kelse de; halk devrimi’nin istediklerine çok daha az duyarlıdır. Başka kimi noktalarda da eleştirebiliriz onu. Öyle de olsa, Tocqueville’in eseri, belge ve olay yığınlarının üzerine yükselerek ana çizgilerini elde etmiş ve tarihin süreklilik gösterdiği noktaları yakalamıştır.

Yetmişli yıllarda, 1830 ve 1848’leri yaşamış olan tarihçiler ölürler; 1870-1871 olaylarının sonucu, sessizlik ve acılar içinde yaşamı terk ederler. Guizot 1874’te ölür ve aynı yıl, Fransa için duyduğu büyük kaygılar içinde çırpınarak, Michelet. Yeni tarihçi kuşağı, yaşanan olayların derinliğine etkisi altındadır; ama ters yönde. Bu kuşak, yenen ülkenin “rahlei tedris”ine oturur. Siyasal kaygılar baş gösterir. Eski kurumlarda, Fransa’yı yeniden yaratmaya yarıyacak en iyi şey ne ise onu araştırmak söz konusudur. Dahası, 1870 yılının felaketleri, sosyal korku, bu aydınlar kuşağına damgasını vurur. Halk kitlelerinin tarihe girişi, sosyalist düşüncelerdeki gelişme, 1871 Komün dramı, tarihçileri, düzenden yana olanların saflarına getirip sokar. 1820’lerin liberalleri, 1840’ların demokratlarından sonra tutucular sahnededir Sosyal demokrasi onları korkutur, daha da fazla olarak sosyalizm!

Taine, *Çağdaş Fransa’nın Kökenleri*’ni, böyle bir ortamda yazıp yayımlar. İlk cildi 1875’te çıkan bu kitap, bir aşağılama, bir kin eseridir. Çoğu kez ilk kaynaklara gitmez, ikinci elden yazarlardan; o da kafasına uygun olanları alır, onlarla yetinir. Açıklamak yoktur, tanıtlamak vardır; öyle olunca da eleştirisi saygınlığını yitirir. Sosyal düzeni savunma kaygısıyla, Taine, burjuvaziye karşı soyluları, halka karşı da burjuvaziyi tutar. Devrime gerekçe olarak buldukları da, burjuvazide açgözlülük, halkta kan dökme güdüsüdür. Öyle olunca da yığınla karikatür : Marat bir delidir ona göre. Danton bir barbar, Robespierre sonradan görme bir ukala, Napoléon da bir paralı asker; Devrim, bir alkolik kurdrganlık bunalımı; Napoléon’un yeniden örgütleyişinin sonunda ortaya çıkan toplum da bir kışla! Savaşı ve sonuç-

larını bilerek bir yana bırakıp yalnızca iç mücadeleler ve sorunlar üzerine eğilen Taine, Devrim'in bütün tarihini çarpıtır, bozar Karşı-devrimle yabancıların bağlaşıklığını, aristokratların tertibini, dışarıya kaçanların silahlanışını, her yanda kol gezen ihaneti sükûtle geçiştirip büyük bir ulusal savaşın gerçekleri karşısında susar. Fransız Devrimi'ne böylesi bir yaklaşımı, Quinet çok önceden mahkûm etmiş ve şöyle demişti "Orduların ortaya koyduğu görünümünden içerdeki görünüm ayrılırsa, kudurgan bir halk görülür içerde, ama kudurganlığının nedeni görülmez!" Bununla beraber, halk hareketlerine korku kadar kinle, de yaklaşırsa, onlardaki karmaşıklığı da göstermiş oldu; sosyal psikolojiye eğilme zorunluluğunu duyurması bakımından, Taine, Fransız Devrim tarihçileri arasında – her şeye karşın – bir "uyarıcı" oldu.

1901'le 1904 yılları arasında yayımlanan, Jaurès'in *Fransız Devrimi'nin Sosyalist Tarihi*, Devrimle ilgili son büyük girişimdir. Asıl bilimsel gelişmeler, Jaurès'ten sonra ve bir bölümüyle onun etkisi altında başladı kesinlikle.

Gerçekten, XIX. yüzyılın son onlu yılları, kapitalist ekonominin açılış ve zafer yıllarıdır; ona koşut olarak da, işçi hareketinin ve sosyalist düşüncelerin. Sonuçlarından biri şu oldu bu gelişmenin : Tarihçiler, gitgide daha fazla halk sınıflarına çevirdiler gözlerini, ama Taine'den çok daha farklı bir görüşle; onların yaşam koşullarını incelemek ve eylemlerinin etkilerini anlamak söz konusuydu artık. Özetle, iktisadî ve sosyal olaylar, tarihçinin dikkatine gelip dayatıyorlardı kendilerini. Gerçi XIX. yüzyılın tarihçileri de onları unutmuş değillerdi. Ancak, Jaurès'tir ki, Fransız Devrimi'ne iktisadî ve sosyal temelini kazandırmıştır. Kitabına bu adı verişini kınayanlara verdiği yanıtta, niyetinin, Fransız Devrimi'nin olaylarını "halka, işçilere, köylülere anlatmak" olduğunu söylüyordu. Ona göre, Fransız Devrimi, öyle bir tarihte olup bitmiş, amaçsız ve sonuçsuz bir olay değildi; demokrasinin ve kapitalizmin gelişimine kapıları açarak, Fransız Devrimi, proleteryanın, giderek sosyalizmin gelişini dolaylı olarak hazırladı.

Eserinin girişinde, tarih yorumunu, "Marx'la materyalist ve Michelet ile mistik" bir açıdan yaptığını söylese de, bir yerde Marx'ın ışığında yazdı. Onun yöntemine ne dere-

ceye kadar uyduğu tartışılabilir. Ancak, “iktisadî koşulların, üretim ve mülkiyet biçiminin tarihin temelini oluşturduğunu” biliyordu; ona göre de, “toplumun iktisadî yapısı, siyasal biçimleri, sosyal örfleri ve hatta düşüncenin genel yürüyüşünü belirliyor”du. Olaylara bu anlayışla eğildi ve sonuçlar çıkardı. Bunu yaparken insanı da unutmadı. İktisadi bir yoruma da bağlansa, tarihin manevî bir değeri olduğunu görmezden gelmedi. Jaurès’in, Fransız Devrimi onuruna tek başına diktiği anıt, bugün de gücünü, büyüklüğünü sürdürüyor. Bu bilimsel eser, Fransız Devrimi’nin bilimsel tarihçiliğinin yolunu açmanın da onurunu taşıyor.

Ya ondan sonraki gelişmeler?

Apayrı bir incelemenin konusudur bu.

FRANSIZ DEVRİMİ VE BURJUVA DEVRİMLER

Feodalizmden kapitalizme genel geçişin zorunlu bir aşaması da olsa, Fransız Devrimi, benzer çeşitli devrimler karşısında, Eski Rejim’in sonlarındaki Fransız toplumunun kendine özgü yapısından gelen özel nitelikler taşıyor.

Ne var ki, bu nitelikleri yadsıyanlar oldu.

Gerçekten, Amerika’da R. R. Palmer ve Fransa’da J. Godechot gibi kimi tarihçilere göre, Fransız Devrimi, Amerika’daki İngiliz kolonilerinde – 1763’ten az sonra – başlayan, 1787 ve 1789’da Fransa’ya erişmeden önce, İsviçre, Pay-Bas, İrlanda devrimleriyle uzayıp giden, Batılı, ya da daha doğru olarak Atlantik dünyasına ilişkin bir devrimin bir görünümüdür. Bu devrim, Fransa’dan sonra da yeniden Pay-Bas’ya sıçramış, Ren Almanya’sını, İsviçre’yi, İtalya’yı içine almıştır... Okyanusun, Batı ekonomisinin yenileşmesinde ve kolonilerin Batıca sömürülmesinde oynadığı önemli rol göz ardı edilemez kuşkusuz. Öyle de olsa, Fransız Devrimi ile “İsviçre, Pay-Bas ve İrlanda... devrimleri”ni aynı kaba koyunca, Fransız Devrimi’nin derinliği, boyutları ve yol açtığı ani değişiklik küçümsenmiş olur; sonra, bu görüş, Fransız Devrimi’ni, kendine özgü iktisadî, sosyal ve ulusal içerikten boşaltmakla, Jean Jaurès’ten sonra Georges Lefevre’e değin bir yarım yüzyıllık devrimci tarihçiliği de yok sayıyor.

Bununla beraber, daha önce Tocqueville şöyle bir soru sormuştu : “Niçin birbirine benzer ilkeler ve siyasal kuramlar, Birleşik Devletler’i sadece bir hükümet değişikliğine götürmüştür de, Fransa’yı toplumun kökten değişikliğine zorlamıştır?”. Sorunu böylesine koymak, siyasal ve anayasal bir tarihin yüzeysel görünümünü aşmak demektir; belliydi ki, iktisadî ve sosyal gerçekliklere ulusal özellikleri içinde erişilmek isteniyordu. Buradan kalkarak, Pay-Bas’daki, İngiltere ve Birleşik-Devletler’deki değişikliğin koşulları ve görünüşleri arasında bir karşılaştırma yapalım ve Fransız Devrimi’nin bu değişiklikler karşısındaki yerini belli etmeye çalışalım.

1688 İngiliz Devrimi, iktidara burjuvazi ile toprak aristokrasisini ortak edip bir sosyal ve siyasal uzlaşmaya varmışsa, nedeni şuydu Daha önce, XVII. yüzyılın ilk İngiliz Devrimi, yalnız mutlak bir monarşinin yerine – demokratik olmasa da – temsili bir hükümet geçirmek ve baskıcı bir devlet kilisesinin egemenliğine son vermekle kalmamış, kapitalizmin gelişmesi için yolu alabildiğine temizlemişti; bir tarihçinin deyimiyle, bu devrim, “Ortaçağa son noktayı koymuştu” Toprak sahipleri sınıfına, mülklerinin mutlak sahipliği sağlanarak, feodalitenin son kalıntılarına son verilmişti; Kilisenin, tacın ve kralcılarının mallarına el konularak satılmaları, kırsal kesimde geleneksel feodal ilişkileri koparıp attı ve sermaye birikimini hızlandırmıştı; korporasyonlar, her türlü iktisadî önemlerini yitirmiş; ticaret, maliye ve sanayi tekelleri ortadan kaldırılmıştı. Milli zenginliği en yüksek katına çıkarmada ve ona dünyada yönetici bir rol vermede, gerekli, daha serbet bir iktisadî gelişmeyi tanıması; dış politika da içinde olmak üzere, politikanın, millet içinde önemli yeri olanların denetimine geçmesi için, eski Rejimin devrilmesi gerekiyordu İngiltere’de.

Bununla beraber, İngiliz Devrimi, Fransız Devrimi’nden çok daha az köktenci oldu : Jaurès’in deyimiyle söylemek gerekirse, İngiliz Devrimi “sıkı sıkıya burjuva ve tutucu” olarak kaldı; oysa Fransız Devrimi, “iyiden iyiye burjuva ve demokratik” oldu. İngiliz Devrimi’nin Eşitçileri (Niveleurs) olsa da, köylülerine hiçbir toprak sahipliği sağlamadı; dahası, İngiliz köylülüğü bir sonraki yüzyılda kaybolup gitti. Bu tutuculuğun nedenlerini, İngiliz kapitalizminin

tarımsal niteliğinde aramalı : Bu nitelik, *gentry*'yi parçalı bir sınıf haline getirmişti; öyle ki, 1640'tan önce yığınla beyzade, koyun yetiştiriciliğine, kumaş sanayisine ya da maden işletmeciliğine dört elle sarılmıştı. Öte yandan, İngiliz Devrimi, Eşitçiler'iyile, daha sonra Locke yoluyla Amerika ve Fransız devrimcilerine taşınacak olan insan hakları üzerine kurulu siyasal kuramların ortaya çıkışına tanık olsa da, bu haklarda eşitliği ve evrenselliği ilan etmekten kaçındı yine de; hem de olanca görkemiyle, Fransız Devrimi yapacaktır bu ilanı.

Amerikan Devrimi de, İngiliz Devrimi gibi, ama ondan daha az ölçüde deneyciliğin arkasından gitti. Doğal hukuka başvursa ve görkemli bildiriler de yayımlamış olsa, ne özgürlük ne de eşitlik bir bütün olarak tanınmadı. Siyahiler köle olarak kaldılar ve, Beyazlar arasında haklarda eşitlik kabul edilse de, zenginlik üstüne kurulu sosyal hiyerarşi bundan hiç de etkilenmedi. Doğrudur, Amerika'da "demokrasi" milletin yönetimi oldu, ancak değirmenin suyu yine de para babalarının cebine aktı.

Bütün bunlara karşın, İngiliz ve Amerikan devrimleri yine de derin etkilerde bulundular ve saygınlıkları uzun süre sürdü : Onların tutucu siyasal uzlaşmaları, varlıklı sınıfların eşitlikten çok özgürlüğe daha dikkatli olmalarına yol açtı.

Oysa, Fransız Devrimi'nde hemen her şey başka türlü oldu. Fransız Devrimi, içindeki sınıf mücadelelerinin dramatik niteliği bakımından, kendisinden önceki devrimleri gölgede bırakarak burjuva devrimlerinin en çarpıcı olanı olmuşsa, neye bağlı bu? Şuna Fransa'da, feodal ayrıcalıklarının üstüne kapanmış soylular, her türlü ödünü alabildiğine inatla reddettiler; buna karşın, halk kitleleleri de olanca kızgınlıklarıyla başkaldırdılar. Aristokratik karşı-devrim, devrimci burjuvaziyi de, eski düzeni belki aynı inatla baştan aşağıya yıkmaya götürdü. Ne var ki, bu burjuvazi, kendilerine ödün vermesi gereken tarımdaki ve kentlerdeki yığınlarla bağlaşıklık kurarak başarabildi bunu; feodalite yıkıldı ve demokrasi kuruldu. Değişikliğin siyasal aracı, halk kitlelerine dayanan küçük ve orta burjuvazinin Jakoben dikkatörlüğü idi; bütün bu kitlelerin ülküsü de demokrasi idi. Serbestçe çalışan ve alıp veren köylülerin ve bağımsız zanaat-

çıların, kısacası bağımsız küçük üreticilerin demokrasisi. Böylece, Fransız Devrimi, modern ve çağdaş tarihte kendine özgü yerini aldı Burjuva Devrimi'nin bağrında, bir köylü ve halk devrimi vardı ve daha ileriye doğru itiyordu onu.

Bu nitelikler, Fransız Devrimi'nin yankılarının ve çağdaş dünyanın gelişiminde örneklik etmesinin anahtarlarını da verir bize. Kuşkusuz, işgal ettikleri Avrupa ülkelerinde, Cumhuriyetin orduları, arkasından da Napoléon'un ordularıdır ki, düşüncelerin gücünden çok Eski Rejimi yerle bir ettiler Servaja son vererek, köylüleri senyörlük ödentilerinden ve Kilisenin ondalıklarından kurtararak, başkalarına satılıp aktarılamayan mülkleri dolaşıma sokarak, Fransız fethi, kapitalizmin gelişmesine açıkça yol açtı. Dahası var Niteliği gereği fethedici olan aynı kapitalizmin yayılışıyla da, yeni ilkeler ve burjuva düzen dünyayı istila etti ve aynı değişiklikleri dayattı her yanda.

Millî yapılarındaki çeşitlilik, gelişme hızındaki eşitsizlik, doğaldır ki bir ülkeden ötekine yığınla farklılığı getirdi beraberinde; modern kapitalist toplumun oluşumundaki çeşitlilikler bunların bir tanığı, özellikle, üretimin kapitalist yöntemlerine doğru gelişme bir bakıma yukarıdan dayatıldığında, geçiş süreci yarı yolda durdu ve eski üretim biçimi, yıkılmaktan çok – bir bölümüyle – kurtarılmış oldu bununla; XIX. yüzyıl tarihi, bu uzlaşma yolunun pek parlak örnekleriyle doludur. Böylesi bir karşılaştırmada, Fransız Devrimi'nin yenilmez niteliği daha da açık olarak belli ediyor kendini.

Avrupa'nın XIX. yüzyılda gördüğü millî birlik hareketlerine, birçok noktadan burjuva devrimleri olarak bakılmalıdır. Gerçekten, İtalya'da Uyanış (*Risorgimento*) ya da Alman Birliği hareketlerinde milli etkenin önemi ne olursa olsun, içerdeki iktisadî gelişme aynı amaç doğrultusunda olmasaydı millî güçler modern bir toplum ve siyasal birliği olan bir devlet yaratmayı başaramazlardı. Tarihsel çözümlemede rastlanan bütün güçler ve onların doğurduğu yığınla bulanıklık şuradan ileri geliyor Bu hareketler, Fransız Devrimi'nden farklı olarak, karma nitelikte, yani hem millî hem sosyal türde devrimlerdir.

Gramsci'nin hapisanedeyken yaptığı çalışma taslakları arasında şöyle bir konu da var : “*Risorgimento*'da Jako-

benizmin yokluğu” Özellikle Jakobenizmi, devrimci burjuvazi ile köylü kitlelerinin bağılaşıklığı olarak niteleyen Gramsci, buradan kalkarak şunun altını çiziyordu : Risorgimento, burjuva devrimi, Fransız Devrimi’nin Jakobenler sayesinde kazandığı kadarıyla köklü bir devrim olamadı. Bununla, her iki hareketin iktisadî ve sosyal içeriği sorununu da gündeme getirmiş oluyordu Gramsci. Risorgimento, halk ve özellikle köylü devrimi yanını – kendi deyiimiyle – “eksik” bıraktığı ölçüde, Fransız Devrimi’nin örneklik ettiği klasik türde burjuva devriminden de uzaklaşmış oluyordu. İtalyan burjuvazisi, birliğin gerçekleştirilmesi döneminde, köylülükle devrimci bir bağılaşıklık kurmayı reddetmişti; bir uzlaşma, arkadan feodal aristokrasi ile kapitalist burjuvazi arasında oldu; bu uzlaşmanın kaynağını ise, bir yarım yüzyıl önce tarım sorununa getirilmiş çözümlerde aramalı. İtalyan Birliği’nden çok önce, XVIII. yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyıl başlarında, özellikle de Fransız işgali döneminde, kimi reformlarla, bölgelere göre farklı biçimlerde de olsa, senyörlük rejimi ortadan kaldırılmıştı; ancak, modern İtalyan toplumunda, aristokratik nitelikte büyük bir toprak mülkiyeti varlığını sürdürüyordu yine de. Devrimin arkasından Fransız köylüsü kesinlikle ayrışıp bölünürken, İtalyan köylü kitlesi, toprağa bağlı tarım emekçisi ya da geleneksel ortakçı durumundaydı hâlâ; böylece, eski bağımlılık ilişkileri sürdü. Fransa’da, devrimci burjuvazi, feodaliteye karşı mücadelede sonuna değin köylüleri desteklemiş ve bu düzen ortadan kaldırılınca değin de sürdürmüştü bu bağılaşıklığı; İtalya’da ise, köylü kitlelerin karşısında, toprak aristokrasisi ile kapitalist burjuvazinin bloku kuruldu. İtalyan Birliği, büyük mülk sahipleri ile yüksek burjuvazinin, aristokratik yapıdaki bir toprak mülkiyeti temeli üzerine kurdukları oligarşik sisteme köylü yığınların bağımlılığını sürdürdü. Bu birliğin ustaları ılımlı liberallerle, söz konusu çıkarları simgeleştiren Cavour için, Fransa’nın izlediği devrimci yolu izlemek mümkün olamazdı; çünkü, köylü kitlelerinin başkaldırısı, onların siyasal egemenliklerini tehlikeye düşürebilirdi.

İtalyan kapitalizminin oluşumunda önemli sonuçları oldu bunun : İtalya’da, Fransa’dan farklı olarak, pazar için üretim yapan bir özgür ve bağımsız mülkiyet sahipleri taba-

kası genişliğine doğmadı; ürün olarak rant sürdü ve üretimin pazara ve ticarî kazanca bağımlılığı devam etti. Böylece, kapitalizme geçişte “İtalyan yolu” kendi niteliklerini edindi : Sanayi sermayesinin ticaret sermayesine bağımlılığını sürdüren ve tekelci eğilimler taşıyan oligarşik bir kapitalizme varan bir uzlaşmacı yoldu bu.

Benzer bir süreç, farklı görünümeler altında, Alman Birliği’nin kuruluşuna da damgasını vurdu. Avrupa dışından bir örnek vermek gerekirse, Meiji Devrimi de Japonya için, kapitalist bir toplumun oluşumunda çıkış noktası ve, bu bakımdan da, Fransız Devrimi’nin ana doğrultusunda yer alıyor. Gerçekten, 1867’de başlayan bu gelişme, bir dizi karışıklık yıllarından sonra, eski feodal rejimin çözülüşü ve devletin modernleştirilmesiyle sonuçlandı. İçerdeki iktisadî gelişim aynı sonuca yönelmeseydi, dış güçler Japon toplumunu modernleştiremezlerdi; bir başka deyişle, kapitalist üretim sistemi, Japon feodal ekonomisinde palazlanma halindeydi. Meiji Devrimi’nin özelliği, iç gelişmeyle dış baskıların birbirine değindiği bir noktada oluşudur özellikle. Bu tarihsel süreci anlayabilmek için, önce Tokugawa feodalitesinin ve onun XVIII. yüzyıldan beri yaşadığı yapısal bunalımın niteliğini bilmek gerekiyor kuşkusuz. Devrimin eşiğinde, senyörlük güçleri ve çalışmayıp rantını ürün olarak alan büyük köylü mülk sahipleriyle (*jinusshi*) bağlaşıklık kurmuş büyük tacir ve para babalarının tekelci sistemine karşı, köylülerin, özellikle de orta köylülerin, küçük ve orta imalatçıların muhalefeti, gitgide daha büyük bir dirilikle kendini belli ediyordu. Birleşik Devletler’in ve Avrupa’nın baskısı altında ülkenin “açılışı” gelişimi hızlandırdı; ancak, bir burjuva devrimi için gerekli olan iktisadî ve sosyal iç koşulları bağımsız ve yeterince olgunlaştırabilecek kadar zaman da yoktu orada.

Senyörlük rejiminin ortadan kaldırılışı bir uzlaşma sonucu oldu : Feodal haklara, Fransız Devrimi’ndekinin tersine tazminat ödeyerek son verildi; bunun yükü de, para olarak ödenecek yeni toprak vergilerine tabi köylülerin sırtına yıkıldı sonuçta. Mülkiyet sahibi köylüler (*hon-byakusho*), feodal bağımlılıktan kurtuldular; ancak, ürün olarak ödenen eski senyörlük ödentilerine benzeyen yeni vergilere tabi kılındılar. Öte yandan, Fransız köylüleri millî emlakın sa-

tışından toprak edindikleri halde, onlara böyle bir fırsat hiçbir zaman verilmedi. Japonya'da, kırsal kesimde, ne "gezin-ti arabası olan" çiftçiler görüldü, ne de *kulak* türünden hali vakti yerinde köylüler. Asıl köylü kitlelere gelince, tarım gündelikçileri (*mizunomi*) ile, küçük çiftlik kiracılarının (*kosaku*) kurtuluşları bir yerde sonuçsuz kaldı : Büyük toprak sahipleri (*jinushi*), toprak reformu sayesinde topraklarının gerçek sahipleri olunca, doğrudan çiftçiler (*kosaku*), kurtulmak şöyle dursun *Jinushi*'lere ürün olarak yıllık rantı ödemeyi sürdürdüler. Böylece, geleneksel bağımlılık ilişkileri ve *kosaku*'ların artık-emeğinin sömürüsü, devletin güvencesi altında ve onun baskı araçlarına dayanarak sürdü.

Sonuç olarak, Meiji Devrimi'nin "kurtardığı" mülkiyet sahibi köylülere çalışanlar, Batı Avrupa'da, feodal toprak mülkiyetinin çözülüşünden doğan özgür ve bağımsız toprak sahibi köylülere benzetilemezler Japonya'da, ne İngiltere'de olduğu gibi *yeomanry*, ne Fransa'da olduğu gibi orta köylü, ne Prusya'da olduğu gibi *junker* görüldü. Japon köylüleri, ayrıcalıklı büyük burjuvazi ile yarı-feodal türde toprak sahiplerinin (*jinushi*) oligarşik sistemine bağımlı kaldı. Yeni kapitalist toplum, feodal üretim ilişkilerinin esasını korudu. Meiji Devrimi'nin, mutlakıyetçi ve oligarşik bir monarşiye varmış olması böyle açıklanabilir; mutlakıyetçi devleti yıkıp demokratik bir burjuva toplumunun kuruluşuna yol açan Fransız Devrimi'nden farklı bir oluşumdur bu. Modern kapitalizmin gelişmesine karşın, bu kalıntılar, 1945'teki toprak reformuna değin sürdü; bu reform ise, "yüzyıllarca feodal yükümlülükler altında ezilmiş Japon köylülerinin" kurtarılması görevini üstlenmişti açıkça. Bu bile, bir yazarın dediği gibi, "Meji Devrimi'nin ve onun tarımdaki reformlarının, feodal iktisadî ve sosyal ilişkilerin ortadan kaldırılmasında burjuva Devrimi'nin tarihsel görevini yerine getiremediğini" gösteriyor.

BİTİRİRKEN

Fransız Devrimi, kökenleri bakımından bir ulusun tarihinin ürünü; doğurduğu sonuçlar ise, hem Fransa çapında, hem de insanlık çapında. Ulusal, bir o kadar da evrensel bir olay.

Tıpkı, 1917 Ekim Devrimi gibi.

Devrim, Fransa'nın tarihinde, aristokrasinin egemenliğine son vererek, krallığın – o pek uzun – tarihini kapar ve burjuvaziye siyasal iktidara getirir. Böylece, Fransa'nın modern tarihini açarken geçmişteki bir gelişmeyi de taçlandırmış olur; çünkü, feodal dünyanın bağrında doğan bu sınıfın, yani burjuvazinin palazlanması, o uzun gelişmenin egemen çizgilerinden biriydi. Devrimin, Fransa için getirdikleri pek açık. Klasik burjuva devrimi olarak, feodaliteyi kesinlikle ortadan kaldırıp, kapitalizme, onun toplumuna kapıları ardına değin açar; bunun yanı sıra, Devrim, Fransa'nın tarihinde liberal demokrasinin de çıkış noktasıdır. Devletin ve toplumun, burjuva anlamda da olsa, akla uygun hale getirilmesi 1789'la başlıyor Fransa'da. Haklarda eşitlik, girişim özgürlüğünü ilan ederken, vergiden adaleti aramaya değin hemen her konuda uygulanmaya çalışılır bu ilke ve, bir tarihte, genel oyu da getirir beraberinde; devletle Kiliseyi birbirinden ayırmak, başta eğitim olmak üzere laikliğe gitmek, bu aklileştirmenin en güzel örnekleri arasındadır.

Çağdaş Fransa'nın doğuşu gerçekten Devrimle başlar.

Batıda çok daha önceden sahneye çıkmış bir gelişmeyi anî değişikliklerle hızlandıran Fransız Devrimi, Fransa sınırları dışında da coşkulu umutlar uyandırdı. Ancak, bunu yaparken, geleceklerinden korkan kralların ve aristokratların korkunç tepkilerine de yol açtı. Böylece, 1789'dan 1815'e değin Avrupa ülkelerinin tarih ve kültürleri, geniş ölçüde, bu büyük olayın çevresinde döner. Bu ülkelere, Devrimin ilkelerini, Devrimin bir askeri olarak Napoléon'un orduları taşıyacaktı : Onun düşlediği kıta imparatorluğundan geriye hiçbir şey kalmaz gerçi; ancak, gittiği her

yerde, anını yakaladığında Eski Rejimin üstüne yürür, yok eder; öte yandan, millîci hareketlerin uyanışı, Devrimin ideolojisinden esinlenirken, Napoléon efsanesinin de omuz verdiği bir romantik heyecan, Devrimdeki halk başkaldırılarının ve özgürlük savaşlarının anılarına yaslanır.

Fransız Devrimi'nin evrenselliğinin bir yanı bu.

Bir başka yanı da şu : İyice biliyoruz ki, burjuvazinin yükselişi, hemen bütün Batı tarihinde görülen bir olay; bu bakımdan, burjuvazinin yararlandığı ilk devrim de Fransız Devrimi olmadı; ondan önce iki devrim, XVII. yüzyıldaki İngiliz Devrimi ile XVIII. yüzyılın sonlarındaki Birleşik Devletler Devrimi, aynı gelişmede yerlerini alıyorlar. Ancak, farklılıklar da var aralarında İngiltere'de, XVII. yüzyıldaki devrimlerden sonra, soylularla burjuvalar, iktidarı kralla paylaşmak amacıyla uzlaştılar; Birleşik Devletler'de, o kralla da yer verilmedi. Fransa'da ise, aristokrasinin inadı yüzünden böyle bir uzlaşma olmadı. Haklarda eşitliğin havariliğini burjuvazi üstlendi tek başına; halk kitlelerini de yanına alınca Eski Rejim birden çöktü; aristokrasi, yalnız ayrıcalıklarını yitirmekle kalmadı varlığından oldu, giderek sosyal otoritesini kaybetti. Ancak, haklarda eşitlik ilkesini, köylü ve kentli emekçi yığınlar burjuvaziye de çevirince, burjuva düzen, iki kez aşılmış oldu : Biri 1793-1794'te Jakobenlerin iktidarı, öteki de Babeuf hareketiyle. Başarısı uzun sürmese de bu çıkışların, sonraki devrimci düşünce ve eylemlere büyük bir miras kalacaktır bunlardan.

Gerçekten Devrim, gelecek kuşaklar için, başta 1793'teki olayların da sezinletebileceği gibi, yeni bir uyumsuzluğun tohumunu taşıyordu bağrında. Soylulara haklarda eşitliği dayatan ve aynı anda iktisadî özgürlüğü ilan edip kapitalizme kapıları – ardına değin – açan Fransız burjuvazisi, bir düşünce hareketini ve sosyal değişikliği de hazırlıyordu; bu, zıddını da doğuracak ve tarihin diyalektik yürüyüşü içinde yeni bir devre damgasını vuracaktır : XIX. yüzyıl, Sanyai Devrimi'nin sonucu olarak, proletaryayla beraber onun ideolojisinin de tarihin sahnesine çıktığı bir yüzyıl; ilk ütopyacı sosyalistlerin arkasından, Marx-Engels'in *Komünist Parti Bildirisi* 1848 tarihliidir. İşte, Fransız Devrimi, genel burjuva niteliğinin yanı sıra, Jakobenizm, Öfkeli ve Babeuf hareketinden kalkarak, ileride bir bütün haline ge-

lecek olan proletarya ideolojisinin de temel taşlarının atıldığı bir olay; nitekim, sonradan geliştirilecek olan proletarya diktatoryası kavramının, gerçek özgürlük-biçimsel özgürlük ayrımının ilk tohumları, Fransız Devrimi sırasında atılmıştır. Bu bakımdan, Fransız Devrimi'ni iyi bilmeden, bir 1830'u, bir 1848'i, bir 1871 Paris Komünü'nü kavrayamayız; 1917 Ekim Devrimi'ni de elbette.

Ta Rousseau'dan başlayıp Marx'a uzanan anlamlı bir çizgi var.

Özetle, Fransız Devrimi, ortaya çıktığı yıllarla sınırlı bir olay değil, sonraki yıllara da taşıyor etkilerini ve bütün bir çağdaş tarihi kaplıyor. Gerçekten ulusal, ama o oranda da evrensel bir olay. Tarih içinde taşıdığı özelliğini göz ardı etme girişimlerinin yanı sıra, bugün bile düşmanlarının bulunmasının altında yatan bu kuşkusuz. Anısı, bugün de ürpertiyor insanları; tek başına bu anı bile devrimcidir. Napoléon, yıllar önce "devrim bitti!" demişti Kendisi yaşarken de görmüştü ki bitmemişti devrim; ondan sonra da sürdü. Fransız Devrimi'nin sloganı şuydu : "Özgürlük, eşitlik, kardeşlik!". Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik düşmanlarının hâlâ kol gezdiği dünyamızda, bugünkü sloganımız da bu değil mi bir bakıma?

Devrim bitmedi; sürüyor, sürecek...

EKLENTİ

6

7

BERNARD LEWIS

FRANSIZ DEVRİMİ'NİN TÜRKİYE'DEKİ YANKILARI

Düşüncelerin aktarılması üstüne birkaç not*

Fransız Devrimi, Batı Hristiyanlığının, kendini İslama dayatan ilk büyük düşünce hareketi oldu. Hristiyanlık ve İslam, Akdeniz'de uzun zaman çatışıp durmuşlardı; Suriye'den İspanya'ya değin, aralarındaki barışçı ya da savaşçı ilişkiler sayısızdı; öyle de olsa, Rönesans ve Reform gibi Avrupalı düşünce akımları, Müslüman halklar arasında ne yankı uyandırmış, ne de tepkiye yol açmıştı. Daha önceki aşamalarda Hellenizmanın ve İran'ın, hatta Hint'in ve Çin'in etkilerine o denli açık olan İslam uygarlığının, Batı'yı böylesine kesinlikle reddetmiş olması garip görünebilir ilk bakışta. Ancak, fazla uzaklarda aramamalı bunun açıklanmasını. İslamın yayıldığı ve alıp kabullenmeye elverişli olduğu dönemde, Hristiyan Batı'nın sunduğu pek az şey vardı ya da hiç yoktu bile Bu Batı, gözle görülür ve duyulur biçimde, aşağı düzeyde bir kültür görünümünü vererek, Müslümanların gururunu okşuyordu daha çok. Fazla olarak, Hristiyanlıktı bu kültür ve, ondan dolayı da, daha baştan saygınlığını yitirmişti : Çünkü, birbirini izleyen vahiyler öğretisi, Muhammet'in misyonunda doruk noktasına vararak, Hristiyanlığı, bir önceki ve yetkin olmayan biçim deyip reddetme olanağını veriyordu; oysa, Müslümanın elindeki bütünlüğünü koruyordu ve böylece, Hristiyan düşünce ve uygarlığını bir yana bırakma yolunu da açabiliyordu ona. Doğu Hristiyanlığının ilk yıllarda İslam üzerindeki etkisinden sonra, Bizans'ın pek gelişmiş uygarlığı da içinde olmak üzere, Hristiyan katkısı alabildiğine sınırlı oldu. Daha sonra,

*Bu yazı, İngilizcesinden çevrilerek şu eserde yayımlanmıştır Bernard LEWIS, *Le Retour de l'Islam*, Editions Gallimard, Paris, 1985, s. 67-98. Türkçeye oradan çevrilmiştir (çevirenin notu.)

Hıristiyan ilerleyişi ve Müslüman gerileyişi yeni ilişkiler yarattılar; ne var ki, İslam, – eskiyip köhnemiş demeyelim – donmuştu ve dış uyarılara, özellikle de – bin yıllık düşman olan – Batı'dan gelenlere karşı su geçirmez olmuştu.

Batı, İslam dünyası üzerinde hiçbir etkide bulunmadı demek değil bu. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul surlarında gedik açan topları, Osmanlı donanmasının deniz haritaları ve gemilerin dört köşe yelkenleri, İbrahim Müteferrika'nın basımevi' ile İstanbul'da Nuruosmaniye Camisi'nin İtalyan sanatından esinlenmiş mimarlığı, şu ya da bu Batı etkisinin tanıklarıdır. Ne var ki, sınırlı kaldı bu etki hep ve maddî planda oldu. Bu etki, dönmelerin ve Batı'da doğmuş serüvencilerin ortamını aşmadı pek ve onlarca getirildi. Büyük bir düşünceler akımının, Dar-ül Harb'ı Dar-ül İslâm'dan ayıran engeli yıkıp çökertmesi ve Müslüman yöneticilerle aydınlar arasında hemen kabul görüp Müslüman toplumun bütün katlarına – az çok derinliğine – ulaşabilmesi için, Fransız Devrimi'ni beklemek gerekir. Batılı düşüncelerin XIX. yüzyıl Müslüman dünyasındaki başarısı, Batı'nın gücünü oluşturan teknik ilerlemeye, onun – İslâm dünyasının büyük bir bölümüne kendini dayatmış – iktisadî ve giderek askeri alanlardaki üstünlüğüne mal edilir çoğu kez. Tanrı'nın, bu dünyada kendilerine güç ve zenginlik vererek desteklediği kimselerin inançlarına ilgi ve saygı duymakta, Müslümanlar başkalarından daha az yetenekli değildirler. Oysa Batı'nın pek açık başarısı, zorunlu bir önkoşul olmasa da, düşüncelerinin kabul edilmesinde yardımcı oldu gerçekten. Rönesans ve keşifler döneminde, Hıristiyanlar, batı Akdeniz'de ve Asya'da elle tutulur ilerlemeler kaydettiler. Bu ilerlemeler, Osmanlıların – hâlâ korkunç – gücüyle, belli bir ölçüde dengelenmiş de olsa, ele geçirilmiş bölgelerin Müslümanları üzerinde kimi etkilerde bulunacaktı; doğaldır ki, başlı başına güç, katılmayı dayatmada yeterli oldukça gerçekleşecekti bu. Fransız Devrimi'nin düşüncelerinin, Batı'dan gelen başka bir düşünce biçiminin yerine öylesine genişliğine baskın çıkmasını, Avrupalıların zenginlik ve gücü de açıklayamaz. Daha sonra, zamanına ve yerine göre siyasal gereklere yanıt vermek üzere değişecek olan bu

(1) Bu basımevini 1729'da bir Macar dönmesi kurmuştur (bkz. F. BABINGER. *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrhundert*, Leipzig, Deutscher Verein für Buchwesen und Schrifttum, 1919). Bu, Ortadoğu'daki ilk Müslüman tipografik basımevi oldu.

düşüncelerin başlardaki çekiciliğini, onların laik niteliğinde aramalı daha çok. Fransız Devrimi, Avrupa'da, düşünsel deyimini dinsel olmayan terimlerde bulan ilk büyük sosyal altüst oluşturmıştır. Laikliğin, Müslümanlar için özünde büyük bir çekiciliği yoktur; ancak Avrupa'nın başlıca yorumcularının bir kopuş olarak belirttikleri, Hristiyan olmayan, hatta Hristiyanlığa karşı olan bir harekette de, Müslüman dünya, kendi inançlarını ve dinsel geleneklerini pek öyle tehlikeye atmadan, Batı'nın gücündeki ele geçmez sırrı bulmayı umut edebilirdi.

Avrupa'dan gelen yeni düşüncelerin ilk sızmasının arkasından, aşağı-yukarı bir yüzyıl boyunca, geçirici şebeke-ler gelişir ve daha da çoğalır : Derecik bir ırmak olur, sonra da su basar çevreyi. Batı'nın maddi uygarlığı, İslam toplumunun yapısı ve görünüşünü – çoğu kez olumsuz anlamda – değiştirirken, yeni düşünceler de toplulukların iç bağlantılarının temellerine değin uzanıyordu; bunu da, yeni kimlik, bağlılık ve dayanışma modelleri yaratarak ve yeni özlemler adına hedefler ve formüller sağlayarak yapıyordu. Üç kelimede özetlenir bu yeni düşünceler : Özgürlük, eşitlik ve... kardeşlik değil, belki onun tersi olan uyrukluk. 1800 yılından önce, İslam dillerinde özgürlük köleliğin zıddını dile getiriyordu. XIX. yüzyıl boyunca, Avrupa'dan gelen yeni bir siyasal içerik kazandı kelime ve içerdeki despotizmle yabancı emperyalizme karşı bir savaş haykırışı olup çıktı. Örgütlü özgürlük, anayasa, bir temsili hükümet, kanun egemenliği istiyordu; ve bütün bunlar da, yeni bir siyaset ve yasa anlamına geliyordu; bu yeni siyaset adamları ile kanun adamları, Şeriatın uleması ya da geçmiş devirlerin otokratik iktidarının yardımcıları değildiler artık. Eşitlik de farklı bir anlama bürünme yolundaydı. İslam toplumu, Devrim öncesi Avrupa'da görülen sert sosyal engelleri ve kast ayrıcalıklarını tanıımıyordu; onun azgelişmiş ekonomisi, servetleri kazanma ya da harcama fırsatlarını sınırlandırıyor ve böylece zenginlerle yoksullar arasında pek göze batıcı farklılıkların doğup gelişmesini önliyordu. Onları birbirinden ayıran uçurum, belli ölçüde olmak üzere, toplumun korporatif ya-

(2) Günümüzde, Batı teknik ve kolaylıklarının gelişmesi, geleneksel sosyal sorumluluk sisteminin çökmesiyle, zenginlerle yoksullar arasında elle tutulur ve gözle görülür farklılıkların artmasına – pek geniş ölçüde – katkıda bulunuyor.

pısı ve İslamın iyiliksever ve manevî gelenekleriyle de dol-
durulmuştu. Ne var ki, bireye çıkarılan bu çağrı pek etkili
olmasa da, topluluğa yapılanı ses veriyordu. Çok geçmedi,
milletler arasında eşitlik istemi yükseldi; daha sonra, halk-
ların kendi yazgılarını kendilerinin belirleme hakkıyla ilgili
yeni Avrupalı ilkeye bağlanacaktır bu istem. Bir ülke, ırk ve
dil bütünlüğü olarak, Batılı millet kavramı, Müslüman Do-
ğu'da bilinmez bir şey değildi; ancak, topluluk kimliğinin
temeli olmamıştı hiçbir zaman. Dinsel topluluğun içinde,
aynı hanedana bağlılığın da güçlendirdiği iman kardeşliği
idi bu temel. Bugüne değin, yurtseverlikle ve uyruklukla il-
gili Batılı kavramlar, daha eski modelin yerini bütünüyle
alabilmiş değil; uygulamada, hanedan bağlılıkları parlaklı-
ğını yitirmiş de olsa, dinsel bağlılık ya da dayanışma, hatta
yeni bir sertlik bile gösteriyor şu anda. XIX. yüzyıldaki ve
XX. yüzyılın başlarındaki reformcu hareketlerin tarihi, İsl-
lam temeli üzerinde bir Avrupalı model dayatmak için Ba-
tı usulünde eğitilmiş aydınların çabasından doğmuştur bü-
yük ölçüde. Türk-Arap *vatan* ve *millet* kelimelerinin geliş-
mesini gözden geçirmek öğreticidir. 1800'den önce, *vatan*
kelimesi, bir kişinin doğduğu ya da oturduğu yer demekti
sadece; bu bir ülke, bir eyalet, bir kent ya da köy olabiliyor-
du konusuna göre. Bu anlamda, bir vatan, klasik edebiyat-
ta sık sık dile getirilmiş olan duyguları ve bir bağlılığı esin-
letebiliyordu; ne var ki, kelimenin, İngilizcedeki *home* keli-
mesinden daha fazla siyasal anlamı yok. Çok geçmeden,
Fransızca "patrie" (yurt) teriminin yan anlamları, *vatan* ke-
limesinin İslami anlamını bastırmaya başladı. Direktuvar
rejimindeki Osmanlı elçisi Ali Efendi, yaralanmış askerleri
sağaltmak için Fransızların aldıkları önlemleri anlatırken,
"Cumhuriyet davası adına ve *vatanları* için gösterdikleri
gayretten dolayı" acı çeken insanlardan söz eder. Devri

(3) Böylece, İslamın teokratik anlayışını taşıyan bir rejimde, Tanrının iki
kez yerine geçilecektir Egemenlik kaynağı olarak halk, bağlılık nesnesi ola-
rak millet alacaktır Tanrı'nın yerini. İkinci amaca ulaşmanın birincisine ulaş-
maktan daha kolay oluşundan, bizim insanlığımız sorumlu hiç kuşkusuz.

(4) Bu tür duyguların, özellikle Haçlılar zamanında Suriye ve Filistin'de
ortaya çıkmış olmaları anlamsız değil.

(5) Ahmet REFIK, "Moralî Esseyid Ali Efendi'nin Sefaretnamesi",
Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 1329 (1911), s. 1459.

için yeni kavramlardır bunlar. Yüzyılın ortalarına doğru, Türkçe sözlükler, vatan-patrie denkleminin yanı sıra, yurt-sever ve yurtseverlik için türetilmiş olan kelimelere, tam anlamıyla Batılı kullanıştaki örneklerle yer verirler; XIX. yüzyılın ikinci yarısında, bu kelimeler günlük yaşama geçmişlerdir artık. *Millet* kelimesi, bir mezhebi ya da dinsel bir topluluğu, daha da özel olarak İslam topluluğunu dile getiriyordu başlarda. Osmanlı İmparatorluğunda, kelime, Grek Hristiyanlar, Ermeni Hristiyanlar ve Yahudiler gibi, örgütlü ve kanun bakımından tanınmış dinsel topluluklara ve genişletilerek, çeşitli Frenk “milletler”e uygulanır oldu. Arap ya da Türk *millet* değil, bir tek Müslüman *millet* vardı ve dinsel sınırları aşmış milli bütünlükler düşüncesine ancak geç bir tarihte rastlanır. O zaman bile, bir yere yapılan belli-belirsiz göndermelerle, düşüncenin yabancılığı üstündedir hâlâ.

İlerdeki sayfalarda, Fransız Devrimi’nin düşüncelerinin, başta gelen bir Müslüman devlet olarak Türkiye üzerindeki ilk etkisini inceleyeceğiz; ele alacağımız dönem de, III. Selim’in hâlâ yükseliş halinde olduğu, ancak Batı’nın etki akımının henüz gerçekten bir sel boyutlarına varmadığı dönemdir. Sorun, iki bölümde ele alınmıştır 1. Bu düşüncelerin Fransa’dan Türkiye’ye aktarıldığı yollar; 2. Türklerin, bu dönemde, Osmanlı belgelerinin gösterdiği gibi, söz konusu düşüncelere karşı doğrudan tepkisi.

I. YAYILMA YOLLARI

Başlarda, bu yolların en önemlisi askeri eğitim ve öğretim oldu Rönesans’tan başlayarak, İslam, savaş sanatında, özellikle de mühendislik, gemilerin hareket ve tekniği ile topçuluk gibi teknik dallarda, Hristiyanlığın “rahlei tedris”ine oturdu. Osmanlı İmparatorluğu’nun o çarpıcı askerî çehresi, teknikte ve buluş ruhunda görülen – kaynağı içerde ve gitgide artan – gerileyişi örttü bir süre. Bu gerilemenin sonucu, Osmanlı ordularındaki top dökümcüleri ve topçu erleri ile, deniz güçlerinde gemi yapımcıları ve gemiciler arasında, Batılı dönme ya da görevlilerin ön plana geçişleri ol-

du. XVIII. yüzyılda, İmparatorluğun sahipleri, tiksindikleri Hristiyan düşmanlarının tattırdıkları bir dizi başarısızlıklara bir tepki olarak, ordularının donanım ve talimini modernleştirme zorunluluğunun bilincine varmaya başladılar zaman zaman.

Osmanlı ordusunda bir yabancı mühendis subaylar heyeti oluşturma yolunda ilk tasarımı, Babıali'ye, 1716 yılında Fransız Rochefort sundu; ancak, bir sonuç alınamadı. I. Mahmud'un saltanatında (1730-1754), daha ciddi bir çabayı, bir başka Fransız, Fransız ve Avusturya ordularında hizmet ettikten sonra Osmanlı silahlı güçlerinde topçu paşası olan Kont de Bonneval harcadı. İslamı kabul ettikten sonra Humbaracı Ahmet Paşa diye tanınan Bonneval, bir teknik ve askeri reform programına girişti; bunun sonucu, 1734'te Üsküdar'da, bir Askeri Mühendisler Okulu ile, manevi oğlu Süleyman'ın komutasında "matematikçiler heyeti"nin kuruluşu oldu. Ne biri, ne de öteki uzun zaman sürdü. Doğaldır ki, yeniçeriler bütün bu buluşlara korkunç derecede düşmandılar; tasarı gizli tutulmaya çalışılmış da olsa, öğrendiler ve okulun kapatılmasını istediler.

Öyle de olsa, bu çaba, bütün bütüne havaya gitmedi. Birkaç yıl sonra, Avrupa biliminin hayranı olan ve Voltaire'in Newton'un felsefesi üzerine yazdığı kitabı Türkçeye çevirtme girişiminde bulunduğu söylenen Sadrazam Ragıp Paşa'nın ön ayak olmasıyla, yeni bir girişimde bulunuldu. Macar kökenli ve Fransız uyruklu bir topçu subayı olan Baron de Tott'un yardımıyla, 1773'te, deniz güçleri için bir Matematik Okulu açıldı ve daha önceki okulun kimi öğrencileri de oraya aktarıldı. Yeni kuruluş, sonraki yıllarda daha da genişledi. Okul hakkında, o yıllarda yaşayan Venedikli bir rahibin, Toderini'nin bize verdiği bilgiler var elimizde. Onun söylediğine göre, okulun ilk öğretmeni, Arapçadan ve Türkçeden başka İngilizce, Fransızca ve İtalyanca da bilen, denizcilikten hayli anlayıp deniz aletlerini ustaca kullanan bir Cezayirli oldu; dahası, yığınla Avrupalı eseri okumuştur bu kişi. Toderini, okulu ziyaret ettiğinde, haritalar ve Avrupa aletleriyle iyece donanmış buldu onu; içlerinde kiminin Türkçeye çevirisi olan Avrupa eserlerinden olu-

(6) Giambattista TODERINI, *Letteratura Turchesca*, I. Venise, Storti, 1787, s. 130.

şan bir kitaplığı inceledi orada.⁷

1784 Ekiminde, Ermeni çevirmenlerin yardım ettiği, iki Fransız mühendis subayın öğretmenlik yapacağı bir yeni eğitim dalı açıldı. Bu öğretmenlerden biri, Jean de Laffite-Clavé, kamp ve geçici istihkâm kurma hakkında bir kitap yazdı; kitap, İstanbul'daki Fransız elçiliğince 1787'de Türkçe yayınlandı. Aynı basımevi, Fransız amirali Laurent-Jean-François Truguet'nin yazdığı deniz manevra ve taktikleri üstüne Türkçe bir çalışma ile, 1790'da, Fransızca açıklamalı bir Türkçe el kitabı yayımladı.⁸ 1787'de Avusturya ve Rusya'yla harp patladıktan sonra, Fransız öğretmenler geri çağırıldı; çünkü, onların bulunuşunun uzatılması, yansızlığa aykırı görülüyordu. Bu olay ve savaşın baskısı yüzünden, yeni okulların gelişmesi kesintiye uğramış oldu.

1792 yılı barışı, yeni sultan III. Selim'e, teknik donanım, talim ve uygulama konusunda devrin Batılı ordularının düzeyine çıkarılmaları amacıyla, Osmanlı silahlı güçlerinde geniş bir reform tasarlayıp uygulama fırsatını verdi. Selim'in tasarılarının başında, topçuluk, istihkâm, denizcilik ve yardımcı bilimlerde eğitim yapacak yeni denizcilik ve askeri okullar bulunuyordu. Bu yeni okullarda, Selim, Fransız yardımına alabildiğince dayanıyordu. Öğretmen olarak Fransız subayları çağırıldı, Fransızca bütün öğrenciler için zorunlu sayıldı; ve, bir dört yüz kadar Avrupa eserinden oluşan bir kitaplık kuruldu. Çoğu Fransızca idi bu kitapların ve içlerinde, pek de önemli olarak *Ansiklopedi*'nin bir nüshası bulunuyordu.¹⁰

(7) Aynı eser, I. s. 177 vd.

(8) İstanbul'daki Fransız elçiliği basımevi için bkz. F. BABINGER, *Stambuler Buchwesen*, s. 27-28, ve Selim Nüzhet GERÇEK, *Türk Matbaacılığı, I. Müteferrika Matbaası*, İstanbul, Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1939, s. 99 vd. Bu son eserde, üç kitabın kapak resmi görülecektir.

(9) Yalnız Fransızlara değil, İsveçli ve Britanyalı öğretmenlere de göndermeler var; ve, onlar arasında Campbell diye biri var ki, Türklerce –yetersiz olarak– İngiliz Mustafa diye anılıyor. Bkz. A. DE JUCHEREAU DE SAINT-DENYS, *Révolutions de Constantinople en 1807 et 1808*, I, Paris. Brissot-Thivars, 1819, s. 72-73.

(10) A. DE JUCHEREAU, *Révolutions de Constantinople*, I. s. 76. Bir kaç on yıl sonra, Mısır'da Mehmet Ali'nin askeri okullarının kitaplığı, ansiklopedilerin yanı sıra Voltaire'in ve Rousseau'nun eserlerini içeriyordu. Bkz. J.-H. DUNNE, *An Introduction to the History of Modern Education in Egypt*. Londra, Luzac, tarihsiz, s. 110.

Fransa'da rejimin değişmesi, Fransız yardımını araştırmada sultanın cesaretini hiç de kırmadı. 1793 sonbaharında, Osmanlı hükümeti, Fransa'dan sağlanmasını dilediği bir subaylar ve teknisyenler listesi yolladı Paris'e; 1795'te Reis ül-Küttab (Dışişleri Bakanı) Ratib Efendi'nin, buna benzer, ama daha uzun bir listeyi Kamu Selameti Komitesi'ne yolladığını görüyoruz.¹¹ 1796'da, Fransız elçisi, General Aubert du Bayet (ya da Dubayet), yanında bir Fransız askeri uzmanlar heyeti, İstanbul'a geldi.¹² Osmanlı Askeri reformuna Fransa'nın desteği 1798-1802 savaşı yüzünden kesildi; ancak, sonra yeniden başladı ve 1806-1807'de General Sébastiani'nin görevli olarak gelişyle doruk noktasına erişti. Devrimin su katılmamış şarabına Napoléon'un buyurgan yönetimi karışmıştı artık; ancak, tadı daha da hoştu¹³ bu şarabın ve zaferin baharatı daha da lezzetli kılacaktı onu.

Bundan, yeni bir sosyal öge, kara ordusunda ve denizde yeni bir genç subaylar sınıfı doğdu : Bu sınıf, inceleme ve okumanın yanı sıra kişisel ilişkiler yoluyla, Batı uygarlığının kimi görünümüyle içli dışlı olmuştu; genellikle Fransızca olmak üzere, en azından bir Batı dili biliyordu; yenileşme ve ilerleme yolunda, Batılı uzmanlara, akıl hocaları ve rehberleri olarak bakmaya alışkındı. Bu insanlar, çağdaşları çoğu kimse gibi, rahatlatıcı ve ağırlığından da henüz birşey kaybetmemiş bir bilgisizlikten yola çıkıp kâfirlik ve barbarlıkla

(11) Bkz. H. von SYBEL, "La Propagande révolutionnaire en 1793 et 1794", *Revue historique*, II, 1879, s. 107-108; A. DEBİDOUR, *Recueil des Actes du Directoire*, II, Paris, Imprimerie national, 1911., 630 vd.; Enver Ziya KARAL, "Osmanlı Tarihine dair Vesikalar", *Belleten*, 4, 1940, s. 175 vd.

(12) A. DE JUCHEREAU, *Révolutions de Constantinople*, I, s. 68 vd.; II, s. 12 vd.

(13) Askeri reformlar için bkz. J. VON HAMMER, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III. Pest, Hartleben, 1827-1835, passim, ve J.F. ZİNKEISEN, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, V-VII, Gotha, Perthes, 1840-1863, başka yollamalarda bulunan pasim. Yayınlanmış ve incelenmiş Türk belgeleri için şu eserler Mehmed ARİF, "Humbaracıbaşı Ahmed Paşa (Bonneval)", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, 3, 1328 (1910), s. 1153 vd.; 4.1329 (1917), s. 1220 vd., 1282 vd.; Enver Ziya KARAL, *Selim III ün hattı hümayunları, Nizam-ı Cedit, 1789- 1807*, Ankara Türk Tarih Kurumu, 1946, s. 43-94; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1948, s. 507 vd. Ayrıca başka çeşitli Türkçe eserler.

(14) İtalyanca da, özellikle denizcilikte pek biliniyordu. Türkçeye geçen ilk Avrupalı kelimeler arasında İtalyanca olanlar haylidir.

horlayamazlardı Batı'yı; tersine, hem eğitim hem de çıkar nedeniyle, gericiilere karşı Batı yandaşları arasında yerlerini alıyorlardı. Ancak, Batı kültürüne bu yeni katılanlar, Avrupa ile ilgili konularda, çoğu kez saf bir coşkuyla dolu olarak şunun farkına vardılar erkenden Batıda, matematik ya da silah atışbiliminden başka şeyler de vardı; Fransızca bilgileri, ellerindeki ders kitaplarından başka şeyleri okumalarına da yarayacaktı. Onlardan kimini okullarının kitaplığında da bulabilirlerdi. İçlerinden bazılarının, Fransız öğretmenlerin çevirmenlerince bu türlü okumalara yönlendirildiklerini de düşünebiliriz; söz konusu Fransız öğretmenler ise, 1792'den sonra, Fransız Cumhuriyet hükümetince seçilip atandılar.¹⁶

Aynı dönemde, III. Selim'in reformlarından bir başkası Batı'ya bir ikinci pencereyi açtı : Diplomatlardı bu. Osmanlı İmparatorluğu, XVIII. yüzyılın sonlarına değin, yabancı ülkelerde sürekli diplomatik temsilciliğe gitmemişti. Zaman zaman şu ya da bu başkente, belli bir niyetle özel bir görevli yollanmıştı; ne var ki, 1792'ye kadar olan süre içinde, yirmiye varmaz bunların sayısı. Yabancı devletlerle ilişkilerinin normal çerçevesi içinde, İmparatorluk, İstanbul'da görevli elçilere dayanmayı yeğliyordu; ancak, onlarla bile, işler, yerel Hristiyan çevirmenler kanalıyla yürütülüyordu aslında. Devletin en yüksek görevlileri arasında, bir Batı dilinden birkaç kelime bilen ya da Avrupa'yı gözleriyle görmüş olan seyrekli.¹⁷ Daha da eski dönemlerde, dönmeler,

(15)Üsküdar'da 1803'te basılmış ve 1810'da Paris'te yeniden basılan *Diatribes de l'ingénieur sur l'état actuel de l'art militaire, du génie et des sciences à Constantinople* adlı eserde, bu insanların görüşlerine bir örnek bulunacaktır. Yazar, Seyyid Mustafa – Osmanlı yönetiminde bir Rum çevirmeninin takma adı olabilir bu – Mühendislik Okulunu bitirmişti ve daha sonra orada öğrenmenlik yaptı. 1807-1808'deki gerici ayaklanmada öldürüldü. Bkz. A. ADNAN, *La Science chez les Turcs Ottomans*, Paris, Maisonneuve, 1939, s. 156-157. Mustafa, Avrupa bilimi için erkenden doğan coşkusunu dile getiriyor ve şöyle diyor : “Avrupa bilimine yaklaşma düşüncesi doğdu bende; ve, vakit yitirmeden, en evrensel olan ve güzel bilimlere üzerine yazmış yazarlara beni ulaştıracak Fransız dilini incelemeye koyuldum”, *Diatribes* (Paris basımı), s. 16-17 (Metinde Fransızca).

(16) Hemen aşağıda belirtilen Asım Tarihi. s. 97.

(17) 1770'te, Amiral Spiridov'un komutasında, bir Rus donanması, Batı Avrupa'yı dolaşıp Akdeniz'e girerek Ege denizinde Türklere saldırdığında, Babıali, görünüşe bakılırsa hâlâ Ortaçağ'dan kalma haritalar kullanıldığından, Rusların Baltık'tan gelip Adriyatik'e değin girmelerine izin verdikleri için Venediklileri protesto etmişti. Bkz. J. H. KRAMER, “Djughrafiya”, *Encyclopédie de l'Islam*, Supplément, Leyde, Brill, 1938.

ön planda gelen bir rol oynamışlardı. Bunlar, doğum ve eğitim bakımından Avrupalılardı; ve, Osmanlı yönetiminde çoğu kez en yüksek makamlara erişen bu insanlar, değer biçilmez yetenekleri ve bilgileri de getirdiler beraberlerinde. Bununla beraber, bu yetenek ve bilgiler pek seyrek yayılmışlardı ve XVIII. yüzyılda, ne olursa olsun, eski-Hıristiyanlar devlet kurullarında önemli rol oynamıyorlardı; bu kurullar, gitgide Müslüman Türklerin tekelindeydi artık.

III. Selim, hiç kuşkusuz, Avrupa ülkeleri ve onların işleri hakkında daha doğrudan ve daha güvenilir bilgiler elde etmek ve aynı zamanda, Türkiye'yi Batılı devletlerin olage-len uygulaması arasına sokmak amacıyla ki, 1792'de, başlıca Avrupa başkentlerinde sürekli Osmanlı elçilikleri kurmaya karar verdi. Bunlardan ilki Londra elçiliği oldu ve belli bir süre sonra Viyana, Berlin ve Paris elçilikleri izledi onu; Paris'e 1796'da, Seyyid Ali Efendi, Fransız Cumhuriyeti nezdine yollanmış ilk Osmanlı elçisi olarak geldi.¹⁸ Bu ilk diplomatlardan çoğu, saray ya da mühürdarlık görevlilerindendi; eski okula göre yetiştirilmişlerdi; Batı dillerini bilmiyorlardı ve giderek bakış açıları da tutucu idi. Resmi yazılarına bakılarak hüküm vermek gerekirse, gönderildikleri ülkede pek az şey öğrendiler ve, bu yeni bilgi de, güçlü bir izlenim bırakmadı üzerlerinde. Ne var ki, yolculuklarını yalnız yapmıyorlardı. Gerekli Rum çevirmenlerden başka, genç kâtipleri de getiriyorlardı beraberlerinde; bu kâtiplerin görevleri, başta özellikle Fransızca olmak üzere, Avru-

(18) Onun genel görev raporunu, Ahmed REFİK, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*'nda yayımladı (IV. 1329 [1911]). s. 1246 vd., 1332 vd., 1378 vd. 1448 vd., 1458 vd. Resmi yazılarından bir seçmeyi de Enver Ziya KARAL, şu eserde yayınladı *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu* (1797-1802), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940.

(19) Bu elçilikler hakkında bkz. J.W. ZINKEISEN, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VII, s. 55; Enver Ziya KARAL, *Selim III'ün hattı hümayunları*, s. 163 vd.; F. BABINGER, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, Harrasowitz, s. 331-332, bu kitapta yayınlanmış belgelerin bir bibliyografyası verilmiştir. Bu elçilerin yolladıkları resmî yazılar ve raporlar, o tarihten sonra. Enver Ziya KARAL, İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI ve öteki Türk bilginlerince yayınlanmış ve incelenmiştir. Elçiler, kendilerine verilen talimata göre, yollandıkları ülkenin kurumlarını incelemek ve "İmparatorluğa hizmet edenlere yararlı dil, bilgi ve bilimleri" öğrenmekle görevli idiler (KARAL, a.g.e., s. 79). Ayrıca bkz. Bernard LEWIS, *Comment l'Islam a decouvert l'Europe*, Paris, 1984.

pa dillerini incelemek ve Batı toplumlarından tavır ve hal olarak kimi şeyler öğrenmekti. Onlardan biri, Mahmut Raif, bir örnek olarak alınabilir. Londra elçiliğinde birinci kâtip olan bu zat, döndükten sonra İngiliz Mahmud olarak tanınır. Bir tahıl müfettişinin oğluydu bu ve Londra'ya gitmeden önce Sadrazamın yanında görevli idi. Dönüşünde, İstanbul'da çeşitli resmî görevlerde bulundu ve 1800'den 1805'e değin Sadrazamın Reis ül-küttab'ı oldu. 1807'de, Avrupa biçeminde üniforma giymeleri konusunda inandırmaya gayret ederken, başkaldırmış yeniçerilerce öldürüldü. Fransızcayı kusursuz konuşuyordu; bu dilde, Osmanlı reformları hakkında bir değerlendirme yazısı yazdı, bir coğrafya eserinin yanı sıra Londra'ya değin yolculuğunu kaleme aldı. Oğlu İbrahim Efendi Babialî'de memur oldu.

Ali Efendi'nin Paris'teki hizmet süresi, Ahmedî Galip Efendi'nin, Fransa'yla barış imzalamak için özel bir görevle geldiğinde, 1802'de sona erdi. Bu kişi üzerinde durulmaya değer. Kendinden öncekinden farklı olarak, Amedî Galip Efendi, yazışmalarında, zeki ve ileriye gören bir kişi olarak karşımıza çıkıyor. 1806'da, Reis ül-Küttab olarak Vasis'in yerine geçti ve arkasından Sadrazam oldu. İnanmış bir reformcu idi bu ve XIX. yüzyılda Osmanlıların liberal büyük reformcularını yetiştiren siyaset okulunun kurucusu olarak görülmüştür. 1803'ten 1806'ya değin, Fransa'da sürekli Türk elçisi Halet Efendi oldu. 1806'da Mehmed Emin Vahid'in kısa bir görevinden sonra, elçilik makamında 1811 yılına değin Muhib bulundu. Bu kişiler, özellikle de Halet Efendi, Fransız Devrimi karşısında hiç hoşgörülü olmasalar da, görevleri ve başka ülkelerde benzer görevler, belli sayıda genç insana, bir Avrupa kentinde bir süre kal-

(20) A. ADNAN, *La Science....* s. 157; Mehmet SÜREYYA, *Sicilli Osmanî*, IV, İstanbul, 1308-1315 (1890-1898), s. 329-330. Mahmud'un ilk iki eseri, Üsküdar'da 1797 ve 1804'te basıldı. İngiltere'yi anlatan kitabı, İstanbul'da Saray kitaplığında elyazması halinde bulunmaktadır (III. Ahmet Koleksiyonu, no B 707).

(21) Onun Paris'ten gönderdiği resmî yazıları için bkz. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, "Amedî Galip Efendi'nin murahhaslığı ve Paris'ten gönderdiği şifreli mektuplar", *Belleten*, 1937, s. 357 vd.

(22) Halet Efendi'nin elçiliği hakkında, çeşitli belgelerle beraber bir değerlendirme için bkz. Enver Ziya KARAL, *Halet Efendinin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları. 1940.

mak, onun dilini öğrenmek ve çağdaşları Avrupalılar arasında geçerli olan kimi devrimci düşüncelerle tanışıp onlara alışmak olanağı sağladılar. Bunlardan kimisi, yurda dönüşlerinde Babıâli'de görev aldılar; orada, bürokratik hiyerarşinin bağrında, gözleri Batı'ya dönük bir azınlık oluşturdular; karada ve denizdeki reformların arkasından subaylar arasında oluşan azınlığa benzer bir azınlıktır bu.

Buraya kadar sadece Müslümanlardan söz ettik; ancak İmparatorlukta, Hristiyan ve Yahudi başka öğeler de vardı doğal olarak. Gariptir, o dönemde, Yahudiler, Batılı etkilerin altında az kalmışa benzerler ve bir iki istisnanın dışında önemli hiçbir rol oynamadıkları görülüyor. Buna karşılık Hristiyanlar, özellikle de başkentin Rum ve Ermeni seçkinleri, uzun süreden beri Batı ile içli dışlı ilişkiler içindeydiler. Batı dillerini bilmekteki ayrıcalıkları sayesinde, Türk devletinde ve onun iktisadî yaşamında önemli bir yer tutmayı başarmışlardı. XVII. yüzyılın sonlarında, Fener Rumları, o tarihe değin yabancı elçiliklerle ilişkilerde çevirmen olarak hizmet etmiş olan dönmelerin ve Lövantenlerin yerine gitgide geçer oldular. Rumlar ve daha az ölçüde de Ermeniler, Batı kültürünü az çok iyi tanıyorlardı. En zenginler arasında yığınla aile, uzun süredir oğullarını İtalyan üniversitelerine, özellikle de Padova'ya yüksek öğrenime yollama alışkanlığını edinmişlerdi. Böylece, devirlerindeki Batılı yeni düşünceleri kabullenmeye, dil bakımından ve kafaca hazırladılar. Bununla beraber, bütün olarak, Devrimin düşüncelerinin İstanbul Hristiyanları üzerindeki etkisi pek büyük olmadı. Kiliseler, doğaldır ki bütün otoriteleriyle karşısına çıktılar bu düşüncelerin; zengin ve tutucu Rum aristokrasisi, böylesi bir etkinin var olan Osmanlı düzeni için taşıdığı tehlikeyi gördüğünden, kendisine onca çıkar sağlayan bir rejimin sürmesini yeğledi önce. Öyle de olsa, Fransızların düşüncelerini kabul edecek kimi Hristiyanlar görüldü yine de; Fransızlar, Yunanlıların ve başkalarının ulusal özlemlerine doğrudan çağrıda bulunmaya başladıklarında oldu bu. Bunlardan kiminin, örneğin ünlü Ermeni çevirmen Murâdja d'Ohsson'un, Fransız Cumhuriyeti karşısında Osmanlı politikasına kimi etkilerde bulunmuş olması mümkündür; daha sonra, bu kişiler Balkan halklarına, Devrimin düşüncelerini getirmekte temel bir rol oynadılar kuş-

kusuz; oralarda, bu düşüncelerin etkisi patlayıcı oldu. Ne var ki, Batılı düşüncelerin Türkler arasında ilerleyip yükselişinde katkıları azdır ve dolaylıdır; ve, onların çevirmen ve dil öğretmenliği ile sınırlıdır aslında. Bu Hristiyanların, bu ikinci grup yurttaşların, yeni düşünceleri kabul edip kendileriyle paylaşabilecek bir gerçek dinleyici topluluğu bulma şansları yoktu pek; sivil ve dinsel, başlarındaki insanlar kendilerine karşı oldukları ölçüde, daha da zordu bu. Azınlıklar, bir rol oynadıysa, Türkiye’de, ticarî ya da diplomatik, yürürlükteki Batılı etkinliklerin çarpıp sarsmasını özümseyen ve böylece Türkleri doğrudan temasta bulunmaktan koruyan tampon bölgenin rolü oldu. Bununla beraber, bir şeyi gerçekleştirdi bu insanlar : Bir yandan Türkçe, öte yandan Fransızca ya da İtalyanca bilen, giderek gerektiğinde Batılı kitapları çevirebilecek, Türkler istediklerinde kendilerine Batı dillerini öğretebilecek bir çekirdek, bir küçük grup sağladılar.

Devrimin düşüncelerinin Türkiye’de dolaşabileceği yollar bulunsa da, onların hareketi rastlantıya bırakılmamıştı yine de Fransızlar, sürekli çaba harcıyorlardı bu konuda. Militalik gayreti kadar, bir bunalım döneminde kendilerine Osmanlı gücü gibi – hiç de savsaklanamayacak – bir destek sağlama gayretiyle de, Fransızlar, Osmanlı başkentinde ve eyaletlerinde sempati toplamaya olanca güçleriyle sarıldılar. Daha başlarda, İstanbul’daki Fransız topluluğu içinde önemli bir bölüm insan Devrime bağlanmış; ve devrimci simgeler taşıyarak ve devrimci toplantılar yaparak, Avusturya ile Prusya elçilerinin kızgınlığına yol açmışlardı.²³ 1793 Haziranında, yurttaş Descorches (eski Marki de Saint-Croix), Cumhuriyetin özel temsilcisi olarak İstanbul’a geldi; çifte görev verilmişti kendisine Fransız politikasına Osmanlı desteği sağlamak ve Fransız Devrimi için Osmanlıların sempatisini kazanmak. 14 Temmuz fırsat bilinip herkeşe açık bir kutlama düzenlendi; Sarayburnu’nda demirlemiş iki Fransız gemisinin selamlamasıyla kutlayış doruğuna

(23) E. DE MARCÈRE, *Une ambassade à Constantinople. La politique orientale de la Révolution française, I*, Paris, Félix Alcan, 1927, s. 45; J. W. ZINKEISEN, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VI. s. 861 vd.; Ahmet CEVDET PAŞA, *Vekayi-i Devlet-i Aliyye*, VI, İstanbul, 2. bs., 1294 (1877), s. 119 vd.

vardı. Gemiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Fransız ve Amerikan cumhuriyetleriyle, "silahlarını, zalimlerin iğrenç topluluğu içinde kirletmemiş birkaç başka devletin" bayraklarını direklerine çektiler. Devrimin ateşli havarisi Descorches, Devrim'in mesajını Doğu'da yaymak için elinden ne geliyorsa yaptı. Ona bu yolda yardım edenler arasında, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Tablosu* adlı eserin yazarı olan Muradja d'Ohsson da bulunuyordu. Ermeni asıllı Muradja d'Ohsson, 1796'da İsveç orta elçisi olmadan önce, İsveç Elçiliğinde çevirmen olarak önemli bir kişilik sahibiydi. 1792 yılından başlayarak, İstanbul'daki Fransız Jakoben çevrelerle yakın ilişkileri olduğu söyleniyordu; Babiâli'yi, Fransız Cumhuriyeti'ni tanımaya yöneltmek için elinden gelen herşeyi yapıyordu. Prusya Elçiliği işgüderi Knobelsdorf, onun, "Babiâli'yi Fransız Devrimi'ne yakın kılmak için" talimat aldığını düşünüyordu. Sonraki yıllarda, d'Ohsson, Fransız elçileri Descorches, Verninac ve Aubert du Bayet ile sıkı sıkıya işbirliği yapmışa benzer; ve 1798'de, Fransız işgüderi Pierre Ruffin'in Mısır seferini haklı göstermek için yaptığı umutsuz girişimindeki boşuna çabalarına katılmış da görüyoruz onu. Fransa'yla aralarında savaş patladıktan sonra, Babiâli'nin, İsveç hükümetinden, onu uzaklaştırmayı istemiş olmasında şaşılacak bir yön pek de yoktur.

Bununla beraber, Fransa'nın, İslam halklarına kendisini tanıtmak için, genel olarak, istikrarsız ve etkisiz bir yerel Hristiyan desteğe hiç de ihtiyacı yoktu. XVIII. yüzyıl boyunca, Fransız diplomatik ve konsolosluk hizmetleri için çevirmen sağlama ve yetiştirme sistemi, baştan aşağıya yeniden düzenlenmişti. Bu hizmetlere, az çok rastlantıya bağlı kalan, mahallinde Lövanten ve Doğulu Hristiyanlardan in-

(24) E. MARCÈRE, *Une ambassade à Constantinople*, II, s. 12-15. O dönemde Türkiye'de Fransız propagandası için ayrıca bkz. H. VON SYBEL, "La Propagande révolutionnaire en 1793 et 1794", s. 107 vd. Kamu Selameti Komitesinin yayınlanmış kararları, Cumhuriyetin gereksinimleri için Türkiye'de büyük miktardaki paralardan yararlanmaya birçok yollamada bulunuyorlar.

(25) J. W. ZİNKEISEN, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VI, s. 861, 867, 880; VI, s. 70-73, 755; H. VON SYBEL, "La Propagande révolutionnaire en 1793 et 1794", s. 111-113; A. SOREL, *l'Europe et la Révolution française*, III, Paris, Plon, 1908, s. 435.

san bulma yerine, genç Fransızlar seçilir ve genç yaştan başlayarak yetiştirilir. 1721 tarihli bir emirname gereğince, Katolik misyoner olarak yetiştirilmek için o tarihe değin genç Ermenilere dağıtılan on iki burs, genç Fransızlara verilecektir artık; bu gençler de, Paris'te yükseköğrenimlerini bitirdikten sonra, daha ileri bir eğitim için, İstanbul'da Fransız Kapusen Koleji'ne gideceklerdir. O zamanki adlarıyla, bu "dil gençleri", kolejde alışlagelmiş klasik eğitimi görüyorlardı; ve, fazla olarak da, Fransa'nın en iyi doğubilimcilerinden Arapça, Farsça ve Türkçe öğreniyorlardı. Bir yüzyılı aşkın bir süre, Fransa'nın Ortadoğudaki çevirmenleri böyle derlendi; ve Devrim hükümetiyle Napoléon'un hükümetleri işte böylesi görevlilere dayandılar : Bunlar, bir yandan Fransa'nın kuralları ve anlayışına göre yetişip olgunlaşmış kişilerden oluşuyordu; öte yandan da, Müslüman dünya hakkında pratik ve yüksek düzeyde bir bilgiye sahip insanlardan. Devrim dönemiyle Napoléon döneminin büyük bir bölümünde İstanbul'da görev yapmış olan Pierre Ruffin (1742-1824);²⁷ İdrisi'nin *Coğrafya*'sım Fransızcaya çeviren ve Napoléon'un Babilî'ye görevli olarak gönderdiği Amedée Jaubert (1779-1847); İstanbul'da çevirmen olup daha sonra Mısır seferinde başçevirmenlik yapan Venture de Paradis (1742-1799); ünlü Fransızca-Türkçe sözlüğün yazarları Daniel Kieffer (1767-1833) ile Xavier Bianchi (1783-1864) ve daha başkaları böyle yetişip görev yaptılar. Bunların içinde, Antoine Fonton gibi kimisi, Devrimi reddedip Bağlaşıkların safına geçmiş de olsa, çoğu Fransa'nın yeni sahiplerine hizmet etmeyi sürdürdüler. 1795'te, Raymond Verninac, Fransa'nın İstanbul elçisi olarak atandığında, yanındaki görevli beş Fransızdan en az dördü eski "dil gençleri"²⁸ndendi.

(26) H. DEHÉRAIN, *La vie de Pierre Ruffin, orientaliste et diplomate, 1742-1824*, I. Paris, Félix Alcan, 1919, s. 4-5, ve "Les Jeunes de Langue à Constantinople sous le Premier Empire", *Revue de l'histoire des colonies Françaises*, 16, 1928, s. 385 vd.

(27) Asım, onun hakkında *pür mekr u fenn*, yani "hiyle ve hünerle dolu" diyor. *Asım Tarihi*, I, İstanbul, tarihsiz, s. 380.

(28) H. DEHÉRAIN, *Pierre Ruffin*, I, s. 103. İstanbul'daki Fransız kolonisinin bir toplantısında, 14 Temmuz 1795 günü, mühürdar Charles Adanson bir söylevde bulundu; "o söylevde, 14 Temmuz dönemine götüren başlıca olayların canlı ve sadık bir tablosunu çizdi" (metinde Fransızca).

Doğu dillerinde yetişmeye Cumhuriyetin verdiği önem, 1795'te Paris'te, Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu'nun kurulmasıyla gün ışığına çıktı.

Fransız Cumhuriyeti yararına bir propaganda eylemine girişilmesi Kendilerine verilen talimat gereğince olsun, meslekî açıdan olsun, Türkiye'deki ilk üç cumhuriyetçi elçinin gözler önüne koydukları bu. Her üçü de birer ateşli devrimci idiler. 7 Haziran 1793'te gelen Descorches, Babiâli'yi etkilemeye kalkmakla yetinmedi yalnız, toplantılar düzenledi ve Devrimin düşünceleri doğrultusunda belgeler dağıttı.²⁹ 14 Nisan 1795'ten başlıyarak onun yerine gelen Verninac, ve 2 Ekim 1796'dan 17 Aralık 1797'de ölümüne değin İstanbul'da hizmet gören Aubert du Bayet, bu eseri sürdürdüler. Her üçü de, meslekleri Devrimle başlamış kişilerdi. Belirtmek ilginç olacak Aubert du Bayet, Nouvelle-Orléans'da doğmuştu ve Amerika'da La Fayette'in komutasında savaşmıştı; daha ilk günden Devrime katılmış ve Yasama Meclisinde Grenoble milletvekili olarak bulunmuştu.

4 Nisan 1795'te, Paris'te Dış İşleri Bakanlığı, Descorches'a, Kamu Selameti Komitesi'nin İstanbul'da bir Fransız basımevinin yeniden kurulmasına karar verdiğini ve bunun yönetiminde bulunmak üzere de, Ulusal Basımevi'nin müdürü Louis Allier'nin gönderildiğini haber verdi. Üç yardımcı ile beraber, iki baskı makinesi ve bir miktar Fransız harfleri de yollandı. Bunların Cumhuriyetin çıkarları uğrunda en iyi biçimde kullanılması için elçiye talimat verildi. İstanbul'da, Fransız basımevi, daha önce Battos adlı bir Ermeni çevirmenin yönetiminde çalışıyordu. Orada, kimi yergi yazıları, haber bültenleri ve başka metinler basılıp yayımlanmıştı. 27 Temmuz 1795'te, arada elçi olarak göreve başlıyan Verninac, bütün basımevini ve orada çalışanları, tuttu Charles Houel'in yönetimine verdi; Houel de, Allier'nin ve meslektaşlarının yardımıyla yeni bir program yaptı. Verninac'a göre, basımevi, birbirine eşit şu iki amaca hizmet etmeliydi : "Ortadoğu'da yerleşmiş yurttaşlara, Cumhuriyetin işleri hakkında bilgi vermek ve Türklere, Avrupa'yı ilgilendiren çıkarlarla ilgili bilgi vermenin yanı sıra, birkaç temel

(29) 1795 Temmuzunda, Descorches, Cumhuriyet ordularının zaferleri hakkında, Türkçe bir bülten dağıttığını söylüyor raporunda.

bilgi kitabı yayımlayarak, onlara en çok öğrenmeleri gereken bilimlerin zevkini tattırmak.” Türk harflerini sağlamak ve Türkçe basmak konusundaki bir girişim sonuç vermedi; ancak, ayda iki kez çıkan, in-8⁰ boyunda altı ilâ sekiz sayfalık bir Fransız haberleri bülteni, Fransızca basıldı ve bütün Ortadoğu’da dağıtıldı. 1796’da bir başka yayına başlandı in-8⁰ boyutlarında dört ilâ altı sayfalık, *Gazette Française de Constantinople*. Bu gazete, aşağı-yukarı bir aylık aralıkla, 1798 Eylülüne değin, iki yıl kadar düzenli olarak yayımlanmış görünüyor; bu tarihe değin, çünkü Fransa ile savaş başlayınca, Fransız Elçiliğinde bulunanlar gözaltına alındı ve baskı makinelerine Türk makamları el koydu. 1802’de barış olunca, propaganda metinleri ve çeşitli bültenler basmak amacıyla, her şey yeniden yerli yerine konup işler hale getirildi. Bu dönem boyunca, basımevinin yayınlarından birkaçı iki dilden yapılmış görünüyor.

Fransa’da da, Ulusal Basımevi’nin doğu bölümlerinde, doğubilimci Louis Langlès’nin yönetiminde propaganda metinleri çevrilip basılmıştı. Örneğin Ulusal Konvansiyon’un, 9 Ekim 1794’te Fransız halkına yaptığı çağırışı Pierre Ruffin Arapçaya çevirmiş ve in-4⁰ boyutlarında bir broşürde, Fransızca ve Arapça metinler karşılıklı olarak yayımlanmıştı.

Bu etkinliklere karşı Türklerin gösterdikleri birkaç tepkiyi de biliyoruz. 1802’den 1806’ya değin Paris’te elçi olan Halet Efendi şöyle yazıyor raporunda : Cumhuriyetin ilk günlerinde, Fransızlar, saf kişileri kandırmak ve başkaldırışı körüklemek amacıyla, kendilerini Müslüman olarak göstermeye kalktılar ve kiliseleri bu nedenle yakıp yıktıklarını ilan ettiler. Sonuç alamayınca da, Voltaire’in kimi eserlerini yayınladılar. Kimi raporlara göre, Osmanlı İmparatorluğunun halkı Fransızcaı bilmediği için bütün bu çabaların boşuna olduğunu anlayan Fransızlar, o zaman da cumhuriyetçiliğin ve özgürlüğün yararlarını savunan kimi kitapları Yunancaya, Ermenice ve Türkçeye çevirttiler ve onla-

(30) L. LAGARDE, “Note sur les journaux français de Constantinople à l’époque révolutionnaire”. *Journal asiatique*, vol. 236, 1948, 271 vd.; Selim NÜZHET, *Türk Gazeteciliği 1831-1931*, İstanbul Matbuat Cemiyeti, 1931, s. 10 vd. Bu son eserde *Gazette française de Constantinople*’un, V. yılının 1 Floréal (20 Nisan 1797) günlü bir sayısının bütününün özdeş baskısı bulunuyor.

(31) H. DEHERAIN, *Pierre Ruffin, I*, s. 91.

rı Osmanlı topraklarında yaymaya gayret ettiler; dahası, Akdenizdeki adaların çoğuna, karışıklık çıkartmak için, her birine bir ya da iki özel ajan yolladılar. Halet Efendi, Hristiyan uyrukların – eğer ortaya çıkmışlarsa– böylesi kitapları okumalarını önlemek için, adalarda araştırmalar yapılmasını ve Kilise hiyerarşisi kanalıyla emirler gönderilmesini de salık veriyor. Halet Efendi'nin yazısına İstanbul'da eklenmiş bir not, “ayaklandırıcı gösteriler”in Rumlar arasında daha önceden görüldüğünü ve bunlara son vermek üzere, Rum Patriğine emirler verildiğini söyleyip olaya tanıklık ediyor. Halet Efendi'nin mektubu alındığında, bu tür yazıları yasaklayan benzer bir emir Mora'ya, Girit'e ve öteki Yunan adalarına gönderildi.³²

Yunanlılara böylesi bir propagandanın yapıldığı pek iyi bilinir. Propaganda metinlerine Türklerin yaptıkları yollamalar, Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1791-1808 yıllarının vakanüvisliğini yapan Asım'ın belirttiği bir olayda saptanmış bulunuyor. Onun dediğine göre, 1807'de, “baştan başa garip ve olağanüstü bir broşür” Fransa'dan yola çıkıp yayılmaya başladı. Fransızca yazılan bu broşür, hem Türkçe hem Arapçaya çevrilip Osmanlı İmparatorluğu'nda dağıtılmak üzere, Paris'te bu dillerde basıldı. Şu adı taşıyordu broşür : “Müezzin Osman'ın Dindaşlarına Hitabı” ve bir Müslümanca yazıldığı belirtiliyordu. Bununla beraber, Asım aldanmış değildi ve etkisiz olduğu kadar kaba da olan bu propaganda sayfalarına karşı acı şeyler söyledi. Bütün olarak zikredilen broşürün metni, İslamın ve Türklerin ebedî düşmanı olarak gösterilen Rusya'ya karşı saldırılardan oluşuyor; oysa Fransızlar, özellikle de Bonapart, İslamın bağlaşığı ve dostları olarak övgülere boğuluyor. Açıktır ki, broşürün amacı, bir olasılıkla Tilsit görüşmesinden önce, Türkleri Ruslara karşı savaşılmaya isteklendirip özendirmektir. Asım'a göre, bununla İslam dünyasını karıştırıp şaşırtmaya kalkılmış oluyordu; ve öyle olduğu için de, bu yazıyı, Fransız seferi döneminde, “Mısır Bedevi ve köylü buğdalalarını aldatıp bozmaya” yönelmiş yayınlara benzetiyor.

(32) E. Z. KARAL, *Halet*, s. 56-57.

(33) *Asım Tarihi*, I, s. 312 vd. CEVDET PAŞA, VIII (1. bs., İstanbul, 1288 [1871], s. 184-186; ayrıca bkz., E. DRIALUT, *La politique orientale de Napoléon : Sébastiani et Gardane*, Paris, Alcan, 1904, s. 76, note 1. Asım'a göre, bu yergiyi Kieffer yazdı ve “Mısır olayından sonra Fransa'ya kaçan bir melun kıptice” çevrildi.

Broşürlerden, bültenlerden ya da gazetelerden çok daha önemli olarak, İstanbul'daki ve başka yerlerdeki Fransızlardan gelen – haklarında hiçbir bilgimiz olmayan – bireysel çabalar oldu. Frenklerle Müslümanları, resmî olanların dışında bütün öteki ilişkilerden – karşılıklı olarak – soyutlayan bu sınırlılığı terk ederek, ilk kez Müslüman Türklerin yakınlığını elde etmeye başlayıp dostluklarının aranişına içine girdiler. Türkçe konuşan Fransızlarla Fransızca konuşan Türkler, İstanbul'da, içinde devrin düşüncelerinin serbestçe tartışıldığı yeni bir topluluk oluşturdular; ve devrimci Fransa'nın coşku verici iyimserliği, öğüt ve esin aramak için Batıya gözlerini çevirmiş Türklerin genç kuşağında doğrudan bir tepkiye yol açtı.

II. TÜRK TEPKİSİ

Osmanlı arşivlerindeki belgeleri inceleyip yayımlayan Türk tarihçilerinin değerli çalışmaları sayesinde, çağdaş belgelerin ortaya koydukları gibi, Osmanlı Türklerinin Fransız Devrimi'ne karşı gösterdikleri tepkiyi incelemek mümkün bugün. Devrim, Türkleri doğrudan olarak az et-

(34) Her iki tarafın da ruh halini göstermek üzere, iki alıntı yetebilir : "Bu ülkede Türklerle içli dışlı bir dostluk kurmaya kendini fazla vermemek, bir elçi için gereken iyi bir davranış kuralıdır ve ölçülü hareket edip onlar karşısında namusluca davranmak kolaydır ve sorun çıkarmaz; çünkü, bir Türk bir Hristiyanla gerçek bir dostluk kuramaz", Paul RYCAUT, *The History of the Present State of the Ottoman Empire*, Londres, 4. bs, 1675, s. 164. "Paganların ve kâfirlerin İslâm halkına sürekli ziyareti yasaktır ve birbiri karşısında, biri karanlık biri aydınlık olan iki kişinin, dost ve içten ilişkiler kurmaları arzu edilir bir şey de değildir", *Asım Tarihi*, I, s. 276.

(35) Çağdaş Türk tarihçileri şu eserlerde incelenmiştir: BABINGER, *Geschichtsschreiber*; ve O. M. VON SCHLECHTA-WASSEHRD, "Die Osmanischen Geshichtsschreiber der neuen Zeit", *Denkschriften der phil. hist. Classe der ksl. Academie der Wissenschaften*, Viene, VIII, s. 1. vd. En önemli tarih, 1791-1808 yılları için İmparatorluğun resmi yıllığını yazmış olan Ahmed ASİM EFENDİ (? 1755-1819)'ninkidir (*Asım Tarihi*, 2 cilt, İstanbul, tarihsiz. Asım hakkında bkz. F. BABINGER, s. 339-340; SCHLECHTA-WASSEHRD, s. 10-11 ve M. Fuat Köprülü'nün Türk İslâm Ansiklopedisi'nde Asım hakkında yazdığı makale). Daha ileri olanı, Ahmet CEVDET PAŞA'nın (1822-1895) çalışmasıdır; onun Osmanlı İmparatorluğunun 1774'ten 1826'ya kadar olan dönemini içine alan on iki ciltlik tarihi, Osmanlı tarih yazıcılığının en büyük başarılarından biri olarak sayılmalıdır. Cevdet Paşa'nın tarihi, pek büyük bölümü – çoğu kez tümüyle aldığı – arşiv belgelere dayanır. Osmanlı (daha sonra Türk) Tarih Cemiyeti'nin 1910'daki kuruluşundan bu yana, Türk tarihçileri, pek çok sayıda inceleme ve –arada yeniden derlenip yerleştirilen– devlet arşivlerinden belgeler yayımladılar. Kısa bir inceleme için benim makaleme bkz. "The Ottoman Archives as a Source for the History of the Arab Lands", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Ekim

kilemiş görünüyor; çağdaş öteki gözlemciler gibi, Türkler, Devrime, büyük bir önem taşımayan – gerçek anlamıyla – bir iç sorun olarak baktılar önce. Devrim, savaş yoluyla komşu ülkelere yayılıp Batı Avrupa'nın altını üstüne getirdiğinde bile, Türkler, onu, Hristiyanlığın – Osmanlı İmparatorluğu ile ilgisi olmayan – bir iç sorunu olarak görmeyi sürdürdüler; çünkü, İmparatorluk, bir Müslüman devlet olarak bu salgının uzağındaydı. Diplomatik açıdan, devrimci savaşların Hristiyan devletlere vereceği kaygı da Babiâli için yararlı idi. III. Selim'in özel kâtibi Ahînet Efendi, 1792 Ocak'ında, günlüğünde, Fransa'daki düzensizlik ve başkaldırının, düzeni eski haline getirmek ve kralı yeniden tahtına oturtmak bahanesiyle bu başsız kalmış ülkeyi ele geçirmeyi arayan İngiltere'nin, Prusya'nın ve Avusturya'nın açgözlülüğünü uyandırdığını belirtiyor. Buna bakıp, Polonya'da serbest kalma fırsatının çıktığını gören Rusya, Batılı devletleri bu seferde yüreklendiriyor ve onları, Fransa'daki işlerle uğraştırmayı deniyordu. Polonya'da alabildiğine serbest hareket edebilmek amacıyla, Rusya, Babiâli'yle çabuk ve kolay bir uzlaşmaya gitti. Babiâli'nin, bu olaylar sayesinde, yakasını güçlüklerden kolayca sıyrıldığını belirttikten sonra, Ahmet Efendi şöyle bağlıyor sözlerini “İnşallah, Fransa'daki başkaldırı, frengi illeti gibi İmparatorluğun düşmanlarının arasına yayılır, onları uzun bir uyuşmazlığın içine atar ve böylece, İmparatorluk için hayırlı sonuçlar doğar. Amin!”³⁶ Aynı düşünme biçimi, Babiâli'yi, Yaş Antlaşmasından sonra Rus önerilerini reddetmeye³⁷ ve Fransızların Türkiye'de şapkalarına taktıkları üç renkli kokartlarla öteki devrimci simgelerin yasaklanması yolunda Avusturyalıların, Prusyalıların ve Rusların ortak isteğine kaçamak bir yanıt vermeye götürdü³⁸ Cevdet Paşa, ilginç bir konuşmadan söz ediyor :

(36) Tahsin ÖZ, “Selim III'ün sirkâtibi tarafından tutulan ruzname”, *Tarih Vesikaları*, III, Mayıs 1949, s. 184; ayrıca bkz. CEVDET PAŞA, VI, s. 130.

(37) Halil İNALCIK, “Yaş muahedesinden sonra Osmanlı-Rus münasebetleri (Rasih Efendi ve General Kutuzof elçilikleri)”; *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IV, 1946, s. 195 vd.

(38) J.W. ZİNKEISEN, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VI, s. 859 vd.

Bir gün, Avusturya başçevirmeni gelip Reis ül-Küttap Ra-şit Efendi'yi gördü ve şöyle dedi : "Allah bu Fransızların müsta-hakını versin; nice acılara maloldular bize. Allah aşkına, tepele-rine taktıkları bu kokartları söküp attırın!". Bu isteğe karşı, Ra-şit Efendi şu yanıtı verdi "Dostum, size birçok kez dedik ki Os-manlı İmparatorluğu bir Müslüman devlettir. Aramızdan kimse, onların taşıdıkları işaretlere en ufak bir dikkat harcamaz. Dostu-muz devletlerin tacirlerini konuklarımız olarak tanırız. Tepele-rinde istediklerini taşırlar ve hoşlarına giden işaretleri koyarlar. Başlarına kalkıp üzüm küfesi yerleştirseler, onlara niçin diye sormak Babıali'nin işi değildir. Boşuna kaygı duyuyorsunuz."³⁹

Avusturya'nın ve Rusya'nın Fransız Devrimi'ne karşı protestoları ve uyarıları, bu hareket için Türklerin yakınlı-ğını uyandırmaktan başka bir şeye yaramadı; hareket, İm-paratorluğun kendisi için hiçbir tehlike taşımaz görüldüğü sürece böyle oldu en azından. Gerçi Babıâli, ilginç bir ihti-yathlıkla, Cumhuriyetin diplomatik bakımdan tanınmasını, Prusya bu yolda bir örnek verinceye değin geciktirdi; öyle de olsa, her iki devlet arasında ilişkiler dostça kaldı ve işa-retler, şuna inanmaya götürüyor bizi Reformcu sultan Fransa'da yeni düzenin yaratıcılarına karşı yakınlık duy-maktan uzak durmadı.⁴⁰ Çeşitli mal ve gereç, Osmanlı li-manlarından Fransa'ya doğru yola çıktı; Fransa'dan, asker-lik ve denizcilikle ilgili uzmanların Türkiye'ye gönderilme-si yolunda istekler, onları seçen rejimin niteliği söz konusu edilmeden, sürdü. Resmi planda Fransız elçisi olarak yer-leşmiş bulunan Verninac, bir Fransız-Türk bağlaşıklığı için

(39) CEVDET PAŞA, VI, s. 118-119. 1815 Haziranında, Babıâli, XVIII. Louis'yi tanıyıp da Ruffin'den, üç renkli kokartın ortadan kaldırılmasını iste-diğinde, Ruffin şöyle yanıt verdi : "Böylesi bir sav, Osmanlıların, örflerinde ol-sun dilinde olsun, yeni bir söyleyiş, bir densizliktir. Babıâli'nin ünlü bir veziri-nin benzer bir durumunda yanıtladığı gibi, İmparatorluğun konuklarının ser-puşuna ya da ayakkabısına asla karışılmamıştır; ve, Ortadoğuda elli altı yıldır edindiğim deneyime göre bilmezlikten gelemem : Bir yenilik sokulmak isteni-yor dile" (metinde Fransızca). H. DEHÉRAIN, *Pierre Ruffin*, II, s. 118. De-hérain'in anlamadığı alıntı, açıktır ki, yukarıda zikredilen konuşmaya ilişkin-dir.

(40) Enver Ziya KARAL, "Yunan adalarının Fransızlar tarafından işga-li ve Osmanlı-Rus münasebatı 1797-1798", *Tarih Semineri Dergisi*, I, 1937, 103 vd. Rus elçisi Koçubev, Türk vezirlerinin "pek Jakoben" olduklarından ve "Fransız demagogları için yanlılık" gösterdiklerinden yakınıyordu, SOREL, *L'Europe et la Révolution Française*, IV, s. 248.

kolları sıvadı ve önerileri, Divanca gözönünde tutuldu.⁴¹ Aubert du Bayet 1796'da geldiğinde, Türkler öylesine sıcak bir biçimde karşıladılar ki onu, alabildiğine yorumlara yol açtı bu ve Londra elçisi Yusuf Ağa, olası sonuçlara karşı dikkatleri çekmek zorunda kaldı.⁴²

Venedik Cumhuriyeti topraklarının 17 Ekim 1797 tarihli Campoformio Antlaşması gereğince parçalanmasıyla yeni bir aşama başladı.⁴³ Bu antlaşmanın 5. maddesine göre, İyonya adaları ile, Arnavutluğa ve Yunanistan'a komşu kıyılardaki eski Venedik toprakları, Fransız Cumhuriyeti'ne katılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel bağlaştığı iken komşusu oluvermişti Fransa. Ne var ki, eski dostluk, birbirine bu ani çarpmaya dayanamadı. Çok geçmedi, Mora'dan kaygı verici raporlar gelmeye başladı : İmparatorluğun sınırlarında özgürlük ve eşitlikten bahsediyordu bunlar; Hellad'ın eski zaferlerini ve özgürlüklerini hatırlatıp onların yeniden canlandırılmasını vaat eden söylevlerden ve törenlerden söz ediyordu; ve bütün bunlar, Osmanlı Yunanistanındaki ayaklananlar ve uyuşmazlarla ilişkileri ve Mora'yla Girit'i de katmak için planları ortaya koyuyordu.⁴⁴ Fransızlar, güven verici de görünseler, Divan'ı yatıştırıp rahatlatamadılar ve yeni Rus elçisi General Tamara, selefi gibi, devrimci Fransa'nın tehlikelerine karşı dikkatleri yeniden çektiğinde, daha da dikkatle dinlendi.⁴⁵ Toulon limanında Fransızların hazırlıklarına ve Osmanlı topraklarına karşı bir Fransız saldırısına ilişkin, daha da kaygılandırıcı raporların gelmesi pek gecikmedi.⁴⁶ 1798 ilkbaharında, Re-

(41) CEVDET PAŞA, VI, s. 192 vd.

(42) CEVDET PAŞA, VI, s. 215-216; KARAL, a.g.e., 107-109.

(43) J.W. ZİNKEISEN, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VII, s. 32 vd.

(44) Mora Valisi Hasan Paşa'nın ilişkileri üstüne bkz. KARAL, a.g.e., s. 113 vd.; ayrıca bkz. CEVDET PAŞA, VI, s. 248-249 ve 282-284.

(45) E. Z. KARAL, a.g.e., s. 116 vd., Tamara ile olan konuşmaların resmi metnini veriyor.

(46) Ne var ki, Paris'teki Türk elçisi Ali Efendi'den gelmiyordu bunlar; o, Talleyrand'ın güven verici yanıtlarını hükümetine yollamayı sürdürüyordu. Malta'nın Fransızlarca ele geçirildiği haberini aldığı zaman bile, şu salık verici yazıyı yazdı. Direktuar'ın Babıâli karşısındaki dostça niyetlerinin bir kanıtı idi bu; çünkü, Malta'yı işgal etmekle, Türkiye'nin ayağındaki bir diken çıkarmışlardı ve yığınla Müslüman tutsağı serbest bırakmışlardı. Yazının kenarına düştüğü bir yorumda, Sadrazam, Fransızların, şu ya da bu biçimde, Ali'yi sonuna değin aldatmayı başardıklarını belirtiyor. Sultanın notu daha da kısa : "Bu adam bir eşektir!" (E.Z. KARAL, *Fransa-Mısır*, s. 176-177).

is ül-küttab Ahmet Atıf Efendi, siyasi durum ve Fransızlara karşı bir koalisyona katılma konusunda Bağlaşıkların Babiâli'ye gönderdikleri davete ilişkin, Divan için, bir muhtıra hazırlamakla görevlendirildi. Cevdet Paşa'nın tarihinde ekler arasında basılan bu rapor, uzun uzadıya üzerinde durulmaya değer. Metin, Fransa'daki olayların gerçek anlamı bakımından, okuyucularının kafasından her türlü hayali siliplip atma amacına açıkça dönük olarak, Fransız Devrimi'nin bir genel tablosunu çizmekle başlıyor :

Fransa'da birkaç yıldır başgöstermiş olan, çevreye kıvılcımlar saçıp her yönde düşmanlık ve karışıklık alevleri tutuşturan başkaldırı ve vahşet seli, dünyadan haberdar herkesin bildiği şeylerden biri olarak, kimi lanetlik sapığın yıllar önce kafalara ektiklerinin ürünüdür. Şöyle ki : Voltaire ve Rousseau ve onların tıynetindeki öteki materyalistler gibi ünlü allahsızlar, çeşitli eserler bastırıp yayımlamışlardı Bu eserler, – Allah bizi korusun! – tertemiz peygamberlere ve büyük hükümdarlara karşı sövgü ve iftira ile doludurlar; her türlü dini ortadan kaldırıp atmaya yöneliktirler; eşitlik ve cumhuriyetçiliğin tatlılığına imada bulunurlar; ve bütün anlattıkları, sıradan insanların dilindeki o alaycı havayla, anlaşılması kolay kelime ve cümleler halinde dile getirilmiştir.⁴⁷ Bu yazılarda yenilik zevkini bulan, çoğu insan, yeniyetmelerle kadınlar da içinde olmak üzere, onlara meyledip dikkat kesilmiştir; öyle ki, sapıklık ve iğrençlik, frengi illeti gibi beyin damarlarına yayılmış ve inançlarını bozmuştur. Devrim daha da yoğunlaştığında, hiç kimse, kiliselerin kapatılmasından, rahiplerin öldürölüp sürölmesinden, dinin ve öğretinin kaldırılmasından kırılıp gücenmedi; bu dünyada tam mutluluğa götürecekleri umut edilen eşitlik ve özgürlük istendi ne pahasına olursa olsun; bencillik ya da kişisel çıkar amacıyla, başkaldırıyı ve kötölülüğü körükleyen zararlı ve tehlikeli bir çetenin, sıradan insanların arasına yaydığı yalancı bilgilerle uyuşarak oldu bütün bunlar. Şu bilinen bir gerçektir Her devletin düzen ve tutarlılığının asıl temeli, kutsal yasayı, din ve öğretiyi oluşturan şeyleri sağlam ve bütün olarak kavramaktır; ülkenin huzuru ve uyrukların denetimi, yalnız siyasi araçlarla sağlanamaz; zorunlu Allah korkusu ve Allah'ın kullarının yüreklerinde ödöl kaygısı, sarsılmaz biçimde yerleşmiş tanrısal kararlardan

(47) Atıf Efendi'nin kelime ve cümlelerine bakıp, okuyucu, böylesi bir yazma biçimi karşısında onun duyduğu nefreti anlayacaktır.

biridir; eski zamanlarda olduğu gibi modern zamanlarda da, her devletin ve her halkın, – gerçek ya da yanlış – kendi dini vardır. Bununla beraber, Fransa’da ortaya çıkmış başkaldırı ve kötülük elebaşları, hain amaçlarına ulaşmak için, korkunç sonuçlarıyla tam bir nefret içinde vaktiyle örneği görülmemiş biçimde hareket ediyor. Sıradan insanlardan Allah korkusunu ve ödül kaygısını uzaklaştırmışlardır; her türden iğrenç eylemi yâ-allaştırmışlardır; her türlü utanç ve hayayı bütünüyle silip atmışlardır ve böylece, Fransa halkını hayvan sürüsüne indirgeyen yolu hazırlamışlardır. Bu bile yetmemiştir onlara; işgal ettikleri başka devletlerde kendi rejimlerini korumak ve saldırıya uğramayı önlemek amacıyla, kendilerine yandaşlar bularak, “İnsan Hakları” adını verdikleri ayaklanma bildirisini bütün dillere çevirtip her yanda yaymışlardır; ve, milletlerin ve dinlerin sıradan insanlarını, uyruğu oldukları hükümdarlara karşı başkaldırmaları için kışkırtmaya çabalamışlardır.⁴⁸

Atıf Efendi, buradan kalkıp uzun uzadıya – ve pek büyük bir kavrayışla – geçmiş yılların siyasal ve askeri olaylarını, yazısını kaleme aldığı ana kadar İtalya, Pay-Bas vb. ülkelerdeki yeni rejimleri ve karşı-devrimci devletlerin bir büyük bağlaşıklık tasarısını ele alıp anlatıyor. Buradan da asıl konuya, bu olaylarla ilişkisi bakımından Osmanlı İmparatorluğu’nun durumuna sözü getiriyor :

Bundan önceki gözlemleri sergiledikten sonra, üzerinde durulacak sorun şudur : İmparatorluk, öteki devletler gibi aynı tehlikenin karşısında mıdır, değil midir? İmparatorluk, uyuşmazlığın başından beri, yansızlık yolunu seçmiş de olsa, iyi niyet ve dostluk göstermekten kendini yoksun kılmadı; öylesine hareket etti ki, Fransız Cumhuriyetine gizilgüç halinde bir yardım oldu bu ve, böylesi bir davranış, öteki devletlerin üst üste protestolarına yol açmaya kadar vardı. Fransa’nın büyük güçlükler içinde bulunduğu ve kıtlığın acısını çektiği bir dönemde, İmparatorluk, Osmanlı topraklarından, Fransa limanlarına doğru bol miktarda yiyecek maddesi gönderilmesine izin verdi ve böylece, onları açlık işkencesinden kurtardı. Buna ödül olarak da, Fransız Cumhuriyeti ve generalleri, sözlerle ve eylemlerle, İmparatorluğun uyruklarını bozup yoldan çıkarmaktan uzak durmadılar. Özellikle, Venedik’in parçalanması sıralarında, adaları ve Arta yakınlıklarındaki – Butrinto, Parga, Preveze ve Vonitza

adı verilen – dört kenti ele geçirdiler; onların eylemleri, eski Yunanlıların hükümet biçimini hazırlatmak ve buralarda bir özgürlük rejimi yerleştirmekle, başka hiçbir yoruma ve açıklamaya gerek kalmadan, kafalarındaki kötü niyetleri ortaya koyuyor. Şimdiki halde, İngiltere'ye karşı hazırlıkları bir yana, Akdeniz'de, Toulon gemi tezgâhlarında büyük çapta hazırlıklarda bulundukları biliniyor. Bu hazırlıkların arkasında bir büyük tehlikenin saklandığı gerçek dışı değildir. Böylece, bugünkü durumda, İmparatorluk için, kendisini tehdit eden kötülüğe karşı hazırlıklı olmak; hiçbir savunma aracını savsaklamadan ve her ayrıntı ve etkinliği araştırmayı göz ardı etmeden büyük hazırlıklar yapmak zorunludur. Barışa benzer bir durumda gizilgüç halinde bir savaşın uzayıp gitmesi, geniş ve ısrarlı giderleri gerektirdiğinden bugün, koşullara bakıp, para sağlamak nasıl mümkündür, önce ona bakmak zorunludur; ikinci olarak, alınan önlemler ne olursa olsun, İmparatorluk topraklarının genişliği, ani bir saldırıya karşı her noktanın korunmasını engellediğinden, yukarıda anlatıldığı gibi genel bir bağlaşıklıkla oluşması halinde, böylesi bir bağlaşıklığa İmparatorluğun katılması çıkarlarına uygun mudur değil midir. onu incelemek gerekiyor, ve, bu işlerin iyi ve kötü yanları bir kez anlaşıldıktan sonra, sonuçta izlenecek politikaya karar verilmelidir. Çünkü, her devletin iki tür politikası olmalıdır. Bunlardan biri, sürekli politikadır ki, bütün eylemlerinin ve etkinliklerinin temeli olarak anlaşılır; öteki, geçici politikadır ki, anın ve koşulların gereklerine göre, bir süre için izlenir. İmparatorluğun sürekli politikası, durumları gereği doğal düşmanları olan Rusya'nın ve Avusturya'nın gücünün artmasını önlemektir; ve, onların gücünü kırabilecek ve böylece İmparatorluğunun doğal dostları olan devletlerle bağlaşıklık olmaktadır. Ne var ki, şu anda ve koşullara bakıldığında, İmparatorluğun çıkarlarına en uygun olabilecek politika, önce bu başkaldırı ve kötülük ateşini söndürmek için gücünü ortaya koymak, sonra da bu amaca eriştiğinde, yeniden sürekli politikasının gerektirdiği gibi hareket etmektir.

Şurası açık ki Atıf Efendi, Fransız Devrimi'ni, Hıristiyan devletlerle aynı ölçüde olmak üzere, Osmanlı devletini de tehdit eden bir tehlike olarak görüyordu. Ona göre, bunun hakkından gelmek, hem Babilî ile doğrudan komşuları, Avusturya ile Rusya arasındaki geleneksel düşmanlıktan, hem de Babilî ile Fransa arasındaki geleneksel dostluktan daha ağır basıyordu.

Fransızların 1 Temmuz 1798'de İskenderiye'de karaya

çıkışları ve onu izleyen tarihlerde Mısır'la Filistin'deki etkinlikleri, Atıf Efendi'nin düşüncesini doğruladı. Devrimci Fransa'nın Arap halklarına çarpmasının uzun vadeli etkileri pek bilinir. Ancak, doğrudan etkiler bile, öylesine kaygılandırıcı oldu ki, Osmanlı hükümetini, günümüzde psikolojik savaş denilen bir yola sürükledi. Arapça kaleme alınıp Suriye'de, Mısır'da ve Arabistan'da dağıtılan bir bildiride, devrimci öğretiler şöyle mahkûm ediliyordu :

... Siz ey Allah'ın birliğine inanan Müslümanlar topluluğu, bilesiniz ki, Fransız milleti (Allah onların evini yıksın ve sancaklarını düşürsün), ayaklanmış kâfirler ve başkaldırmış serserilerden oluşan bir millettir. Bu adamlar, ne Göğün ve Yerin sahibinin birliğine inanıyorlar, ne de Hüküm Günü'nde şefaatinin görevine; her türlü dini terk etmişlerdir ve öte dünya ile onun cezalarını yadsımaaktadırlar. Kıyamet gününe inanmıyorlar ve sadece zamanın geçişiyle yok olacağımızı; içinden çıktığımız karınla bizi yutan topraktan başka bir şey bulunmadığını; bütün bunların ötesinde, ölümden sonra dirilmenin söz konusu olmadığını, verilecek hesabın, ödüllendirilmenin, sorgulama ve yanıtın bulunmadığını ileri sürüyorlar. Böyle olduğu için de, kiliselerini ve haçlarının süslerini yağmalamışlardır, rahiplerine ve papazlarına saldırmışlardır. Peygamberlerin getirdikleri kitapların baştan aşağıya yanlış olduklarını, Kuran'ın, Tevrat'ın ve İncil'lerin yalandan ve gevezelikten başka bir şey olmadıklarını savunuyorlar; Musa, İsa ve Muhammed gibi, peygamber olduklarını ileri sürenlerin peygamberlikleri gerçek dışıdır ve, hiçbir peygamber ve havari, dünyaya asla gelmiş olmayıp cahillere yalan söylemişlerdir; onlara göre, bütün insanlar eşittir ve insan olarak birbirlerine benzerler, birinin ötekine üstünlüğü ya da liyakatı yoktur, herkes kendinden sorumludur ve yaşama araçlarını bu dünyada kendisi örgütler. Ve, bu boş inancın ve abes düşüncenin içinde, yeni ilkeler koymuş ve kanunlar saptamış, Şeytanın esinlettiğini kurmuş, dinlerin temellerini yıkmış, yasaklanmış şeyleri kendileri için meşru kılmışlardır; tutkularının istediği her şeye izinlidirler ve çılgın deliler gibi olan sıradan insanları da günahlarının içine çekmişlerdir; dinlere karşı başkaldırı tohumlarını ekmiş, kralar ve devletler arasına kargaşa sokmuşlardır. Yalan kitaplar ve düzmece davranışlarla bütün topluluklara hitap ediyor ve şöyle diyorlar “Biz sizdeniz, sizin dininizden ve sizin topluluğunuzdan” ve onlara boş vaatlerde bulunup korkunç öneriler ileri sürüyorlar. Kendilerini baştan aşağıya hayasızlığa ve sefahate teslim etmişlerdir; kalleşlik ve kendini beğenmişlik atına binmişler,

hata ve dinsizlik denizine dalmışlar ve Şeytanın sancağı altında birleşmişlerdir... Kendilerine boyun eğmeyenleri ve arkalarından gitmeyenleri zorlamaktadırlar, öyle ki, öteki Frenk milletler onların haksızlıkları yüzünden karışıklık ve düzensizlik içine atılmışlardır; köpekler gibi havlayıp kurtlar gibi ısırarak Fransızlar, bu milletlere ve topluluklara karşı birleşmiş, onların dinlerinin temelini yıkmak ve karılarıyla mallarını yağmalamanın arkasındadırlar. Kan su gibi akmış ve Fransızlar amaçlarına erişmişler; onlar üzerinde adaletsizlik ve kötülükle hüküm sürmektedirler. Sonra, iblisliklerini ve iğrenç komplolarını Muhammed'in ümmetine doğrultmuşlardır. Onların Cumhuriyetini yöneten ve ordularına şeflik eden Bonaparte'ın yazdığı mektuplar, kimi casuslarımızın aracılığıyla elimize ulaşmıştır. Dinleyin şimdi saçma sapan sözlerini ve ayan beyan kötü yürekliliğini.

Bildiri, ele geçirilmiş bir mektubun “tam ve harfi harfine metni” olduğu söylenen şeyi vererek sürüyor. Alabildiğine ahenkli bir nesir halinde düşüncelerini dile getiren Napoléon, yurttaşlarına, Dar ül İslam'ın “sağlam, güçlü ve imanında sarsılmaz” olduğunu söylüyor. Fransızlar, İslam ülkelerine gelecek olurlarsa, karşılaştıkları insanların gösterecekleri güce göre davranışlarını değiştirmek zorunda kalacaklardır. Zayıflara karşı “savaş ve yağma”ya başvurabilirler; ancak, güçlülere karşı hile yoluna sapmalıdırlar. Onların dinine, onuruna ya da mallarına karşı her türlü doğrudan saldırıdan kaçınarak, Müslümanlar arasına karışıklık ve güvensizlik tohumları ekmeli; soyluların üzerinde aşağılık kişilerin otoritesini kurmalı; çeşitli gruplar arasındaki uyuşmazlıkları körükleyerek, halkı sultan ve sahiplerine karşı baş eğmemeye kışkırtmalıdır. Böylece, İslamın düzen ve birliğinin temelini oyarak, hoşlarına giden şeyi yapabilir duruma geleceklerdir. Güçlüler, zayıfların yardımıyla atılmalı; ondan sonra zayıflar kolayca ortadan kaldırılacaktır. Ancak, İslamla Fransızların ilkeleri birbiriyle temelden uzlaşmaz oldukları için ve aralarında gerçek bir yakınlık ve güven söz konusu olamayacağından, zaferden sonra, Kâbe'den başlayıp en küçüğüne varıncaya değin, onların bütün cami ve mihraplarını yıkmak; kadınlar ve gençler bir yana, bütün halkı kesip doğramak gerekli olacaktır. İşte o zaman toprakları ve malları ele geçirilip bölüşülebilir.

Halkı böylece dehşete düşürdükten sonra ve Mısır'daki

Fransız otoritesine inandırıcı bir açıklama getirmek için, bildiri İslam meşruluğu ve dayanışmasına güçlü bir çağrıyla sürüyor, çabuk ve etkili bir askeri yardım vaadiyle sona eriyor.

Fransız Devrimi'nin nitelikleri arasında, Atıf Efendi ile bildirinin yazarına en çok çarpıcı olanların hangileri olduğunu görmek ilginç. Ne biri ne de ötekisi, Hristiyan Avrupa'da onca yankılar yapmış olan XVI. Louis'nin idamına hiçbir yollamada bulunmuyorlar. Prusya'nın İstanbul'daki işgüderi Von Knobelsdorf, 11 Mart 1793'teki bir resmî yazısında şu noktaya işaret ediyor : "Bu korkunç cinayeti en küçük ayrıntılarına değin öğrenen Büyük Senyör, öylesine üzüldü ki buna, hasta⁵⁰ düştü; bütün Divan, bütün halk, dehşete kapıldı bundan" Sultanın, hükümdar kardeşinin idamından dehşete düşüp hasta olmuş olması pek mümkündür; ancak, bir hükümdarın çarpıcı biçimde ölmesi İstanbul'da olağandı ve, fazla yoruma yol açmayacak denli, siyasal yaşamın bir özelliği idi. Monarşinin kendisinin ortadan kaldırılması, özellikle dikkati çekmiyordu. Osmanlılar, Venedik'le Raguza'nın cumhuriyetçi kurumlarına yüzyıllardan beri alışıktilar ve bir cumhuriyetin kurulmasında onları kaygılandıracak hiçbir yön yoktu. İstanbul'un yönetici çevrelerini gerçekten rahatsız edip heyecanlandıracak şey, Devrimin laik niteliği idi. Kilise ve devlet ayrılığı, her türlü dinsel öğretinin terk edilmiş olması, akla olan tapındı. Fransızların, Hristiyanlığı reddettiklerini belirterek ve İslam karşısında sempati besleyerek Müslümanların yakınlığını çekme girişimi, belli bir tepkiye yol açtı : Ancak, çok geçmedi, Avusturya ve Rusya'nın yardımıyla, İmparatorluğun yöneticileri, İslam düzeni ve geleneksel ilkeleri için gösterilen dostluk önerilerinin ortaya koyduğu tehlikelerin farkına vardılar. Osmanlı kaynaklarında gördüğümüz yığınla düşmanca yollamaya bakıp, propagandanın başarısı dere-

(49) İstanbul arşivlerindeki bir belgeden alınmış Türkçe metni, KARAL veriyor (bkz. *Fransa-Mısır*, s. 108 vd.) Arapça metin, Akkâ'dan Sir Sidney Smith'in getirdiği biçimiyle Cezzar Paşa'nın bir Arapça biyografisinde zikredilmiştir. (British Museum Ms. oriental 3033, fol. 48 a vd.) Her ikisi arasında bazı farklılıklar var. Gerçekten dağıtılmış metnin bir bakıma saklanmış olabileceği noktasından hareketle, ben ikincisini izledim.

(50) J. W. ZİNKEISEN, *Geschichte des Osmanischen Reiches*. VI, s. 858-859, note 2.

cesi hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Aynı zamanda, yöneticiler, Türkler için olmaktan çok, Babıâli'nin önce Hristiyan uyrukları için bir tehlike olarak görülse de eşitlik ve özgürlük kavramlarındaki yıkıcı içeriği de değerlendirmeye başladılar.

Fransa, Türkiye ile savaş halinde olduğu sürece, Fransız düşüncelerinin Türklere geçişi kösteklenmiş oldu. Bununla beraber, otuz binden az bir Fransız ordusunun Mısır'ı fethetmede gösterdiği hızlı ve kolay başarı ve orayı üç yıldan fazla bir süre yönetmesi, etkilemekten geri durmadı; bunun gibi, Mısır'daki Fransız yöneticilerinin hoşgörü ve yakınlıkları da gözlere çarptı. Barış antlaşmasına göre, Fransa, İyonya adalarından da Mısır'dan da çekildi ve Babıâli ile kısa süren komşuluk bitti. Fransa'nın sesi, artık Yunanca ve Arapça haykırmadığından İstanbul'da daha algılanır oldu. Brune, Ruffin ve Sébastiani, Fransa'nın Babıâli nezdindeki etkisini eski haline getirmeye çalışırken, yeni bir Türk elçisi, Mehmet Sa'id Halet Efendi Paris'te göreve geldi ve 1803'ten 1806'ya değin orada kaldı. Halet, tepeden tırnağa bir gerici idi ve Batılı olan her şeyden nefret ediyordu.

Fransa'nın yöneticileri hakkında şöyle yazıyor “Artık kralları olmadığı için Fransızların hükümetleri de olmaz; dahası, aradaki boşluğun sonunda, yüksek makamların çoğu aşağı halk tabakasının eline geçmiştir ve kimi soylular kalmış da olsa, gerçek iktidar aşağılık halkın ellerindedir hep. Böylece, onlar bir cumhuriyeti örgütleyemediler. Bir devrimci topluluğundan başka bir şey olmadıkları için, ya da tam Türkçesiyle sadece bir köpek sürüsü olduklarından, bir millet, bundan meşruluk ya da dostluk bekleyemezdi.” Napoléon'dan, “bütün devletleri, kendi lanetlik milletiyle aynı düzensizliğin içine düşürmeye gayret eden bir vahşi köpek” diye söz ediyor; ve Talleyrand'ı da, “bir rahip sahtesi” ve sıradan haydutların kalıntısı olarak görüyor. Ancak, Halet Efendi'nin kendi deyimiyle Frengistan hakkındaki eleştirileri bile, Fransız etkisinde ne denli kaldığını gösteriyor.

Halet Efendi'nin, İstanbul'daki gerici takımına getirdiği desteğe karşın, Fransız etkisi artmaya devam ediyordu.

1805'teki Fransız zaferleri ve Avusturya ile Rusya'nın düşükleri alçaltıcı durum sultanı sevindirdi ve, bunlar Napoléon'u, imparator olarak tanımaya götürdü onu. 1806 Ağustosunda, Sébastiani İstanbul'a döndü ve çok geçmedi, Babîâli, Rusya ve İngiltere'ye karşı savaşa girecek duruma geldi. Büyük ölçüde Sébastiani ile belli sayıda Fransız subay ve gönüllülerinin atılgan girişiminin eseri olarak, bir İngiliz donanmasının İstanbul önünde uğradığı başarısızlık, elçiye, Babîâli yanında eskisinden çok farklı bir etkilime gücü kazandırdı. Ne var ki, yine bu Fransız etkisinin zaferi ve Fransızların İstanbul'un savunulmasındaki üstünlükleri, Müslümanların duygularını zorladı. Bir silahlı tepkiyi kışkırtmada yardımcı oldular ve sonunda III Selim, 29 Mayıs 1807'de tahttan indirildi ve reform yandaşları kesilip doğrandı.

Bu olaylardan – aşağı yukarı – bir yıl sonradır ki, İmparatorluk vakanüvisi Ahmet Asım Efendi, 1791-1808 yıllarını içine alan tarihini yazdı. Onun anlattıklarından, Türkiye'de, bu yıllar boyunca Fransız etkilerinin genel durumu hakkında açık bir izlenim edinebiliyoruz. Asım Efendi, İmparatorluğa askeri gücünü yeniden kazandırabileceği umudunu beslediği reformları olumlu karşılıyor; ve ilginç bir bölümde, Rusya'nın, Batıdan bilim ve tekniği alarak, zayıflık ve barbarlıktan kurtulup büyük bir devlet haline geldiğini anlatıyor. Ancak, alabildiğine de Hristiyan karşıtı. Bütün Hristiyan devletleri İslamın kaşarlanmış düşmanları olarak görüyor ve onlarla vaktiyle yapılmış antlaşmaların kötü sonuçlarından başka bir şey aklına getirmiyor. Daha da özel olarak, Fransızlara karşı tiksinti duyuyor ve üyelerine budala, düş kurbanları deyip, Türkiye'deki aşırı-Fransız topluluğa hakaret ediyor; Fransıyanın iç işlerinden pek az bahsediyor ve ettiğinde de hep düşmanca bir tutum içinde :

Cumhuriyet, "bulanan bir miğdenin gurultuları ve kıvranırları gibi"ydi⁵³; ilkeleri, "dinin terk edilmesi ve zenginlerle yoksulların eşitliği"nden başka birşey değildi.⁵⁴ Fransızların Türki-

(52) J.W. ZINKEISEN, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VII, s. 455 vd.

(53) *Asım Tarihi*, I, s. 265

(54) A.g.c., s. 76, 175 vd.

(55) A.g.e., s. 78.

(56) A.g.c., s. 62.

ye'deki etkinlikleri hakkında daha da fazla söyledikleri. III. Selim'in reformlarının başarısı ve başarısızlıkları ile sultanın düşüşünün nedenleri ve koşulları üzerine yaptığı uzun bir tartışmada, Asım Efendi, Fransız etkisine alabildiğine dikkat çekiyor. Fransızlar, kendilerini dost, hatta İslama dönmeye aday kişiler olarak gösterdiler. Hristiyanlığa karşı düşman oldukları ve Muhammed'in öğrettiklerini izleyecekleri konusunda, Türklere güven verdiler. Yoğun bir propaganda ile, "yalnız devlet büyüklerinin değil, sıradan insanların da" kafalarını karıştırdılar. Zararlı düşüncelerini yaymak için, Türk taifesini arayıp bulmuş, onları dostluk ve iyiniyet vaatleriyle aldatıp oyalayarak ve böylece, içli-dışlı sosyal ilişkiler yoluyla yığınla insanın kanına girmişlerdir. "Meşruluk libasından soyunmuş kimi duygularının ardından gidenler, onlardan politika öğrenmişlerdir bazen; kimisi de, dillerini öğrenmenin arzusu içinde Fransız hocalar edinmiş, onların ağzını öğrenmiş ve onların kaba deyimleriyle gururlanmışlardır. Böylece, Frenk âdetlerini kalplere sokmakta ve akli zayıf ve inancı yüzeysel kişilere kendi düşünce biçimlerini sevdirmektedirler. Akli başı yerinde ve ileriye gören kişilerle başka devletlerin elçileri, bu durumun tehlikesini önceden görmüşlerdir; kaygı ve kınama ile dolu olarak, olan-bitene karşı söylenmişler ve bunları, hem açık hem kapalı mahkûm etmişlerdir ve onların etkinliklerinden doğacak zararlı sonuçları belirtmişlerdir. Bu suçlu takımı ve bu iğrenç çete yalan-dolanla dolu idiler : Politikalarının tohumunu önce devlet büyüklerinin yüreklerine ekerek, sonra da kışkırtmalarla, baştan çıkarıcı düşünce biçimleriyle, Kutsal Yasa'nın ilkelerinin – Allah korusun! – dibini oymayı başarmışlardır."⁵⁷

1807 yazı boyunca, İmparator Napoléon, İmparator kardeşi Rus Çarıyla bağlaşıklık kuruyordu; Sultan III. Selim tahttan indirilmişti ve gerici parti İstanbul'da iktidarı alıyordu. Fransız Devrimi, doğduğu ülkede ölmüşe benziyordu ve etkisi Türkiye'de boğulmuş görünüyordu.

Ne var ki, özgürlük ağacının taze fidanı, İslam toprağında kök salmıştı; acı olduğu kadar tatlı yemişlerini de verecekti.

(Çeviren : Server Tanilli)

(57) A.g.e., s. 374-376; ayrıca bkz. CEVDET PAŞA, s. 196 vd. Avrupalı öğretmen ve uzmanların etkisini, genç Türklerin Avrupalı düşünce ve âdeller için gösterdikleri abartılmış saygıyı, Avrupa davranış ve örflerine beceriksizce öykünmeyi, İstanbul'da "sapıklık ve maddeciliğin" ortaya çıkışını anlatıyor.

KAYNAKÇA

Aşağıdaki liste, başta A. Manfred başkanlığında yapılmış çalışma olmak üzere, bu kitabın hazırlanmasında yararlanılmış genel eserleri içermektedir.

Bertaud, Jean-Paul / Pierrard, Pierre, “*Révolution française*” in La Grande Encyclopédie de Larousse.

Bluche, F. / Rials, S / Tulard, J., *La Révolution française*, (P.U.F., Coll. “Que sais-je?”), Paris, 1989.

Chevallier, Jean Jacques, *Histoire des institutions de la France moderne (1789-1945)*, 2. éd., Paris, 1958.

Chevallier, Jean Jacques, *Histoire de la pensée politique*, tome 3, Paris, 1984.

Daline, V. / Zagladine, V. / Pavlova. S. / Skazkine, S., (A. Manfred başkanlığında), *Histoire de la France*, 3 cilt, Progrès Yayınları, Moscou, 1978.

Ferrero, Guglielmo, *Les deux révolutions Françaises, 1789-1796*, Paris, 1989.

Furet, François, *Penser la Révolution française*, Paris, 1978.

Gaxotte, Pierre, *La Révolution française*, Nouvelle éd. par Jean Tulard, Bruxelles, 1988.

Godechot, Jacques, *Les Révolutions (1770-1799)*, 4. éd., P.U.F., Paris, 1986.

Godechot, Jacques, *La Grande Nation, l'expansion révolutionnaire de la France dans le monde, 1789-1799*, Paris, 1956.

Godechot, Jacques, *La contre-révolution, doctrine et action*, Paris, 1961.

Günyol, Vedat, *Devrim Yazıları*, Belge Yayınları, İstanbul, 1989.

Lefebvre, Georges, *La Révolution française*, 6. éd., P.U.F. Paris, 1980.

Mathiez, Albert, *La Révolution française*, La Manufacture, Lyon, 1989 (Türkçesi : *Fransız İhtilali*, çev. Şükrü Ka-

ya, 3 cilt, İstanbul, 1940).

Mornet, Daniel, *Les origines intellectuelles de la Révolution française*, La Manufacture, Lyon, 1989.

Prelot, Marcel, *Histoire des idées politiques*, 7. éd., Paris, 1980.

Sarıca, Murat, *Fransız İhtilâli*, 2. bs., İstanbul, 1981.

Soboul, Albert, *Précis d'histoire de la Révolution française*, Paris, 1962 (Türkçesi Şerif Hulusi, 1789 Fransız İnkılâbı Tarihi, İstanbul, 1969).

Soboul, Albert, *La Révolution française*, (P.U.F., coll, "Quadrige"), Paris, 1989.

Soboul, Albert, "Révolution française", in *Encyclopaedia Universalis*.

Soboul, Albert, *La civilisation et la Révolution française*, 3 tomes, Arthaud, Paris, 1978-1983.

Touchard, Jean, *Histoire des idées politiques*, tome 2. 8. éd., Paris, 1981.

Volguine, V., *Le développement de la pensée sociale en France au XVIII siècle*, Moscou, 1973.

İÇİNDEKİLER

BİRKAÇ SÖZ	9
GİRİŞ : DEVRİM ÜSTÜNE	11

I ESKİ REJİMDEN DEVRİME

I. MONARŞİNİN GERİLEME YILLARI	17
Naiplikten XV. Louis iktidarına	17
Fransız ekonomisindeki gelişmeler	21
Sosyal sınıflar	24
Saray ve dış politikası	31
II. “AYDINLIKLAR”IN GETİRDİĞİ	37
“Aydınliklar” ve “Aydınlikçılar”	41
Jean-Jacques Rousseau’nun yeri	47
Bir tartışmalar dünyası	53
III. DEVRİMİN EŞİĞİNDE	57

II DEVİRİM VE KARŞI-DEVİRİM

I. ESKİ DÜZENDEN YENİ DÜZENE	65
Devrimin başlangıçları	65
Büyük burjuvazinin egemenliği	72
Monarşinin devrilişi	86
II. KONVANSİYON YILLARI	93
Montanyarlar ve Jironidenler	93
Jakobenlerin devrimci diktatörlüğü	99
Jakoben diktatörlüğün iç çelişmeleri	108
9 Thermidor ve Robespierre’in düşüşü	116

III. BİRİNCİ CUMHURİYETİN YIKILIŞI	123
Thermidorcu gericilik	123
Direktuvar yönetiminin başları	140
Direktuvar ve Napoléon	146
18 Brumaire	158

III DEVİRİMİN YERİ VE MİRASI

I. FRANSIZ DEVRİMİ'NİN MİRASI	167
Eski toplumdan yeni topluma	167
Eski devletten yeni devlete	170
Milli birliğin devrimi	173
Devrimin kültürü	175
II. FRANSIZ DEVRİMİ'NİN ANLAMI	179
Eski yorumlar	179
Fransız Devrimi ve burjuva devrimler	184
BİTİRİRKEN	191
EKLENTİ	
Fransız Devrimi'nin Türkiye'deki yankıları (Bernard Lewis)	197
KAYNAKÇA	229

SERVER TANILLI

Dünyayı Değiştiren 10 Yıl

Fransız Devrimi, kökenleri bakımından, bir ulusun tarihinin ürünü; doğurduğu sonuçlar ise, hem Fransa çapında, hem de dünya çapında. Ulusal, bir o kadar da evrensel bir olay.

Tıpkı 1917 Ekim Devrimi gibi.

Ne getirdi Fransa'ya Devrim? Fransa içinde ve dışında, inatla sürdürdüğü kavga neydi? Ya geleceğe yolladığı mesaj?

Şu kadarını söyleyeyim: Fransız Devrimi, ortaya çıktığı yıllarla sınırlı bir olay değil; bir burjuva devrimi de olsa, yapısındaki özelliklerin sonucu olarak, sonraki yıllara da taşıyor etkileri ve bütün bir çağdaş tarihi kaplıyor. Çağımızı tanımak, bir bakıma başta onu tanımakla mümkün; Aydınlanma hareketimizi iyi kavrayabilmekse, Fransız Devrimi'ni yeterince anlamaktan geçiyor.

Devrim, köhnemiş bir dünyanın değerlerine karşı, insan hakları, eşitlik, akılcılık ve laiklik adınaydı. Bastille'i yıkanlar başta bunlar için yıktılar. Bizim da karanlık güçlere karşı nicedir sürdürdüğümüz büyük kavganın gündeminde önce bunlar yazılı değil mi? Fransız Devrimi'nin sloganı şuydu: "özgürlük, eşitlik, kardeşlik!" özgürlük, eşitlik ve kardeşlik düşmanlarının hâlâ kol gezdiği dünyamızda bugünkü sloganımız da bu değil mi bir bakıma?

Fransız Devrimi günceldir de; okuyunuz göreceksiniz...

ISBN 975-418-583-2

